

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

89

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

Η ΚΕΡΚΥΡΑ ΚΑΙ Η ΖΑΚΥΝΘΟΣ
ΣΤΟΝ ΚΥΚΛΩΝΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΥ

Η «ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΙΜΑ» ΤΟΥ 1891

ΑΘΗΝΑ 2006

Στο εξώφυλλο: καντούνια στην εβραϊκή συνοικία της
Κέρκυρας. (Φωτογράφος Β. Μπόρρης και Υιός, 1900.
Από το φωτογραφικό αρχείο του ΕΛΙΑ).

Η ΚΕΡΚΥΡΑ ΚΑΙ Η ΖΑΚΥΝΘΟΣ
ΣΤΟΝ ΚΥΚΛΩΝΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΕΗΜΙΤΙΣΜΟΥ
Η «ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΙΜΑ» ΤΟΥ 1891

Η έκδοση αυτή χρηματοδοτήθηκε από το έργο με τίτλο «Παραγωγή προϊόντων (επιστημονικών εκδόσεων) βασικής έρευνας στο πεδίο σπουδής του νέου ελληνισμού και μερική αναβάθμιση τεχνολογικών υποδομών» του μέτρου 3.3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» -ΕΠΑΝ, πράξη «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ. (2ος Κύκλος).

Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης συμμετέχει 75 % στις δαπάνες υλοποίησης του ανωτέρου έργου.

© Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών
Βασ. Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα,
τηλ. 210 72 73 554, FAX 210 72 46 212
e-mail: kne@eie.gr

ISBN 960-7916-46-8

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

Η ΚΕΡΚΥΡΑ ΚΑΙ Η ΖΑΚΥΝΘΟΣ
ΣΤΟΝ ΚΥΚΛΩΝΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΥ
Η «ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΙΜΑ» ΤΟΥ 1891

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9-13
I. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	14-47
II. ΤΑ «ΕΒΡΑΤΚΑ» ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	48-58
III. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ	59-96
1. Ο Τύπος	59-90
2. Τα μονόφυλλα, τα φυλλάδια	90-96
IV. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ «ΕΒΡΑΤΚΩΝ»	97-121
V. Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΑ «ΕΒΡΑΤΚΑ» ΤΟΥ 1891	122-146
ΣΥΝΟΨΙΖΟΝΤΑΣ	147-152
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	153-244
1. Έκθεση Θεαγένη Κεφαλά	155-173
2. Επιστολή Η. Καγκάδη προς Θ. Δεληγιάννη	174-178
3. Ημερολόγιο Αντωνίου Γ. Ποφάντη	179-187
4. Επιστολή Χαϊμ Σάρδα	188-191
5. Επιστολή αγνώστου προς Ασπασία Ρώμα	192-196
6. Επιστολή αναγνώστη στην εφημερίδα «Ακρόπολις»	197-201
7. Συνεντεύξεις Ν. Σπανδωνή	202-214
8. Άρθρο και συνεντεύξεις Ν. Σπανδωνή	215-225
9. Ανταπόκριση Ν. Σπανδωνή	226-235
10. Αποτελέσματα έρευνας Ν. Σπανδωνή	236-244
SUMMARY.	245-246
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	247-255

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

“Εβραίος κάθε φορά πού λέμε, πόσα δε μπορεί, κατά την περίσταση, να εννοούμε! Από τον αισχρότατο τοκογλύφο ώς τον υψηλότετο προφήτη.”

[Κωστής Παλαμάς, «Ρωμιός και Ρωμιόσυνη», πρώτη δημοσίευση 1901, Άπαντα, Αθήνα χ.χ., τ. 6, σ. 276]

Αν θέλαμε να ορίσουμε την πρόσληψη της ταυτότητας του εβραίου, δεν θα βρίσκαμε, θαρρώ, ορισμό πιο εύστοχο από αυτόν του ποιητή. Ανάμεσα σ’ αυτές τις δυο ακραίες ταυτότητες ευρύς ανοίγεται ο χώρος για μύριες άλλες, ανασηματοδοτώντας έτσι την εικόνα του εβραίου και διαλύοντας την μονοδιάστατα αρνητική σε πολλές, διαφορετικές και πολυποίκιλα φωτισμένες μορφές του ανθρωπότηπου «εβραίος».

Ένα από τα πλέον δυσδιαχειρίστα ερευνητικά πεδία, χώρος που αποτελεί ολισθηρή διελκυστίνδα όχι μόνο για την ελληνική αλλά και τη διεθνή ιστοριογραφία είναι και το θέμα του εβραϊσμού και παρεπόμενα του αντισημιτισμού. Η διαπραγμάτευση του εβραϊκού ζητήματος, όσες φορές επιχειρήθηκε, έγινε είτε από τη σκοπιά του αντισημιτισμού είτε από την άλλη του φιλοσημιτισμού —χωρίς να λείπουν και προσπάθειες ψυχραιμότερων προσεγγίσεων— ως το θέμα αυτό να ήταν υπόθεση δικαστικής αντιδικίας με τους εβραίους στη θέση του θύματος ή του κατηγορούμενου και με κατηγορητήριο πράξεις πραγματικές ή φανταστικές.

Το έργο του ιστορικού όμως, η ιστορική έρευνα, δεν ταυτίζεται με το έργο του ανακριτή, δεν είναι ανακριτική έρευνα και ο ρόλος του ιστορικού δεν θα πρέπει να είναι αυτός του δημόσιου κατηγορου ή του συνήγορου.

Παλαιότεροι αρθρογράφοι και ιστορικοί, ασχολούμενοι με το θέμα, διασταυρώνουν την πένα τους μ’ ένα λόγο καταγγελτικό ή υπερασπιστικό και αναλώνονται σε μεγαλόστομες ρητορίες και κορώνες φανατισμού πάνω σ’ ένα εύκολο και προεπιλεγμένο «θύμα» πίσω από το οποίο υποκρύπτονται βαθύτερες αντιθέσεις —οικονομικές, ιδεολογικές, κοινωνικές— υπερασπιζό-

μενοι τις απόψεις τους ή υπηρετώντας συμφέροντα άλλων' στις περιπτώσεις αυτές οι εβραίοι και η υπόθεσή τους είναι μόνο το πρόσχημα.

Και σήμερα όμως όσοι επιχειρούν να προσεγγίσουν ιστορικά θέματα που αφορούν ή έστω άπτονται του εβραϊσμού έχουν εξαρχής δυναμίτσει την αντικειμενικότητα της ιστορικής προσέγγισης, καθώς στο βάθος υπόκειται η ιδεολογική φόρτιση και συνεπώς η προκαθορισμένη θέση: υπέρ ή κατά των εβραίων έστω κι αν στα εκφραστικά τους μέσα κρατούν χαμηλούς τόνους.

Πολύς λόγος έχει γίνει κατά καιρούς για τον αντισημιτισμό των ελλήνων από πρόσωπα μάλιστα ξένα, που καταλήγει να εκφράζεται ως ανθελληνισμός' η ισορροπία στέκεται επί ξυρού ακμής για να μην εκτραπεί κάποιος από νηφάλιος ιστορικός του εβραϊκού ζητήματος σε φανατικό φιλοσημίτη και στη συνέχεια πολέμιο των μη φιλοσημιτών. Ο ελληνικός αντισημιτισμός ως στερεότυπο της ιστοριογραφίας και σήμερα ακόμη αντιμετωπίζεται από μια σκοπιά ενισχυτική ή έστω κριτικά ερμηνευτική του φαινομένου όχι όμως αναιρετική ούτε καν αμφισβητητική' είναι δεδομένος, γενικά αποδεκτός και αδιαμφισβήτητος και δεν συνεξετάζεται συσχετικά με το αντίρροπο φαινόμενο, τον φιλοσημιτισμό. Αλλά μήπως ο αντισημιτισμός δεν είναι ως ένα βαθμό το γενεσιουργό αίτιο του φιλοσημιτισμού; Αυτός ο τελευταίος, βέβαια, ως αυτοδύναμο φαινόμενο δεν προκαλεί βίαιες αντιδράσεις και πράξεις τέτοιες που θα διετάρασσαν και θα δημιουργούσαν ρήξεις στον κοινωνικό ιστό' για τούτο, ενδεχομένως, δεν αποτελεί και αντικείμενο μελέτης, ως ιστορικό φαινόμενο. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Και γιατί ο εβραίος, ως «άλλος» θα πρέπει να προκαλεί τη συμπάθεια ή την αντιπάθεια των υπόλοιπων μελών της κοινωνίας στην οποία ζει;

Δεν εμπίπτει στα πλαίσια ούτε εντάσσεται στους στόχους αυτής της μελέτης να αποτελέσει αντικείμενο γενικότερης διαπραγμάτευσης το θέμα της «δαιμονοποίησης» του εβραίου της βασισμένης κυρίως στο μύθο για τη «συκοφαντία του αίματος» και της συνακόλουθης γένεσης, εξέλιξης και διασποράς του αντισημιτισμού στην Ελλάδα, ενός φαινομένου του οποίου τα πρώτα σπέρματα θα πρέπει να αναζητηθούν σε χώρο εκτός των ελληνικών ορίων και σε χρόνο πολύ απώτερο της εδώ εμφάνισής του. Ούτε κατά διάνοια, εξάλλου, είναι στις προθέσεις μας να εμφανιστούμε ως υπερασπιστές ή κατηγοροι των εβραίων και του εβραϊκού ζητήματος.

Η ελληνική ιστοριογραφία μόλις τις τελευταίες δεκαετίες έχει να παρουσιάσει εργασίες αξιόλογες για τη μελέτη του εβραϊσμού στην Ελλάδα, μολονότι ο θεματολογικός της ορίζοντας είναι παραδοσιακά προσανατολι-

σμένος' στην πλειονότητά της εγκλωβίζεται στην εξιστόρηση του εβραϊσμού, αποκόβοντάς την έτσι από το οργανικό της, το χωροχρονικό πλαίσιο, δηλαδή από την ιστορία του τόπου, στον οποίο ζουν και συνυπάρχουν οι εβραϊκές κοινότητες ως ένα κύτταρο του συνόλου κοινωνικού σώματος.

Δεν θα ασχοληθούμε ασφαλώς με τη γενεαλογία του εβραϊσμού στην Ελλάδα¹ θεωρώ χρήσιμο όμως μερικά βασικά στοιχεία να παρατεθούν και εδώ. Η παρουσία των εβραίων με αδιάσπαστη συνέχεια στον ελληνικό χώρο για τα νεότερα χρόνια μπορεί να χρονολογηθεί από το 15ο αιώνα² η διασπορά τους υπήρξε περιορισμένη σε συγκεκριμένες περιοχές, καθώς ως τόποι εγκατάστασής τους επελέγησαν αστικά κέντρα ιδιαίτερης διοικητικής και κυρίως οικονομικής σημασίας. Έτσι, οι κυριότερες εβραϊκές κοινότητες είναι σε: Κέρκυρα, Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Καβάλα, Καστοριά, Τρίκαλα, Ξάνθη, Ρόδος, Άρτα, Ζάκυνθος, Κρήτη, Θήβα, Χαλκίδα, Πάτρα.¹

Η ιστορική διαδρομή, εξάλλου, και η μοίρα των κοινοτήτων αυτών δεν υπήρξε ούτε ομοιόμορφη ούτε ομαλή³ η εβραϊκή κοινότητα, εξαρτημένη καθώς ήταν από διάφορους παράγοντες της τοπικής ή της γενικότερης συγκυρίας, αναπόφευκτα υπέστη τις συνέπειες και προσαρμόστηκε στις εκάστοτε καταστάσεις που καθόρισαν τη σταθερότητα και τη συνέχειά της, επέτρεψαν την ανάπτυξή της ή οδήγησαν στο μαρασμό και τη βίαιη διακοπή και εξαφάνισή της.

Συναφές με το θέμα της παρουσίας κι εγκατάστασης των εβραίων σ' ένα τόπο είναι και το φαινόμενο του αντισημιτισμού, το οποίο με τη σειρά του προκαλεί αντισταθμιστικά τον φιλοσημιτισμό. Κατά τη μακραίωνη εβραϊκή παρουσία στον ελληνικό χώρο δεν έλειψαν τα φαινόμενα αντισημιτισμού, κάποτε μάλιστα με ιδιαίτερη οξύτητα, ένταση και ολέθριες συνέπειες. Δεν θα αναφερθούμε βέβαια σε όλες τις περιπτώσεις ελληνικού αντισημιτισμού, θέμα που από άλλους έχει ήδη γίνει αντικείμενο διαπραγματεύσεως.² Θα περιοριστούμε στα γεγονότα του 1891, όπως εξελίχτηκαν στην Κέρκυρα και στη Ζάκυνθο.

1. Attilio Milano, *Storia degli Ebrei italiani nel Levante*, Φλωρεντία 1949, σ. 66-106, 187-190. Για μια συνοπτική ιστορία των εβραϊκών κοινοτήτων στην Ελλάδα από την αρχαιότητα και τα μεσαιωνικά χρόνια έως τις μέρες μας βλέπε το σχετικό κεφάλαιο στο Ραφαήλ Φρεζής, *Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα*, Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου, Βόλος 1999, σ. 36-78.

2. Μαρία Ευθυμίου, *Εβραίοι και Χριστιανοί στα τουρκοκρατούμενα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου: οι δύσκολες πλευρές μιας γόνιμης συνύπαρξης*, Αθήνα 1992.

Σύμφωνα με μια γενικευμένη κρατούσα άποψη, ο αντισημιτισμός είναι ευρωπαϊκό φαινόμενο, εισαγόμενο στην Ελλάδα μέσω Επτανήσου, όπου οι πληθυσμοί κάτω από τη δυτική κυριαρχία είχαν αναπτύξει αντίστοιχο πνεύμα. Οι ταραχές λοιπόν του τέλους του 19^{ου} αι. που προκλήθηκαν σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο ευθύνονται αποκλειστικά για το αντισημιτικό κλίμα που άρχισε έκτοτε να δημιουργείται και στην υπόλοιπη Ελλάδα.³

Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα το 1864 θα αποκαταστήσει την ισοπολιτεία για τους εβραίους των νησιών, δίνοντάς τους το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι άρα και τη δυνατότητα σταδιοδρομίας σε δημόσιες θέσεις. Όμως η συγκρατημένη φιλοσημιτική στάση των ελληνικών κυβερνήσεων μετά την Ένωση δεν θα αποτρέψει την έκρηξη των ταραχών, καθώς δεν συνάδει με τον υφέρποντα αντισημιτισμό της κερκυραϊκής κοινωνίας και των τοπικών αρχών. Οι εβραίοι ήταν και συνέχισαν να είναι ο «εσωτερικός εχθρός» που όχι μόνο δεν έπαψε, αλλά αντίθετα, με το δικαίωμα της ισονομίας που απέκτησε,⁴ αποτελεί στο 19^ο αι. απειλή μεγαλύτερη για την κερκυραϊκή κοινωνία.

Bernard Pierron, *Juifs et chrétiens de la Grèce moderne. Histoire des relations intercommunautaires de 1821 à 1945*, Παρίσι 1996· και ελληνική μετάφραση από τον Γ. Σαρατσώτη, Β. Pierron, *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινωνικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945*, Αθήνα 2004. Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια, Πρακτικά συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοεμβρίου 1991, Αθήνα 1995. *The Jewish Communities of Southeastern Europe from the fifteenth century to the end of World War II*, επιμέλεια Ι.Κ. Χασιώτης ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1997. *Ο Ελληνικός εβραϊσμός*, Πρακτικά Επισημημονικού συμποσίου, 3-4 Απριλίου 1998, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1999. Την εξέλιξη του στοχασμού και της ελληνικής ιστοριογραφικής παραγωγής παρουσιάζει στην ανακοίνωσή της η Ρίκα Μπενβενίστε, «Για την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας», *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας: Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 29 Οκτ.-3 Νοεμ. 2002, Αθήνα 2004, τ. Β', σ. 315-328.

3. Η άποψη αυτή, διάχυτη και εδραιωμένη γενικότερα στα πνευματικά κλίμακα όλης της ελληνικής επικράτειας, πλην της Επτανήσου βέβαια, διατυπώνεται εμφαντικά κατεξοχήν μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο αλλά και κείμενα ιδιωτών. Προεισαγωγικά ως σημειωθεί ότι η χρησιμοποιούμενη εδώ ορολογία (φιλοσημιτικός, αντισημιτικός, αντιεβραϊκός) μεταφέρει την αντίστοιχη της εποχής· το ίδιο ισχύει και για τα ονόματα, εβραίος, ισραηλίτης, ιουδαίος.

4. Η επίκληση της ισότητας μεταξύ χριστιανών και εβραίων στα Επτάνησα μετά την Ένωση, η οποία γίνεται επιχειρησιακό εργαλείο και από τις δύο πλευρές προκειμένου να δικαιολογηθούν ή να καταγγελλθούν συμπεριφορές, φαίνεται πως για κάποιους κατ' όνομα μόνο ήταν ισότητα, καθώς άλλωστε το απέδειξαν και τα γεγονότα του

Είναι παρατηρημένο ότι η βίαιη έκρηξη αντισημιτισμού που προκαλείται σ' ένα τόπο με συγκεκριμένη αφορμή σπάνια περιορίζεται μόνο στα τοπικά όρια· συνήθως τέτοια φαινόμενα διαχέονται επενεργώντας ως ωστικά κύματα που επηρεάζουν και άλλους τόπους, όπου επίσης υπάρχουν εβραϊκές κοινότητες. Κάτι τέτοιο συνέβη και στην περίπτωση Κέρκυρας-Ζακύνθου όπως θα δούμε στη συνέχεια.

1891. Έτσι, η αμφισβήτηση της διατυμπανιζόμενης ισονομίας δεν θα αργήσει να εκφραστεί τεκμηριωμένα λίγα χρόνια αργότερα και να καταγγελλθεί μέσα από το κύριο άρθρο της εφημερίδας *Εστία* (26 Φεβρουαρίου 1895) με τον εύγλωττο τίτλο «Η δήμευση ισότητας»· πβ. και Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, μτφρ. Θεόδωρος Παρασκευόπουλος, Αθήνα 2004, τ. Α', σ. 665-666, όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στην πολιτική συμπεριφορά και σχέση των εβραίων με το δεληγιαννικό κόμμα κατά τις εκλογές του 1890.

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Από τις μελανότερες αντιστημιτικές στιγμές της ελληνικής ιστορίας είναι αναμφίβολα και τα γνωστά ως «εβραϊκά» της Κέρκυρας του 1891 και η σχεδόν σύγχρονη αντανάκλαστική εκδήλωσή τους στα ανάλογης έντασης γεγονότα της Ζακύνθου.

Σ' αυτή τη γκρίζα ζώνη της ιστορίας του ελληνικού εβραϊσμού, η οποία έχει γίνει πολλαπλά αντικείμενο διαπραγματεύσεως από ποικίλες μορφές λόγου, δημοσιογραφικού, ιστορικού, λογοτεχνικού —στα έργα αυτά θα αναφερθούμε στη συνέχεια— θα επανέλθουμε εδώ επιχειρώντας μια διαφορετική προσέγγιση, στηριγμένη τόσο στην επαναξιοποίηση και συναξιολόγηση των γνωστών στοιχείων όσο κυρίως και στην παρουσίαση νέων ανέκδοτων τεκμηρίων,⁵ αποβλέποντας σε μια «αναφλέαψη» του θέματος όχι

5. Θεωρώ αναγκαίο να εξηγήσω εδώ το εγχείρημά μου να ασχοληθώ με ένα θέμα τόσο ιδιαίτερα ευαίσθητο από μόνο του όσο και εμφανώς άσχετο με τα έως τώρα επισημονικά μου ενδιαφέροντα. Πρόκειται για το τυχαίο συναπάντημα του ιστορικού με το εύρημά του και τη γοητεία που τούτο ασκεί επάνω του, ενισχυόμενη από την «επαγγελματική» περιέργεια για την εξερεύνηση κάποιου άγνωστου ιστορικού τοπίου. Κατά τη διάρκεια των ταξινόμικών και καταλογογραφικών εργασιών του Αρχείου Δεληγιάννη, το οποίο βρίσκεται στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού (ΕΦΛ στη συνέχεια) συνάντησα ένα συγχροτημένο φάκελο με 48 έγγραφα που αναφέρονται στα επεισόδια εναντίον των ισραηλιτών της Κέρκυρας και της Ζακύνθου το 1891 (Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Αρχεία οικογένειας Δεληγιάννη. Γενικό Ευρετήριο*, Αθήνα 1992, σ. 75, φάκ. VI/106, υποφ. 1). Από το σύνολο των εγγράφων του φακέλου αυτού ξεχώρισα το «Υπόμνημα» του Θ. Κεφαλά (βλ. σημ. 7) και ύστερα από τη σχετική βιβλιογραφική έρευνα διαπίστωσα ότι ήταν άγνωστο και αναξιοποίητο. Το ερέθισμα και η αφορμή είχε ήδη δοθεί για να αρχίσω να σκέφτομαι την ιστοριογραφική του αξιοποίηση μόνο που η απλή έκδοση και ο στοιχειώδης σχολιασμός του, τον οποίο τότε σχεδίαζα, εξελίχθηκε σε μελέτη, καθώς το ένα φέρνει το άλλο και τα ερωτηματικά που έθετα για το θέμα είτε δεν εύρισκαν τις απαντήσεις τους είτε δεν ικανοποιούσαν επαρκώς τις περιέργειες που ανέκυπταν είτε, τέλος, οδηγούσαν σε άλλα ερωτήματα, σε

όμως προς την κατεύθυνση της αστυνομικής εξιχνίασης ούτε προς τη δικαστική διαπραγματεύση σαν να επρόκειτο να αποδοθούν ευθύνες και να απονέμῃθε δικαιοσύνη ανάμεσα σε αντίδικους.

Με γνώμονα μια αποστασιοποιημένη, αντικειμενική θέση απέναντι στα γεγονότα, ισορροπώντας σε μια δύσκολη σχοινοβάσια ανάμεσα σε υλικό με ακραίες κυρίως θέσεις, φιλοσημιτικές ή αντισημιτικές, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω το θέμα από διαφορετικά σημεία έχοντας κατά νου κάποια βασικά ερωτήματα που προκύπτουν τόσο από τις πηγές όσο και από την έως τώρα ιστοριογραφική τους χρήση. Τα ρητά και τα άρρητα' οι κραυγαλαίες επισημάνσεις και οι αμήχανες αποσιωπήσεις' οι αντιθέσεις και οι φωτοσκιάσεις' οι μανιχαϊκές και οι μετριοπαθείς θέσεις' όλα τούτα συνυπάρχουν στο τεκμηριωτικό και ιστοριογραφικό πεδίο και εγείρουν απορίες και ερωτήματα του τύπου: Πώς προκύπτει ο εκλαμβανόμενος ως δεδομένος υφέρπων, μακρόχρονος αντισημιτισμός της κερκυραϊκής κοινωνίας πριν ξεσπάσουν τα γεγονότα του 1891; και γιατί τούτος βρίσκει αφορμή για έκρηξη αυτήν ακριβώς τη χρονική στιγμή; Εγγράφεται σε μια διεθνή συγκυρία ή είναι δημιούργημα εθνικής ή μήπως τοπικής ιδιοτυπίας; Σε τί βαθμό το ρεύμα του φανατικού αντισημιτισμού αναμετρείται με εκείνο του μετριοπαθούς φιλοσημιτισμού ή της απαθούς ουδετερότητας; Πώς τα στερεότυπα και οι προλήψεις για τους εβραίους αναβιώνουν και γίνονται επιχειρησιακά μέσα για τη χειραγωγή μιας τοπικής κοινωνίας, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα ορισμένης κοινωνικής μερίδας;

Όταν στερεότυπα επαναλαμβάνεται διαχρονικά από τους αντισημίτες ως ουσιαστικό επιχείρημα της αρνητικότητας των χριστιανικών πληθυσμών ότι οι εβραίοι είναι μία εθνότητα που αρνείται να αφομοιωθεί, γιατί δεν αναζητούνται οι λόγοι για τους οποίους συμβαίνει κάτι τέτοιο, αν όντως και σε τί βαθμό συμβαίνει; Αυτά κι άλλα ερωτήματα που θα ανακύψουν στην πορεία θα επιστρατευθούν ως υποθέσεις εργασίας για την περαιτέρω ανάπτυξη του θέματος.

άλλα μονοπάτια. Το τόλμημα έγινε' το αποτέλεσμα κριταίο.

Θέλω και από εδώ να αποδώσω τα οφειλόμενα στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού, γιατί στο πρόσωπο του προέδρου της, Καθηγητή κυρίου Νικ. Μπρατσιώτη και του υπόλοιπου προσωπικού βρήκα την κατανόηση, την προθυμία, τη βοήθεια, και το ευχάριστο ανθρώπινο κλίμα, που εξασφαλίζουν ιδανικούς όρους συνεργασίας και εργασίας για τον ερευνητή. Οι ευχαριστίες μου, λοιπόν, ας μην εκληφθούν ως τυπική υποχρέωση' είναι ουσιαστικές και ειλικρινείς.

Ας ξεκινήσουμε όμως από την εξιστόρηση των συμβάντων⁶ αξιοποιώντας εδώ νέα αρχειακά τεκμήρια: πρώτη και βασικότερη πηγή μας είναι ένα επίσημο έγγραφο των δικαστικών αρχών, το υπόμνημα του εισαγγελέα Κερκύρας Θεαγένη Κεφαλά, που συντάξε το Δεκέμβρη του 1891, ολοκληρώνοντας την έρευνά του για τα γεγονότα, και με το οποίο κλείνει ουσιαστικά και τυπικά μια υπόθεση που ξεκίνησε οκτώ μήνες πριν, τον Απρίλη του ίδιου χρόνου.⁷

Πριν αρχίσουμε την κριτική αφήγηση των γεγονότων, ας επισημάνουμε το εξής: μολοντί πρόκειται για ένα επίσημο έγγραφο της δικαστικής γραφειοκρατίας, συνεπώς αποστασιοποιημένο και ιδεολογικά αποφορτισμένο, εντούτοις το ίδιο το τεκμήριο στον τίτλο του πολύ έμμεσα αφήνει να διαφανεί η θέση και η άποψη του συντάκτη του: κατακριτέα η συμπεριφορά και ανεπαρκείς οι ενέργειες της Αστυνομίας της Κέρκυρας «και των φίλων αυτής» —υπαινιγμός για μεροληπτικότητα και συγχάλυση— κατά τα εβραϊκά γεγονότα. Είναι εμφανές ότι δεν πρόκειται για μια τυπική γραφειοκρατική διατύπωση, όπως θα ήταν αναμενόμενο· αντί τούτου η λέξη *συμπεριφορά* ενέχει σαφώς ποιοτική χροιά και κριτική φόρτιση, πολύ δε περισσότερο η φράση των *φίλων* της Αστυνομίας. Διαπιστώνουμε κι εδώ, λοιπόν, αυτό που επισημάναμε για την ιστορική έρευνα: η προσέγγιση του θέματος, ακόμη κι όταν γίνεται από την πλευρά του διοικητικού μηχανισμού και άρα ενός χώρου θεωρητικά αντικειμενικού, ενέχει ιδεολογική θέση· ο δικαστικός λειτουργός ενεργεί ως κρατικό όργανο αλλά εκφράζεται ως ιδιωτικό υποκείμενο εκδηλώνοντας τα ιδεολογικά-πολιτικά του φρονήματα, που είναι η φιλοσημιτική θέση, δηλαδή η κυβερνητική δεληγιαννική.

Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι το υπόμνημα βρίσκεται στο αρχείο Θ. Δεληγιάννη, πρωθυπουργού την περίοδο αυτή, συνηγορεί στην πολιτική τοποθέτηση του Κεφαλά, ότι δηλαδή ανήκε στο δεληγιαννικό κόμμα, που στο θέμα των εβραίων είχε φιλοσημιτική θέση, την οποία προσωπικά υποστηρίζει ή απλώς υπηρετεί και ο ίδιος.⁸ Αυτό που ως πρόωρη διαπίστωση

6. Χρονογραφική και συνοπτική εξιστόρηση των γεγονότων βλέπε πρόχειρα στο B. Pierron, *Εβραίοι...*, σ. 48-51.

7. Το τεκμήριο με τίτλο «Υπόμνημα. Περί της συμπεριφοράς και ενεργείας της εν Κερκύρα Αστυνομίας και των φίλων αυτής κατά τα εβραϊκά συμβάντα», αναλυτικότατο και περιγραφικότατο, όπως αρμόζει σ' ένα τέτοιο κείμενο, δημοσιεύεται στο Παράρτημα, σ. 155-173.

8. Στο πρόσωπο του Θεαγένη Κεφαλά θα έχουμε την ευκαιρία να αναφερθούμε

επισημαίνουμε καταρχή από τον τίτλο, θα έχουμε την ευκαιρία να το εδραιώσουμε και από το σώμα του κειμένου, όπου συχνά διαφεύγουν ανάλογες φραστικές διατυπώσεις που ενισχύουν και τεκμηριώνουν την αρχική υπόθεση⁹ παρουσιάζοντας σύμφωνα με το υπόμνημα τα γεγονότα, όπου συναντάμε τέτοιες αξιολογικές, κριτικές εκφράσεις, θα τις σχολιάζουμε επισημαίνοντάς τις. Ας προχωρήσουμε τώρα στην αφήγηση των γεγονότων παρακολουθώντας την έκθεση του εισαγγελέα και σχολιάζοντας τα σημεία εκείνα που προκαλούν τα διανοητικά εργαλεία του ιστορικού.⁹

Η οκταετής Ρουμπίνα Βήτα Σάρδα εξαφανίστηκε το πρωί της 17^{ης} Απριλίου 1891 ενώ είχε βγει να παίξει με την μεγαλύτερη αδελφή της· οι γονείς της, ύστερα από πολύωρες άκαρπες προσπάθειες αναζήτησης, ειδοποίησαν την αστυνομία. Όμως, τόσο η κινητοποίηση των επίσημων αρχών όσο και του κόσμου, εβραίων αλλά και χριστιανών —οι περισσότεροι κινούμενοι από περιέργεια— δεν απέδωσε κανένα αποτέλεσμα.

Όσπου, περασμένα μεσάνυχτα ο πατέρα της αγνοούμενης μαζί με δύο άλλους εβραίους, πηγαίνοντας για να πιούν καφέ σ' ένα καφενείο του γκέτο,¹⁰ ανακάλυψαν στην είσοδο ενός σπιτιού το πτώμα της μικρής μέσα

διεξοδικότερα και σε άλλο σημείο με αφορμή δύο ακόμη δικά του έγγραφα που βρίσκονται στο ίδιο αρχείο και αφορούν το ανακριτικό του έργο.

9. Το κείμενο είναι ενδιαφέρον —πέρα από τον πλούτο των πραγματολογικών στοιχείων— και κατά τούτο: μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τον σχηματισμό του ανακριτικού φακέλου της υπόθεσης με όλη τη γραφειοκρατική διαδικασία.

10. Περιγραφή της εβραϊκής συνοικίας της Κέρκυρας βλέπε Λεωνίδας Στανέλλος, *Η εβραϊκή συνοικία της Κέρκυρας. Ιστορικά - Πολεοδομικά*, Αθήνα 1991. Με νατουραλιστικές πινελιές ζωγράφου περιγράφει τη ζωή των εβραίων και της συνοικίας τους κάτω από το κάστρο της Κέρκυρας ο Μιχαήλ Μητσάκης, εντυπωσιασμένος από τις ταξιδιωτικές του εξορμήσεις στα 1886: *Ο μαχαλάς των δεν είχε ευρύς, —που να βρεθή ευρύτης στην μικρόπολη αυτήν, την ως κυψέλην, ήτις δεν απλώνεται εις φάρδος αλλ' εξαίρεται εις ύψος, όπως θα έλεγε ο μεγάλος κριτικός της εποχής, εις την σφηκοφυλιάν αυτήν, εις της οποίας τους λαβυρινθώδεις δρόμους, τα σκοτεινά κ' υψηλά σπίτια, παστώνονται οι άνθρωποι ως ρέγγες και χωρούν κόσμοι ολόκληροι, — αλλ' είν' ο πολυανθρωπότερος βεβαίως και ο μάλλον ζωρός. Πιάνει από τ' ογκώδες χτίριον, το ως φρούριον, το οποίον έκαιαν οι Άγγλοι, κάτω στη Σηπλιά, ως αποθήκην διαμετακομίσεως, και όπου τώρα είν' το Μόντε, το περίφημον, το ενεχυροδανειστήριον της Κερκύρας, παίρνει τον ανήφορο, τραβά εδώθε, σύριζα του κάστρου, προς την Πόρτα τη Ρεάλα, που εγκρέμις' ο σιόρ Μίκις και εκείθε προς την Πόρτα τη Ρεμούντα, διακόπτεται ολίγο, προς το τέλος της, από της Γκαρντελάκουε, τον δρόμον τον πλατύν και κεντρικόν, τον μόνον που επέχει θέσιν λεωφόρου στους Κορπούς, και προχωρεί επάνωθεν αυτού, λίγο ακόμη, σύμφυρμα σπιτιών και ατραπών και καντουνιών και σοκα-*

σ' ένα σακκί. Κρατώντας το αιματοβαμμένο σακκί και το σώμα της νεκρής οι τρεις ισραηλίτες κατευθύνονταν προς το σπίτι του Σάρδα, όταν έγιναν αντιληπτοί από τον αστυνομικό κλητήρα Μιχαήλ Κουβαρά, ο οποίος έσπευσε να καταγγείλει στις αστυνομικές αρχές και να διαδόσει ότι αυτοί ήταν οι φονείς. Καθώς όμως ο ανακριτής δεν πείστηκε από την καταγγελία αυτή, δεν προέβη σε προφυλάκιση των υπόπτων, γεγονός που εξόργισε τις αστυνομικές αρχές, οι οποίες αντέδρασαν αντιυπηρεσιακά: άρχισαν

κίων, δαιδαλώδεις. Πώς διαβιούν οι άνθρωποι αυτοί, εκεί μέσα εις των τραγλών αυτών τα βόθη, μέσα εις των τρυπών αυτών τα έγκατα, υπό τον όγκον του φρουρίου άνωθεν, υπό το βάρος των περυσήλων οίκων, των σφιγμένων προς αλλήλους, εις των μονοπηχών και καντουινιών αυτών το κλείσιμο, ως εις φυλακής τείχη, δίχως το φως το ζωοποιούν [...] Πώς διαβιούν οι άνθρωποι αυτοί, εκεί, μέσα εις των στενών αυτών την λάσπην, μέσα σταν ατραπών αυτών τον ρύπον, μέσα στην βρώμαν την οικτράν, συσσωρευμένοι, ο ένας επάνω εις το άλλον, πιεσμένοι συσφιγμένοι, συνδεμένοι, μάζα συμπαγής, οστρεΐδια καρφωμένα μεταξύ των και επί του βράχου τούτου, τον οποίον έρριξεν η Μοίρα μεταξύ τριών ηπειρών; [...] τι κρύβουν για να κρύβωντ' έτσι ως κακούργοι, ως εκούσιοι δεσμώται, για να θάψωνται οι ίδιοι, ζωντανοί, [...] Δεν το ξέρω. Ό, τι ξεύρω είνε ότι ζουν εκεί, αγέλη μαντρωμένη, και μυρμηκίου, κατά παντοίας διευθύνσεις, με το γαιώδες χρώμα των, το βλέμμα το λοζόν των, τα ερυθρά χείλη των, την μύτην των την μαχαράν και ασελή. Δέσποινα Δρακοπούλου, «Από την Κέρκυρα του Μητσάκη. Οι Εβραίοι (Ανακοίνωση ανέκδοτου πεζογραφήματος), Πόρφυρας, φυλλάδιο 56 (Ιαν.-Μάρτ. 1991) 89-90. Παρεμφερή με του Μητσάκη περιγραφή του γκέτο αλλά με ύψος σκυπτικού και ελαφρά πικάντικο δίνει ο Ν. Σπανδωνής στην ανταπόκρισή του από την Κέρκυρα στο φύλλο της εφημερίδας «Ακρόπολις» της 14/5/1891' βλ. Παράρτημα, σ. 226. Στο γεγονός της γκετοποίησης των εβραίων της Ζακύνθου, ιστορικά τεκμηριωμένο και αναγόμενο στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και στην κρατούσα τον 19^ο αιώνα κατάσταση, αναφέρεται συνοπτικά ο Γρ. Ξενοπούλος, Θέατρο, Ραχήλ, Αφ'οί Βλάχας, Αθήνα 1991, σ. 53. Αντιστιχτικά σ' αυτές τις θλιβερές περιγραφές στέκεται η λιτή αναφορά του Α. Κοέν στην εβραϊκή συνοικία της Κεφαλονιάς, υποτίθεται, όπου διαδραματίζεται η ιστορία του μυθιστορηματός του, αλλά στην πραγματικότητα είναι η Κέρκυρα ο τόπος που περιγράφει: Στον πέρα λόφο, απ' την άλλη μεριά του κόλπου, η κατοικία των Σολάλ δέσποζε, από το ανηφορικό σημείο όπου βρισκόταν, πάνω στη θάλασσα και αγρυπνούσε πάνω στο γκέτο των φηλών εκζεματικών σπιτιών, που χωρίζονταν με αλυσίδες από το τελωνείο και το λιμάνι, όπου βολτάζιζαν μπαλωμένοι Έλληνες, βραδυκίνητοι Αρβανίτες και παπάδες που γυάλιζαν από τη λίγδα. Ο Σολάλ κοίταζε με περιέργεια τη χριστιανική πόλη με τις πυραμιδοειδείς τρώγλες της, τις εκκλησούλες της σκαρφαλωμένες πάνω σε σκάλες, τα μικρά της εικονοστάσια, τα στριφτά της σοκάκια και τις απανωτές κάμαρες. Albert Cohen, Σολάλ, μτφρ.-σημειώσεις Οντέτ Βαρών, Αθήνα 1992, σ. 10' για το έργο αυτό γίνεται διεξοδικότερα λόγος και στη σ. 120, σημ. 189. Το σπίτι του Β. Σάρδα ήταν κοντά στην εκκλησία του Αγ. Χαράλάμπους (Εφημερίς, 9/4/1891), στον «τρίτο όροφο δρομίσκου τινός κλιμακοειδούς όπισθεν της οδού Παλαιολόγου» (Ακρόπολις, 14/5/1891).

να μοιράζουν στον κόσμο αντίγραφα της κατάθεσης του Κουβαρά και κατέβαλλαν προσπάθειες να πείσουν τις ανακριτικές και εισαγγελικές αρχές για την ενοχή των γονέων της Ρουμπίνας. Το σόφισμα, όπως διαπιστώνει ο εισαγγελέας, είχε κατασκευαστεί: «Τ' ανωτέρω διαδιδόμενα έφερον το πόρισμα ότι φονείς οι εβραίοι, άρα η φονευθείσα χριστιανή».¹¹

Τη μαρτυρία του αστυνομικού κλητήρα ήρθε επιπλέον να ενισχύσει το ιατροδικαστικό πόρισμα, που γνωμοδοτούσε ότι στο σώμα της νεκρής «δεν υπήρχε σταγών αίματος», γεγονός που ερμηνεύτηκε ότι οι φονείς το αφάιρεσαν για να το χρησιμοποιήσουν στην παρασκευή των αζύμων, που προορίζονταν για τον εορτασμό του επικείμενου εβραϊκού Πάσχα.¹²

Η υπηρεσιακή αυτοσυγκράτηση και ορθοφροσύνη των ανακριτών που συνέχιζαν να αντιμετωπίζουν με δυσπιστία την εκδοχή αυτή, οδήγησε στη σύλληψη και φυλάκιση όσων αστυνομικών οργάνων διέδιδαν αστήρικτες και παραπλανητικές ειδήσεις για το συμβάν, γεγονός που εξόργισε την Αστυνομία, η οποία ασυγκάλυπτα πλέον κατηγορούσε τις ανακριτικές, στρατιωτικές και εισαγγελικές αρχές για δωροδοκία και μεροληπτικότητα υπέρ των εβραίων «χάριν των μελλουσών εκλογών».

11. Παράρτημα, σ. 156.

12. Ο μύθος που αποδίδεται στους εβραίους για τελετουργικές ανθρωποθυσίες χριστιανοπαίδων είναι διαδεδομένος σε όλο τον χριστιανικό κόσμο κι έχει βαθιά τις ρίζες του στο παρελθόν. Σύμφωνα με ανυπόγραφο εκτενές δημοσίευμα αναγνώστη της εφημερίδας *Εφημερίς* για τα αντισημιτικά γεγονότα της Κέρκυρας και την ερμηνεία τους, το έθιμο των εβραϊκών αζύμων πέρασε και στην αίρεση των Μοντανιστών από τα πρώτα κιόλας χρόνια της χριστιανοσύνης. Ο αρθρογράφος έχοντας ως πηγή την περί αιρέσεων πραγματεία του Αρμενόπουλου σημειώνει: [...] ή των Μοντανιστών, οίτινες είχαν τηρήσει ιουδαϊκά τινα έθιμα, μεταξυ των οποίων και τα άζυμα κατά το Πάσχα των, εις τα οποία ενόμιζον ότι θα εώρταζον την ανάστασιν του Χριστού εκτενέστερον, εάν ανεμίγνουν εις αυτά και αίμα νηπίου. Αλλά και ούτοι δεν έσφαζον νήπια, απλώς δέ ηρχόντο να εξαγάγωσιν ολίγον αίμα εκ νηπίου τινός παρακεντούντες το σώμα. Φρονώ λοιπόν ότι πιθανότατα το τοιούτο των Μοντανιστών έθιμον απεδόθη και εις τους Εβραίους εκ μίσους προς αυτούς, αλλά υπό χαρακτήρα εγκληματικώτερον και επομένως βδελυκτότερον. Και η μεν αίρεσις των Μοντανιστών, καθό άτοπος και ολίγους προσηλύτους έχουσα, εξέλιπτε κατά τους πρώτους αιώνας του Χριστιανισμού, αλλά το έθιμόν των αποδοθέν εις τους Εβραίους επιστεύθη και εισέτι πιστεύεται πεισμόνως, ως και τόσας άλλας προλήψεις και δεισιδαιμονίας κατέχουσιν αθεραπεύτως τας ψυχάς του πλήθους. (*Εφημερίς*, 4/6/1891, άρθρο με τον τίτλο «Επί των κερκυραϊκών αναίρεσις των υπό του κ. Πολυλά γραφέντων περί του αντισημιτισμού εν Κερκύρα»). Πβ. και τα όσα ο Αντ. Ποφάντης γράφει στο ημερολόγιό του για τη δοξασία αυτή. Παράρτημα, σ. 179-180.

Τα πνεύματα των χριστιανών είχαν, όμως, ήδη εξαφθεί και οι ψευδείς διαδόσεις επαναλαμβάνονταν «υπό διαφόρων προσώπων πάσης τάξεως, άλλων μεν ευπίστων, άλλων δε σκοπίμως, από της ανωτέρας τάξεως μέχρι της κατωτάτης».¹³ Οι βιαιοπραγίες κατά των ισραηλιτών εντός κι εκτός της εβραϊκής συνοικίας γρήγορα πήραν μεγάλη έκταση και εκτός από την θρησκευτική διάσταση εκτράπηκαν σε πολιτική διαμάχη, καθώς υποκινούνταν και εμφανώς πλέον από την αντιπολίτευση, η οποία μη μπορώντας να προσεταιριστεί και να εξασφαλίσει τις εβραϊκές ψήφους στις επικείμενες δημοτικές εκλογές, κινητοποίησε τους πάντες επιδιώκοντας με τις ενέργειες αυτές τουλάχιστον «να φυγαδεύσωσιν εκ Κερκύρας το ισραηλιτικόν στοιχείον», έξοδος που θα ικανοποιούσε πολλά και διάφορα συμφέροντα της τοπικής κοινωνίας, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά.

Η εισαγγελική έκθεση αναφέρει όλα τα ονόματα των εβραίων που τραυματίστηκαν από τις επιθέσεις μεμονωμένων ατόμων ή οργανωμένων χριστιανικών ομάδων και καταγράφει λεπτομερώς τους βανδαλισμούς και τις διαρπαγές που έγιναν στις εβραϊκές περιουσίες παρούσα μάλιστα αστυνομικών οργάνων, τα οποία όχι μόνο δεν προέβησαν στη σύλληψη κανενός από τους αυτουργούς, «αλλά τουναντίον ενεθάρρυνον αυτούς δια της αρνητικής αυτών υπηρεσίας».

Στο υπόμνημα τονίζεται επίσης ότι στους πρωτεργάτες των επεισοδίων συμπεριλαμβάνονταν γνωστά πρόσωπα από το χώρο της αντιπολίτευσης, τα όποια εκτός των άλλων «απέστελλον τακτικώς διατριβάς και αθρίδια εις τας εν Αθήναις της αντιπολιτεύσεως εφημερίδας, όπως ούτω γενικεύσωσιν, ει δυνατόν, το κακόν».¹⁴ Στις επανειλημμένες αναφορές της εισαγγελίας προς τις αστυνομικές αρχές για άμεση ανακάλυψη και σύλληψη των υπαιτίων, η επίσημη απάντηση ήταν ότι η αστυνομία δεν κατάφερε να τους ανακαλύψει και ότι τα αστυνομικά όργανα ούτε μετείχαν ούτε παραβρέθηκαν σε επεισόδια βιαιοτήτων εναντίον των εβραίων.

Η έλλειψη συνεργασίας από την πλευρά των αστυνομικών αρχών δεν διευκόλυνε καθόλου το έργο της εισαγγελίας, η οποία, «έτι μάλλον πεισθείσα περί της νωχελούς και εκνόμου διαγωγής της Αστυνομίας», προέβη στην παραπομπή υπόπτων προκειμένου να λογοδοτήσουν μπροστά στο

13. Παράρτημα, σ. 157.

14. Παράρτημα, σ. 158. Ο τοπικός, αθηναϊκός και διεθνής Τύπος και ο καίριος ρόλος που έπαιξε στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης κατά τα «εβραϊκά» του 1891 θα μας απασχολήσει στη συνέχεια σε ιδιαίτερο κεφάλαιο.

αρμόδιο κακουργοδικείο. Παρά τις προσπάθειες των εισαγγελικών αρχών για τον εντοπισμό και την απόδοση ευθυνών στους πραγματικούς ενόχους δεν υπήρξε καμία πρόοδος, καθώς η πάγια απάντηση της αστυνομίας για την ταυτότητα των ταραχοποιών ήταν ότι «ούτε ηδυνήθη ν'ανεύρη τους δράστας ούτε να πληροφορηθεί περί αυτών». Έτσι οι βιαιοπραγίες χριστιανών εναντίον εβραίων συνεχίστηκαν αμείωτες όλο τον Απρίλη και κυμαίνονταν από απλούς προπηλακισμούς και καταστροφές περιουσιών έως τραυματισμούς και φόνους.

Αυτός ο ίδιος ο προϊστάμενος της Αστυνομίας μάλιστα, ο αστυνόμος Πιέρρης παρέχει πλήρη κάλυψη στα αστυνομικά όργανα, όταν επικαλείται άγνοια για τις πράξεις τους και «εκφράζει μεγίστην απορίαν πώς κλητήρες τινές επέδειξαν συμπεριφοράν αντίθετον προς τον εαυτών προϊστάμενον και εναντίον εις τας ρητάς αυτού διατάξεις». Η προκλητικά υποκριτική στάση του αστυνόμου Πιέρρη όχι μόνο εδραιώνει την άποψη του εισαγγελέα για την αδράνεια και κωλυσιεργεία των αστυνομικών αρχών, αλλά δεν αφήνει πλέον καμία αμφιβολία για το ρόλο του ίδιου του προϊσταμένου, «ο οποίος ου μην αβλυωπεί προς πάσαν τελουμένην κολάσιμον πράξιν κατά των Εβραίων, αλλά και πληροφορούμενος περί αυτών σιωπά».¹⁵ Ας σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο, η Αστυνομία της Κέρκυρας στελεχώνεται κυρίως από ντόπιους, καθώς κερκυραίος είναι, εξάλλου, και ο προϊστάμενός της ο αστυνόμος Πιέρρης.

Αντίθετα με τον αρνητικό ρόλο των αστυνομικών, «η ηπία και γλυκεία συμπεριφορά των δικαστικών, στρατιωτικών και διοικητικών Αρχών κατ' αρχάς διαρκούντος του φανατισμού, είτε δε τούτου ολίγον καταπαύσαντος, και η αυστηρά αυτών ενέργεια κατά των ταραξιών»¹⁶ συνέβαλαν στην εξομάλυνση της κατάστασης, στην αναθάρρυνση των εβραίων και την επαναπόκτηση της εμπιστοσύνης τους προς τις διοικητικές αρχές του τόπου, ώστε να αισθανθούν ασφαλείς και να επιστρέψουν στις εργασίες τους, τις οποίες για ένα ολόκληρο μήνα είχαν εγκαταλείψει εξαιτίας των διωγμών.

Το ήπιο κλίμα όμως ανακόπηκε στο ξεκίνημά του, καθώς ο ανάιτιος φόνος δύο ηλικιωμένων ισραηλιτών στον τόπο της εργασίας τους μέσα στο γκέτο ήρθε να διαταράξει την ατμόσφαιρα, εμπλέκοντας πάλι τις αρμόδιες αρχές σ' ένα ατελεσφόρητο κυνήγι μαγισσών με υπόπτους, συλλήψεις και

15. Παράρτημα, σ. 163-164.

16. Ό.π., σ. 164.

απολύσεις, καταθέσεις και αναιρέσεις, συγκαλύψεις, απειλές και εκβιασμούς αποκαλύψων, σε μια ακόμη προσπάθεια του εισαγγελέα Κεφαλά να φτάσει στην αλήθεια, του δε αστυνόμου Πιέρρη «ίνα αποπλανήσει αυτόν». Ο εισαγγελέας θεωρεί ότι ο αστυνόμος με τη στάση του, λέγοντας ψεύδη, ανακρίβειες, μυθεύματα, αδιαφορεί αν περιπίπτει σε κραυγαλέες αντιφάσεις επιδιώκοντας να «αποπλανηθώσιν αι δικαστικά αρχαί και εξάψη έτι μάλλον τον ερεθισμόν των χριστιανών κατά των ισραηλιτών προς βλάβην της δημοσίας τάξεως». ¹⁷

Στο τελευταίο μέρος της έκθεσής του ο Θ. Κεφαλάς προβαίνει σε μια κριτική εκτίμηση της όλης κατάστασης και της στάσης των εμπλεκομένων αρχών και καταλογίζει ευθύνες: Έτσι, εκτός από νωχέλεια και κουφότητα κατηγορεί τα αστυνομικά όργανα για συνεργασία με ορισμένους πολίτες στη σύσταση συνεταιρισμού με σκοπό την κατάσχεση ή την αγορά σε ευτελείς τιμές και στη συνέχεια τον πλειστηριασμό εβραϊκών περιουσιακών στοιχείων από όσους εξαιτίας των γεγονότων αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν το νησί.

Τουλάχιστον αδράνεια καταλογίζει και στις δημοτικές αρχές της Κέρκυρας, ότι σ' όλο το διάστημα των τριών μηνών που διάρκεσαν οι ταραχές «ο δήμαρχος Κερκυραίων Μιχαήλ Θεοτόκης, ως τοιούτος και ως πολίτης μεγάλως ηδύνατο να επενεργήση προς καθησύχασιν των ταραξιών και πρόληψιν των απευκαίων και βαρβάρων τελεσθεισών πράξεων κατά τας αποφράδας εκείνας ημέρας, ουδέ καν ενεφανίσθη όπως συνεργασθή μετά των ανωτέρω αρχών προς αποκατάστασιν της διασαλευθείσης τάξεως». Κι ακόμη χειρότερα, κατηγορούνται και κατανομάζονται φίλοι και συγγενείς του δημάρχου ως έμμεσα ενεχόμενοι στην εξόντωση και αποπομπή των κερκυραίων ισραηλιτών με το να φανατίζουν περισσότερο τα ήδη εξημένα πλήθη, διασπείροντας μέσω του τοπικού τύπου ψευδείς ειδήσεις σχετικά με την ταυτότητα της φονευθείσας, ότι δηλαδή αυτή ήταν χριστιανή, η οποία σε βρεφική ηλικία είχε απαχθεί από τα Γιάννενα και ανατράφηκε από εβραϊκή οικογένεια για να χρησιμεύσει ως θύμα στο τελετουργικό της πασχαλίνης ανθρωποθυσίας. ¹⁸ Οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι του περιβάλλοντος Θεοτόκη εγκαλούσαν ανακριτές και εισαγγελείς για πλημμελή άσκηση καθήκοντος και εκάκιζαν τις εφημερίδες εκείνες, «αίτινες εκ

17. Ό.π., σ. 168.

18. Ό.π., σ. 170.

φιλανθρωπίας κινούνται ύψωσαν την φωνήν των υπέρ της καταπαύσεως των βαρβάρων πράξεων κατά των Ισραηλιτών». ¹⁹ Αξίζει να σημειώσουμε εδώ πόσο προσεκτικός είναι στη διατύπωσή του ο Κεφαλάς: Για καθαρά ανθρωπιστικούς λόγους και όχι ιδεολογικούς μια μερίδα του κόσμου και κάποια φύλλα του Τύπου στη συγκεκριμένη περίπτωση τήρησαν στάση όχι φιλική αλλά φιλόφρων απέναντι στους εβραίους.

Στη μικρή μειοψηφία όμως των συμπαθητικά διακείμενων και ήπια εκφραζόμενων κερκυραίων αντιτίθεται η πλειοψηφία των φανατικών και δυναμικά μαχόμενων συμπολιτών τους. Με συνεχή αρθρογραφία και διακηρύξεις τόσο σε φυλλάδια όσο και στα έγκριτα κερκυραϊκά φύλλα «Ρήγας ο Φεραίος», «Εργάτης», «Αλήθεια», «Εθνική» και με ανταποκρίσεις στις αθηναϊκές εφημερίδες «Ακρόπολις» και «Παλλιγενεσία», καθώς και στην αλεξανδρινή «Ομόνοια», εξαπολύεται με υπέρμαχους δύο κορυφαίες προσωπικότητες της αντιπολίτευσης, τον Ιάκωβο Πολυλά και τον Γεώργιο Θεοτόκη, μια αντισημιτική εκστρατεία που θα διαρκέσει έως τις δημοτικές εκλογές με τα δημοσιεύματα αυτά αποσκοπούσαν «να επιτείνωσι τον φανατισμόν των χριστιανών προς κάκωσιν των Εβραίων, όπως ούτω διαδιδόμενου του φόβου αναγκάσωσιν αυτούς να μεταναστεύσωσιν». ²⁰

Έγινε ήδη λόγος στην έκθεση του Κεφαλά και για τη στάση που τήρησε ο δήμαρχος Κερκυραίων, ο οποίος σ' όλη τη διάρκεια «των βαρβαρικών και φρικωδών διαπραχθεισών κατά των Εβραίων πράξεων», έμεινε άπραγος ως αδιάφορος παρατηρητής, και δραστηριοποιήθηκε μόνο για πολιτικά οφέλη, όταν, διαμαρτυρούμενος για τις δηλώσεις του έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο Ιωάν. Γενναδίου, φέρεται να υπερασπίστηκε την υπόληψη του σπιλωμένου ονόματος του κερκυραϊκού λαού.

Σε προεκλογική του ομιλία, εξάλλου, ο Γεώργιος Θεοτόκης με εμπάθεια κατηγορεί την κυβέρνηση ότι με τη στάση της συντέλεσε στην συγχάλυψη της αλήθειας για το φόνο και επέτρεψε έτσι την εδραίωση της υποψίας ότι υπεύθυνοι για το ανοσιούργημα ήσαν οι χριστιανοί. Η νίκη του κόμματος Θεοτόκη στις δημοτικές εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου επιβράβευσε τους «επαξίως αγωνισθέντες κατά τα εβραϊκά», προάγοντας σε ανώτερες θέσεις τους πρωτεργάτες από το χώρο της αστυνομίας Ναπολέοντα Πιέρρη, Νικόλαο Αλβάνα και Αντώνιο Πηλό.

19. Πρόκειται για την κερκυραϊκή εφημερίδα «Επόπτης».

20. Παράρτημα, σ. 171.

Η τελευταία παράγραφος, με την οποία κλείνει την έκθεσή του ο Θεαγ. Κεφαλάς είναι χαρακτηριστική του όλου ύφους του υπομνήματος συμπυκνώνοντας συγχρόνως την άποψή του για τα γεγονότα και τους πρωταγωνιστές τους: *Εκ πάντων των ανωτέρω γεγονότων και της αλληλουχίας αυτών αριθμήτως καταφαίνεται ότι εάν μη ώσιν αποδεδειγμένοι οι κακούργοι οι διαπράξαντες την συγυράν δολοφονίαν της Ισραηλίτιδος Ρουμπίνας Σάρδα, εισίν όμως αποδεδειγμένοι οποίοι οι παρασύραντες την Κέρκυραν εις την ατιμωτέραν θέσιν, οποίοι οι υποκινήσαντες τον κατά των Εβραίων διωγμόν και οποίοι οι καταπατήσαντες το εαυτόν καθήκον, προδίδοντες παν το πάτριον χάριν του εκλογικού συμφέροντος.*²¹ Τί πιο σαφής δήλωση από αυτή, για το πώς ένα ποινικό κακούργημα, ένας φόνος, πολιτικοποιείται και ένα έγκλημα μετατρέπεται σε ευκαιρία άσκησης εγκληματικής πολιτικής.

Η ιστορία του φόνου της εβραιοπούλας, στη μορφή που παρουσιάστηκε εδώ, αποτελεί την επίσημη εκδοχή των γεγονότων, όπως από στόμα σε στόμα διαχύθηκε στην κερκυραϊκή κοινωνία και μέσω των δημοσιογραφικών αναπλάσεων διαδόθηκε όχι μόνο σε όλη την ελληνική επικράτεια αλλά και έξω από αυτήν ιδίως ανάμεσα στις ευρωπαϊκές εβραϊκές κοινότητες²² και είναι αυτή η κρατούσα εκδοχή που αξιοποιήθηκε αργότερα τόσο στο ιστοριογραφικό όσο και στο λογοτεχνικό επίπεδο.²²

Η συμβολή, συνεπώς, για μας της συγκεκριμένης πηγής στη συγκρότηση του πραγματολογικού υλικού συνίσταται κυρίως στην παρακολούθηση της όλης υπόθεσης μέσω της επίσημης τεκμηρίωσης, της γραφειοκρατικής διαδικασίας, και της γνωστοποίησης των ονομάτων όλων των ενεχομένων προσώπων, θυμάτων, υπόπτων και διοικητικών υπαλλήλων, που ενεπλάκησαν στην υπόθεση, αλλά και τοπικών παραγόντων, πολιτικών προσώπων, που θεωρήθηκαν ηθικοί αυτουργοί, υποκινήτές ή εκμεταλλευτές της κατάστασης για την αποκόμιση έμμεσα ή άμεσα οικονομικών και κυρίως πολιτικών οφελμάτων.

Αξιολογώντας το υπόμνημα του εισαγγελέα Θ. Κεφαλά όχι ως προς την πραγματολογική του συνεισφορά αλλά ως προς την «ηθική» του διάσταση και θέση απέναντι στα γεγονότα, δεν θα μπορούσε κανείς να μη διακρίνει την, έστω και έμμεση, έστω συγκρατημένη αλλά όχι συγκαλυμμένη,

21. Παράρτημα, σ. 173.

22. Τη λογοτεχνική και ιστοριογραφική διαπραγμάτευση των συμβάντων βλέπε στα οικεία κεφάλαια στις σελίδες 97-121, 122-146.

φιλοεβραϊκή άποψη του συντάκτη του. Ο Κεφαλάς, μολοντί προσπαθεί να τηρήσει τυπικό γραφειοκρατικό ύφος στην έκθεσή του, δεν κατορθώνει να κυριαρχήσει απόλυτα στα συναισθήματά του, γι' αυτό και δεν λείπουν οι περιπτώσεις ιδίως προς το τέλος του κειμένου, όπου η ιδεολογική χροιά και η κριτική πινελιά επιβάλλονται των άχρωμων ημερομηνιών και των στεγνών αναφορών. Είπαμε, στο θέμα του εβραϊσμού η αντικειμενική, η ουδέτερη θεώρηση είναι δύσκολη, αν όχι ανέφικτη, απ' όποια σκοπιά κι αν γίνεται, απ' όποιο πεδίο κι αν προσεγγίζεται, δικαστικό, ιστοριογραφικό, κοινωνιολογικό, λογοτεχνικό.

Με την εισαγγελική έκθεση έκλεισε και δικαστικά η υπόθεση του φόνου της Ρουμπίνας Βήτα Σάρδα, παραμένοντας ανεξιχνίαστη και δίχως να αποδοθούν ευθύνες για το έγκλημα σε κανένα. Η πολιτική, ωστόσο, εκμετάλλευση του στυγερού συμβάντος, η οποία έγινε ενόψει των δημοτικών εκλογών, και οι ανεξέλεγκτες κοινωνικές ταραχές, που συγκλόνισαν για μέρες την πόλη, δίχασαν βαθειά την κοινωνία της Κέρκυρας και επέφεραν καίριο πλήγμα στην ως τότε ακμαία εβραϊκή κοινότητα του νησιού.

Εκτός από το Υπόμνημα του εισαγγελέα Θ. Κεφαλά ένα άλλο έγγραφο, ιδιωτικό αλλά από δημόσιο πρόσωπο προερχόμενο, έρχεται να φωτίσει από μια διαφορετική σκοπιά το συμβαντολογικό πεδίο και να δώσει μια άλλη ερμηνεία στα γεγονότα. Ο ανακριτής Η. Καγκάδης με εμπιστευτική του επιστολή τον Ιούνιο του 1891 ενημερώνει και προσωπικά τον Πρόεδρο της κυβέρνησης Θ. Δεληγιάννη για τα εβραϊκά γεγονότα της Κέρκυρας.²³

Τα νέα στοιχεία που προσκομίζει ο ανακριτής, αποτέλεσμα, καθώς λέει, προσωπικών του ενεργειών και μεγάλου κόπου, αφορούν αποκλειστικά στα όσα διαδραματίστηκαν τη νύχτα του φόνου: Σύμφωνα με το πόρισμα των ερευνών του Καγκάδη η μικρή εβραιοπούλα υπήρξε θύμα άγριου θανατηφόρου ξυλοδαρμού των γονέων της, οι οποίοι, επειδή φοβήθηκαν για τις συνέπειες της πράξης τους, σκηνοθέτησαν την δήθεν δολοφονία της, παραπλανώντας τις αστυνομικές και ανακριτικές αρχές με ψευδομάρτυρες και κατασκευασμένους υπόπτους συγκεκριμένα άτομα τόσο από το χώρο των χριστιανών όσο και των εβραίων.²⁴ Τις αντιφάσεις και τα

23. Εταιρεία των Φίλων του Λαού (ΕΦΛ), Αρχείο Δεληγιάννη, φάκ. ΒVI /106, έγγρ. 30 με ημερομηνία 14/6/1891· βλ. Παράρτημα, σ. 174. Ο ανακριτής Καγκάδης από την πρώτη στιγμή που έφτασε στην Κέρκυρα και ανέλαβε την υπόθεση δεν παρέλειπε να ενημερώνει κατευθείαν τον ίδιο τον πρωθυπουργό μέσω του Θ. Λιμπρέτου.

24. Την εκδοχή του ξυλοδαρμού της παιδούλας από τη μητέρα της αναφέρει και

κενά της ανακριτικής διαδικασίας επισημαίνει ο Καγκάδης με 12 σημεία που παραθέτει στην επιστολή του, αναφερόμενος σε πρόσωπα και πράξεις που δεν συμπίπτουν με αυτά του εισαγγελικού υπομνήματος.

Είναι εμφανές ότι η εκδοχή αυτή αποκαλύπτει αρκετά νέα ισχυρά στοιχεία για τη διαλεύκανση της υπόθεσης⁷ καθώς όμως αυτά δεν θεωρούνται ικανοποιητικά ούτε εύκολα αποδείξιμα, ώστε να προβεί ο ανακριτής στη λήψη μέτρων εναντίον των υπόπτων, δεν αξιοποιούνται στην επίσημη ανακριτική διαδικασία αλλά αποκαλύπτονται μόνο εμπιστευτικά σε ιδιωτικό επίπεδο στον ίδιο τον πρωθυπουργό, προκειμένου να μην επιρριφθούν ευθύνες στον ανακριτή για απόκρυψη στοιχείων —έστω και ως υποψίες— σε μια ενδεχόμενη αλλαγή πλεύσης στη στάση της κυβέρνησης για τη διαλεύκανση της υπόθεσης και την απονομή δικαιοσύνης. Οι καιροί όμως «ου μενετοί» για αποκαλύψεις και καθάρσεις, καθώς πλησιάζουν οι δημοτικές εκλογές του Ιουλίου και η ατμόσφαιρα είναι ιδιαίτερα ηλεκτρισμένη στην κερκυραϊκή —και όχι μόνο— κοινωνία⁸ οποιαδήποτε κυβερνητική ενέργεια που θα εξήπτε το θρησκευτικό φανατισμό είναι σίγουρο ότι θα είχε πολιτικό κόστος για τον φιλοκυβερνητικό υποψήφιο δήμαρχο.

Ο συντάκτης της επιστολής, δημόσιος λειτουργός ο ίδιος, μολονότι φαίνεται να δέχεται την αλήθεια της εκδοχής του φόνου, όπως την παρουσιάζει προς τον Δεληγιάννη, εντούτοις κατανοεί και υποκύπτει στη σκοπιμότητα συγκάλυψης που επιχειρείται από την κυβερνητική πλευρά με την αναβολή λήψης δραστηκών μέτρων. Αποκαλυπτικός είναι ο τρόπος με τον οποίο κλείνει την επιστολή του, επιβεβαιώνοντας έτσι τις κατηγορίες της αντιπολίτευσης για εθελουφλισμό, αδράνεια, εγκληματική πολιτική και ιδιότελή φιλοσημιτισμό της κυβέρνησης:

Τοιαύται περίπου αι μέχρι σήμερον μετά κόπου πολλού και δι' ιδιωτικής ενεργείας συλλεχθείσαι ενδείξεις, αίτινες δικαιολογούν επαρκώς μίαν προφυλάχισιν τουλάχιστον των ους αύται βαρύνουσιν, αλλ' η ανάκρισις, προσπαθούσα να ενισχύση έτι μάλλον αυτάς δι' άλλων ίσως και σπουδαιοτέρων, έχρινεν εύλογον ν' αναβάλη ολίγον την λήψιν του γενναίου τούτου μέτρου, όπερ δύναται να επιδράση και δη εν παραμοναίς εκλογών, εις την δημοσίαν τάξιν διεγειρομένου επιτηδείως και προς εκλογικόν σκοπόν, του

η *Εφημερίς* (9/4/1891), αλλά μόνο ως εκεί και όχι στις μοιραίες συνέπειές της, ενώ η *Ακρόπολις* (15/5/1891) αποδέχεται την εκδοχή του ακούσιου θανάτου της κόρης από τον πατέρα της, ο οποίος για να συγκαλύψει την πράξη του προέβη στην κακοποίηση του πτώματος για να παραπλανήσει τις αρχές.

θρησκευτικού φανατισμού, όστις ουκ έπαυσε ληληθότως υπάρχων και δύναται ευχερώς να εκδηλωθή της ελαχίστης δεδομένης ωθήσεως.

Αξιζει να παρατηρήσουμε εδώ ότι τα στοιχεία και η εκδοχή για το φόνο, που παρουσιάζει η επιστολή Καγκάδη, δεν αναφέρονται, έστω και υπαινικτικά ή πόσο μάλλον απορριπτικά, στο υπόμνημα του Κεφαλά. Τούτο είναι ευνόητο, πόσο μάλλον αν σκεφτούμε ότι η παρουσία τέτοιων στοιχείων μέσα σ' ένα επίσημο δημόσιο έγγραφο δεν θα έμενε κρυφή και η αποκαλύψή τους θα προκαλούσε, έστω και εκ των υστέρων, το δημόσιο αίσθημα και θα πυροδοτούσε εκ νέου αρνητική στάση απέναντι στην κυβερνητική παράταξη, ρίχνοντας νερό στο μύλο της αντιπολίτευσης· κάτι τέτοιο η δεληγιαννική κυβέρνηση είναι προφανές ότι θα ήθελε με κάθε τρόπο να το αποφύγει, καθώς βρισκόμαστε στο Δεκέμβρη του 1891 (υπόμνημα Κεφαλά) και επίκεινται οι βουλευτικές εκλογές του Μάη του 1892.²⁵

Ας σημειώσουμε ακόμη ότι η επιστολή Καγκάδη αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στο περιστατικό του φόνου, μένει αυστηρά στο ποινικό μέρος της υπόθεσης και δεν επεκτείνεται ούτε στο ελάχιστο στις συνέπειές του, στις ταραχές και βιαιοπραγίες που ακολούθησαν, δηλαδή στις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις που έλαβε ή του δόθηκαν.

Παρόλα αυτά και παρά την περιορισμένη έστω πληροφοριακή του διάσταση και το κείμενο αυτό δεν υπολείπεται σε —εμμεσότερη οπωσδήποτε— πάντως ικανοποιητικά διάφανη πολιτική τοποθέτηση του συντάκτη του. Έτσι, τα κείμενα αυτά —ουσιαστικά και τα δύο μπορούν να χαρακτηριστούν επίσημα έγγραφα— κινούνται στη φιλοκυβερνητική τροχιά και για τούτο, όπως είναι αυτονόητο, υπηρετούν και αντικατοπτρίζουν αν όχι μια πασίδηλα φιλοσημιτική πάντως σαφώς ανεκτική και θετική απέναντι των εβραίων κυβερνητική θέση, η οποία, άλλωστε, τίποτα δεν εμποδίζει και δεν αποκλείει να είναι και η προσωπική θέση των δύο δημόσιων λειτουργών· επιπλέον η επιστολή Καγκάδη χαρακτηρίζεται από έντονο «φιλοκερκυραϊσμό».

Δίπλα στα τεκμήρια αυτά έχει ενδιαφέρον να παραθέσουμε και μια εντελώς προσωπική μαρτυρία, απόλυτα σύγχρονη με την εξέλιξη των γεγονότων: Πρόκειται για το ημερολόγιο του κερκυραίου καθηγητή Αντω-

25. Για την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. βλ. G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα...*, τ. Α', ειδικότερα σ. 558-672.

νίου Γ. Ποφάντη.²⁶ Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των σελίδων εκείνων του ημερολογίου, που αναφέρονται στα εβραϊκά του 1891 και καλύπτουν την περίοδο 2 Απριλίου - 4 Ιουνίου, ας γνωρίσουμε το πρόσωπο που συντάσσει το κείμενο αυτό.

Ο Αντώνιος Γ. Ποφάντης γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1856. Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, απ' όπου πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα το 1881 ως «Dottore in Lettere». Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, τον Αύγουστο του 1883 διορίστηκε καθηγητής στο Γυμνάσιο Δημητσάνας και τον ετόμενο χρόνο (1884) μετατέθηκε στο Β' Γυμνάσιο της Κέρκυρας' από τον Δεκέμβρη του ίδιου έτους διορίστηκε και στο Διδασκαλείο Επτανήσου. Αποχώρησε από την εκπαίδευση το 1923. Ως καθηγητής του Β' Γυμνασίου ήταν αυτός που εκ μέρους των συναδέλφων του κατέθεσε στεφάνι και προσφώνησε τον νεκρό γυμνασιάρχη και γνωστό ιστορικό, Ιωάννη Ρωμανό το Μάρτιο του 1892.²⁷ Ο Αντώνιος και η Μαρία Ποφάντη απέκτησαν τρία παιδιά, τον Γεώργιο (1892), την Αγαλίδα (1895) και την Ελένη (1897).²⁸

26. Από καθαρή σύμπτωση ο κύριος Τζώρτζης Ποφάντης πληροφορήθηκε ότι ασχολούμαι με τα αντισημιτικά γεγονότα της Κέρκυρας του 1891. Τότε με ενημέρωσε ότι στην οικογένειά τους έχει σωθεί το ημερολόγιο του προπάππου του Αντωνίου Γ. Ποφάντη ακριβώς από την εποχή εκείνη και στο οποίο υπάρχουν αναφορές στα «εβραϊκά». Στο εύλογο αίτημά μου να εντάξω, αν είναι δυνατόν, και αυτό το τεκμήριο στην εργασία μου ανταποκρίθηκε ανεπιφύλακτα, προμηθευόντάς με με φωτοτυπίες των αποσπασμάτων, μια πρώτη μεταγραφή του κειμένου και ό,τι άλλα στοιχεία είχε για το πρόσωπο του προγόνου του. Η αξία του υλικού αυτού νομίζω ότι θα αναδειχθεί επαρκώς στη συνέχεια. Ευχαριστώ για μια ακόμη φορά τον κ. Τζώρτζη Ποφάντη που μου εμπιστεύτηκε τη μαρτυρία του προγόνου του. Θα ήθελα, τέλος, να επισημαίνω κι εδώ —όπως και στον ίδιο άλλωστε το τόνισα— ότι το ημερολόγιο αυτό (σε δύο τετράδια), που φτάνει ως τον Μάιο του 1895, αποτελεί αξιόλογη πηγή για την μικροϊστορία της κερκυραϊκής κοινωνίας και θα πρέπει αυτούσιο να δει το γρηγορότερο το φως της δημοσιότητας, συνοδευόμενο από τον απαραίτητο ιστορικό σχολιασμό και υπομνηματισμό, που θα το εντάξει οργανικά στο ιστορικό του πλαίσιο.

27. Τα στοιχεία για τα επαγγελματικά του Αντ. Ποφάντη προέρχονται από το ερευνητικό πρόγραμμα που εκπονείται από τους Δαυίδ Αντωνίου — Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη, *Λειτουργοί της Εκπαίδευσης, 19^{ος} αιώνας* πβ. και βιογραφικές αναφορές του ίδιου στο ανέκδοτο ημερολόγιό του. Την προσφώνηση στο νεκρό Ιωάν. Ρωμανό βλέπε, *Λόγοι και προσφωνήσεις κατά την κηδείαν του Ιωάν. Ρωμανού, γυμνασιάρχου, Κέρκυρα 1892*, σ. 17' πβ. και καταγραφή του ίδιου στο β' τεύχος του ημερολογίου του με ημερομηνία 24/3/1892.

28. Τις ημερομηνίες γέννησης των παιδιών του έχει σημειώσει ο ίδιος στην αρχή του β' τετραδίου του ημερολογίου του.

Ύστερα από τη σύντομη αυτή παρένθεση με τα βιογραφικά του Α. Ποφάντη, ας επανέλθουμε στο ημερολόγιο και στο περιεχόμενό του. Η πρώτη αναφορά στο φόνο της εβραιοπούλας καταγράφεται την ίδια κιόλας ημέρα με την αποκάλυψη του συμβάντος, την 2^η Απριλίου του 1891. Το γεγονός αποτελεί πρώτη είδηση για τον συντάκτη του ημερολογίου, ενώ ο θάνατος του φίλου του Πλάτωνα Βλάικου ακολουθεί με τηλεγραφική διατύπωση στο τέλος.

Με συνοπτικό τρόπο και λιτό ύφος καταγράφει το θλιβερό συμβάν και τις πρώτες εκτιμήσεις και διαδόσεις για τους πιθανολογούμενους αυτουργούς: «... κατά μεν τους Χριστιανούς, το φρικτόν τούτο κακούργημα επράχθη υπό Ισραηλιτών ίσως συγγενών της φονευθείσης, κατά δε τους Ισραηλίτας υπό Χριστιανών». ²⁹ Ας σημειώσουμε εδώ την αναφορά στην πιθανότητα να διέπραξαν το φόνο συγγενείς του κοριτσιού, εκδοχή που, καθώς είδαμε, προβάλλει ως πολύ πιθανή η εμπιστευτική επιστολή του Καγκάδη, φήμη δηλαδή που, ως φαίνεται, κυκλοφορούσε ευρέως ανάμεσα στον κόσμο.

Την επόμενη μέρα ο Ποφάντης θα καταγράφει τα γνωστά μας γεγονότα για τις αντιδράσεις των χριστιανών εναντίον των εβραίων και τα μέτρα καταστολής και προστασίας εκ μέρους των Αρχών, με τρόπο επίσης ευσύνοπτο, δημοσιογραφικό, αλλά και με σαφείς προσωπικές κρίσεις και εκτιμήσεις ως προς τη λαϊκή αγανάκτηση και συμπεριφορά καθώς και τη στάση των Αρχών: «Ο δε λαός, μη δυνηθείς να κακοποιήση τους προύχοντας και να ξεθυμάνη την οργήν του επετίθετο κατά των Ιουδαίων ους συνήντα εις τας οδούς [...] η φρουρά εξετέλεσε το καθήκον της λίαν συνεπώς και κατά τρόπον αξιέπαινον». Αντίθετα, κατακρίνει τις ανακριτικές αρχές για ασυνήθιστη και ακατανόητη «αδιαφορία και ψυχρότητα», άποψη και απορία που θα επαναλάβει και σε άλλα σημεία του ημερολογίου του.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα και εκτενής είναι η εγγραφή της 4^{ης} Απριλίου. Όσα καταγράφονται εκεί θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο της επιστολής Καγκάδη τόσο ως προς την εξήγηση του εγκλήματος και την ύποπτη συμπεριφορά της οικογένειας της νεκρής, όσο και ως προς τους κατακριτέους χειρισμούς των ανακριτικών αρχών. Η εδραιωμένη και γενικευμένη πεποίθηση των χριστιανών, ότι η νεκρή ήταν ομόθρησκή τους, υπήρξε η αιτία που φανάτιζε τα πλήθη και τα ωθούσε σε βίαιοπραγίες εναντίον όλων των εβραίων με μοναδική εξαίρεση το γιατρό «Β. Δε Σίμον,

29. Παράρτημα, σ. 179.

ον ουδείς δια λόγων προσέβαλε, διότι, είνε αγαπητός τοις πάσι, ων ιατρός εκ των καλλιτέρων και εις άχρον φιλοκερδής».³⁰

Οι επόμενες εγγράφες, 5-14 Απριλίου, είναι σύντομες και επισημαίνουν την ύφεση και την εκτόνωση της κατάστασης, επειδή οι εβραίοι παραμένουν έγκλειστοι στη συνοικία τους, φρουρούμενοι από ισχυρές στρατιωτικές και αστυνομικές δυνάμεις. Ο Ποφάντης καυτηριάζει την ποταπή συμπεριφορά των συζύγων των αξιωματικών, οι οποίες, εκμεταλευόμενες τη μειονεκτική θέση των ισραηλιτών, «αγόραζαν» πολυτελή υφάσματα και άλλα είδη από εβραϊκά καταστήματα δίχως να πληρώνουν και λέγοντας προκλητικά, «γράφε τα εις τον λογαριασμόν».³¹

Στις 16 Απριλίου ο Ποφάντης θα αναφερθεί στην αναξωοπύρωση των επεισοδίων, εξαιτίας της προσωρινής σύλληψης επτά εβραίων υπόπτων για το φόνο, τους οποίους το πλήθος απειλούσε να λιντσάρει, όμως η έγκαιρη εμφάνιση και κατευναστική παρέμβαση του Ιάκ. Πολυλά απέτρεψε τα χειρότερα και διέλυσε τον όχλο.

Η ευαίσθητη ισορροπία των τελευταίων ημερών που επικρατούσε στην κερκυραϊκή κοινωνία, θα διακοπεί αιφνιδιαστικά στις 30 Απριλίου από την αδικαιολόγητη δολοφονία «ενός πτωχού και τίμιου οικογενειάρχη ισραηλίτη» και τον θανάσιμο τραυματισμό ενός άλλου από κάποιον χωριάτη κερκυραίο από τη Γαρίτσα. «Το κακούργημα αυτό προξένησε χειρίστην εντύπωσιν τοις πάσι» και αποτροπιασμό στον ίδιο τον συγγραφέα του ημερολογίου.³²

Καθώς η έκρυθμη κατάσταση εκτονώνεται, οι καταγραφές στο ημερολόγιο αραιώνουν και γίνονται λακωνικότερες, επισημαίνοντας μόνο τη σταδιακή και δειλή επαναλειτουργία της εβραϊκής αγοράς, την άρση του αποκλεισμού των ισραηλιτών στο γκέτο και την επανένταξή τους στην πόλη με περιορισμένη όμως την κυκλοφορία τους σε κεντρικά σημεία της.

Η άφιξη, εξάλλου, στην Κέρκυρα της αυτοκράτειρας της Γαλλίας Ευγενίας και η επίσκεψή της στο γκέτο την 6^η Μαΐου, διασκέδασε τη δυσμενή εντύπωση που είχε σχηματίσει από τα δημοσεύματα του ευρωπαϊκού Τύπου

30. Στην εκτίμηση που έτρεφε σύμπασα η κερκυραϊκή κοινωνία στο πρόσωπο του εβραίου γιατρού Βίκτωρα Ντε Σέμο θα επανέλθει και σε άλλο σημείο του ημερολογίου του (30 Απριλίου) Παράρτημα, σ. 185.

31. Παράρτημα, σ. 183.

32. Ό.π., σ. 185.

για την εικόνα βιβλικής καταστροφής και εξανδραποδισμού που δήθεν παρουσίαζε η εβραϊκή συνοικία, «διότι τοιαύτα τινά έγγραφεν ο πωλημένος προς τους Εβραίους Ευρωπαϊκός τύπος, κατ' εισηγήσιν ίσως των αυτών». ³³

Η άποψη του Α. Ποφάντη ότι ο ξένος Τύπος μεγιστοποιούσε τα επεισόδια και διαστρέβλωνε την πραγματικότητα, καθ' υποκίνηση μάλιστα των εβραίων, δεν ξενίζει, καθώς η άποψη αυτή ήταν ευρύτερα διαδεδομένη κυρίως στο χώρο των πνευματικών ανθρώπων της Κέρκυρας· αυτοί οι τελευταίοι ήταν εκείνοι που θεωρούσαν ότι θίγονται ιδιαίτερα στην ηθική και στα πατριωτικά τους αισθήματα από την αντιδραστική και ρατσιστική εικόνα που συλλήβδην η κερκυραϊκή κοινωνία παρουσίαζε στην Ευρώπη μέσω μεγάλης μερίδας του ξένου Τύπου, τον οποίο, πιστευόταν ότι τροφοδοτεί και κατευθύνει ως προς το θέμα αυτό κυρίως το εβραϊκό λόμπυ της εποχής. Ας μην ξεχνάμε την κατακραυγή που ξεσήκωσαν οι δηλώσεις του Ιωάννη Γενναδίου, έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο, ότι οι κερκυραϊκός λαός με τον φανατισμό και τον άκρατο αντισημιτισμό του εξέθεσε την Ελλάδα διεθνώς. ³⁴

Μετά την αποκατάσταση ηρεμότερου κλίματος στην Κέρκυρα και την απόλυτη ελευθεροκοινωνία των ισραηλιτών, άρχισαν εσπευσμένα πολλοί από αυτούς, οι φτωχότεροι κυρίως, να εγκαταλείπουν το νησί προς αναζήτηση ασφάλειας και εργασίας σε άλλες πόλεις της Ελλάδας ή του εξωτερικού. Η εμπιστοσύνη και οι καλές σχέσεις των εβραίων με την κερκυραϊκή κοινωνία είχαν ανεπανόρθωτα κλωνιστεί και το ρεύμα της φυγής τους διογκωνόταν μέρα με τη μέρα παρασύροντας και άτομα κοινής ως τότε αποδοχής, όπως ο γιατρός Βίκτωρ Ντε Σέμο, ο οποίος απαυδησμένος από την όλη κατάσταση αποφάσισε στις 12 Μαΐου 1891 να εγκαταλείπει και αυτός την Κέρκυρα «μεθ' απάσης της οικογενείας του λίαν καταβεβλημένος ηθικώς και σωματικώς δια τας κατά των ομοδόξων του βιαιοπραγίας και ιδία δια την κατ' αυτών κατηγορίαν περί ανθρωποθυσίας». ³⁵

Απ' εδώ και πέρα οι εγγραφές του ημερολογίου αραιώνουν —γενικότερα και όχι μόνο οι αναφορές στο εβραϊκό ζήτημα— για λόγους που δεν

33. Ό.π., σ. 186.

34. Για τον σάλο που προκάλεσε η έκθεση του Ιωάννη Γενναδίου στην κερκυραϊκή αλλά και σε όλη την επτανησιακή κοινωνία γίνεται λόγος στη συνέχεια, ειδικότερα στις σ. 65-70.

35. Παράρτημα, σ. 186. Για τη φυγή των εβραίων από την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο μετά τις αντισημιτικές εκδηλώσεις βλέπε στη συνέχεια, σ. 38, 55.

είναι δυνατόν να ανιχνευτούν, αφού οι σημειώσεις του Ποφάντη θα συνεχιστούν και σε δεύτερο τετράδιο, όπως είπαμε.³⁶

Με την τελευταία καταγραφή που αναφέρεται στα εβραϊκά, στις 4 Ιουνίου ο συντάκτης του ημερολογίου κλείνει τη χρονογραφική του εξιστόρηση για το φόνο της Ρουμπίνας Σάρδα και τα επακόλουθά του ως εξής: *Οι Εβραίοι ακολουθούν τις εργασίες των ανενόχλητοι. Περί του συνταράξαντος δε την κοινωνίαν μας εγκλήματος ουδέν εγνώσθη και ουδέν ίσως θα γνωσθή πλέον. Έμεινε μυστήριο!! Ελησμόνησα να σημειώσω ότι κατά τα τέλη Μαΐου επαύθη υπό του Υπουργείου ο Αστυνόμος Πιέρρης ως μεν λέγει το Β. Διάταγμα δι' αμέλειαν προς την υπηρεσίαν (κατά τις ημέρας των παρεκτροπών) ως δε οι πολλοί νομίζουν διότι προσεπάθη να ανακαλύψει τους ενόχους ή μάλλον διότι έφθασεν επί τα ίχνη αυτών, όπερ δεν επεθύμει, φαίνεται, η Κυβέρνησις.*

Είναι αξιοσημείωτο πόσο η τελευταία αυτή παράγραφος θυμίζει το κλείσιμο του Υπομνήματος του εισαγγελέα Θ. Κεφαλά.³⁷

Αν επιχειρούσαμε να σχηματίσουμε κάποια εικόνα για την ιδεολογική θέση και την όλη προσωπικότητα του συγγραφέα αυτού του ημερολογίου αναλύοντας το κείμενό του και μόνο, θα είχαμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα: Η θέση του Ποφάντη ως προς τα εβραϊκά ζήτημα, όπως ανακύπτει μέσα από τα γραπτά του, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ούτε φανατική αλλά ούτε και ξεκάθαρη. Καταγράφει με ουδέτερο, χρονογραφικό τρόπο τα συμβάντα και είναι εμφανής η πρόθεσή του να μείνει αποστασιοποιημένος από αυτά. Ελάχιστα σημεία επιτρέπουν έμμεσα να διαφανεί η προσωπική του άποψη ή συναισθηματική διάθεση, όπως φράσεις του τύπου: «... οι δολοφόνοι της ατυχούς νέας Ρουμπίνης» ή «... ο τρομερός κακούργος ο διαπράξας τοιούτον έγκλημα» φράσεις που αναμφίβολα υποδηλώνουν συμπάθεια προς το θύμα και αποτροπιασμό προς την πράξη, δίχως όμως τούτο κατ' ανάγκη να πρέπει να συνδεθεί με την εθνικότητα της νεκρής και να ερμηνευτεί κατηγορηματικά ως φιλοσημιτισμός — κάτι που δεν αποκλείεται κιόλας— αλλά να δηλώνει απλώς την καταδίκη του γεγονότος ανεξάρτητα από την ταυτότητα του θύματος.

Είναι, εξάλλου, εντυπωσιακός ο δωρικός, λιτός τρόπος που διατυπώνει

36. Μετά την 12^η η επόμενη εγγραφή είναι της 31^{ης} Μαΐου, με την οποία αρχίζει το β' τετράδιο του ημερολογίου.

37. Παράρτημα, σ. 187.

την κατευναστική μεσολάβηση του Πολυλά στις ταραχές της 16^{ης} Απριλίου: *Της δυσκόλου δε ταύτης θέσεως εξήγαγεν αυτόν ο κ. Ιάκωβος Πολυλάς, ον το πλήθος είχε παραλάβη μετ' αυτού και είχε παρακαλέση να ανέλθῃ εἰς τὴν Νομαρχίαν, εἰπὼν ολίγας λέξεις και παρακαλέσας πάντας να διαλυθῶσιν ἐν τάξει, ὅπερ και ἐγένετο.*³⁸ Κανένα προσωπικό συναίσθημα για το πρόσωπο, κανέναν χαρακτηρισμός, τίποτα διαφορούμενο, μόνο λακωνική σαφήνεια.

Συγκρατημένος και αντικειμενικός στις κρίσεις και τις εκφράσεις του, ως κερκυραίος όμως θίγεται κι αυτός βαθύτατα από το όνειδος που αποδίδει στην κερκυραϊκή κοινωνία ο ευρωπαϊκός Τύπος, εξεγείρεται και αφήνει την οργή του να ξεσπάσει φραστικά χαρακτηρίζοντας τον ξένο Τύπο πουλημένο και όργανο των εβραίων. Αν σ' αυτό προσθέσουμε όσα υποδηλώνονται στην καταληκτήρια παράγραφο της 4^{ης} Ιουνίου, έχουμε, νομίζω, αρκετές ενδείξεις να εικάσουμε την πολιτική του ιδεολογία: Δεν ανήκει στο κυβερνητικό κόμμα αλλά ούτε και εκφράζεται καθαρά υπέρ των τρικουπικών έτσι, δεν κατακρίνει αλλά ούτε και επικροτεί τη γενικότερη στάση του Πολυλά απέναντι στα γεγονότα και είναι αξιοσημείωτο ότι άπαξ μόνο αναφέρεται σ' αυτόν, όταν ακριβώς η παρουσία του στα επεισόδια επενέργησε πυροσβεστικά και όχι πυροδοτικά, όπως συνήθως συνέβαινε κατά τη διάρκεια των ταραχών. Γενικά, είναι πολύ προσεκτικός στις διατυπώσεις του και όταν θέλει να εκφράσει τη δική του άποψη, το πράττει με πλάγιο τρόπο, εξοικειωμένος ο ίδιος ως φιλόλογος με τη θουκυδίδεια τεχνική: «ως δε οι πολλοί νομίζουν» ή «κατά την γνώμην των πολλών»· ωστόσο φαίνεται να συμεριζεται τις διάχυτες γνώμες για τον «εβραϊκό κίνδυνο», όπως συνάγεται από τις κρίσεις του για τις ξένες εφημερίδες.

Το ημερολόγιο του Ποφάντη είναι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον τεκμήριο, καθώς αποτελεί τη συγχρονική μαρτυρία ενός ανθρώπου, ο οποίος ανήκει στην πνευματική ελίτ της κερκυραϊκής κοινωνίας και συγχρόνως στην ανώτερη δημοσιούπαλληλική τάξη, γεγονός που τον καθιστά ιδιαίτερα επιφυλακτικό και προσεκτικό στις εκφράσεις του. Καθώς δεν είναι ιδεολογικά φανατισμένος, δεν είναι όμως και ο αδιάφορος πολίτης, αφιερώνει σχεδόν αποκλειστικά για δύο μήνες —όσο διαρκεί η ένταση— τις σελίδες του ημερολογίου του στα εβραϊκά γεγονότα, αισθανόμενος την ανάγκη να κατα-

38. Για το επεισόδιο αυτό βλέπε και τη μαρτυρία του ίδιου του Πολυλά στη συνέντευξή του στην εφημερίδα «Αχρόπολις» αναδημοσιευμένη εδώ στο Παράρτημα, σ. 220.

γράφει την προσωπική του μαρτυρία, να μιλήσει με τη δική του φωνή —έστω χαμηλόφωνα, έστω με σουρντίνα, αυτολογοκρινόμενος ίσως ως ένα βαθμό— για μια άτυχη, μελανή πτυχή της κερκυραϊκής ιστορίας, που την έζησε με ενοχές, ντροπή και θλίψη και που με το λόγο του μας υποφιάζει να υποθέσουμε ότι δεν ήταν μόνος του, μικρή εξαίρεση, στη δύσκολη αυτή ιδεολογική και συναισθηματική ισορροπία, αλλά ένας από μια ικανή μερίδα της μετριοπαθούς κερκυραϊκής κοινωνίας.

Αξιοπαρατήρητο είναι, εξάλλου, ότι πουθενά δεν κάνει λόγο για τις ιδεολογικές και κοινωνικές προεκτάσεις και την πολιτική εκμετάλλευση που έλαβε το συμβάν, αλλά το περιορίζει αποκλειστικά στη θρησκευτική του διάσταση, υποβαθμίζοντάς το με τον τρόπο αυτό και απαμβλύνοντας τις αιχμηρές πλευρές του θέματος. Η προσεκτικά συγκρατημένη αφήγηση του Ποφάντη δεν επιτρέπει με καθαρότητα και βεβαιότητα να διακρίνουμε το ιδεολογικό του υπόστρωμα και την προσωπική του άποψη για τα εβραϊκά γεγονότα: τα ελάχιστα, υπαινικτικά, έμμεσα στοιχεία-ενδείξεις που αλιεύουμε από το κείμενό του μας τον εμφανίζουν ως ένα άτομο το οποίο δεν εμφορείται από αντισημιτικά αισθήματα, πολιτικά δεν ανήκει στο δεληγιαννικό αλλά στο τρικουπικό κόμμα και δεν διστάζει να τηρήσει επιφυλακτική και κριτική στάση ως προς τη διαχείριση του εβραϊκού ζητήματος από τη ντόπια αντικυβερνητική μερίδα.

Η προσωπική αυτή μαρτυρία με την αυθεντικότητα —παρά την αδιαμφισβήτητη αυτολογοκρισία του δημόσιου υπάλληλου— και την αμεσότητά της αποτελεί πολύτιμο τεκμήριο για την ανασυγκρότηση όχι μόνο της τοπικής κερκυραϊκής ιστορίας αλλά και γενικότερα της ιστορίας του ελληνικού εβραϊσμού, καθώς φωτίζει τα γεγονότα από την πλευρά του μετριοπαθούς, πολίτη, ο οποίος ζει τα καθέκαστα ως ενδιαφερόμενος παρατηρητής δίχως όμως να μετέχει ενεργά στη διαμόρφωση των πραγμάτων: υφίσταται τις κοινωνικές συνέπειες και ως κοινωνικά ευαισθητοποιημένος δυσανασχετεί και επιλέγει να αποφορτισθεί συναισθηματικά και ως ένα βαθμό να διατυπώσει τις σκέψεις του, στο ημερολόγιό του, δηλαδή σ' ένα κατεξοχή προσωπικό και απόρρητο κείμενο.

Συμπληρωματικά τεκμήρια

Εκτός από τα 4 αυτά βασικά τεκμήρια που παρουσιάστηκαν εδώ και δημοσιεύονται στο Παράρτημα, στο Αρχείο Δεληγιάννη της ΕΦΛ υπάρχουν και άλλα συναφή με το θέμα έγγραφα, στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια και θα τα αξιοποιήσουμε στο βαθμό μόνο που εμπεριέχουν στοιχεία συμπληρωματικά στα όσα ήδη γνωρίζουμε.

Αχρονολόγητο τηλεγράφημα³⁹ — σίγουρα όμως κοντά στη μέρα του φόνου— προς την παρισινή εφημερίδα *Libéral* τονίζει ότι, μολονότι η ταυτότητα του θύματος παραμένει ακόμη αδιευκρίνιστη, η κατώτερη τάξη της Κέρκυρας είναι ανένδοτη στο να δεχτεί ότι η νεκρή ήταν ιουδαία και μέμφεται τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές ότι σκόπιμα αποκρύβουν την αλήθεια.

Ως προς τις ταραχές που ταλανίζουν την πόλη κατά το τηλεγράφημα γίνονται βάσει συγκεκριμένου στόχου: «Μέγα μέρος της κατωτέρας τάξεως υποδαυλίζει την εξέγερσιν επί τη ελπίδι ότι θ' αποπέμψη τον ιουδαϊκόν πληθυσμόν της νήσου»· τούτο θα επιτρέψει στον ντόπιο εργατικό πληθυσμό να επανεργοποιηθεί και να ανακτήσει τις εργασίες που είχαν περάσει στα χέρια των ιουδαίων, επειδή αυτοί δέχονταν να εργάζονται αντί μικρότερης αμοιβής· κοινωνική λοιπόν καταρχήν είναι η αιτία της εξέγερσης. Ο άλλος λόγος για τον οποίο μια μερίδα της κερκυραϊκής κοινωνίας φέρεται εναντίον των ισραηλιτών είναι πολιτικός: τους καταλογίζουν δηλαδή απόλυτη ταύτιση με τις τοπικές δημοτικές αρχές και τον παρόντα δήμαρχο Μιχ. Θεοτόκη, προς τον οποίο οι εβραίοι «διάκεινται φιλικώς εν σωματί» και θα τον ψηφίσουν ώστε να επανεκλεγεί στις επικείμενες δημοτικές εκλογές.

Η κατηγορία, ότι οι εβραίοι γενικώς —και όχι μόνο ασφαλώς στην περίπτωση της Κέρκυρας— συμπεριφέρονταν ως ενιαίο εκλογικό σώμα και συνεπώς καθοριστικό στις μικρές κοινωνίες για το εκλογικό αποτέλεσμα, δεν αφίσταται της αλήθειας, μολονότι, καθώς θα δούμε εδώ σε άλλο σημείο, επιχειρείται η ανάρεσή της από την εβραϊκή ελίτ. Ο προσεταιρισμός τους, εξάλλου, και η σύμπλευσή τους με την εκάστοτε εξουσία, εθνική ή τοπική, αποδίδεται στην έννοια της υπακοής του λαού αυτού σε πρόσταγμα του ιερού τους βιβλίου του Ταλμούδ, σύμφωνα με το οποίο: «Ο

39. ΕΦΛ, Αρχείο Δεληγιάννη, φάκ. ΒVI/106, έγγρ. 45.

νόμος του κράτους είναι ο νόμος». ⁴⁰ Οι διωκόμενοι και εκπατρισμένοι ισραηλίτες, λαός φιλειρηνικός εμπορών και τεχνιτών, για να επιβιώσουν έπρεπε να δείχνουν νομιμοφροσύνη και υποταγή στην εξουσία ανεξάρτητα ποιά ήταν αυτή είτε δηλαδή ήταν οι οθωμανοί, οι βενετοί, το ελληνικό κράτος αργότερα, οι τοπικοί άρχοντες. Σ' αυτή τη λογική ήταν εύκολο να χαρακτηριστούν από τον ελληνικό λαό ως συμβιβασμένοι, σύμμαχοι του κάθε εξουσιαστή, να ταυτιστούν μαζί του και κατά συνέπεια να γίνουν αντικείμενο της λαϊκής οργής. Το μυστικό λοιπόν της δουλοφροσύνης και υποτέλειας, που αποδίδεται στους εβραίους, ίσως να βρίσκεται σ' αυτήν ακριβώς τη φράση του Ταλμούδ και να αποτελεί την απαρχή ενός ερμη-

40. B.Pierron, *Εβραίοι...*, σ. 31. Η ταπεινότητα και η υπακοή στους κρατούντες όμως δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο του εβραϊκού λαού· έχει βαθιά τις ρίζες του και διαιώνια και πανανθρώπινη διάσταση. Ας θυμηθούμε τον Αισχύλο, όταν συμβουλεύει τις διωγμένες από τους γιούς του βασιλιά Αιγύπτου κόρες του Δαναού που κατέφυγαν πρόσφυγες στο Άργος:

*Μη μιλάς πριν ρωτήσουν· αν μιλάς, μην ξεχνέσαι
μιλώντας· το εξετάζουν οι ντόπιοι πολύ.
Θυμήσου να σκύβεις κεφάλι στη χρειά·
πρόσφυγας είσαι· γλώσσα δεν βγάζουν οι ταπεινοί.*

Αισχύλου, *Ικέτιδες*, έμμετρη μτρφ. Κ. Χ. Μύρης, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1977, σ. 31.

Διαφορετική γνώμη για την εκλογική συμπεριφορά των εβραίων διατυπώνει στη συνέντευξή του προς τον Ν. Σπανδωνή ο εβραίος γιατρός Β. Ντε Σέμο· βλ. Παράρτημα, σ. 212. Υπέρ της ελεύθερης και υπεύθυνης άσκησης για πρώτη φορά του εκλογικού τους δικαιώματος καλούν τους ισραηλίτες εκλογείς οι αντιπρόσωποι της ισραηλιτικής κοινότητας Κερκύρας με εγκύκλιό τους (10/5/1865) επιστημαίνοντας τη σημασία της ψήφου τους για την εκλογή των κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων στις επικείμενες βουλευτικές εκλογές: [...] Της αποστολής δε ταύτης η βαρύτης επιβάλλει υμίν το καθήκον του να ενεργήσητε εν πλήρει ανεξαρτησία, εις ουδέν εμβλέποντες ατομικών ή ιδιοτελή σκοπόν, αλλά μόνον εις το δημόσιον συμφέρον. Απέναντι του ιερού τούτου καθήκοντος ουδέν ας κατισχύση προς επιρρέασιν της οιασδήποτε προθέσεώς σας· επαναπαυόμενοι δε εν τη συνειδήσει υμών, αποχρούσατε με πολιτικόν θάρρος οίον δήποτε μέσον τείνον να παραλύση την ελευθερίαν εκείνην, την ούσαν ο φρουρός και το εχέγγυον του υμετέρου δικαιώματος.

Ζώμεν, Θεία συνάρσει, υπό εθνικήν Κυβέρνησιν ήτις έθετο ημάς εις κατάστασιν ελευθέρων ανθρώπων [...] είθε δε τα αποτελέσματα να ώσιν αντίξια του μοναδικού αισθήματος, του μέλλοντος να παρακινήση υμάς εις το να συντείνητε προς το καλόν της Πατρίδος, και την ευδαιμονίαν του Έθνους. Nakis Pierris, *Bibliographie Ionnienne*, Αθήνα 1966, μονόφυλλο αρ. 593. Για τα εδώ παραθέματα χρησιμοποιήσα το μονόφυλλο από το αρχείο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ).

νευτικού σχήματος στο δίπολο συμπεριφορών και αντιδράσεων μεταξύ εβραίων και χριστιανών.

Στις 2 Μαΐου, ένα μήνα μετά το έγκλημα κι ενώ οι ταραχές συνεχίζονταν στην Κέρκυρα, ο Θ. Δεληγιάννης συνιστά στο νεοδιορισμένο Νομάρχη Γ. Μπουκλάχο⁴¹ να είναι προσεκτικός στην προκήρυξη που σκοπεύει να απευθύνει στον κερκυραϊκό λαό: Να είναι σύντομη κι απλή και να περιορίζεται μόνο σε έκκληση προς τους πολίτες για διαφύλαξη της τάξης και σεβασμό των νόμων. Να αποφύγει τις θεωρητικές αναφορές σε εθνικά συμφέροντα, τις μομφές, τους στιγματισμούς και τους υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς για τους ισραηλίτες, τις εθνικές κορώνες και τις εκφράσεις φανατισμού· συνιστά με δυο λόγια μετριοπάθεια και χαμηλούς τόνους.

Πράγματι, η προκήρυξη του Νομάρχη είναι το άκρον άωτον της μετριοπάθειας, πιστή στη γραμμή των υποδείξεων του Δεληγιάννη: Ζητάει τη συνδρομή «των νοσημόνων και φιλησύχων πολιτών» για να επανέλθει η ασφάλεια και η ησυχία στην πόλη τους, η οποία πόλη «διεκρίθη και διακρίνεται πάντοτε δια την ανεξιθρησκείαν και τα φιλόνομα αυτής αισθήματα»· η συνεργασία τους είναι αναγκαία προκειμένου να επιτευχθεί ειρηνικά η επιβολή της τάξης και όχι με βίαια μέσα από μέρους των Αρχών.⁴²

Το περιεχόμενο της εγκυκλίου βρίσκει απόλυτα σύμφωνο τον Δεληγιάννη ως προς το πνεύμα και το γράμμα της, αλλά επιπλέον επιστάται η προσοχή στο Νομάρχη ως προς το θέμα της μετανάστευσης των ισραηλι-

41. ΕΦΛ, ό.π., φάκ. ΒVI/106, έγγρ. 3, το σχέδιο της επιστολής Δεληγιάννη. Ο Γ. Μπουκλάχος διορίζεται Νομάρχης Κερκύρας σε αντικατάσταση του Λ. Βλάχου, ο οποίος είχε ζητήσει την αποχώρησή του από το νησί για λόγους υγείας (ό.π., έγγρ. 21). Η αντικατάσταση του Βλάχου από τον Μπουκλάχο αναγγέλλεται με έντυπο μονόφυλλο τοίχου της 4/5/1891. Nakis Pierris, ό.π., αρ. 1265. Η θητεία του Γ. Μπουκλάχου στη θέση αυτή απέσπασε επαινετικές κριτικές για τους χειρισμούς του στην υπόθεση των εβραϊκών. Βλέπε ενδεικτικά εφημερίδα «Καιροί» της 4/5/1891 αλλά και αλλού.

42. ΕΦΛ, ό.π., έγγρ. 4, το σχέδιο της εγκυκλίου με ημερομηνία 4 Μαΐου. Υπήρξαν όμως και σοβαρές αντιρρήσεις για τη σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητα της κυκλοφορίας ενός τέτοιου κειμένου. Ο Νομαρχών Γραμματέυσ σε κοινή σύσκεψη των τοπικών αρχών διαφωνεί με αυτή την ενέργεια, θεωρώντας την επιζήμια, επειδή πιστεύει ότι θα ενθαρρύνει τις άτακτες αντιδράσεις: το εβραϊκό ζήτημα θα φαίνεται ότι αποβάλλει εντελώς το θρησκευτικό του χαρακτήρα, θα διεγείρει τα πάθη υποκινώντας άλλα συμφέροντα και μετακινώντας το κέντρο βάρους σε άλλα σημεία· ό.π., έγγρ. 14. Η εγκύκλιος φαίνεται πως τελικά δεν κυκλοφόρησε, τουλάχιστον δεν εντόπισα έντυπη μορφή της.

τών: θα πρέπει να αποτραπεί η μετανάστευση των κερκυραίων ισραηλιτών, μολονότι αυτό θα ήταν επιθυμητό σε μια μερίδα της κερκυραϊκής κοινότητας· να μην εμποδιστούν βέβαια, όσοι θέλουν να φύγουν, αλλά να πεισθούν να μην το πράξουν.⁴³

Τα αντιεβραϊκά γεγονότα της Κέρκυρας δεν παρέμειναν ένα περιορισμένο τοπικό κοινωνικό φαινόμενο, ούτε καν εθνικό· συντάραξαν τις εβραϊκές κοινότητες σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και ευαισθητοποίησαν τις κυβερνήσεις των μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών, οι οποίες προέβησαν στα απαραίτητα διαβήματα προς την ελληνική Κυβέρνηση προκειμένου να διευθετηθεί το θέμα άμεσα, επωφελώς και αποτελεσματικά για τους εβραίους. Με επιστολή του προς τον υπουργό εξωτερικών Δεληγιώργη ο πρέσβης της Αυστροουγγαρίας στην Ελλάδα⁴⁴ τον πληροφορεί ότι έχει ενημερωθεί από τον πρόξενό του στην Κέρκυρα για τα θλιβερά συμβάντα, δηλαδή τον εγκλεισμό των εβραίων στο γκέτο και τις συνέπειές του, τη στάση του εμπορίου, κυρίως λαδιού και κρασιού, και τον εγκλωβισμό στο νησί και το πάγωμα των ευρωπαϊκών εμπορικών κεφαλαίων. Ο περιορισμός όμως αυτός, που κρίθηκε αναγκαίος ως προσωρινό μέτρο για τον κατευνασμό των πνευμάτων, μετατρέπεται σε πρόβλημα σοβαρό εφόσον διαρκεί ήδη πλέον των τριών εβδομάδων και δεν διαφαίνεται η άρση του. Οι συνθήκες διαβίωσης των εβραίων είναι απελπιστικές εξαιτίας της υψηλής ζέστης, του κακού αερισμού της συνοικίας, του στεγανού κλεισίματος των σπιτιών και της έλλειψης τροφίμων, εξαιτίας της απαγόρευσης εξόδου των ανθρώπων προκειμένου να προμηθευτούν τα απαραίτητα για τη διατροφή τους. Εξαιτίας αυτών των κακών συνθηκών, υπάρχουν ήδη στην εβραϊκή συνοικία νεκροί και άταφοι. Για τούτο και για λόγους ανθρωπιστικούς ζητείται η άμεση επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης για την άρση του εγκλεισμού του εβραϊκού πληθυσμού της Κέρκυρας.

Ανάλογο διάβημα γίνεται και από την πλευρά της αγγλικής Πρεσβείας. Η κυβερνητική παρέμβαση κρίνεται επιτακτική, καθώς κινδυνεύει άμεσα ένα μεγάλο ποσοστό του κερκυραϊκού πληθυσμού, που είναι οι 7.000-8.000 εβραϊκές ψυχές.⁴⁵

43. ΕΦΛ, ό.π., έγγρ. 7, σχέδιο επιστολής του Δεληγιάννη της 8 Μαΐου.

44. Ό.π., έγγρ. 8, επιστολή της 28 Απρ./10 Μαΐου 1891.

45. Ό.π., έγγρ. 9, της 28 Απρ./10 Μαΐου 1891. Και ο A. Gabb, εκπρόσωπος της οθωμανικής πρεσβείας, με ανάλογο περιεχομένου επιστολή προς τον Δεληγιώργη (έγγρ. 13) διαμαρτύρεται για την άθλια κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει η

Ο Νομάρχης Μπουκλάκος συνεργάζεται αγαστά με την κυβέρνηση και μάλιστα έχει προσωπική αλληλογραφία με τον ίδιο τον πρωθυπουργό. Έτσι, δεν διστάζει να τον ενημερώσει για την κατάσταση στην Κέρκυρα εκφράζοντας απροκάλυπτα την προσωπική του άποψη: *Ο άσπονδος κατά των Ισραηλιτών πόλεμος είχεν φαύλας αφορμάς και φαυλοτάτους σκοπούς*⁴⁶ το κακόν δε ότι πάντες σχεδόν ενοχοποιούνται γενικά υποχθόνιοι ως υποθάλψαντες και παροτρύναντες λίαν εντέχνως τας κατά των Ισραηλιτών βιαιοπραγίας, άλλοι δη εκ μένους αδιαλλάκτου κατά τούτων, άλλοι λόγω αρπαγής, άλλοι δια λόγους συμφεροντολογικούς και οι φίλοι της κυβερνήσεως δια της παραδειγματικής αυτών ολιγορίας, αι δε αρχαί δια συγχήσεως φρενών ένεκα του καταλαβόντος αυτούς πανικού.⁴⁶

Φοβάται, εξάλλου, ότι η αποκάλυψη των ενόχων δεν θα καταστεί δυνατή, επειδή κανείς δεν θα θελήσει να καταθέσει την αλήθεια. Οι σχέσεις ελευθεροκοινωνίας των εβραίων έχουν αποκατασταθεί στην πόλη, όμως το μεταναστευτικό κύμα δεν έχει ανακοπεί και πολλοί ισραηλίτες, της κατώτερης τάξης, εξακολουθούν να φεύγουν με την πρόθεση να επανέλθουν, όταν οι συνθήκες θα το επιτρέψουν.

Η έκρυθμη κατάσταση συνεχίζεται ουσιαστικά ανεξέλεγκτη και προβληματίζει όλους τους ιθύνοντες των αρμόδιων τοπικών αρχών, όχι μόνο ως προς τη λήψη αποτελεσματικών κατασταλτικών μέτρων αλλά και ως προς την κατανόηση των πραγματικών λόγων που προκάλεσαν την έκρηξη και συνεχίζουν να υποθάλπουν όλο αυτό το κλίμα αναταραχής.

Ένα από τα πρόσωπα που προβληματίζονται για τα ουσιαστικά αίτια κι όχι τις αφορμές που οδήγησαν την κερκυραϊκή κοινωνία σ' αυτή την φανατισμένη, παρανοϊκή κατάσταση, είναι ο διοικητής των Στρατιωτικών Δυνάμεων της Κέρκυρας Διον. Π. Νοταράς. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα όχι μόνο για την προσωπική του θέση αλλά και για τη γενικότερη άποψη που απηχεί είναι η επιστολή του προς τον Θ. Δεληγιάννη.⁴⁷ Εκεί παραθέτει τους λόγους, για τους οποίους η πλειονότητα, καθώς γράφει, του κερκυραϊκού λαού, μεταξύ των οποίων και εξέχοντα πρόσωπα, έχουν αρνητική γνώμη και στρέφονται είτε άμεσα είτε έμμεσα εναντίον των εβραίων.

εβραϊκή κοινότητα, εξαιτίας του παρατεινόμενου εγκλεισμού, και στην οποία συμπεριλαμβάνονται αρκετοί οθωμανοί πολίτες.

46. Ό.π., έγγρ. 10, επιστολή της 10/22 Μαΐου.

47. Ό.π., έγγρ. 11, επιστολή της 10 Μαΐου.

Συνοπτικά:

α) Θεωρούν άδικο να απαλλάσσονται από τη στρατολογία οι φάλτες των Συναγωγών σύμφωνα με τις εκάστοτε υποδείξεις του ραβίνου.

β) Δυσανασχετούν, επειδή με την ανοχή των Αρχών οι ισραηλίτες αρνούνται να συμμορφωθούν στις διατάξεις του ληξιαρχικού νόμου και δεν υπόκεινται στις υποχρεώσεις των άλλων πολιτών ιδίως ως προς τα στρατολογικά τους καθήκοντα.

γ) Δεν κατανοούν και δεν ανέχονται τις διακρίσεις μεταξύ των δύο δογμάτων, ιουδαϊσμού και καθολικισμού, καθώς απεδόθησαν τιμές ιεράρχου στο θανόντα ραβίνο αλλά όχι στον προαποθανόντα λατίνο επίσκοπο.

δ) Θεωρούν πολιτικό ατόπημα των Αρχών την αναγνώριση «της λεγόμενης Ισραηλιτικής κοινότητας».

ε) Αντιδρούν στην πολιτική εκμετάλλευση του εβραϊκού πληθυσμού της Κέρκυρας: Με την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα οι εβραίοι, ως γνωστόν, απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα και ως εκ τούτου αποτέλεσαν αξιόλογο πολιτικό κεφάλαιο, το οποίο επιδέχια προσεταιρίστηκαν οι πρώην ανθενωτικοί διεκδικώντας την ψήφο τους και παρέχοντάς τους σ' αντάλλαγμα διευκολύνσεις και προνόμια, κυρίως εμπορικά, γεγονός που προσέλλυσε πολλούς εβραίους από την Ήπειρο και άλλες περιοχές στην Κέρκυρα.

στ) Τέλος, ως προς τη συγκεκριμένη περίπτωση οι Αρχές δείχτηκαν εύπιστες και ανεκτικές απέναντι των ισραηλιτών, οι οποίοι απέδωσαν το φόνο στους χριστιανούς με μόνη τη σαθρή μαρτυρία ενός κωφάλαλου ομοθρήσκου τους και κατάγγειλαν ένα χωρικό χριστιανό ως ύποπτο προκειμένου να παραπλανήσουν την ανάκριση.

Επιπλέον, πίσω από τη δυσμενή για τους επτανήσιους, και μάλιστα τους κερκυραίους, θέση του ευρωπαϊκού Τύπου, η πλειονότητα του κερκυραϊκού λαού διαβλέπει τον εβραϊκό δάκτυλο και απαιτεί από την κυβέρνηση να προβεί σε άμεση διάφευση των δυσφημιστικών διαδόσεων.

Στο μεταξύ ο Νομάρχης Μπουκλάκος,⁴⁸ συνεχίζοντας τις διπλωματικές προσπάθειες για την εξομάλυνση της κατάστασης, κάλεσε τον αρχιραβίνο και ομάδα έγκριτων ισραηλιτών, προς τους οποίους συνέστησε να μεσολαβήσουν ώστε να ανακοπεί η μετανάστευση των εβραίων. Έτσι, απέσπασε τη διαβεβαίωση του αρχιραβίνου για συνεργασία στο θέμα αυτό και την πληροφορία ότι μόνο 50 εβραίοι έφυγαν, επειδή φοβούνταν μήπως

48. Ό.π., έγγρ. 15, επιστολή της 15 Μαΐου προς τον Δεληγιάννη.

κακοποιηθούν στις επικείμενες εκλογές.

Ο Νομάρχης προτείνει επίσης ως μέτρο κατευνασμού της οξύτητας των πνευμάτων την απόλυση του Αστυνομικού Μπένση, ο οποίος δείχνει μεν ζήλο και ικανότητα στο έργο της αποκατάστασης της τάξης, πλην όμως δεν χαιρεί της οφειλόμενης εμπιστοσύνης και υπόληψης σύμπαντος του κερκυραϊκού λαού για τους ακόλουθους λόγους: γιατί οι χριστιανοί πιστεύουν ότι η γυναίκα του είναι εβραία⁴⁹ γιατί έχει παραγνωρισθεί με τους κατοίκους⁵⁰ γιατί οι ίδιοι οι δικαστικοί δεν τον έχουν σε υπόληψη εξαιτίας των τερατωδών ψευδολογημάτων του⁵¹ και γιατί οι έπαινοι του μισέλληνα άγγλου πρόξενου προς αυτόν δεν ηχούν ευχάριστα στ' αυτιά των κερκυραίων.

Πεποιθήσή του είναι ότι, παρά τον ζήλο και το ενδιαφέρον των ανακριτών, δεν θα καταστεί δυνατόν να ανακαλυφθεί η αλήθεια για το φόνο, καθώς οι ανακριτές αισθάνονται ανασφαλείς να βγάλουν πόρισμα, επειδή φοβούνται μήπως από πλάνη ή απειρία διαπράξουν αδίκημα. Παρόλα αυτά ο ίδιος, στο μέτρο που του αναλογεί, συνεχίζει το έργο του, μοιλονότι δεν έχει τη συνδρομή κανενός από τους ντόπιους φίλους της κυβέρνησης.

Ως προς το θέμα των δημοτικών εκλογών θεωρεί ότι, εάν ο προτεινόμενος της κυβέρνησης Κων. Βασιλάκης δεν αποδεχθεί την υποψηφιότητα του δημάρχου, κανείς άλλος δεν θα μπορέσει να αντιπαραταχθεί σοβαρά στην υποψηφιότητα του αντικυβερνητικού Θεοτόκη.

Στο μεταξύ τα «εβραϊκά» έχουν ξεφύγει από την αιτία και το πλαίσιο που ξεκίνησαν και έχουν εξελιχθεί σε μια κοινωνική αντιπαράθεση μεταξύ δεληγιαννικών και τρικουπικών, που γίνεται οξύτερη και πλέον ξεκάθαρη όσο πλησιάζουν οι δημοτικές εκλογές του Ιουλίου. Τούτη είναι και η άποψη του Νομάρχη Μπουκλάκου, ο οποίος ενημερώνει τον Δεληγιάννη⁴⁹ ότι έγιναν βέβαια κάποιες αλλαγές στο προσωπικό της Νομαρχίας όμως αυτό δεν αρκεί για να καταφέρουν να ελέγξουν την κατάσταση. Προτείνει ως πρόσθετο μέτρο να απολυθούν όσοι δημόσιοι υπάλληλοι δεν ανήκουν «εις την υπηρεσίαν αλλά εις τον τρικουπισμόν» και οπωσδήποτε να πεισθεί ο Βασιλάκης να είναι κυβερνητικός υποψήφιος στις εκλογές. Ως προς την ενδεχόμενη υποψηφιότητα Πολυλά, που φημολογείται, ο Μπουκλάκος δεν ανησυχεί και θεωρεί την αποτυχία του σίγουρη, καθώς ο άνθρωπος είναι μεν εντιμότατος αλλά και λίαν αντιπαθής στον κόσμο. Στο μεταξύ η συγχυριστική φυγή των ισραηλιτών, παρά τις υποσχέσεις του αρχιραββίνου,

49. Ό.π., έγγρ. 19, επιστολή της 22 Μαΐου.

συνεχίζεται έχοντας φτάσει τον αριθμό των 800, με την προοπτική όμως να επιστρέψουν, οι περισσότεροι από αυτούς, μετά τις εκλογές.

Ενώ η πολιτική αντιπαράθεση στην Κέρκυρα κορυφώνεται και αποτελεί το κυρίαρχο θέμα στην κοινωνία του νησιού, η διεθνής εβραϊκή κοινότητα δραστηριοποιείται έμπρακτα υπέρ των δεινοπαθόντων εκεί εβραίων. Οι Rothschild and Sons του Λονδίνου στέλνουν μέσω της Ιονικής Τράπεζας 6.600 δρχ., στον αρχιραβίνο της Κέρκυρας για να τις μοιράσει στους πλέον αναξιοπαθόντες ισραηλίτες, αφού συσταθεί για το σκοπό αυτό ειδική επιτροπή με πρόεδρο τον ίδιο τον ραβίνο Ντε Φάνο και μέλη τέσσαρες έγκριτους ισραηλίτες.⁵⁰

Ο Νομάρχης Γ. Μπούκλακος φαίνεται πως είναι το πρόσωπο που έχει αναλάβει τα ηνία της υπόθεσης και προσπαθεί να ελέγξει την κατάσταση και να κουμαντάρει, να συντονίσει τις άλλες διοικητικές αρχές. Τις ενέργειες και τις απόψεις του διατυπώνει ελεύθερα τόσο προς τους προϊσταμένους του όσο και προς άλλα πρόσωπα.

Έτσι, σε επιστολή του προς κάποια μη κατονομαζόμενη φίλη του στις αρχές Ιουνίου περιγράφει τόσο τη γενικότερη κατάσταση στο νησί όσο και τις δικές του ενέργειες για διατήρηση της ισορροπίας.⁵¹ Κατακρίνει τη στάση του Πολυλά, ο οποίος με καθημερινά μανιφέστα στην εφημερίδα του «Ρήγας ο Φεραίος» εναντίον των ισραηλιτών οξύνει συνεχώς τα πνεύματα, καθώς είναι εμφανές ότι επιδιώκει πολιτικό κέρδος κατευθύνοντας το άσπονδο μένος του εναντίον των εβραίων και αδιαφορώντας για το κακό που προξενεί στον κερκυραϊκό λαό. Ο ίδιος ο Νομάρχης αναγκάστηκε να ζητήσει την παρέμβαση του εισαγγελέα για να του απευθύνει φιλικές συστάσεις προκειμένου να παύσει την πολεμική. Αλλά εκτός από τον Πολυλά και άνθρωποι του περιβάλλοντος του Θεοτόκη εξερέθιζαν τα πνεύματα ελπίζοντας «αλλαγὴν κυρίου εν Κερκύρα».

Ο Μπουκλάκος διατυπώνει την άποψη ότι η σοβαρότητα της κατάστα-

50. Ό.π., έγγρ. 18, τηλεγράφημα του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Παύλου Καλλιγιά της 22 Μαΐου. Οικονομική ενίσχυση 500 φράγκων υπέρ των φτωχών ισραηλιτών προσέφερε και η πρώην αυτοκράτειρα της Γαλλίας' τηλεγράφημα Μπένση προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης της 7 Ιουλίου (έγγρ. 35).

51. Ό.π., έγγρ. 26 της 3 Ιουνίου. Η άγνωστη φίλη του Μπουκλάκου θα πρέπει να ανήκει στο οικείο περιβάλλον του Δεληγιάννη, καθώς υποδεικνύει τη παρουσία της επιστολής στο αρχείο του' το περιεχόμενο και το όλο ύφος, εξάλλου, του εγγράφου προσομοιάζει πολύ με τα απευθυνόμενα στον ίδιο τον πρωθυπουργό.

σης δεν συνέφερε την παρούσα στιγμή, δηλαδή πριν από τη διεξαγωγή των δημοτικών εκλογών, να προβεί η κυβέρνηση στην απομάκρυνση του Διοικητή των Στρατιωτικών Δυνάμεων Δ. Νοταρά, γιατί αυτός ήταν και φίλος της κυβέρνησης και άνθρωπος του καθήκοντος. Με το ίδιο σκεπτικό όχι μόνο δεν ήταν κατάλληλη η στιγμή για ανάκληση των στρατιωτικών δυνάμεων από το νησί αλλά αντίθετα ήταν ενδεδειγμένη η αποστολή δραστήριου και νοήμονα ανώτατου αξιωματικού της χωροφυλακής και επίσης ικανών ενωματαρχών' έτσι, με την ενίσχυση της χωροφυλακής θα ήταν δυνατό να εξουδετερωθεί η μεροληπτική στάση της αστυνομίας ως προς τη διαχείριση του εβραϊκού ζητήματος.

Στα τέλη Ιουνίου ο Νομάρχης δεν κρίνει την αγωνία και τους φόβους του για ένταση των ταραχών κατά τη διάρκεια των εκλογών. Περιγράφει στον ίδιο τον πρωθυπουργό το φορτισμένο, κακό προεκλογικό κλίμα που επικρατεί στο νησί και τον ενημερώνει για τις ενέργειές του.⁵² Θεωρεί ότι οι 800 ψήφοι των ισραηλιτών θα είναι καθοριστικοί για το εκλογικό αποτέλεσμα' ο αγώνας λοιπόν είναι για το ποιός θα προσεταιριστεί τους ψηφοφόρους αυτούς. Καθώς όμως θεωρείται δεδομένο ότι σύσσωμοι οι εβραίοι, λόγω ευγνωμοσύνης προς την κυβέρνηση,⁵³ θα προτιμήσουν να ψηφίσουν τον κυβερνητικό υποψήφιο, ο Θεοτόκης προσπαθεί με διάφορους τρόπους να τους εκφοβίσει, ώστε κι αν δεν μεταστραφούν, τουλάχιστον να μην προσέλθουν στην ψηφοφορία: Άνθρωποί του βεβηλώνουν τους τάφους των νεκρών τους, στέλνουν ανώνυμες απειλητικές επιστολές κι άλλους τρομοκρατούν και απειλούν προσωπικά' και το χειρότερο, υπάρχουν πληροφορίες ότι θα προχωρήσουν σε πυρπολήσεις σπιτιών ακόμη και φόνους ισραηλιτών.

Όλα τούτα ανησυχούν ιδιαίτερα τον Νομάρχη, ο οποίος κάλεσε σε κοινή σύσκεψη τον εισαγγελέα, τον Μοίραρχο και τον Στρατιωτικό Διοικητή, προκειμένου να συναποφασίσουν τη λήψη μέτρων για την τήρηση της τάξης και την ασφάλεια των ισραηλιτών. Για να το πετύχει αυτό ζητάει ενίσχυση των τοπικών δυνάμεων με την αποστολή τριών ενωματαρχών, οι οποίοι θα ήθελε εκτός από έμπιστοι να είναι και μωραϊτες, για να τους χρησιμοποιήσει όπως κρίνει καλύτερα προκειμένου να αποτρέψει τον επαπειλούμενο κίνδυνο για τους εβραίους.

Επιπλέον συνιστά στον ανακριτή Καγκάδη να μη βγάλει κανένα πόρι-

52. Ό.π., έγγρ. 33, επιστολή της 28 Ιουνίου.

53. Για την εκλογική συμπεριφορά των εβραίων βλέπε και σημ. 40.

σμα πριν από το τέλος των εκλογών· ως προς τις ενεργούμενες, εξάλλου, απ' αυτόν ανακρίσεις ο Μπουκλάκος δείχνει επιφυλακτικός και υπόσχεται να ανακοινώσει στο Δεληγιάννη τις σκέψεις του με ιδιαίτερη επιστολή μετά τις εκλογές, γιατί υποφιάζεται ότι στο θέμα αυτό έχει συμβεί «μέγα αδί-κημα και σκάνδαλο».

Εκτός από το Υπόμνημα του Θ. Κεφαλά που είδαμε στην αρχή, υπάρχουν στο αρχείο Δεληγιάννη δύο ακόμη έγγραφα του ίδιου προς τον πρωθυπουργό πριν και μετά τις εκλογές, το περιεχόμενο των οποίων μας προϊδεάζει για το τελικό του πόρισμα, όπως το διαμορφώνει μερικούς μήνες αργότερα. Σύμφωνα με την πρώτη του επιστολή⁵⁴ ο προβιβασμός του από τη δικαστική υπηρεσία στη θέση του εισαγγελέα Πρωτοδικών οφείλεται στη δράση του κατά τα εβραϊκά και αποτελεί ένδειξη αναγνώρισης και ευγνωμοσύνης από την πλευρά της κυβέρνησης. Ως προς το φόνο η πεποίθησή του είναι ότι αυτός έγινε «σκοπίμως δια μεγαλεπήβολους σκοπούς», καθώς η αστυνομία ούτε τους δράστες αποκάλυψε ούτε τους ταραξίες απέτρεψε από τις βιαιότητες που ταλαιπωρούσαν την πόλη επί 34 ημέρες.

Στην προεκλογική περίοδο που διανύουν και οι δυο μερίδες δραστηριοποιούνται έντονα, δίχως όμως να προκαλούνται σοβαρά επεισόδια. Ο Θεοτόκης, βέβαια, με υποσχέσεις, ύβρεις και απειλές, προσπαθεί να επηρεάσει τον κόσμο, αλλά ματαιοπονεί, γιατί «το ρεύμα του λαού τάσσεται υπέρ του κ. Βασιλάκη, όστις φρονούμεν ότι θέλει δια της επιτυχίας του, δηλουμένης εκ της των πραγμάτων όψεως, καταποντίζεται τον θρασύν και αγέρωχον κ. Θεοτόκην». Μολονότι οι θεοτοχικοί καταβάλλουν απεγνωσμένες προσπάθειες να πείσουν τους εβραίους για αποχή, ο ίδιος πιστεύει ότι και οι 450 εβραϊκοί ψήφοι είναι ταγμένοι υπέρ του κυβερνητικού υποψηφίου και θα φροντίσει προσωπικά να μην εμποδιστούν στην εκπλήρωση του καθήκοντός τους.

Μετά το πέρας των εκλογών και την επανεκλογή του Μιχ. Θεοτόκη στο αξίωμα του Δημάρχου ο εισαγγελέας Κεφαλάς θεωρεί ότι πρέπει πλέον να κλείσει και η υπόθεση του φόνου της Ρουμπίνας Σάρδα.⁵⁵ Ο ανακριτής Καγκάδης έχει έτοιμη τη δικογραφία και θα την υποβάλει στον εισαγγελέα αμέσως μόλις λάβει από το Παρίσι την επίσημη ιατροδικαστική έκθεση. Κατά τη γνώμη του όμως, με την οποία συμφωνεί και ο πρώην

54. ΕΦΑ, ό.π., έγгр. 34, επιστολή με ημερομηνία 5/7/1891.

55. Ό.π., έγгр. 36, επιστολή Κεφαλά προς Δεληγιάννη της 21/7/1891.

αστυνόμος και νυν εισαγγελέας εφετών Μπένσης, δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη εναντίον κανενός. Παρά ταύτα ο Καγκάδης προτίθεται να απαγγείλει κατηγορία εναντίον των γονέων και συγγενών της νεκρής, γεγονός που πανικοβάλλει και εξοργίζει τους δυο εισαγγελείς, οι οποίοι θεωρούν απάνθρωπη, ανήθικη και επικίνδυνη μια τέτοια ενέργεια για τους ακόλουθους λόγους: ...διότι ου μόνον θα διακωμωδηθῇ η δικαστική εξουσία υπό της αντιπολιτεύσεως, αλλά θα λάβη λαβήν ο Θεοτόκης και Πολυλάς να κακίσωσι τους δικαστάς και εμέ τον Εισαγγελέα ως ὄργανα ασυνείδητα, διότι εγώ θα διαφωνήσω και ἴσως την γνώμην μου παραδεχθῇ και το Συμβούλιον. Θα κακίσωσι την Κυβέρνησιν ὅτι επέβαλε εἰς τους δικαστάς και Εισαγγελέα να κρατῶσι κεκαλυμμένους τους δράστας του φόνου ὅπως οὕτω κολακεύσῃ τους Ἰσραηλίτας δια τας ψήφους των κατὰ τας τελεσθείσας δημοτικές εκλογάς. Δεν θα οκνίσωσι να ερεθίσωσι τον χριστιανικόν κόσμον, ὅτι ἐνῶ οι Ἰσραηλίται ἐφόνευσαν την κόρην, ἀπέδωκαν το ἀδίκημα εἰς αὐτόν, και εύκολον να επαναληφθῶσιν αι τραγικαί σκηναί κατὰ των Ἰσραηλιτῶν και εκτεθῇ ἄνευ λόγου η Κυβέρνησις και το ἔθνος. Επιπλέον, με το κλείσιμο της υπόθεσης καταργείται η δυνατότητα να ανακαλυφθῶν μελλοντικά οι δράστες που ἐνήργησαν ἔτσι εἴτε ἀπὸ ἀντισημιτικά αἰσθήματα ἐμφορούμενοι εἴτε για λόγους εκλογικούς εἴτε ἄλλης φύσεως και τους οποίους μόνο οι υποκινητές των γεγονότων γνωρίζουν. Την ὀρθοφροσύνη του Κεφαλᾶ ὅμως ως προς τις συνέπειες μιας τέτοιας κατηγορίας ἀρνεῖται να δεχθῇ ο ἀνακριτὴς Καγκάδης, ο οποίος «δια της απαγγελίας της τοιαύτης κατηγορίας προυτίθεται να δώσῃ πέρας εἰς την ὑπόθεσιν ταύτην» και να αποδείξῃ ὅτι η Κυβέρνηση δεν ἀδιαφορεῖ.

Πιστεύοντας ἀκράδαντα ο Κεφαλᾶς ὅτι μια τέτοια λύση συγκάλυψης του ἐβραϊκοῦ ζητήματος θα ἦταν μέγιστο δικαστικό λάθος και πολιτικό ολίσθημα, ζητάει τη μεσολάβηση του υπουργοῦ δικαιοσύνης Ζαΐμη, «ἵνα ο κ. Καγκάδης συγκατατεθῇ εἰς ἡν γνώμην τω ὑπέδειξα, ἀφού η ἐλαχίστη ἀπόδειξις δεν υπάρχει κατὰ του πατρός της φονευθείσης». Θεωρεῖ ὅτι ἦταν καθήκον του η ἐνημέρωση του πρωθυπουργοῦ για τους ἐπαπειλούμενους κινδύνους ἀπὸ την ἀκριτὴ ἐνέργεια του ἀνακριτῆ, ἐπειδὴ η «παρασιώπησις των ἀνωτέρω ἐπαπειλουμένων κινδύνων κατὰ του ἐλληνισμοῦ και των μομφῶν και συκοφαντίας της ἀντιπολιτεύσεως κατὰ της Κυβερνήσεως ἤθελεν ἡσθαι αὐτόχροημα προδοσίας».

Ἐτσι ἐξελίχθηκαν τα ἐβραϊκά της Κέρκυρας για τρεῖς και πλέον μῆνες ἀπὸ τις ἀρχές Ἀπρίλη του 1891 και μέχρι τις δημοτικές εκλογές της 7^{ης}

Ιουλίου,⁵⁶ δίχως να διαλευκανθεί ποτέ η υπόθεση του φόνου που έδωσε την αφορμή για την έκρηξη του αντισημιτικού απωθημένου της κερκυραϊκής κοινωνίας κι είχε σαν αποτέλεσμα το πογκρόμ κατά της εκεί αχμάζουσας ιουδαϊκής κοινότητας.

Αυτά μας μαρτυρούν τα τεκμήρια τα συγχρονικά με τα γεγονότα. Και νά που έναν αιώνα αργότερα η μνήμη έρχεται να καταθέσει τη δική της μαρτυρία για τα συμβάντα, όπως αυτά διασώθηκαν μέσα στην οικογενειακή παράδοση της δολοφονημένης Ρουμπίνας Σάρδα. Μεταλαμπαδευτής της μνήμης και μάρτυρας του γεγονότος είναι ο ανεψιός της νεκρής εβραίοπούλας Αβραάμ Σάρδας. Ο λόγος του μετρημένος και αυστηρά αφηγηματικός, δίχως συναισθηματική ή ιδεολογική φόρτιση, ανακαλεί το τραγικό συμβάν και όσα το ακολούθησαν, παρουσιάζοντας μια ελαφρώς διαφοροποιημένη εκδοχή του φόνου και δίνει μια χρονολογική εικόνα της εποχής και της εβραϊκής κοινότητας χωρίς εμπάθεια και κριτική διάθεση προς καμία πλευρά. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ μόνο τη θετική εικόνα που δίνει για δυό πρόσωπα ενεχόμενα στην εξιχνίαση του εγκλήματος, τον δικηγόρο Κων. Ζαβιτσιάνο και μετέπειτα Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων, και τον εισαγγελέα πρωτοδικών, το γνωστό μας Θεαγ. Κεφαλά. Αυτοί αφού με ψυχραιμία άκουσαν τις αγορεύσεις των μαρτύρων και απεφάνθησαν ότι είναι αθώοι ο πατέρας και ο αδελφός της νεκρής, οι οποίοι είχαν φυλακισθεί κατηγορούμενοι για το φόνο της κόρης, προέβησαν στην απαλλαγή και την αποφυλάκισή τους.

Στην εκδοχή του Αβραάμ Σάρδα δεν υféρπει ο παραμικρός υπαινιγμός για ακούσια δολοφονία της κόρης από τους γονείς της και απόπειρα συγκαλύψης του φόνου, όπως διατυπώνεται στην επιστολή του ανακριτή Καγκάδη, που είδαμε παραπάνω, αλλά και σε ορισμένα δημοσιεύματα του Τύπου. Πέρα από κάποιες λεπτομέρειες για το περιστατικό του φόνου, το κείμενο είναι επίσης ενδιαφέρον και για όσα κοινωνικά και κυρίως οικονομικά στοιχεία προσκομίζει σχετικά με τη ζωή των εβραίων στην Κέρκυρα.⁵⁷

56. Στις δημοτικές εκλογές του 1891 ο τότε δήμαρχος Κερκυραίων Μίκις Θεοτόκης είχε ως αντίπαλο τον Κων. Βασιλάκη, υποψήφιο του κυβερνητικού κόμματος: τις εκλογές κέρδισε ξανά ο Θεοτόκης. Γεωργ. Ι. Ράλλης, *Γεώργιος Θεοτόκης. Ο πολιτικός του μέτρου*, Αθήνα 1986, σ. 136-139.

57. Ο Αβραάμ Σάρδας ζούσε στην Κέρκυρα έως και το 1943, όταν με τους βομβαρδισμούς καταστράφηκε το σπίτι του και η οικογένειά του μετακόμισε στην Αθήνα. Η μαρτυρία του με τη μορφή επιστολής δημοσιεύεται στα *Χρονικά*, τχ. 95 (Μάιος-

Τα γεγονότα του 1891 θα στοιχειώσουν τη μνήμη όλων των εβραίων του νησιού και θα περάσουν από γενιά σε γενιά σαν κομμάτι της ιστορίας τους, άλλοτε με καθαρότητα και ακρίβεια ως προς το πραγματολογικό μέρος κι άλλοτε με σύγχυση και ασάφεια, ανάλογα με την αμεσότητα και το βαθμό συμμετοχής των προσώπων, όπως η μαρτυρία του Αβραάμ Σάρδα στην πρώτη περίπτωση· όταν όμως ο βαθμός συμμετοχής είναι χαλαρότερος κι η σχέση με τα γεγονότα εμμεσότερη τότε η μνήμη, όπως στην περίπτωση της Νάτα Όσμο,⁵⁸ για την γκεζερά του 1891 διολισθαίνει σε ιστορικές ανακρίβειες, όταν αναφέρει τον Διον. Λάτα ως μητροπολίτη Κερκύρας, ο οποίος με την κατευναστική του παρέμβαση απέτρεψε την αιματοχυσία στο γκέτο της πόλης. Ενδιαφέρουσα όμως είναι η μαρτυρία της ίδιας ότι τα συμβάντα του 1891 επηρέασαν βαθιά, την οικογένειά της, «ιδιαίτερα δε το γεγονός πως το πτώμα του κοριτσιού βρέθηκε δίπλα στις σκάλες του σπιτιού που γεννήθηκε. Θυμάμαι ότι γιαυτό το λόγο τις νύχτες, μικρό κοριτσάκι, φοβόμουν να πλαγιάσω και να κοιμηθώ.

Ιούνιος 1987) 25 και είναι απάντηση στο δημοσίευμα (με αναδημοσίευση αποσπασμάτων από το βιβλίο του Γ. Ι. Ράλλη, *Γ. Θεοτόκης, ο πολιτικός του μέτρου*) των *Χρονικών*, τχ. 93 (Ιαν.-Φεβρ. 1987) 13-16. Θεωρώντας ότι το κείμενο είναι ενδιαφέρον όχι μόνο ως πηγή πληροφοριών αλλά και ως τεκμήριο διάσωσης της μνήμης, μάλιστα της οικογενειακής μνήμης, αναδημοσιεύεται εδώ στο Παράρτημα, σ. 188-191.

58. Νάτα Γκατένιο Όσμο, *Από την Κέρκυρα στο Μπιρκενάου και στην Ιερουσαλήμ*, Αθήνα 2005, σ. 20-21.

ΤΑ «ΕΒΡΑΪΚΑ» ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Η αφορμή —ο φόνος της Ρουμπίνας Σάρδα— πυροδότησε, καθώς είδαμε, την αντισημιτική έκρηξη στην Κέρκυρα, αλλά δεν περιορίστηκε μόνο εκεί· σχεδόν ταυτόχρονα, ακολούθησε το φαινόμενο που θυμίζει τη σεισμική διέγερση γνωστή ως ντόμινο, προκαλώντας ανάλογης φύσης και έντασης γεγονότα στη Ζάκυνθο, όπου υπήρχε επίσης ακμάζουσα εβραϊκή κοινότητα, αρκετά μικρότερη όμως από αυτήν της Κέρκυρας. Εδώ, η σπίθα που άναψε την ισχύ των αντισημιτικών ταραχών προήλθε όχι τόσο, όχι άμεσα, από την αφορμή των «εβραϊκών» της Κέρκυρας, δηλαδή το έγκλημα, αλλά από τις συνέπειές του, δηλαδή το προγχρόμ κατά των κερκυραίων ισραηλιτών. Καθώς τα πνεύματα κι εδώ ήσαν εξημμένα από τις βιαιότητες στην αδελφή κοινότητα, το να βρεθεί η αφορμή για το ξέσπασμα των αντισημιτικών εκδηλώσεων ήταν θέμα χρόνου.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των νέων τεκμηρίων, που αναφέρονται στα επεισόδια της Ζακύνθου, θα παραθέσουμε συνοπτικά το ιστορικό των γεγονότων, όπως αυτά είναι γνωστά από τη βιβλιογραφία.⁵⁹ Σύμφωνα με τον Φρειδ. Καρρέρ η εβραϊκή κοινότητα της Ζακύνθου στα 1891 δεν ξεπερνούσε τις 300 ψυχές και αποτελούνταν από φιλήσυχους επαγγελματίες, απόλυτα ενταγμένους στη ζακυνθινή κοινωνία, «δυσκόλως δ' αν εύρισκε τις παρ' αυτοίς ένα απολύτως άπορον ή απολύτως πέννητα, ταυτοχρόνως όμως ουδείς υπάρχει μεταξύ αυτών τανύν εξέχων επί τω μεγάλω αυτού όλβω [...] Και εν Ζακύνθω βεβαίως αναφαίνονται μεταξύ των Εβραϊ-

59. Κύρια πηγή μας εδώ θα είναι το σύγγραμμα του Φρειδερίκου Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός και Χριστιανισμός και τα εν Ζακύνθου συμβάντα κατά την Μεγάλην Παρασκευήν, Ζάκυνθος* 1892. Ο Φρ. Καρρέρ, ευγενής ζακυνθινός, γνωστός ποιητής, πεζογράφος και μελετητής, ήταν γιός του Διονυσίου Καρρέρ και αδελφός του μουσουργού Παύλου Κάρρερ. Λ. Ζώης, *Λεξικόν ιστορικόν και λαογραφικόν Ζακύνθου*, Αθήνα 1963, τ. Α', μέρος Α', σ. 279.

ων και εύποροί τινες και άλλοι μετερχόμενοι το αγαπητόν τοις Εβραίοις, ας είπομεν, επάγγελμα, της τοκογλυφίας, πλην οι ευάριθμοι ούτοι είναι απλώς εύποροι και ουχί πλούσιοι». Όλοι αυτοί έχουν αφήσει πίσω τους τα παλαιά πάθη που χώριζαν χριστιανούς και εβραίους —η αναφορά γίνεται στο φόνο του αγοριού και τις ταραχές του 1712—⁶⁰ και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι δυο κοινότητες συμβιώνουν ειρηνικά με αλληλοσεβασμό και αλληλοεκτίμηση, ιδιαίτερα μάλιστα αφότου μετά την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα έπεσαν και τυπικά «οι πύλες του γκέτο» και επήλθε απόλυτη ελευθεροκοινωνία και ισοπολιτεία. Έτσι, η συμβίωση χριστιανών και ιουδαίων δεν ήταν απλώς αρμονική «αλλ' εγκάρδιος και αδελφικωτάτη», γεγονός που οφείλεται και στο ότι «τα ήθη των εν Ζαχύνθω Εβραίων έχουσιν ήπιον και προσηνή χαρακτήρα».⁶¹

Τα γεγονότα της Κέρκυρας, καθώς ήταν φυσικό, ετάραξαν κι από τις δυο πλευρές την κοινωνία της Ζαχύνθου, ιδιαίτερα όμως τους ισραηλίτες, καθώς αναδύθηκαν στους γεροντότερους μνήμες παλιές, όσα είχαν ακούσει από παράδοση για το φονικό του 1712 και για τις επιπτώσεις που αυτό είχε στους ομοεθνείς τους, αλλά και για ανάλογες ιστορίες σε άλλες πόλεις με εβραϊκές κοινότητες. Η συνειρμική αναγωγή στο γεγονός αυτό και η ανάγκη για ενημέρωση έστρεψε τον κόσμο στην αναζήτηση στοιχείων, πηγών μέσα από τις οποίες θα αποκτούσε τη γνώση, προκειμένου να κατανοήσει το παρελθόν και έχοντάς το ως παράδειγμα να αντιμετωπίσει την ανάλογη παρούσα κρίση. Αξίζει να παραθέσουμε αυτούσια τη μαρτυρία του Καρρέρ για τη «δίψα» των ανθρώπων να γνωρίσουν τα παλαιά συμβάντα ως το μοναδικό αμυντικό όπλο για την επερχόμενη απειλή. Τούτη η αναβίωση των τραγικών στιγμών του παρελθόντος όμως δεν λειτουργούσε κατευναστικά αλλά μάλλον αναζωπύρωνε τα καταλαγιασμένα πάθη και κρατούσε τα πνεύματα σε ετοιμότητα να μην αιφνιδιαστούν οι άνθρωποι και βρεθούν ανέτοιμοι να αντιδράσουν στην επερχόμενη λαίλαπα:

Αι διηγήσεις αύται ηκούοντο απλήστως και μετά μεγάλου ενδιαφέροντος. Άλλοι έτρεχον εις το αρχιεποφυλαχείον ιν' αναγνώσωσιν εν τω πρωτοτύπω χειρογράφω τα υπό του Βαρβιάνη συνταχθέντα χρονικά της νήσου,

60. Για το περιστατικό του παιδιού που βρέθηκε πνιγμένο την Κυριακή των Βαΐων το 1712 και ο θάνατός του αποδόθηκε στους εβραίους βλέπε το σχετικό «Χρονικό του ρεμπελιού εναντίον των Εβραίων (1712)» στο Ντ. Κονόμος, *Ζαχυνθινά Χρονικά (1485-1953)*, Αθήνα 1970, σ. 102-105, 183-185.

61. Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 174-175.

εν οἷς αναφέρεται καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ φονευθέντος παιδὸς κατὰ τὸ 1712 ὅπερ ανεγράφαμεν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν. Τὸ σύγγραμμα τὰ «*Ιουδαϊκά*» οὐ καὶ ἡμεῖς τοσάκις μνείαν ἐποιησάμεθα καθίστατο περιζήτητον ὡς ἐγένετο περιζήτητον καὶ παν ἄλλο βιβλίον, σχετιζόμενον πρὸς τοὺς Εβραίους καὶ πραγματευόμενον τὸ περὶ ἀνθρωποθυσίας ζήτημα. Εἰς ὅλων τούτων οσημέραι ἠύξανε καὶ ἐκορυφούτο ὁ κατὰ τῶν *Ιουδαίων* ἐρεθισμός.⁶²

Καὶ ἐνῶ ἡ ἐντασὴ ὠδεύε πρὸς φανατικὴ παρόξυνση, κανεῖς ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους δὲν παρενέβη κατευναστικά, ὅπως θὰ ἦταν πολιτικά καὶ στρατηγικά ἀναμενόμενο. Στὴν ἀδράνεια τῶν ἀρχῶν ὡς μόνον μέτρο προστασίας τῶν εβραίων ἀπὸ τῆς λοιδωρίας, ὕβρεις, βιαιοπραγίες τῶν χριστιανῶν θεωρήθηκε ὁ αὐτοεγκλεισμός τους στὸ γκέτο. Παρόλα αὐτὰ τὸ πρῶτο ἐπεισόδιο ἐπίθεσης ομάδας ζακυνθινῶν ἐναντίον τοῦ γκέτο ἐκδηλώθηκε τὴ νύχτᾳ τῆς 12^{ης} Ἀπριλίου καὶ ἔδωσε ἀφορμὴ στὸ φρούραρχο Ζακύνθου νὰ ζητήσῃ στρατιωτικὰς ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Πάτρα· πράγματι στῆς 14 Ἀπριλίου σῶμα 50 στρατιωτῶν ἦρθε καὶ ἔλαβε θέσιν γύρω ἀπὸ τὴν εβραϊκὴ συνοικίαν προκειμένου νὰ τὴν περιφρουρήσῃ ἀπὸ ἐπιθέσεις φανατισμένων χριστιανῶν. Ἐτσί, ἡ κατάστασις ἐμοιαζε πρὸς τὸ παρόν νὰ τελεῖ ὑπὸ ἐλεγχῶ, καθὼς μεμονωμένα ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα συνέβησαν μετὰ στὰ στρατιωτῶν καὶ πολιτῶν ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ εἰσβάλουν στὸ γκέτο, περιορίστηκαν καὶ δὲν ἔλαβαν διαστάσεις. Ὅλα αὐτὰ συνέβησαν, παραμονὲς τοῦ Πάσχα, ταυτόχρονα με τῆς ταραχῆς στὴν Κέρκυρα.

Κι ἔφτασε ἡ 19^η Ἀπριλίου τοῦ 1891, Μ. Παρασκευὴ γιὰ τοὺς χριστιανούς, ἀποφράδα ἡμέρα, θρησκευτικὰ καὶ πραγματικά, γιὰ τὴ Ζάκυνθο. Ὁ Φρ. Καρρέρ εἶναι αὐτόπτης μάρτυρας καὶ περιγράφει τὰ συμβάντα με παραστατικὴν ἀντικειμενικότητα καὶ μέτρο, δίχως υπερβολὰς ἢ ἀποκρύψεις, καθὼς ὁ ἴδιος τονίζει.⁶³ Ἡ ἀφήγησί του εἶναι λιτὴ καὶ ἡ στάσις τοῦ κριτικῆ ἀπέναντι στοὺς υπεύθυνους:

Τὰ ἐπεισόδια ξέσπασαν στὴ διάρκεια τῆς λιτανείας τοῦ Εσταυρωμένου, τὴν ὁποία παρακολουθοῦσαν σύμπασαι οἱ δημοτικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀρχὲς καὶ περίπου 7.000 με 8.000 κόσμου. Ὅλα ξεκίνησαν, ὅταν ὁμάδες φανατισμένων πολιτῶν ἀπὸ τὸ πρῶτὸ τῆς Μ. Παρασκευῆς, συγκεντρωμένοι ἔξω ἀπὸ τὸ γκέτο, προσπαθοῦσαν νὰ διασπάσουν τὸν κλοιὸ τῆς φρουρὰς καὶ νὰ εἰσβάλουν στὴν εβραϊκὴ συνοικίαν με ἀγριὰς διαθέσεις γιὰ βιαιοπρα-

62. *Ο.π.*, σ. 183.

63. *Ο.π.*, σ. 195-196.

γίες και βανδαλισμούς. Η έλλειψη ψυχραιμίας του υπεύθυνου της φρουράς, ο οποίος στην αδυναμία του να διαπραγματευθεί με τους ταραξίες με λογική, διαλακτικότητα και υπομονή ώστε να πεισθούν να αποχωρήσουν οι συγκεντρωμένοι, διέταξε πανικόβλητος πυρ, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πέντε πολίτες και να τραυματιστούν άλλοι τόσοι στρατιώτες και πολίτες.

Τα συμβάντα αυτά έφτασαν ασαφή και μεγιστοποιημένα στο σώμα της λιτανείας, όπου δημιουργήθηκε σύγχυση και πανικός και η πομπή διαλύθηκε άτακτα και εσπευσμένα: *Πλην το πλήθος, πρωτοφανές φαινόμενον προκειμένου περί αστών, αποτελούμενον κατά τα εννεήντα εννέα εκατοστά εκ φιλησύχων και εργατικών πολιτών, ου μόνον απέναντι δέκα θυμάτων δεν εμποτήθη και δεν υπεχώρησεν, αλλ' ως χείμαρρος εξογκωθείς και ακατάσχετος διεχύθη καθ' όλην την Πλατείαν Ρούγαν, εν η διεδραματίσθησαν αι απαίσιαι σκηναί, και δια φωνών και απειλών ήθελε να εκδικηθή το κυθέν αίμα των συμπολιτών του. Η αγανάκτησις, η οργή, ο παροξυσμός του πλήθους εξίχοντο εις το ανώτατον αυτών όριον. Η στρατιωτική φρουρά απέναντι ταιαύτης εξεγέρσεως ολοκλήρου πόλεως, υπεχώρησεν άπασα εις την Εβραϊκήν συνοικίαν. Τότε δε επηκολούθησαν σκηναί αποτρόπαιοι και οδυνηραί. Η πόλις αίφνης ευρέθη άνευ αρχής, άνευ εξουσίας και το πλήθος κύριον απόλυτον του πεδίου.*⁶⁴

Και μολονότι «ο λαός της Ζακύνθου δεν έχει άγρια ένστικτα» κατεβλήθη από τόση οργή και παροξυσμό, ώστε ήταν αδύνατο να αναχαιτιστεί από οποιαδήποτε αρχή ή εξουσία, οι οποίες ούτως ή άλλως είχαν γίνει άφαντες. Ο λαός ανεξέλεγκτος επεδόθη σε πρωτοφανείς καταστροφές, λεηλασίες και βανδαλισμούς εβραϊκών περιουσιών μέσα και έξω από το γκέτο. Δεν θα πρέπει να υποθέσει όμως κανείς εσφαλμένα ότι σύσσωμη η ζακυνθινή κοινωνία στράφηκε εναντίον των συμπολιτών τους εβραίων και από φιλική μεταστράφηκε γενικευμένα σε εχθρική· υπήρξαν αρκετοί χριστιανοί που στα σπίτια τους έκρυψαν και έδωσαν άσυλο σε αρκετούς εβραίους στις κρίσιμες εκείνες ώρες. Ο ίδιος ο Καρρέρ, εξάλλου, την ευθύνη για την εκτροπή των διαδηλώσεων σε πράξεις λεηλασίας αποδίδει σε ομάδες ταραχοποιών, κακοποιών στοιχείων, τις οποίες βεβαίως στηλιτεύει· είναι ενδιαφέρον όμως ότι θεωρεί πως με τις βιαιότητες αυτές επήλθε η εκτόνωση του πλήθους και απευφεύχθησαν έτσι, ενδεχομένως, σοβαρότερα αιματηρά επεισόδια.⁶⁵

64. Ο.π., σ. 198-199.

65. Ο.π., σ. 202: *Βεβαιούμεν και λέγομεν, ό,τι τό κίνημα δέν είχε καθόλου την*

Μετά τη σύληση των εβραϊκών οικιών —σε 5 κυρίως έγιναν οι μεγάλες ζημιές— και το ξέσπασμα της οργής του πλήθους, το απόγευμα της ίδιας ημέρας της Μ. Παρασκευής, οι ταραχές σταμάτησαν και η τάξη φαινομενικά επανήλθε στην πόλη, καθώς ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις άρχισαν να περιπολούν, επιβλέποντας ώστε να μην αναζωπυρωθούν εστίες βιαιοτήτων.

Σταματάμε εδώ, ολοκληρώνοντας την αφήγηση των γεγονότων σύμφωνα με την μαρτυρία του Καρρέρ, και θα επανέλθουμε στην πολύ ενδιαφέρουσα αυτή μελέτη, η οποία επιχειρεί με γνώμονα την αντικειμενικότητα —και θεωρώ ότι πετυχαίνει— να ανατάμει την κατάσταση, να διεισδύσει στην ουσία των πραγμάτων, να τα κατανοήσει και να προσπαθήσει να τα ερμηνεύσει αποφεύγοντας την επιδερμική προσέγγιση και αναπαραγωγή τους.

Ας έρθουμε τώρα στην παρουσίαση κι ανάλυση του άγνωστου τεκμηρίου, που αναφέρεται επίσης στα «εβραϊκά» της Μ. Παρασκευής, όπως τα καταγράφει ένας ζακυνθινός, επίσης αυτόπτης μάρτυρας σε ένα ιδιωτικό, προσωπικό κείμενο.⁶⁶ Ο επιστολογράφος, καθώς η υπογραφή είναι δυσανάγνωστη, παραμένει άγνωστος, αλλά από εσωτερικά στοιχεία προκύπτει ότι είναι άτομο της υψηλής κοινωνίας της Ζακύνθου. Παραλήπτρια είναι η κοντέσα Ασπασία Ρώμα,⁶⁷ η οποία ζει μόνιμα στην Αθήνα και ο αποστολέας επιθυμεί με το γράμμα του αυτό να την ενημερώσει προσωπικά για τα γεγονότα, που της «είναι ήδη τηλεγραφικώς γνωστά». Έτσι, εδώ με λεπτομερείς περιγραφές και αναφορές σε πρόσωπα, πράξεις και σημεία του χώρου, σχεδόν με φωτογραφική πιστότητα και αποτύπωση των συντελεσμένων πράξεων επιχειρεί, και πετυχαίνει, να καταστήσει ωςεί παρούσα

κλοπήν ως βάσιν, ἀλλ' ἤτο φυσική, ὡς εἵπομεν, ἀντίδρασις ἐνεκα των φόνων των πολιτῶν, διατεινόμεθα δε ὅτι η σύλησις αὐτῆ των ἐν λόγῳ οικιῶν, την οποίαν ημεῖς, ἐννοεῖται, ἀποδοχιμάζομεν και στηλιτεύομεν, πιθανόν νά προέλαβεν ἄλλα αἰματηρά ἀπεικταῖα.

66. ΕΦΛ, ό.π., έγγρ. 20α της 23 Απριλίου 1891' όλη την επιστολή βλέπε Παράρτημα, σ. 192-196.

67. Για την Ασπασία Ρώμα, τον Ροβέρτο και τον Αλέξανδρο, που αναφέρονται στην επιστολή, αλλά και γενικότερα για την οικογένεια των ζακυνθινών ευπατρίδων Δε Ρώμα βλέπε Eugène Rigo-Rangabè, *Livre d'or de la Noblesse ionienne*, τ. III Zante, Αθήνα 1927, σ. 224-227, 230-231' εκτενέστερα Λ. Ζώης, *Λεξικόν...*, τ. Α', μέρος Β', σ. 567-572' ιδιαίτερα για την Ασπασία Ρώμα και στο Μαρ. Σιγούρος, *Ο δρόμος της ζωής (Αυτοβιογραφία)*, επιμ. Φαίδων Μπουμπουλίδης, Αθήνα 2004, σ. 126-127, 238-239.

την αποδέκτρια αλλά και όποιον άλλον είναι οικείος του τοποανθρωπολογικού περιβάλλοντος, όπου αυτές οι πράξεις διαδραματίστηκαν.

Δεν θα επαναλάβουμε την εξιστόρηση των γεγονότων, η οποία άλλωστε είναι συνοπτική κι επιπλέον δεν αποκλίνει στο γενικό της σχήμα από εκείνη του Καρρέρ. Θα περιοριστούμε όμως να επισημάνουμε τις διαφορές και ασυμφωνίες μεταξύ των δύο κειμένων γιατί, ενώ και τα δύο είναι σύγχρονα και προέρχονται από ντόπιους και αυτόπτες μάρτυρες, καθώς δηλώνουν, παρουσιάζουν ασυμπτωσίες σε πρόσωπα, θύτες και θύματα, γεγονόσ που δείχνει το μέγεθος του πανικού, της σύγχυσης και της ασάφειας που επικρατούσε ακόμη και σε μια τόσο μικρή κοινωνία, όπου όλοι και όλα είναι γνωστά. Το πρώτο σημείο ασυμφωνίας των δύο πηγών έχει να κάνει με τους ιδιοκτήτες των σπιτιών και των καταστημάτων που συλήθηκαν από το πλήθος: Ο Καρρέρ αναφέρει τους, Ισαάκ Φέρο, Ισαάκ Βεντούρα, Μπουλή Μπολή, Νίνα Κωνσταντίνη και το εξοχικό του Φέρου σε 20 λεπτά απόσταση έξω από την πόλη.⁶⁸ Στην επιστολή αναφέρονται εκτός από τα δυο σπίτια του Ισαάκ Φέρου και εκείνο της μοδίστρας Νίνας Κωνσταντίνη, το εμπορικό του Παύλου Λούτα, το σπίτι του Δημ. Λούντζη, όπου κατοικούσε η μοδίστρα Μηλιά, και το σπίτι που κατοικούσε η οικογένεια Ραφαήλ Λέβη. Παραστατικώτατα και λεπτομερέστατα περιγράφονται οι καταστροφές που έγιναν από τις φανατισμένες ομάδες των χριστιανών σ' αυτά τα εβραϊκά σπίτια: οι ζημιές ήταν ολοκληρωτικές και σε κάθε περίπτωση οι ταραχοποιοί κατέστρεφαν και πετούσαν στο δρόμο οικοσκευές κι εμπορεύματα «αφήσαντες τους τεσσάρους τοίχους της οικίας μόνον ακεραίους». Σύμφωνα με την επιστολή υποκινητές και πρωτοστάτες του όχλου στην προσπάθεια να σπάσουν τον κλοιό της φρουράς και να εισβάλουν στο γκέτο ήταν 8 άτομα «και λοιποί Δημοτικοί Σύμβουλοι και άλλοι της κλεπτοτρικουνικής σπείρας».⁶⁹ Εκτός από τον Τρούπια κανένas από τους υπόλοιπους δεν συγκαταλέγεται σε όσους συνελήφθησαν και προσήχθησαν σε δίκη ως υπαίτιοι των επεισοδίων σύμφωνα με τη μαρτυρία του Καρρέρ.⁷⁰

Από το περιεχόμενο της επιστολής γίνεται εμφανές ότι ο συντάκτης της ανήκει στο δελιγιαννικό κόμμα, όπου άλλωστε ανήκει και ο Ρ. Ρώμας,

68. Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 202.

69. Παράρτημα, σ. 193., όπου κατονομάζονται οι πρωτεργάτες των επεισοδίων.

70. Το σχετικό βούλευμα βλέπε Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 263-282.

ο βουλευτής Ζακύνθου στην κυβέρνηση Δεληγιάννη. Χαρακτηριστική, εξάλλου, των πολιτικών πεποιθήσεων του επιστολογράφου είναι η απαξιωτικά επανελημμένη χρήση «του μαινομένου όχλου της Κομούνη των Παρισίων του 1781»⁷¹ για να χαρακτηρίσει τις ομάδες των ταραχοποιών ζακυνθίων. Σύμφωνα με τον συντάκτη του κειμένου δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπαίτιοι των ταραχών ήσαν άτομα που ανήκαν στην αντιπολιτευτική παράταξη, προβοκάτορες των τρικουπικών· μάλιστα, πέρα από τα συγκεκριμένα άτομα που κατονομάζει στην επιστολή του προβαίνει και σε σκιαγράφηση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των ομάδων αυτών: *Τρεις τάξεις λαού εξετέλεσαν τα βανδαλικά ανοσιουργήματα της Μεγάλης Παρασκευής· το πρώτον και μέγιστον μέρος διοργάνισεν η αντιπολίτευσις· το δεύτερον οι κλέπται και λησταί του τόπου και το ελάχιστον μέρος οι θρήσκοι εξ ειλικρινείας και ανοησίας κινηθέντες και βοηθήσαντες χωρίς να ενοήσωσι τι πράττουσιν, τους κακούργους οι αντιπολιτευόμενοι εφώναζον ο Ρώμας τα κάμνει, ο Δεληγιάννης τα κάμνει, επληρώθησαν αι Αρχαί αδρώς από τους Εβραίους δια να μας σκοτώσουν τους Χριστιανούς, το ανακάτεμα της εκλογής έφερε τα αποτελέσματα αυτά, οπού εφήφισαν τον Ρώμα δια να γίνη πρωθυπουργός ο Δεληγιάννης.*

Αντίθετα με ό,τι συνέβη στην Κέρκυρα, τα εβραϊκά γεγονότα της Ζακύνθου εκτονώθηκαν γρήγορα, καθώς η άμεση επέμβαση και η αποτελεσματικότητα των τοπικών αρχών κατέστειλαν την εξέγερση συλλαμβάνοντας τους υπεύθυνους των βιαιοτήτων. Έτσι, στα μέσα Μαΐου ο Νομάρχης Ζακύνθου (Ν. Γιαννούλης) ενημερώνει τον ίδιο τον Δεληγιάννη για την κατάσταση που επικρατεί στο νησί:⁷² Στις 14 του ίδιου μήνα τον επισκέφτηκε ο ραββίνος της ισραηλιτικής κοινότητας, κατασυγκινημένος, και του εγχείρησε επιστολή από μέρους και των μελών της κοινότητας, στην οποία του εκφράζει τις ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη του για την

71. Αρχετά πρόσφατη προς τα γεγονότα του 1891 η προλεταριακή επανάσταση του παρισινού λαού, ήταν επόμενο να γίνεται συχνά σημείο αναφοράς, καθώς χαρακτηρίστηκε από μεγάλη και άγρια εγκληματικότητα και οδήγησε στην εγκαθίδρυση επαναστατικής κυβέρνησης με βραχύχρονη βιωσιμότητα από τις 18 Μαρτίου έως τις 28 Μαΐου του 1871. Ο χαρακτήρας του εμφύλιου αυτού πολέμου στη Γαλλία απασχόλησε και απασχολεί έως τις μέρες μας τη διεθνή ιστορική κοινότητα διχάζοντας τις απόψεις συντηρητικών και σοσιαλιστών. Πρόσφατη βιβλιογραφική αναφορά βλέπε, *La Commune de 1871, utopie ou modernité*, Πρακτικά συνεδρίου, 28-30 Μαρτίου 1996, Perpignan, επιμ. G. Languier - J. Quaretti, Perpignan 2000.

72. ΕΦΛ, ό.π., έγγρ. 16, επιστολή της 15/5/1891.

συμπαράσταση της κυβέρνησης και των τοπικών αρχών στο θέμα της προστασίας και της βοήθειας που τους παρέσχαν. Παρά ταύτα όμως πολλοί, από τους πλέον αξιόλογους μάλιστα εβραίους, είναι αποφασισμένοι να εγκαταλείψουν το νησί, επειδή ως εργατικοί και πλανόδιοι έμποροι δεν μπορούν στην παρούσα κατάσταση ήσυχας κι απρόσκοπτα να συνεχίσουν τα επαγγέλματά τους. Πολλοί απ' αυτούς σκοπεύουν να επιστρέψουν ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα, γιατί όπως του δήλωσαν «δεν δύνανται να εγκαταλείψουν τον τόπον της γεννήσεώς των δια παντός, ουδέ να παραιτήσων την εθνικότητά των». Έχουν ήδη φύγει 124 άτομα και προτίθενται να φύγουν άλλοι 70-80 εβραίοι, οπότε θα μείνουν 60-70 ψυχές, όσοι δηλαδή έχουν κάποια κτηματική περιουσία ή άλλα οικονομικά συμφέροντα στον τόπο. Καθώς θα διαπιστώσει και από τις επίσημες αναφορές ο πρωθυπουργός, η τάξη έχει αποκατασταθεί πλήρως στη Ζάκυνθο και συνεπώς η Κυβέρνηση μπορεί σταδιακά ν' ανακαλέσει τις στρατιωτικές ενισχύσεις που είχε στείλει κατά τη διάρκεια της έντασης. Ας συγκρατήσουμε ιδιαίτερα από το τεκμήριο αυτό την κοινή φρασεολογία των ζακυνθινών με τους κερκυραίους εβραίους, που είδαμε προηγουμένως, για τη σημασία της γενέτειρας και της εθνικότητας.

Οι φθορές που έγιναν σε εβραϊκές περιουσίες κατά τα γεγονότα της 19^{ης} Απριλίου με την αποκατάσταση της ηρεμίας έθεταν θέμα αποζημιώσεων. Σύμφωνα με έκθεση του Νομικού Συμβουλίου⁷³ η απάντηση των εβραίων για αποζημίωση δεν είναι αβάσιμη κατά το Διεθνές Δίκαιο και κατά τούτο συμφέρει την Κυβέρνηση να τηρήσει συμβιβαστική στάση, αφού σε όλα τα πολιτισμένα κράτη η πολιτεία οφείλει να προστατεύει τις ιδιοκτησίες όχι μόνο των υπηκόων της αλλά και των αλλοδαπών. Σύμφωνα, βέβαια, με το Ιδιωτικό Δίκαιο υπεύθυνοι των αποζημιώσεων είναι οι αυτοурγοί των βανδαλισμών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως φαίνονται βάσιμες οι απαιτήσεις των ισραηλιτών για αποζημίωση από την πολιτεία, καθώς οι ζακυνθινές αρχές ελέγχονται για πλημμελή άσκηση του καθήκοντός των να αποτρέψουν τα έκτροπα και να ανακαλύψουν τους αυτοурγούς. Αν δεν ενεργήσει με πολιτική σύνεση και λογική η Κυβέρνηση υπάρχει κίνδυνος να επαναληφθούν τα «Πατσιφικά»,⁷⁴ επειδή ακριβώς και στην περίπτωση

73. Ό.π., έγγρ. 37, έγγραφο του Δικαστικού Συμβούλου Ζακύνθου προς το Υπουργείο Εσωτερικών της 29/8/1891.

74. Βλέπε σημ. 85.

εκείνη οι αρχές της Αθήνας από αδράνεια δεν προέβησαν στην ανακάλυψη και τιμωρία των υπαιτιών, εξαιτίας των χαλαρών ανακρίσεων και της έλλειψης επαρκών ενοχοποιητικών στοιχείων.

Πριν κλείσουμε το κεφάλαιο για τα «εβραϊκά» της Ζαχύνθου ας σταθούμε για λίγο σε μια έμμεση πηγή για τα γεγονότα αυτά, όχι γιατί έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς το τεκμηριωτικό επίπεδο αλλά γιατί αποκτά ξεχωριστή σημασία για το πεδίο των νοοτροπιών.

Στο «ημερολόγιο» ενός ζακυνθινού της εποχής καταγράφονται τα περιστατικά της Μ. Παρασκευής εκτενέστατα, περιγραφικότερα και γλαφυρότερα, αφού έχει προηγηθεί σύντομη αναφορά στο φόνο της υποτιθέμενης χριστιανής κόρης στην Κέρκυρα πριν ξεσπάσουν οι ταραχές εκεί:

Απρίλιος 6. Σαββάτο, ήλθε είδηση από την Κέρκυρα, ότι οι Εβραίοι της Κερκύρας, εσταύρωσαν μια κορασίδα, κοπέλα ετών 12 και της αφαίρεσαν το αίμα, δια να κάμουν λειψές, και ότι επικρατεί εκεί μεγάλος αναβρασμός κατά των Εβραίων. Ήταν δε η κοπέλα Χριστιανή και ονομάζετο Μαρία Δεσύλλα. Και αμέσως μετά στις 9 Απριλίου αρχίζει η εξίστωση της Μεγάλης Παρασκευής τα ενταύθα θλιβερά συμβάντα και αι απαίσιαι σχηναί.⁷⁵

Ακολουθεί λεπτομερέστατη περιγραφή των γεγονότων, αντάξια των σελίδων του Καρρέρ· η μορφή της συγκεκριμένης καταγραφής εντυπωσιάζει και ξενίζει για την αναντιστοιχία της με τις υπόλοιπες καταγραφές του ημερολογίου, που είναι σύντομες, στεγνές και αναφέρονται σε άλλες γενικές τοπικές ειδήσεις κυρίως από το αστυνομικό δελτίο. Θα υπέθετε κανείς ότι ο συντάκτης του κειμένου, ευαισθητοποιημένος από τα θλιβερά συμβάντα, αισθάνεται την ανάγκη να τα απαθανατίσει καταχωρώντας τα στο προσωπικό του τεφτέρι. Το ενδιαφέρον όμως αυτό κείμενο δεν είναι προσωπικό δημιουργήμα του Κλάδη, αλλά πιστή αντιγραφή του σχετικού δημοσιεύματος από τη ζακυνθινή εφημερίδα «Ελπίς»⁷⁶ το ακόμη πιο αξιοσημείωτο δε είναι ότι το δημοσίευμα της εφημερίδας έχει ημερομηνία όχι 10 αλλά 24 Απριλίου. Τούτο σημαίνει ότι ο Κλάδης μεταφέρει το δημοσίευμα στο «ημερολόγιο» του αντιγράφοντάς το και τοποθετώντας το στη σωστή ημερομηνία, όπως θα έκανε αν τηρούσε πραγματικό ημερολόγιο και

75. Ιωάννης Μ. Δεμέτης, *Κυριότερα συμβάντα της νήσου Ζαχύνθου 1874-1907 υπό Διονυσίου Κλάδη, του ιερέως Παναγιώτη, Ζάκυνθος 2004*, σ. 163-169.

76. *Ελπίς*, 24/4/1891.

όχι τετράδιο καταγραφής των σημαντικότερων τοπικών συμβάντων επί των ημερών του, δηλαδή κάτι σαν χρονικό.⁷⁷

Κατά τούτο λοιπόν και μόνο το συγκεκριμένο τεκμήριο είναι αξιομνημόνευτο, επειδή αποτελεί στοιχείο της μελέτης των νοοτροπιών: ο συντάκτης —για τον οποίο άλλωστε δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα— ανήκει στην κατηγορία των απλών ανθρώπων, οι οποίοι ζουν συμμετοχικά την εποχή τους και επιθυμούν να αφήσουν πίσω τους τα δικά τους γραπτά χνάρια. Έτσι, στη λογική των προγόνων τους, παλαιών χρονικογράφων, απομνημονευτών, οικειοποιούνται τη συλλογική, τη δημόσια μνήμη, σαν να μην την εμπιστεύονται, και την καθιστούν προσιτότερη, αυθεντικότερη, προσωπικότερη και για τούτο δικαιωσίσιμη, κληρονομιά στις επερχόμενες γενιές: είναι ακόμη η ανάγκη για προσωπική έκφραση, έστω και με το λόγο τρίτων, όταν αυτός μας εκφράζει και αναπληρώνει δικές μας αφηγηματικές ανεπάρκειες, και η ατομική δήλωση για την προσωπική βίωση κοινών καταστάσεων: όλοι τα ζήσαμε εκείνα τα γεγονότα, αλλά ήμουν κι εγώ εκεί και μαρτυρώ, έστω και με δανεική φωνή, για να περάσει η μνήμη στους δικούς μου όχι απρόσωπα αλλά μέσα από το πρόσωπο του δικού τους προγόνου.

Έτσι διαδραματίστηκαν τα «εβραϊκά» σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο. Ο αντίκτυπος, οπωσδήποτε εξασθενημένος, των ταραχών της Κέρκυρας έφτασε και στη Λευκάδα, όπου επίσης ζούσαν ελάχιστοι ισραηλίτες. Η απουσία όμως έγκυρων ειδήσεων και στην περίπτωση αυτή, αν και περιθωριακή, αναπαράγει από τον αθηναϊκό Τύπο τα συμβάντα σε διαφορετικές εκδοχές. Έτσι, σύμφωνα με την εφημερίδα «Εφημερίς»⁷⁸ στη Λευκάδα: *χριστιανοί τινες εκμανέντες εξυλοκόπησαν δύο Ισραηλίτας και ένα ετραυμάτισαν διά λίθων. Αι Αρχαί ηναγκάσθησαν να εγκλείσωσι τους Ισραηλίτας εν τω φρουρίω, ο κατ' αυτήν δε αναβρασμός παρά τω όχλω είνε ζωηρός. Χθες δε την νύκτα τηλεγραφήματα ανήγγειλαν ότι ο αναβρασμός επεξετάθη εις άπαντα τα χωρία της νήσου, φήμη δε κυκλοφορεί ότι εφονεύθησαν Ισραηλίται τινές.*

Διαφορετικά παρουσιάζει σε σύντομη είδηση τα γεγονότα η εφημερίδα «Καιροί».⁷⁹ Σύμφωνα με το έντυπο αυτό οι αντισημιτικές ταραχές από την

77. Γενικά η πλειονότητα των καταγραφών θυμίζει ειδήσεις εφημερίδων: για τούτο πιστεύω ότι ο Κλάδης αντλεί από τον τοπικό Τύπο και αντιγράφει ό,τι θεωρεί αξιομνημόνευτο.

78. *Εφημερίς*, 10/4/1891: πβ και *Παλιγγενεσία*, 9 και 10 Απριλίου 1891.

79. *Καιροί*, 15/4/1891: πβ και το φύλλο της 10/4/1891.

Κέρκυρα μεταδόθηκαν και στη Λευκάδα, «ένθα, κατοικούσι 10 μόνον Εβραίοι υπήκοοι οθωμανοί. Ούτοι προσηνέχθησαν εις τον τούρκον πρόξενον, τη ενεργεία δε αυτού και οι δέκα Εβραίοι διεπεραιώθησαν εις Πρέβεζαν». Εξάλλου, μεμονωμένο θανατηφόρο περιστατικό καταγράφεται την ίδια ταραγμένη περίοδο και στο Μαντούδι της Χαλκιίδας, όπου ο φόνος του ισραηλίτη Ιωσά Φορνά από αγνώστους δεν ήταν δύσκολο να αποδοθεί άκριτα στο φανατισμό των χριστιανών χωρικών, σύμφωνα με την αθηναϊκή «Εφημερίδα».⁸⁰ Ηπιότερο αντιεβραϊκό επεισόδιο απλής επίθεσης κατά εβραίου από εμπόρους γυρολόγους για άγνωστη αφορμή και αιτία καταγράφεται και στην Πάτρα στις 27 Μαΐου.⁸¹ Είναι ευνόητο άλλωστε ότι οποιαδήποτε αντισημιτική εκδήλωση, οποιασδήποτε έντασης κι αν ήταν, οπουδήποτε κι αν εκδηλώθηκε την περίοδο αυτή —ακόμη κι αν επινοήθηκε— εμφανίστηκε μεγεθυμένη από τον Τύπο της εποχής και πάντως συνδέθηκε άμεσα ως ωστική συνέπεια του φονικού και του πογκρόμ κατά των εβραίων της Κέρκυρας.

Καθώς η κυβέρνηση είχε απαγορεύσει την αποστολή τηλεγραφημάτων από την Κέρκυρα με ανταποκρίσεις σχετικές με το φόνο και την ανακριτική πορεία, οι αθηναϊκές εφημερίδες ήταν υποχρεωμένες να ενημερώνονται είτε από τα τηλεγραφήματα των τοπικών αρχών είτε να αναδημοσιεύουν, με αναπόφευκτη τη σχετική καθυστέρηση, τις ειδήσεις όπως περνούσαν στον τοπικό Τύπο. Το αποτέλεσμα αυτής της ανεπαρκούς ή έμμεσης άντλησης ειδήσεων ήταν να βλέπουν το φως δημοσιεύματα με στοιχεία υπερβολικά ετερόκλητα μεταξύ τους ως προς τα περιγραφόμενα γεγονότα και κυρίως ανακριβή, τα οποία αντί για ενημέρωση προκαλούσαν σύγχυση και πανικό, συμβάλλοντας έτσι στη διάχυση και διόγκωση του αντισημιτικού κλίματος.

80. *Εφημερίς*, 10/4/1891.

81. *Καιροί*, 29/5/1891.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

1. Ο Τύπος

Τα φαινόμενα αντισημιτισμού, που παρατηρούνται την άνοιξη του 1891 σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο, μόνο ως προς τις εκδηλώσεις τους είναι όμοια· διαφέρουν ως προς τις αιτίες που τα υποκινούν, τις αφορμές που τα εξωθούν σε έκρηξη, τη διάρκεια, την ένταση και τις συνέπειές τους —τα επεισόδια της Κέρκυρας αναίμακτα στην αρχή είχαν μεγαλύτερη έκταση και διάρκεια— αλλά κυρίως διέφεραν ως προς την ποιοτική χροιά των κοινωνικών αντιδράσεων.

Η αίσθηση που αποκτά κανείς μελετώντας τις εκρήξεις αντισημιτισμού στα δυο αυτά νησιά του Ιονίου είναι αξιοσημείωτα διαφορετική, έτσι όπως τουλάχιστον αντανακλάται μέσα από τα δημοσιεύματα της εποχής, Τύπο, φυλλάδια, μελέτες. Στην περίπτωση της Κέρκυρας η εντύπωση που δημιουργείται σε κάποιον που μελετά τις πηγές είναι ότι πρόκειται για μια κοινωνία γενικά αρνητική απέναντι στο εβραϊκό στοιχείο, σχεδόν εχθρική, με ένα ρατσισμό διάχυτο σε όλα τα κοινωνικά στρώματα· υπάρχουν ασφαλώς και οι πολίτες εκείνοι που, αν δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ή να εκφραστούν φανερά και σθεναρά ως φιλοσημίτες, πάντως στην ταραγμένη εκείνη περίοδο κράτησαν στάση τουλάχιστον ουδέτερη ως προς τις βιαιότητες, δείχνοντας ψυχραιμία και ορθοφροσύνη απέναντι στο φανατισμό και τον πανικό της πλειοψηφίας των κατοίκων της πόλης. Η περίπτωση του καθηγητή του Γυμνασίου Αντ. Ποφάντη, στην οποία αναφερθήκαμε ήδη, είναι ενδεικτική και οπωσδήποτε όχι μοναδική.

Αντίθετα με την κερκυραϊκή η στάση της ζακυνθινής κοινωνίας απέναντι στην εβραϊκή κοινότητα υπήρξε όχι απλά ανεκτική, γενικευμένα καταφατική αλλά περιπτωσιακά ακόμη και φίλια. Οι εβραίοι της Ζακύνθου

παρά τη χωροταξική τους γκετοποίηση ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό ενσωματωμένοι στον κοινωνικό ιστό της πόλης: Υπήρχαν από τη μια μεριά οι διακεκριμένοι εβραίοι, πρόσωπα αξιοσέβαστα, κοινής αποδοχής, όπως ο γιατρός Ντε Σέμο λ.χ., που συναναστρέφονταν τη χριστιανική καλή κοινωνία του νησιού ισότιμα και από την άλλη φιλήσυχoi βιοπαλαιστές, μικροεπαγγελματίες και μεροκαματιάρηδες, που λειτουργούσαν συνεχνικά, όπως οι παπλωματάδες για παράδειγμα, οι οποίοι εξυπηρετούσαν βασικές ανάγκες και λειτουργίες της πόλης και οι οποίοι παρά τον εθιμικό περιπαιγμό και τις παρενοχλήσεις που υφίσταντο, κυρίως από τον παιδόκοσμο, ζούσαν ειρηνικά και ήσυχα με τους χριστιανούς συντοπίτες τους, όπως είδαμε να μας το μαρτυράει αδιάφυστα μια προσωπικότητα της ζακυνθινής κοινωνίας, ο Φρ. Καρρέ.⁸² Δεν είναι τυχαίο εξάλλου, ότι η θετική εικόνα του εβραίου προβάλλεται και μέσα από τη ζακυνθινή λογοτεχνία (Ξενόπουλος) αλλά όχι και από την κερκυραϊκή. Η λογοτεχνική αναπαράσταση των εβραϊκών γεγονότων του 1891 όμως είναι ένα θέμα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια σε ιδιαίτερο κεφάλαιο.

Εδώ θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε την εκδήλωση και εξέλιξη των δύο τάσεων, αντισημιτικών και φιλοσημιτικών, όπως αυτές εμφανίστηκαν στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο την άνοιξη του 1891 με αφορμή το φόνο της Ρουμπίνας Σάρδα, και όπως μας παρουσιάζονται μέσα από τον Τύπο της εποχής και από μια σειρά προπαγανδιστικά φυλλάδια, μπροσούρες και μονόφυλλα, που κυκλοφόρησαν τότε ανώνυμα ή επώνυμα, ως αντανάκλασμα των τεχταινομένων αλλά και ως μέσο διαμόρφωσης και χειραγώγησης των λαϊκών αντιλήψεων.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην παρουσίαση και ανάλυση της θέσης και του ρόλου που διαδραμάτισε η «τέταρτη εξουσία», ο Τύπος στην υπόθεση των «εβραϊκών», ας δούμε ποια ήταν, η στάση ενός άλλου εξουσιαστικού σώματος, της Εκκλησίας, σ' ένα θέμα, το οποίο, τουλάχιστον ως προς τις

82. Φρ. Καρρέ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 172-173. Πβ. και τη μαρτυρία του conte Paolo Mercati (αρχές του 19^{ου} αι.) για την κακή οικονομική κατάσταση της πλειοψηφίας των εβραίων της Ζακύνθου: *Οι Εβραίοι της Ζακύνθου, οι οποίοι είναι περίπου τριακόσιοι και κατά την πλειοψηφία τους άποροι, είναι περιορισμένοι στο Γκέτο, που βρίσκεται σχεδόν στο κέντρο της Πόλεως και στο οποίο υπάρχουν δύο Συναγωγές. Θάβουν τους νεκρούς τους σ' ένα ύψωμα κοντά στην Πόλη, όπου έχουν το Κοιμητήριό τους. Ιστορική και στατιστική πραγματεία για την πόλη και τη νήσο της Ζακύνθου συσταχθείσα υπό του Κόντε Παύλου Μερκάτη το έτος 1811*, μεταφ. Βαγγέλης Κεφαλλονίτης, Ζάκυνθος 2002, σ. 64.

αφορμές και τις εκδηλώσεις του είχε καθαρά θρησκευτικό περίβλημα.

Πλατιά διαδεδομένη και βαθιά ριζωμένη στη χριστιανική κοινότητα ήταν η πεποίθηση ότι οι ανθρωποθυσίες χριστιανοπαίδων από τους εβραίους κατά τις μέρες του Πάσχα ήταν αναπόφευκτες και αναμενόμενες, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί το αίμα τους στην παρασκευή των αζύμων τους.⁸³ Η πανάρχαια αυτή σκοταδιστική δοξασία —φαινόμενο όχι μόνο χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας— δεν φαίνεται να αντιμετωπίστηκε με σθένος, ορθολογισμό και σοβαρότητα από την επίσημη Εκκλησία. Βεβαίως, δεν έλλειψαν κατά καιρούς οι περιπτώσεις, ως εξαιρέσεις μόνο αναφερόμενες, κάποιων φωτισμένων και θαρραλέων κληρικών, οι οποίοι δεν δίστασαν να αντιτεθούν στο κατεστημένο επιχειρώντας να διαφωτίσουν και να βγάλουν από την προκατάληψη και τον τυφλό φανατισμό τα κατά βάση αμαθή και χειραγωγούμενα ποιμνία τους, δίχως όμως ικανοποιητικό αποτέλεσμα.

Εξάλλου, το ευρέως διαδεδομένο έθιμο της καύσης του Ιούδα κατά τη μέρα του Πάσχα⁸⁴ με την ανοχή αλλά και τη συμμετοχή των ιερέων, στο βαθμό που λειτουργούσε στο επίπεδο του συμβολικού εκτόνωνε μεν το φανατισμό των χριστιανών εναντίον των αλλόθρησκων, των «σταυρωτών» εβραίων, ανατροφοδοτούσε όμως ταυτόχρονα και αναθέρμαινε το μίσος και την εχθρότητα επικεντρώνοντας και περιορίζοντας στο θρησκευτικό επίπεδο μόνο την αιτία της απόρριψης ενώ τα πραγματικά αίτια βρίσκονταν αλλού.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το σχεδόν πανελλήνιο αυτό έθιμο, εφαρμοζόμενο σε περιοχές όπου υπήρχαν εβραίοι ή εβραϊκές κοινότητες ούτε τόσο αθώο ήταν, ούτε ηθικά ανώδυνο και κοινωνικά ακίνδυνο· αντίθετα, σε μέρη

83. Για τις απαρχές της «ghezera», της συκοφαντίας του αίματος, βλέπε σημ. 12.

84. Το έθιμο της καύσης του Ιούδα ως εξηγητικός μύθος αντιεβραϊκών εκδηλώσεων και συγχρόνως διασκέδασης των χριστιανών κατά τις ημέρες του Πάσχα οφείλεται στο γεγονός ότι το όνομα του «καταραμένου μαθητή» του Ιησού έγινε δηλωτικό της προδοσίας και της μοχθηρίας· η καύση όμως ανθρωπόμορφου ομοιώματος κατά τις ημέρες της άνοιξης είναι πανάρχαιο παγανιστικό έθιμο, διαδεδομένο όχι μόνο στους ελληνικούς πληθυσμούς, και συμβολίζει την καταστροφή του κακού (του χειμώνα λ.χ.), την κάθαρση και την αναγέννηση της φύσης. Βλέπε πρόσφατα *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (λ. Ιούδας)· *Λαογραφία* 1 (1909) 375-377· *Λαογραφία* 15 (1953) 466· Γ. Α. Μέγας, «Ο Ιούδας εις τας παραδόσεις του λαού», *Λαογραφία* 25 (1967) 138-139. Για το έθιμο της καύσης του Ιούδα στη Ζάκυνθο βλ. Ευτυχία Αμιλήτου, «Έρωτας και θάνατος στο γκέτο. Η άλλη Ζάκυνθος του Γρ. Ξενοπούλου», *Νέα Εστία*, τ. 150, τχ. 1738 (Οκτ. 2001) 422-423.

όπου οι άνθρωποι δεν είχαν ποτέ γνωρίσει δεν είχαν συνυπάρξει με εβραίους, ο «άλλος» ως εχθρικό υποκείμενο ήταν κάτι το εντελώς φανταστικό δίχως να μορφοποιείται σε συγκεκριμένα υπαρκτά πρόσωπα του περιβάλλοντός τους, τα οποία μέσα στην τοπική κοινωνία με τη ζωή και τις συμπεριφορές τους θα μπορούσαν να ανακαλέσουν κατά την τέλεση του εθίμου συγκεκριμένους και ποικίλους λόγους για απορρίψεις και αντιδράσεις, κλιμακούμενους από την πιο ήπια αντιπάθεια και συγκαλυμμένη εχθρότητα έως την πιο βίαιη έκρηξη⁸⁵ για τούτο στις κοινωνίες αυτές το κάψιμο του Ιούδα ήταν λιγότερο συναισθηματικά φορτισμένο και χαλαρότερη η συμμετοχική διαδικασία, καθώς το «μίσος» για το ξόανο-εβραίο ήταν αφηρημένο και συνεπώς άνευρο, χωρίς πάθος, περισσότερο παιχνίδι, ένα απλό εντέλει απενοχοποιημένο τελετουργικό.

Όσο κι αν το αντιεβραϊκό έθιμο της καύσης του Ιούδα έδινε συχνά αφορμές για το ξέσπασμα μικρών ή σοβαρότερων επεισοδίων σε κοινότητες, όπου υπήρχε έστω και περιορισμένη εκπροσώπηση εβραίων, παρά την ανοχή των πολιτικών και εκκλησιαστικών αρχών γενικώς η κατάσταση δεν ξέφευγε προς ανεξέλεγκτα επίπεδα.⁸⁵

Τα γεγονότα όμως του 1891 με τις διαστάσεις και την οξύτητα που έλαβαν δεν άφησαν πλέον περιθώρια εφησυχασμού και αδράνειας στις επίσημες εκκλησιαστικές αρχές. Η Εκκλησία βρέθηκε αυτή τη φορά μπροστά σε μια έκρηξη αντισημιτισμού τέτοια, που εξέθετε διεθνώς την ελληνική ορθοδοξία και μείωνε το γόητρο της Ελλάδας. Η σοβαρότητα της κατάστασης την έφερε προ των ευθυνών της και κατέστησε σαφές στους εκκλησιαστικούς κύκλους ότι η παρέμβασή της ήταν πλέον αναγκαία προκειμένου να αποφευχθούν τα χειρότερα, καθώς το ορθόδοξο Πάσχα ήταν κοντά και το έθιμο του Ιούδα θα εύρισκε πρόσφορο έδαφος, εξαιτίας των ταραχών στην Κέρκυρα, για να πυροδοτήσει και νέες επικίνδυνες εστίες αντισημιτισμού

85. Εξάιρεση αποτελούν τα «Παταιφικά» της Αθήνας του 1847, όταν το πλήθος, αντιδρώντας στην απαγόρευση της ελληνικής κυβέρνησης για την καύση του Ιούδα εξαιτίας της επίσκεψης του βαρώνου Rothschild, ξέσπασε την οργή του επιτιθέμενο και λεηλατώντας το σπίτι του εβραίου Νταβίντ Πατσίφικο, βρετανού υπήκουου, γεγονός που προκάλεσε σοβαρό διπλωματικό και πολιτικό επεισόδιο μεταξύ Ελλάδας και Αγγλίας. Για την υπόθεση Πατσίφικο βλέπε πρόχειρα Β. Pierron, *Εβραίοι...*, σ. 35-38. Παλιότερα, ανάλογα επεισόδια είχαν προκληθεί στη Ζάκυνθο, όταν το 1760 οι χριστιανοί επιχείρησαν να καύσουν ομοίωμα του Ιούδα με τα χαρακτηριστικά όμως του εβραίου Ιάκ. Τεντέσκι· ο Ξερόπουλος το διασώζει στη *Ραχήλ* του. Γρ. Ξερόπουλος, *Θέατρο, ό.π.*, σ. 53.

και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Έτσι, με εγκύκλιό της η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος στις 12 Απριλίου του 1891 καταδίκασε το έθιμο αυτό και αποφάσισε την κατάργησή του, όπου αυτό συνεχιζόταν ακόμη να αναβιώνει.⁸⁶

Είναι αξιοσημείωτη η αιτιολόγηση και το σκεπτικό της Εκκλησίας, όπως διατυπώνεται στην εγκύκλιο, προκειμένου να πείσει και τους πλέον φανατικούς ή άξεστους ιερουργούς να συμμορφωθούν προς τις εκκλησιαστικές επιταγές και να εφαρμόσουν την απόφαση στο ποίμνιό τους, αποτρέποντας άμεσα αλλά και στο μέλλον την τέλεση του εθίμου. Αξίζει να παραθέσουμε αποσπάσματα από την εγκύκλιο, μέσα από τα οποία αναδεικνύεται το πνεύμα του κειμένου αυτού:

Από των χρόνων της δουλείας του Έθνους ημών επεκράτησε πολλαχού το βάρβαρον έθος, ίνα κατά την αγίαν εορτήν του Πάσχα πυρπολήται πομπωδώς έξω των ιερών ναών ομοίωμα του Ιούδα [...]

Το έθος τούτο σύν τη πνευματική προόδω και προκοπή του έθνους αποδοκιμαζόμενον μεν υπό των Σεβασμιωτάτων Ιεραρχών, καταχρινόμενον δε υπό των πεφωτισμένων κληρικών και των ευ φρονούντων ορθοδόξων χριστιανών μικρόν κατά μικρόν εξέλιπεν εντελώς από των πλείστων μερών της Ελλάδος. Αλλ' επειδή ενιαχού εξακολουθεί έως του νυν υφιστάμενον, η Σύνοδος [...] εντέλλεται υμίν ίνα δια προτροπών, συμβουλών και παραινήσεων κατορθώσητε να παύση υφιστάμενον και πραττόμενον το άκοσμον τούτο έθος [...] Οφείλομεν ημείς οι γνήσιοι οπαδοί του Ιησού Χριστού να δεικνύμεν ανοχήν προς τους Ιουδαίους, όντας πλάσματα του Θεού και τέχνα αυτού [...] άτε πολίται Έλληνες τυγχάνοντες, τα αυτά κοινά βάρη, οία και ημείς, επομένως δέον να απολαύσωσι των αγαθών της ησυχίας, της ειρήνης, της τάξεως, μηδενός έχοντος το δικαίωμα του παρενοχλείν αυτοίς.

Η δε πομπώδης και οχλαγωγική καύσις ομοιώματος του Ιούδα κατά την επίσημον ημέραν του Πάσχα είναι εσχάτη χλεύη προς τους συμπολί-

86. Την εγκύκλιο «Περί τοῦ οὐκ ἔξεστι τοῖς πιστοῖς πυρπολεῖν ὁμοίωμα τοῦ Ἰούδα ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς λαμπροφόρου ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ» βλέπε Στεφ. Γιαννόπουλος, *Συλλογή Εγκυκλίων Ι. Συνόδου*, Αθήνα 1901, σ. 405-406. Στο θέμα επανήλθε η Εκκλησία και αργότερα με καταδικαστικές εγκυκλίους, ακόμη και στις μέρες μας. Άνθιμος, Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως, «Το έθιμο του καψίματος του Ιούδα», *Χρονικά*, τχ. 197 (Μάιος-Ιούνιος 2005) 9-10' πβ. και Ιωαν. Χ. Μούρτζιου, «Το φαινόμενο του αντισημιτισμού και η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία» *ό.π.*, σ.4.

τας ημών ιουδαίους και εξερεθίζει τα θρησκευτικά μίση του λαού κατ' αυτών [...] Θέλετε καταβάλλει ου την τυχούσαν μέριμναν και σπουδήν, ίνα και τα έστιν όπου τελευταία λείψανα του βαρβάρου τούτου εθνίου εκλί- πωσιν προς τιμήν της εκκλησίας και του Έθνους ημών.

Αυτή υπήρξε τελικά η επίσημη θέση της Εκκλησίας τουλάχιστον στο θεσμικό επίπεδο, μολονότι η αποτελεσματικότητά της δεν ήταν ούτε άμεση ούτε γενικευμένη· η εκρίζωση του εθνίου στο βαθμό όπου έγινε, έγινε στα- διακά και ποτέ δεν εξαλείφθηκε εντελώς από όλα τα μέρη της Ελλάδας, όπου και σήμερα ακόμη συνεχίζει να αναβιώνει σε ορισμένες περιοχές σαν απολίθωμα του παρελθόντος, ενταγμένο σ' ένα επιβιωματικό τελετουργι- κό, δίχως εσωτερικότητα και πάθος, απογυμνωμένο από θρησκευτικοφυ- λετικές σημάνσεις, και κάπου ταυτιζόμενο με το κάψιμο του καρνάβαλου κατά τα αποκριάτικα δρώμενα.

Ως προς τις τοπικές εκκλησιαστικές αρχές κι εδώ δεν υπήρξε καμιά παρέμβαση, για διαφορετικούς λόγους όμως στα δυο νησιά. Στην Κέρκυ- ρα ο μητροπολίτης ήταν άφαντος σ' όλη τη διάρκεια των γεγονότων, ενώ στη Ζάκυνθο ο αρχιεπίσκοπος Διον. Λάτας έλειπε από το νησί τη Μ. Παρασκευή και επέστρεψε την επόμενη, όταν οι ταραχές είχαν πλέον κατα- λαγιάσει.⁸⁷

«Ως ήτο και επόμενον μετά τα εν Κερκύρα και Ζακύνθω κατά των εβραίων συμβάντα, όλος ο Τύπος, ό τε ημέτερος και ο ευρωπαϊκός, επε- λήφθη της εξετάσεως των γεγονότων τούτων».⁸⁸ Ας δούμε, λοιπόν, τη θέση που πήραν τα σημαντικότερα από τα φύλλα της εποχής (τοπικός,

87. Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 208· πβ. και Γρ. Ξερόπουλος, *Θέατρο, ό.π.*, σ. 55: «Και για κακή μας τύχη, λείπει στις Αθήνας ο Δεσπότης. Α, αν ήταν εδώ ο Λάτας, θάριχνε στη φωτιά νερό και όχι λάδι, όπως κάνουν μερικοί καλοθελητές»· η αναγωγή στον Καρρέρ είναι σαφής και άμεση. Η αδελφική διάθεση προς τους εβραί- ους αλλά και γενικότερα το πνεύμα ανεξίθρησκείας του Διον. Λάτα διαφαίνεται με συνέπεια και σαφήνεια μέσα από τα φύλλα της εφημερίδας του Σιών. Θεοδόσιος Πυλαρινός, «Ο συντάκτης της θρησκευτικής εφημερίδος Σιών μητροπολίτης Διονύσιος (Λάτας) ως εκλαϊκευτής θεολόγος και κατηχητής», Άγιοι και εκκλησιαστικές προ- σωπικότητες στη Ζάκυνθο, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ζάκυνθος 6-9 Νοεμβρίου 1997, Αθήνα 1999, τ. Α', σ. 290-291. Πρόσφατη συνοπτική βιογραφία εν όψει της γνωστής βιβλιογραφίας για τον Διονύσιο Β' Λάτα από τον π. Παναγ. Καποδίστρια, *Ζακυνθινοί επίσκοποι στον κόσμο*, Ζάκυνθος 2004, σ. 47-73. Για την αρνητική στάση που τήρησαν οι εκκλησιαστικές αρχές της Κέρκυρας κάνει λόγο και ο εισαγγελέας εφε- τών Μπένσης. Παράρτημα, σ. 225.

88. Φρ. Καρρέρ, *ό.π.*, σ. 219.

εθνικός, διεθνής Τύπος) αποφεύγοντας να επαναλάβουμε την αρθογραφία για τα γεγονότα και επικεντρώνοντας κυρίως στην ανάδειξη της πολιτικής και ιδεολογικής τους γραμμής.

Στον τοπικό κερκυραϊκό Τύπο η εφημερίδα του Ιάκωβου Πολυλά «Ρήγας ο Φεραίος» πρωτοστατεί στην αντισημιτική εκστρατεία και με τα πύρινα άρθρα του ίδιου του εκδότη συντηρεί και συνδαυλίζει το θρησκευτικοπολιτικό φανατισμό. Από τους σημαντικότερους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του, έντονα πολιτικοποιημένο άτομο, στρατευμένος στο χώρο του τρικουπικού κόμματος με μεγάλη επιρροή στην κερκυραϊκή κοινωνία, ο Πολυλάς θα αποσχισθεί το 1884 από τον Τρικούπη και θα συνταχθεί με τον Δεληγιάννη, γεγονός που θα του στοιχίσει τη δημοτικότητά του. Στα «εβραϊκά» του 1891 θα πάρει ακραιφνώς θέση εναντίον των εβραίων κι έτσι θα έρθει σε σύγκρουση με την επίσημη κυβερνητική γραμμή του δεληγιαννικού κόμματος, επειδή δεν τιμώρησε ούτε καν επέπληξε τον «υβριστή» της Επτανήσου, πρεσβευτή της Ελλάδας στο Λονδίνο Ι. Γεννάδιο, αφήνοντας έκθετο τον κερκυραϊκό λαό στις ανακριβείς και προσβλητικές του κατηγορίες. Από αυτή την αντιπολιτευτική θέση ο Πολυλάς στις δημοτικές εκλογές του Ιουλίου υποστήριξε με αμείωτη μαχητικότητα, εκμεταλλευόμενος πολιτικά τα «εβραϊκά», τον Μίκιο Θεοτόκη, ο οποίος τελικά κέρδισε τη δημαρχία από τον αντίπαλό του φιλοκυβερνητικό υποψήφιο Κ. Βασιλάκη.⁸⁹

Ας σταθούμε για λίγο στην υπόθεση Γεννάδιου, επειδή έλαβε διαστάσεις σε εθνικό επίπεδο και προκάλεσε αντιδράσεις από πολλές μεριές, και ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή: Οι βιαιοπραγίες εναντίον των εβραίων της Κέρκυρας που ακολούθησαν το φόνο της Ρουμπίνας Σάρδα, ήταν ο λόγος που προκάλεσε την αγανάκτηση και την οργή της διεθνούς εβραϊκής κοινότητας και όχι αυτός καθεαυτός ο φόνος. Τότε ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Λονδίνο Ιωάννης Γεννάδιος με την ανοχή προφανώς (ή και την υπόδειξη ίσως) της κυβέρνησης εδημοσίευσε στην έγκυρη, ευρείας κυκλοφορίας αγγλική εφημερίδα «Daily News» (Ημερήσια Νέα) στις 13/25 Μαΐου 1891 έκθεση καταδικαστική της συμπεριφοράς των κερκυραϊκών, προκειμένου να κατευνάσει τη διεθνή κατακραυγή εναντίον της Ελλάδας. Το κείμενο αυτό, ιδιαίτερα οξύ και μειωτικό για τον κερκυραϊκό και

89. Ιάκ. Πολυλάς, *Άπαντα*, ανατύπωσε Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1959, σ. κατ' -κή', λδ' -λε'. Ανδ. Μ. Ανδρεάδης «Ιάκωβος Πολυλάς. Τα τελευταία χρόνια της πολιτικής του ζωής», *Έργα*, τ. 3, Αθήνα 1940, σ. 149-156.

γενικότερα τον επτανησιακό λαό, επέσυρε τις έντονες αντιδράσεις των επτανησίων⁹⁰ αλλά όχι και της ελληνικής κυβέρνησης.

Ό,τι δεν έπραξε η κυβέρνηση εγκαλώντας τον πρεσβευτή της και αποκηρύσσοντας το δημοσίευσμά του, ανέλαβε να πράξει ο Ι. Πολυλάς, υπερασπιζόμενος την εθνική αλλά κυρίως την επτανησιακή τιμή και ηθική μέσα από την εφημερίδα του «Ρήγας ο Φεραίος». Στο φύλλο της 25^{ης} Μαΐου αναδημοσιεύει μέρος της έκθεσης με το πλέον προσβλητικό και αντεθνικό περιεχόμενο, την περίφημη πέμπτη παράγραφο, για να αντικρούσει με σχολιά του τα επίμαχα σημεία της. Αξίζει να παραθέσουμε εδώ το απόσπασμα αυτό από την έκθεση Γενναδίου, καθώς όχι μόνο του Πολυλά αλλά και πολλών άλλων την κατακραυγή και την αποδοκιμασία επέσυρε και πολλά αγανακτισμένα δημοσιεύματα προκάλεσε.⁹¹

Η εν Ελλάδι κατάστασις, ην ανωτέρω υπέμνησα, και η πλήρης ευημερία ην άνευ υπερβολής εξέθηκα, κατά δυστυχίαν διαταράχθη σκληρώς υπό των Ιονίων ημών αδελφών, οίτινες ούτως ανέμνησαν ημάς ότι η μεσαιωνική ενετική παράδοσις δεν απεσβέσθη εν Επτανήσω. Ει και δε τα συμβάντα άτινα πάντες οικτείρομεν, δύνανται να θεωρηθώσιν ακατάσχετος έκρηξις λαϊκού αισθήματος ομοία προς την εν νέα Ορλεάνη ης εσχάτως εγενόμεθα μάρτυρες, ουδέν ήττον πιστεύομεν ότι θα ήσαν αδύνατα εν οιωδήποτε άλλω τόπω της Ελλάδος. Οι Ιόνιοι ημών αδελφοί επομένως έχουσι προ εαυτών βαρείαν υποχρέωσιν, ην δυσκόλως θα δυνηθώσι ν' αποτίσωσι, τουτέστι να εξαγνίσωσι το έθνος εκ πράξεων, ων πάντη αθώα είναι η ολομέλεια του Ελληνικού λαού, και αίτινες πληροούν αυτόν αγανακτήσεως και αισχύνης.

Τα βασικά σημεία που προκαλούν το πατριωτικό φρόνημα του Πολυ-

90. Το Δημοτικό Συμβούλιο Κερκυραίων εκδίδει την 31/5/1891 προς έγκριση από την κυβέρνηση ψήφισμα διαμαρτυρίας με το οποίο αναίρει και καταδικάζει τις απόψεις Γενναδίου αποक्रούοντας «μετ' αγανακτήσεως τα αισθήματα της μισαλλοδοξίας και μεσαιωνικής βαρβαρότητος άτινα αποδίδει εις τους Κερκυραίους». ΕΦΛ., ό.π., έγγρ. 29. Ο Νομάρχης Μπουκλάκος όμως με έγγραφό του προς το Υπουργείο Εσωτερικών (7/6/1891) διατυπώνει την άποψη ότι δεν θα πρέπει η κυβέρνηση να εγκρίνει την έδδοση ψηφίσματος από το απερχόμενο Δημοτικό Συμβούλιο, καθώς επίκεινται οι δημοτικές εκλογές του Ιουλίου· αυτό θα έδινε αφορμή στους Θεοτόκη και Πολυλά να οξύνουν και πάλι την αντικυβερνητική τους πένα. ΕΦΛ., ό.π., έγγρ. 27.

91. Αναδημοσίευση των σχολιασμένων από τον Πολυλά αποσπασμάτων της έκθεσης Γενναδίου βλέπε Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 223-225 και στη συνέχεια σχολιασμό του ίδιου· εφημερίδα *Καιροί*, 27/5/1891 και σε μονόφυλλο, βλ. εδώ σ. 93.

λά και τα οποία σχολιάζει στο δημοσίευσμά του είναι τα ακόλουθα:

α) Ο Γεννάδιος χαρακτηρίζει τους Ιόνιους απλώς αδελφούς, αρνούμενος έτσι «αυτοίς την ελληνικήν καταγωγήν [...] καθ' ἣν ἔννοιαν αποκαλεῖ κατόπιν αδελφούς των Ελλήνων τους Ισραηλίτας».

β) Ο πρεσβευτής αποδίδει την απαράδεκτη συμπεριφορά των επτανησίων στο ότι «η μεσαιωνική ενετική παράδοσις δεν απεσβέσθη εν Επτανήσῳ». Στην αιτιολόγηση αυτή της κακής συμπεριφοράς των κερκυραίων ο Πολυλάς θυμίζει στον «ανιστόρητο Αντιπρόσωπο της Ελληνικής Κυβερνήσεως» ότι οι βενετικές αρχές όχι μόνο δεν κατεδίωξαν αλλά αντίθετα έδωσαν άσυλο σε πολλές οικογένειες εβραίων προσφύγων από την Ισπανία και την Ιταλία,⁹² παρείχαν «δε αυτοίς εξαιρετικήν προστασίαν, ην άλλως αντήμειβον οι εύποροι των Εβραίων δι' αδρών χρηματικών παροχών προς τους Πρεβεδούρους».

γ) Η αγαθή αυτή συμβίωση χριστιανών και εβραίων και η ευημερία των τελευταίων δεν παρέχει λογική εξήγηση για την έκρηξη του χριστιανικού λαϊκού αισθήματος με τέτοια αγριότητα μετά την αποφράδα ημέρα της 1ης Απριλίου.

δ) Ως προς την αγανάκτηση του Γενναδίου ότι σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδας δεν θα μπορούσαν να συμβούν τέτοια ακραία φαινόμενα αυτοδικίας, ο Πολυλάς υπενθυμίζει ότι «ο λαός των Αθηνών (του οποίου ο Κύριος Γεννάδιος δεν αμφισβητεί το γνήσιον της ελληνικής καταγωγής)» προέβη σε ανάλογης έντασης βιαιότητες κατά την πτώση της Οικουμενικής Κυβέρνησης⁹³ και υπήρξαν αρκετοί νεκροί από τις συγκρούσεις του εξεγερμένου πλήθους με τις στρατιωτικές δυνάμεις. Έτσι αντικρούει ο Πολυλάς τις επιλήψεις απόψεις του Γενναδίου, υπερασπιζόμενος τον αδικώς διασπρόμενο επτανησιακό λαό.

Η συνεχιζόμενη σιωπή όμως της κυβέρνησης Δεληγιάννη αναγκάζει τον Πολυλά να επανέλθει με δημοσίευσμά του λίγες μέρες αργότερα⁹⁴ στο θέμα της επίσημης αποκατάστασης του ονόματος των επτανησίων. Καλεί την

92. Για τους εβραίους πρόσφυγες από την Ιταλία βλέπε Attilio Milano, *Storia...*, σ. 74-78 κ.α.

93. «Οικουμενική» — ο χαρακτηρισμός οφείλεται στον Θ. Ζαΐμη — εκλήθη η κυβέρνηση που σχημάτισε το 1877 ο ναύαρχος Κων. Κανάρης με τη συνεργασία όλων των πολιτικών κομμάτων της εποχής. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφρ. Α. Ξανθόπουλος, MIET, Αθήνα ³1989, σ. 200-201, 220.

94. *Ρήγας ο Φεραίος*, 2 Ιουνίου 1891.

κυβέρνηση να πράξει το καθήκον της: Να αναιρέσει τις δηλώσεις του έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο, ο οποίος αποκήρυξε τους επτανησίους ως ανάξιους να φέρουν το ελληνικό όνομα εξαιτίας των γεγονότων της Κέρκυρας και της Ζακύνθου· να αποκαταστήσει την υπόληψη των συμπατριωτών του και να εξαγνίσει το ελληνικό έθνος από το εθνικό όνειδος που προκάλεσαν οι δηλώσεις του έλληνα διπλωμάτη.

Υπενθυμίζει ο αρθρογράφος ότι οι κάτοικοι των Ιόνιων νησιών αυθόρμητα επεζήτησαν την Ένωση και στη συνέχεια απέδειξαν με την όλη στάση τους ότι ταυτίζονται απόλυτα με τις τύχες του ελληνικού Βασιλείου για το κοινό εθνικό όφελος. Η προσβολή, συνεπώς, και η μομφή από μέρους των ευρωπαίων και μάλιστα των άγγλων δεν περιορίζεται μόνο στους κερκυραίους και τους ζακυνθινούς αλλά επεκτείνεται και σε όλους τους υπόλοιπους έλληνες. Για του λόγου το αληθές επικαλείται, υπενθυμίζοντας στην κυβέρνηση, τα γεγονότα στο Δήλεσι, τα οποία μολοντί διεπράχθησαν «εντός των αρχαίων ελληνικών επαρχιών», δεν άφησαν αδιάφορους τους Ιόνιους, όπως θα μπορούσε να συμβεί· αντίθετα, δύο κοινοβουλευτικοί αντιπρόσωποι, ένας κερκυραίος κι ένας ζακυνθινός, ύψωσαν στη Βουλή φωνή διαμαρτυρίας στην κυβερνητική πρόταση για την καταβολή αποζημίωσης σε μια από τις χήρες των σφαγέντων άγγλων, καθώς αυτό θα ισοδυναμούσε με ομολογία της κυβέρνησης για συνενοχή και ευθύνη εθνική στο στυγερό έγκλημα. Θυμίζει ότι ο τότε έλληνας πρεσβευτής στο Λονδίνο Π. Βράιλας κατέβαλε κάθε προσπάθεια να δια φωτίσει και αναστρέψει τη γνώμη του αγγλικού λαού. Και καταλήγει ο Πολυλάς ότι η σιωπή του Δεληγιάννη θα καταστήσει την κυβέρνηση υπόλογη απέναντι ολόκληρου του ελληνικού λαού.

Σαφή αντιεβραϊκή στάση τήρησαν και άλλες κερκυραϊκές εφημερίδες, «Εργάτης», «Αλήθεια», «Εθνική», οι οποίες επέτειναν το μίσος των χριστιανών εναντίον των εβραίων δημοσιεύοντας καθημερινά ψευδείς ειδήσεις και ανακρίβειες ως προς την πορεία των ανακρίσεων. Στις λίγες εξαιρέσεις, που τόλμησαν να αρθρώσουν αντίθετη φωνή στο γενικευμένο κύμα κατακραυγής και μίσους εναντίον των ισραηλιτών, συγκαταλέγεται και η κερκυραϊκή εφημερίδα «Επόπτης», η οποία «εκ φιλανθρωπίας κινουμένη», κατά τον εισαγγελέα Κεφαλά, δεν δίσταζε με συνεχή άρθρα της να καταδικάζει τις βαρβαρότητες εναντίον των εβραίων.⁹⁵

95. Στην έκθεσή του ο Θεαγ. Κεφαλάς κάνει λόγο συνοπτικά και για τη στάση που κράτησε ο Τύπος ως προς τα «εβραϊκά» αναφερόμενος σε συγκεκριμένα φύλλα

Με τον τίτλο «Τα θλιβερά συμβάντα» η ζακυνθινή εφημερίδα «Ελπίς»⁹⁶ αρκετές μέρες μετά τα γεγονότα προβαίνει σε εκτενή, λογοτεχνικά περιγραφική και αμερόληπτη αφήγηση των όσων θλιβερών επεισοδίων διαδραματίστηκαν τη Μ. Παρασκευή στο νησί και σε όσα ως σκέψεις ακολούθησαν τις επόμενες μέρες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει άρθρο της ίδιας εφημερίδας,⁹⁷ στο οποίο ο ανώνυμος αρθρογράφος με λογικά και ιστορικά επιχειρήματα υπερασπίζεται τον πολιτισμό και το ήθος του ζακυνθινού και του κερκυραϊκού λαού απέναντι στις άδικες κατηγορίες του πρεσβευτή Γεννάδιου και όσων συμμερίζονται τις απόψεις του. Στο πρώτο μέρος του άρθρου προβάλλεται η παραδοσιακά αγαθή συμβίωση χριστιανών και εβραίων στην Κέρκυρα και ιδίως στη Ζάκυνθο και το πολιτισμένο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Οι κατηγορίες που τους αποδίδονται από άσχετους για βαρβαρότητα και απολίτιστη συμπεριφορά είναι πέρα για πέρα άδικες, καθώς «ο Λαός της Κέρκυρας, ο Λαός της Ζακύνθου, δεν είναι Λαοί βάρβαροι, δεν είναι Λαοί απολίτιστοι, είναι Λαοί ευγενείς, Λαοί αλύμαντον εν τω μετώπω αυτών φέροντες του πολιτισμού την σφραγίδα».

Στο δεύτερο μέρος του δημοσιεύματος ο αρθρογράφος, αναφέροντας συγκεκριμένα παραδείγματα από το διεθνή χώρο, (Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία, Ισπανία κ.λπ.), επιχειρεί να αποδείξει και ιστορικά ότι οι κερκυραίοι και οι ζακυνθinoί δεν αποτελούν μοναδικό κακό παράδειγμα απολίτιστων λαών με ρατσιστικές συμπεριφορές, αλλά ότι όλοι οι λαοί υπό το κράτος οποιουδήποτε πάθους και λειτουργώντας με την ψυχολογία του όχλου μπορούν να προβούν σε αντίστοιχες πράξεις ντροπής και βαρβαρότητας. Είναι αξιοσημείωτο πόσο οι απόψεις και το ύφος των συγκεκριμένων δημοσιευμάτων συμπίπτουν και θυμίζουν τις απόψεις και την επιχειρηματολογία του Φρ. Καρρέρ, όταν υπεραμύνεται του επτανησιακού πολιτισμού.⁹⁸

Δίχως, ασφαλώς, να έχουμε εξαντλήσει τη διαπραγμάτευση των «εβραϊκών» στον τοπικό Τύπο, θα κάνουμε στη συνέχεια μια περιδιάβαση στα σημαντικότερα αθηναϊκά φύλλα της εποχής για να παρακολουθήσουμε την

επτανησιακά και αθηναϊκά βλ. Παράρτημα, σ. 168-172.

96. *Ελπίς*, 24 Απριλίου 1891 πβ. και ημερολόγιο Κλάδη για το οποίο έγινε λόγος εδώ στη σ. 56.

97. Με τίτλο «Κέρκυρα, Ζάκυνθος» το άρθρο δημοσιεύεται σε δύο συνέχειες, *Ελπίς*, 5 και 7 Μαΐου 1891.

98. Πβ. Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 220, 230-255.

ενημέρωση και τη διάχυση των σχετικών ειδήσεων εκτός του χώρου των διαδραματιζομένων.

Η μεγαλύτερη σε κυκλοφορία καθημερινή εφημερίδα, η «Εφημερίς» του Κορομηλά, είναι η πρώτη που δημοσιεύει την είδηση του φόνου της εβραϊκούλας στην Κέρκυρα,⁹⁹ με πολλές όμως ανακρίβειες ως προς την πλοκή της υπόθεσης. Ως το κατεχόχην ειδησεογραφικό όργανο της εποχής¹⁰⁰ θα επανέλθει την επομένη με εξίσου σύντομο δημοσίευμα όπου δίνει καθαρότερη την εικόνα του φόνου και των εκτιμήσεων για τα αίτια και τους υπόπτους

Είναι ευνόητο ότι δεν θα αναφερθούμε διεξοδικά σε όλη την ειδησεογραφία παρακολουθώντας φύλλο προς φύλλο για δύο μήνες την αρθρογραφία της εφημερίδας. Θα σταθούμε μόνο σε κάποια, τα πλέον ουσιώδη, δημοσιεύματα μέσω των οποίων και θα επιχειρήσουμε να δώσουμε το στίγμα του εντύπου ως προς το θέμα που συγχλόνησε το πανελλήνιο.

Από το φύλλο της 7^{ης} Απριλίου η «Εφημερίς» επιδίδεται στη δημοσίευση ειδήσεων, που φτάνουν δι' αλληλογραφίας από τους ανταποκριτές της,¹⁰¹ σχετικών με τις ταραχές που έγιναν με πρωτεργάτες τους χριστιανούς εναντίον των εβραίων αμέσως μετά το φόνο. Οι λεπτομερείς περιγραφές των βιαιοτήτων με τα σενάρια γύρω από την ταυτότητα των φονέων και τον χαρακτήρα των επεισοδίων, καθώς και τα πραγματικά αίτια που υποκρύπτονται σ' αυτά εναλλάσσονται και αυτοαναιρούνται από τη μια ανταπόκριση ως την άλλη. Η εφημερίδα πάντως πιστεύει ότι «εφ' όσον αι Αρχαί και η Κυβέρνησις προ πάντων εννοούσι να παραταθεί η κατάσταση αι αυτή η κατασχίνουσα και τον ελληνικόν λαόν και τας Αρχάς, βεβαίως το κακόν θα αυξήση. Έχομεν παρ' αξιοπίστων προσώπων την πληροφορίαν

99. *Εφημερίς*, 3/4/1891' την επομένη, 4 Απριλίου, η εφημερίδα θα επανέλθει και θα συνεχίσει την ειδησεογραφία για το θέμα με πυκνές δημοσιεύσεις άλλοτε σύντομων ειδήσεων και άλλοτε εκτενών ανταποκρίσεων στις ακόλουθες ημερομηνίες: 7, 8, 9, 10, 11, 14, 17, 20, 21, 22-23, 24, 26, 28, 29, 30 Απριλίου' 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 15, 22, 27, 28 Μαΐου και 4 Ιουνίου 1891.

100. Για την *Εφημερίς* βλέπε Κ. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, τ. Α' (1790-1900), Αθήνα 1957, σ. 129-140.

101. Σε όλα τα αθηναϊκά φύλλα υπάρχουν διαμαρτυρίες για την απόφαση του Νομάρχη της Κέρκυρας να απαγορεύσει στο τοπικό τηλεγραφείο αμέσως μετά τα επεισόδια να δέχεται ανταποκρίσεις σχετικές με το θέμα του φόνου των ανακρίσεων και των ταραχών. Έτσι, όλες οι εκτός της Κέρκυρας εφημερίδες ήσαν υποχρεωμένες να λαβαίνουν τα κείμενα των ανταποκριτών τους με το ταχυδρομείο ή να αναδημοσιεύουν από τον κερκυραϊκό Τύπο.

ότι η τραγική αυτή υπόθεση έχει και κερδοσκοπικόν χαρακτήρα, και... πολιτικόν ακόμη [...]. Εν Κερκύρα έμποροι τινες επώλησαν προ τίνος έλαιον εις κατωτάτας τιμάς, συμφέρει δε εις αυτούς η παράτασις της καταστάσεως ταύτης. Η τιμή του ελαίου υψώθη, εξαγωγή δεν γίνεται και ούτω η υπόθεσις πηγαίνει πολύ καλά». Στο ίδιο δημοσίευμα αναφέρεται ότι ο αντίκτυπος των ταραχών έφθασε μέχρι τη Ζάκυνθο και τη Λευκάδα, όπου επίσης ζουν ισραηλίτες.¹⁰²

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει άλλο άρθρο στο ίδιο φύλλο της «Εφημερίδος» με τίτλο «Ο αντισημιτισμός εν Ελλάδι», στο οποίο ο αρθρογράφος με το ψευδώνυμο «Παρατηρητής» αναλύει το θέμα αυτό με αφορμή τα γεγονότα της Κέρκυρας. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι κατά τρόπο ειρωνικό πριν λίγους μήνες η ίδια εφημερίδα είχε δημοσιεύσει άρθρο με τον ίδιο τίτλο στη μόνιμη στήλη της «Πινακίδες»,¹⁰³ όπου ο συντάκτης του υποστήριζε ότι δεν υπάρχει σοβαρός αντισημιτισμός στην Ελλάδα και προέβαινε σε καυστική, κατακεραυνωτική παρουσίαση των έργων και των αντισημιτικών απόψεων της Μαρίας Μηχανίδου.¹⁰⁴ Κατά την άποψή του σε όλο τον κόσμο, «ο αντισημιτισμός είναι θηρίον με γαμφούς όνουχας και σπινθηροβολουόντα όμματα, που δεν χορατεύει» πλην όμως, «ευρίσκεται, δόξα τω θεώ, και ένας ευλογημένος τόπος εις την Ανατολήν, όπου το θηρίον αυτό δεν το ευρίσκετε ή δια να είμαι ακριβέστερος, το ευρίσκετε υπό άλλην μορφήν ακίνδυνον όλως. Ο τόπος αυτός είναι η Ελλάς. Και εις την Ελλάδα ο αντισημιτισμός είναι η μικροσκοπική μαϊμού.»

Αυτά πίστευαν πολλοί πριν από την 1^η Απριλίου του 1891, αυτά πίστευε και έγραφε κι ο Μπ. Άννινος ως δημοσιογράφος της «Εφημερίδος» χλευ-

102. *Εφημερίς*, 10 Απριλίου 1891. Για τα επεισόδια σε Ζάκυνθο και Λευκάδα έγινε λόγος προηγουμένως στη σ. 48-57 και 57-58 αντίστοιχα.

103. *Εφημερίς*, 25 Ιανουαρίου 1891, δύο περίπου μήνες πριν από τα γεγονότα του Απριλίου ο συντάκτης του καθημερινού χρονογραφήματος με τον τίτλο «Πινακίδες» είναι ο Μπάμπης Άννινος. Κ. Μάγερ, *ό.π.*, τ. Α', σ. 131, 139. Πβ. Και Γ. Μαργαρίτης, «Ελληνικός αντισημιτισμός: Μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931», *Ο Ελληνικός εβραϊσμός*, *ό.π.*, σ. 19. Την άποψη ότι «ουδέποτε εξεδηλώθη επικίνδυνος αντισημιτισμός και δη και διωγμός ανά τας εβραϊκάς Κοινότητες της τε Παλαιάς και της Νέας Ελλάδος [...], αλλά τουναντίον αι Κοινότητες αύται, τουλάχιστον της Παλαιάς Ελλάδος, έζων αρμονικώς μετά των ορθοδόξων και κατά κανόνα συνεμερίζοντο τα πατριωτικά αυτών αισθήματα» ασπάζεται και σαφώς υποστηρίζει και ο καθηγητής της θεολογίας Παν. Ι. Μπρατσιώτης στο λ. *αντισημιτισμός* που υπογράφει στη *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1963, τ. 2, στήλη 924-927.

104. Για το αντισημιτικό έργο της Μαρίας Μηχανίδου βλέπε παρακάτω σ. 126.

άζοντας τον αντισημιτισμό της Μ. Μηχανίδου και άλλων ολίγων ομοϊδεατών της. Από την ψευδαίσθηση και τον εφησυχασμό θα τον βγάλουν τα γεγονότα της Κέρκυρας. Θεωρώ ότι το ίδιο πρόσωπο έχει γράψει και τα δύο διαφορετικά άρθρα έστω και αν το πρώτο είναι ανυπόγραφο. Προ των «αποτρόπαιων πράξεων», λοιπόν, που συντελούνται στην Κέρκυρα εναντίον των εβραίων ο συντάκτης του άρθρου θα υποχρεωθεί να αναθεωρήσει ως ένα βαθμό τις απόψεις του και να παραδεχτεί ότι ο παρών αναβρασμός στο νησί του Ιονίου δεν μπορεί παρά μόνο ως αντισημιτισμός να εκληφθεί: «Ευρισκόμεθα επομένως προ αληθούς κρούσματος αντισημιτισμού, εξεγερθέντος εκ τυχαίου περιστατικού, όστις διόλου παράδοξον να λάβη λίαν επικινδύνους διαστάσεις».

Σύμφωνα με τον αρθρογράφο η πολυαριθμότερη ίσως όλων κερκυραϊκή ισραηλιτική κοινότητα διαθέτει στα σπλάχνα της αξιόλογα και ξεχωριστά μέλη στο χώρο της εμπορικής, κοινωνικής, και πολιτικής ζωής του νησιού. Όλοι αυτοί ζουν ειρηνικά με τους ντόπιους, «κερκυραίους θεωρούντες εαυτούς και ως κερκυραίοι θεωρούμενοι».

Κατηγορεί, συνεπώς, ο συντάκτης του άρθρου την κυβέρνηση αλλά και τις τοπικές αρχές ότι στη διαχείριση του θέματος έδειξαν κατάδηλη αδράνεια, αναποφασιστικότητα και ανικανότητα με τα γνωστά σε όλους και επαίσχυντα αποτελέσματα. Κάνει τέλος έκκληση στις τοπικές δυνάμεις και από τις δυο πλευρές, να συντονιστούν όλοι οι «εξασκούντες επιρροήν τινα ανεπτυγμένοι, νοήμονες και άξιοι του ονόματος του ανθρώπου πολίται, ανεξαρτήτως θρησκειύματος και εθνικότητος» και να βοηθήσουν ώστε να δοθεί το ταχύτερο δυνατόν τέλος στην επονείδιστη κατάσταση.

Από τις 20 Απριλίου η «Εφημερίς» αρχίζει να δημοσιεύει και τις ειδήσεις που φτάνουν από τη Ζάκυνθο σχετικά με τα εκεί αντιεβραϊκά επεισόδια, ενώ συνεχίζει παράλληλα την ειδησεογραφία και για τα κερκυραϊκά τεκταινόμενα.

Ανάλογα με τις ανταποκρίσεις που φτάνουν και την ένταση των ταρχών στα δυο νησιά του Ιονίου η εφημερίδα του Κορομηλά δεν περιορίζεται μόνο στην απλή δημοσίευση των ειδήσεων αλλά αφιερώνει εκτενή άρθρα στο θέμα των αγαθών σχέσεων χριστιανών και εβραίων αλλά και στις συκοφαντίες, στους μύθους και τα στερεότυπα που διακινούνται εξάπτοντας τα πνεύματα και φανατίζοντας τα πλήθη.¹⁰⁵

105. Τέτοια άρθρα είναι της 29 Απριλίου, 2 και 3 Μαΐου.

Από την όλη αρθρογραφία της «Εφημερίδος» προκύπτει ότι αυτή έχει σαφή αντιδελφιανική πολιτική τοποθέτηση¹⁰⁶ και είναι ευμενώς διακείμενη απέναντι των εβραίων. Ιδιαίτερα στο άρθρο της 2^{ας} Μαΐου δρυμείς εξαπολύονται οι κατηγορίες και οι μομφές εναντίον των επτανήσιων ως υπεύθυνων για τη δημιουργία αντισημιτικού κλίματος και ζητήματος στην Ελλάδα:

Οι συμπολίται ημών Κερκυραίοι κατώρθωσαν να γεννήσωσιν εν Ελλάδι ζήτημα αντισημιτικόν· ο τρόπος, δι' ου το κατώρθωσαν, ουδόλως τιμά την ευφυΐα των, αλλ' ούτε εμφανίζει την άκραν εντιμότητα των επικρατεστέρων, εκ των χριστιανικών, της αγοράς εκείνης στοιχείων· διότι είναι σχεδόν αποδεδειγμένον, ότι εμπορικά υπήρξαν τα ελατήρια της μυσαράς τραγωδίας, δι' ης ο όχλος της Κερκύρας παρωρμήθη εις εξέγερσιν κατά των Ισραηλιτών. Η αντισημιτική εξέγερσις από Κερκύρας μετεδόθη εις Ζάκυνθον και περαιτέρω ουχί, κατ' ευτυχίαν· δια να αποδειχθή εκείνο, το οποίον κενολόγος επιπολαιότης εκάστοτε επαναλαμβάνει, ότι οι Επτανήσιοι —δηλαδή κυρίως Κερκυραίοι και Ζακύνθιοι— είνε οι μάλλον πεπολιτισμένοι εκ των Ελλήνων. Όχι· ημεείς έχομεν πέντοτε εναντίαν ιδέαν· υπό το ελαφρόν επίχρισμα του ευρωπαϊκού δήθεν πολιτισμού, δια του οποίου τους περιήλειψεν η Ενετική και μετά ταύτα η Αγγλική κατοχή, οι συμπολίται ημών Επτανήσιοι κρύπτουσι και ελαττώματα και ελλείψεις μεγάλας, ευρωπαϊκής όλως καταγωγής, τα αισθήματα αυτά και τας ορμάς τας ύπουλους και απανθρώπους και ήκιστα Ελληνικάς, ας εκδηλούσι τας ημέρας ταύτας εναντίον των Ελλήνων Ισραηλιτών, είτε εξ αμαθείας και τυφλώσεως, είτε εκ ταπεινοτάτων αιτίων, επαισχύντων συμφερόντων. Είνε πικροί οι λόγοι ημών ούτοι· αλλ' ας μη λυπηθώσιν οι ημέτεροι συμπολίται Κερκυραίοι και Ζακύνθιοι, διότι αυτοί κατεπίκραναν κατήσχυναν τον Ελληνισμόν ολόκληρον δια της διαγωγής των και ανεκόλαψαν επί του μετώπου αυτού το στίγμα της ατιμίας το οποίον μόνον οι βάρβαροι της Ευρώπης αντισημείται έφερον μέχρι τούδε.¹⁰⁷

106. Π.χ. στο φύλλο της 3/5/1891 η *Εφημερίς* ρητά αιτιάζει την κυβέρνηση: «Ο x. Δηλιγιάννης από μηνός και πλέον κακουργεί εν Κερκύρα· είνε αυτός ο ηθικός αυτουργός του ακατανομάστου εγκλήματος, όπερ από μηνός ολόκληρος πληθυσμός διαπράττει εναντίον επακισχυλίων δυστυχών και εγκαταλελειμμένων πλασμάτων».

107. Το αντιεπτανήσιακό μένος που εκφράζεται κυρίως στο δημοσίευμα αυτό θα εξοργίσει τον Καρρέρ, ο οποίος στο βιβλίο του θα αντιδράσει έντονα αντικρούοντας τις μομφές και απαντώντας εκτενέστατα στις κατηγορίες που προσάπτουν στον επτανή-

Στο ίδιο άρθρο προβάλλεται η άποψη ότι καθαρά οικονομικοί λόγοι βρίσκονται πίσω από το γενικότερο αντισημιτικό κλίμα που παρουσιάζει έξαρση στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, λόγω του κλωνισμού που υφίστανται οι χρηματιστηριακές αγορές, εξαιτίας της απαίτησης της τράπεζας Ρότσιλντ να πραγματοποιήσει το ρωσικό δάνειο και της κήρυξης του πολέμου εναντίον των ρωσικών χρεωγράφων.¹⁰⁸

Ωστε η εβραϊκή χρηματιστηριακή εκστρατεία διοργανώθηκε πρώτον κατά της Ρωσίας· ίσως εκ των ειδήσεων τούτων προέκυψε η διάδοσις, ότι και εναντίον της Ελλάδος εξεστράτευσαν χρηματιστικώς οι Εβραίοι του Βερολίνου και του Λονδίνου, ένεκα των ταραχών της Κερκύρας και Ζακύνθου.

Τελικώς ο αρθρογράφος δεν πιστεύει σε μια τέτοιου τύπου εβραϊκή εκδίχηση, γιατί είναι γνωστό ότι «οι εβραίοι εκδικούνται κερδαίνοντες χρήματα και ουχί ζημιούμενοι» και καταλήγει το άρθρο: Ωστε ημείς δεν επιρ-

σιακό λαό με το να προβάλλει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 220, 230 κ.ε. Το άρθρο αυτό της *Εφημερίδος* φαίνεται πως θεωρήθηκε υπερβολικό από πολλούς και ξεσήκωσε τόσες και τέτοιες αντιδράσεις, ώστε η ίδια η εφημερίδα στο φύλλο της 8^{ης} Μαΐου αναγκάστηκε να επανορθώσει και να μειώσει την οξύτητα του προηγούμενου άρθρου της διευκρινίζοντας ότι: *Εγράψαμεν την αλήθειαν, όσον πικρά και αν ήτο, όσον και αν επλήγωνε τους συμπολίτας ημών Κερκυραίους και Ζακυνθίους, περιφρονούντες τους παροδικούς παρεισάκτους της παρ' ημίν δημοσιογραφίας, οι οποίοι είπιστευσαν, ότι ηδύναντο να μας βλάψωσι παρά τω λαώ των δύο νήσων, διαστρέφοντες όσα εγράφομεν και παριστώντες ημάς ως υβριστάς του. Αντί τούτου κατέχομεν ημείς μαρτυρίας επιδοκιμασίας του ημετέρου έργου παρά τη μάλλον ανεπτυγμένη κοινωνία και της Κερκύρας και της Ζακύνθου, η οποία, δυσανασχετούσα και θλιβομένη επί τοις γινόμενοις, ηναγκάζετο να ομολογήση, ότι μόνον εν ταις στήλαις ημών απήχησεν η αλήθεια των γεγονότων· αλήθεια ην περιφανώς κυρούσι σήμερον αι εκ Κερκύρας ειδήσεις. Ηθέλησαν να παραστήσωσι τον Κερκυραϊκόν λαόν ως υπό θρησκευτικού φανατισμού ακρατήτως παραφερόμενον εναντίον των Εβραίων· ηθέλησαν να παραστήσωσιν αυτόν ως εκ πεπονηθείσης αντισημιτικής· και ημείς επεμείναμεν απ' αρχής, ισχυριζόμενοι, ότι αι λυπηρότατοι παρεκτροπαι των Κερκυραίων ήσαν το έργον ολίγων οχλοκόπων, ουχί υπό φανατισμού, αλλά' εξ άλλων αποκρύφων ελατηρίων αγομένων εις την υποκίνησιν αυτών. Απέναντι των οχλοκόπων τούτων, των αποτελούντων το κυβερνητικόν εν Κερκύρα κόμμα, η εξουσία απ' αρχής είχεν επιστή, αδρανής και απορούσα περί του πρακτέου.*

108. Στους ισραηλίτες της Ρωσίας, εξάλλου, και στην ξεχωριστή θέση που κατείχαν στην εκεί κοινωνία —αποτελούσαν «κράτος εν κράτει»— αναφέρεται εκτενέστατο άρθρο της *Εφημερίδος* (28/5/1891), στο οποίο αναλύονται οι πραγματικοί λόγοι του διωγμού τους: δεν είναι αποτέλεσμα θρησκευτικού ή φυλετικού φανατισμού του ρώσικου λαού, αλλά τούτο συμβαίνει «ένεκα του συνασπισμού των εις είδος τι καταχθόνιου καμόρρας αγωνιζομένης να εκτείνη τας πλεκτάνας της καθ' άπασαν την αυτοκρατορίαν».

ρίπτομεν εις τους ημέτερους αντισημίτας της Κερκύρας και της Ζακύνθου την έκπτωσιν των τιμών των χρεωγράφων· εις αυτούς αποδίδομεν το αίσχος, εις το οποίον βυθίζουσι την Ελλάδα δια της διαγωγής των και ουδέ θέλομεν να εκμεταλλευώμεν το οικτρόν αυτό ζήτημα, ίνα εναντίον της Κυβερνήσεως επιτεθώμεν, καταβοώντες αυτής, είτε δια την αδράνειαν ην επέδειξας εν Κερκύρα τα όργανά της, είτε δια την ενεργητικότητα, ην επέδειξαν εν Ζακύνθω. [...] Αλλ' αν ο κ. Δηλιγιάννης κατορθώνη εκάστοτε να μας επαναφέρη εις την προ τεσσαρακονταετίας εποχήν εκείνη των ξένων επεμβάσεων και της ξενικής κατοχής, είνε γνωστόν, ότι υπάρχει και αγρυπνεί ο προκομμένος αντίπαλός του, του οποίου τα όργανα τα πάντα εκμεταλλεύονται, έτοιμος δια τοιαύτης τινός επικουρίας να επανέλθη εις την Αρχήν. Αυτή είνε η αλήθεια και όλα τα άλλα περί αδρανείας και ενεργητικότητος κυβερνητικής και περί εβραϊκών κατά των χρεωγράφων ημών ενεργειών και περί τούτων και περί εκείνων είνε κενά λόγια, υπό τα οποία λανθάνει η αθλία πραγματικότης.

Ελάχιστα ασχολείται η «Εφημερίς» με την πολιτική διαμάχη κατά την προεκλογική περίοδο στην Κέρκυρα, ενώ στο τελευταίο άρθρο της το αφιερωμένο στα «εβραϊκά» δημοσιεύει εκτενέστατη επιστολή του Γεράσιμου Μαυρογιάννη¹⁰⁹ με την οποία επιχειρείται η «αναίρεσις των υπό του κ. Πολυλά γραφέντων περί του αντισημιτισμού εν Κερκύρα». Αρνούμενος ο συντάκτης του άρθρου να πιστεύσει ότι ένας άνθρωπος με την καλλιέργεια και την πνευματικότητα του Πολυλά μπορεί να ενστερνίζεται τέτοιες σκοταδιστικές ιδέες και να τις αναπαράγει δυσφημώντας τους ισραηλίτες, προβαίνει στην ερμηνεία του προαιώνιου μίσους των χριστιανών απέναντι των εβραίων ανάγοντάς το στο μεσαίωνα και στην τήρηση του εθίμου της χρήσης αίματος στα άζυμα από την αίρεση των Μοντανιστών, θέμα για το οποίο έγινε λόγος και σε προηγούμενο κεφάλαιο.¹¹⁰

109. Η επιστολή του Γ. Ε. Μαυρογιάννη δημοσιεύεται στο φύλλο της 4/6/1891. Ο επιστολογράφος είναι προφανώς ο κεφαλονίτης δημοσιογράφος, πολιτικός, διπλωμάτης, λογοτέχνης και ιστορικός Γεράσιμος Μαυρογιάννης (1823-1905), συγγραφέας του δίτομου έργου, *Ιστορία των Ιονίων νήσων αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815*, Αθήνα 1889, καθώς και του: *Βυζαντινή τέχνη και Βυζαντινοί καλλιτέχνες*, Αθήνα 1893. Για την πολυσχιδή δραστηριότητα του Γεράσιμου Μαυρογιάννη βλέπε Πέτρος Μαρκάκης, «Γεράσιμος Μαυρογιάννης», *Επτανησιακά Γράμματα*, τχ. 1 (8) Σεπτ. 1950, σ. 28-29' τχ. 2 (9) Οκτ. 1950, σ. 60-61' τχ. 3 (10) Νοέμ. 1950, σ. 85-88' τχ. 4 (11) Δεκ. 1950, σ. 121-122' τχ. 5 (12) Ιαν. 1951, σ. 154-155. πβ. και σημ. 141.

110. Βλέπε σημ. 12' πβ. και ημερολόγιο Ποφάντη στο Παράρτημα, σ. 187.

Σύμφωνα με τον επιστολογράφο λοιπόν, ο Πολυλάς «ο μη ανήκων ούτε εις την συμπολιτευομένην μερίδα ούτε εις την αντιπολιτευομένην»¹¹¹ θα μπορούσε να είναι αντικειμενικός κριτής των πραγμάτων και να διακηρύσσει άφοβα και ανιδιοτελώς την καθαρή αλήθεια. Αντί τούτου όμως δεν αποδέχεται τον θρησκευτικό χαρακτήρα της εξέγερσης του όχλου και την αποδίδει σε πολιτικούς λόγους, στη διεκδίκηση των 800 εβραϊκών ψήφων, έναντι προνομίων παρεχομένων στους ισραηλίτες.

Ορθά ο Μαυρογιάννης υποστηρίζει ότι «τούτο ηδύνато να εξεγείρῃ την χολήν ίσως πολιτευομένων τινών ουχί όμως και την μήνιν του όχλου». Ως προς τα περίφημα προνόμια προς τους ισραηλίτες, αναμφίβολα δικαιολογημένα να προσβάλλουν τα πατριωτικά αισθήματα κάποιων και συνεπώς να επισύρουν την προς αυτούς οργή τους, όμως αυτά δεν ήταν τίποτα περισσότερο από «τα παρεχόμενα εις πάντας τους συμπολιτευομένους συνήθως ρουσφέτια. [...] Ούτε καμμία αλυκή παρεχωρήθη δωρεάν, ούτε εργολαβία τις επί πλουτισμού παρεχωρήθη, ούτε χάριτες εις ληστές Εβραίους εδόθησαν, ούτε τέλος κανένα από τα μεγάλα και σκανδαλώδη ρουσφέτια παρεχωρήθη εις αυτούς». Στην ουσία όλη αυτή η πολεμική εναντίον των εβραίων αποσκοπεί στον εκφοβισμό τους και στη δημιουργία κλίματος ανασφάλειας, ώστε να εξαναγκαστούν να εγκαταλείψουν την Κέρκυρα. Και ο επιστολογράφος καταλήγει με μια παραινέση προς την πνευματική και ανεπτυγμένη μερίδα των συμπατριωτών του: *Κατ' εμέ, αντί να αρνούμεθα ανωφελώς πράγματα αδιαφιλονίκητα και υποπίπτοντα εις τας αισθήσεις εκάστου εκ κακώς εννοουμένου πατριωτισμού, σκοπιμώτερον και πατριωτικώτερον θα ήτο, εάν οι μάλλον ανεπτυγμένοι κατεγίνοντο ανενδότως εις το να εκριζώσωσιν από του πλήθους προλήψεις ουχί μόνον αντικοινωνικάς, αλλά και αντιβαίνουσας άντικρυς προς το πνεύμα του χριστιανισμού, του οποίου καυχώμεθα ότι είμεθα ορθόδοξοι οπαδοί.*

Η άλλη μεγάλη αθηναϊκή εφημερίδα, η οποία ανέπτυξε εκτενή αρθρογραφία για τα εβραϊκά της Επτανήσου ήταν η «Ακρόπολις» του Βλ. Γαβριηλίδη.¹¹² Τις πρώτες ημέρες αμέσως μετά το φονικό και την έκρηξη

111. Την ίδια γνώμη έχει και ο Α. Ανδρεάδης για την κομματική τοποθέτηση του Πολυλά προς το τέλος της πολιτικής του ζωής: «...ο Πολυλάς μη έχοντας πλέον θέσι ούτε στο ένα ούτε στο άλλο κόμμα δεν έπαιξε πλέον κανένα ρόλο στις εκλογές που έγιναν στα τελευταία χρόνια της ζωής του (βουλευτικές 1892 και 1895, δημοτικές του 1895)». Ανδ. Μ. Ανδρεάδης, *Έργα...ό.π.*, σ. 152.

112. Για την εφημερίδα *Ακρόπολις* βλέπε Κ. Μάγερ, *Ιστορία...*, τ. Α', σ. 187-209.

των ταραχών και η «Α», όπως και όλες οι άλλες εφημερίδες της πρωτεύουσας, δεν μπορούσαν να λάβουν τηλεγραφικά τα νέα από τους ανταποκριτές τους παρά μόνο με επιστολές μέσω ταχυδρομείου· έτσι, η ενημέρωση έφτανε στην Αθήνα και δημοσιοποιούνταν στον Τύπο με καθυστέρηση δύο-τριών ημερών.

Η πρώτη λοιπόν ανταπόκριση από την Κέρκυρα για «τον φόνο της Εβραίας» δημοσιεύεται στο φύλλο της 6^{ης} Απριλίου,¹¹³ όπου εκτός από την περιγραφή των γεγονότων παρατίθεται και η δήλωση του αρχιραβίνου με την οποία διευκρινίζεται πλήρως η εβραϊκή ταυτότητα της νεκρής.

Στο φύλλο της 8^{ης} Απριλίου εκτός από την ειδησεογραφία για την πορεία των ανακρίσεων και την εξέλιξη των ταραχών, η εφημερίδα δημοσιεύει την είδηση για την πτώση της τιμής του λαδιού από τα 58 φράγκα η βαρέλα στα 53, καθώς ανεστάλησαν όλες οι εξαγωγές.¹¹⁴

Στο φύλλο της 21^{ης} Απριλίου η «Α» δημοσιεύει τα γεγονότα της Μ. Παρασκευής στη Ζάκυνθο και επιρρίπτει όλη την ηθική και πολιτική ευθύνη για την αιματοχυσία και την εκτροπή της κατάστασης στην ανεπάρκεια

113. Η ειδησεογραφία της *Ακροπόλεως* για τα εβραϊκά συναντάται στα φύλλα: 6, 8, 9, 10, 15, 17, 21, 22, 24, 25, 28, 29 Απριλίου και 2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21 Μαΐου.

114. Στις οικονομικές επιπτώσεις των ταραχών θα επανέλθει η εφημερίδα και στο φύλλο της 9^{ης} Απριλίου: «Βεβαίως η παρούσα κατάσταση είναι επιζήμιος εν τω τόπω, διότι και η εξαγωγή του ελαίου έπαυσε και πολλά εμπορικά εργασία μένουσιν εκκρεμείς και αι εισπράξεις του τελωνείου ηλαττώθησαν επαισθήτως». Για την τιμή του λαδιού πβ. και τη μαρτυρία του Σέμου στη συνέντευξη της *«Ακροπόλεως»* εδώ στο Παράρτημα, σ. 211' πβ. και σ. 94, μφ. 1310. Οι εβραίοι παλαιότερα είχαν στα χέρια τους όλο το εξαγωγικό εμπόριο του λαδιού και κατά συνέπεια καθόριζαν τις τιμές. Η αποκλειστικότητα αυτή είχε παύσει βέβαια να ισχύει για το τέλος του 19^{ου} αι. με τη συμμετοχή του Φελς και ελλήνων εμπόρων αλλά και πάλι το μεγαλύτερο μέρος του κρατούσαν οι εβραίοι. Με τον εγκλεισμό τους λοιπόν στο γκέτο και τη διακοπή των εργασιών τους, τις εξαγωγές αναλαμβάνουν οι έλληνες και οι μαλτέζοι, οι οποίοι ρίχνουν τις τιμές, γεγονός που αποβαίνει σε βάρος των παραγωγών. Την εικόνα της επαγγελματικής διαστρωμάτωσης της κερκυραϊκής κοινωνίας λίγα χρόνια νωρίτερα (1871) μας δίνει ο Γιώργος Προγουλάκης, *Ανάμεσα στην τιμή και το χρήμα. Η Κέρκυρα στα χρόνια της Αγγλικής κυριαρχίας (1814-1864)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας, Αθήνα 2003, πίν. 173 (σ. 366)· εκεί φαίνεται ότι στο σύνολο των επαγγελματιών κάθε κατηγορίας οι εβραίοι κατέχουν ανάμεσα στους εμπόρους το 44,39%, στους αχθοφόρους – αγωγιάτες – λεμβούχους το 44,68%, στους βιομήχανους (δηλαδή βιοτέχνες υποθέτω) το 61,54%, στους τεχνίτες το 25,58% και μικρότερη είναι η συμμετοχή τους σε διάφορα άλλα επαγγέλματα.

και την αδιαφορία της «ναρκισσεύομενης» κυβέρνησης Δεληγιάννη.¹¹⁵

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανταπόκριση του εκτάκτου ανταποκριτή της εφημερίδας από τη Ζάκυνθο (στις 18 και 20 Απριλίου), ο οποίος αναλύοντας την έκρυθμη κατάσταση στο νησί και τη βία που συνεχίζει να προκαλείται από την πλευρά των χριστιανών, λέει ότι τούτο οφείλεται στην αλληλεγγυότητα των ζακυνθίων προς τους κερκυραίους, οι οποίοι μεταξύ των επτανησίων «είνε οι μάλλον προς αλλήλους συνδεδεμένοι ως τα αυτά έθιμα και φρονήματα έχοντες» και συνεπώς οι πρώτοι «δεν ηδύναντο ν' ανεχθώσι τα εν τη αδελφή νήσω Κερκύρα τελευταίον διαδραματισθέντα». Παρόλα αυτά ο αρθρογράφος θεωρεί ότι η κατάσταση θα μπορούσε από μόνη της να εκτονωθεί, «αλλά δυστυχώς ανεμίχθη η πολιτική» και, εξαιτίας των αστόχων εντολών ή των κακώς ερμηνευομένων από τις τοπικές αρχές, έλαβε διαστάσεις ανεξέλεγκτες και μορφή οξύτερη. Στο σημείο αυτό ο ανταποκριτής ξεχνάει το μετριοπαθές ύφος του και αφήνει να διαφύγει ο αντισημιτισμός του: «Το τοιούτο παρώργισε τους πολίτας, εθράσυνε δε πάλιν τους εβραίους, οίτινες εξετραχειλίσθησαν εις ύβρεις κατά των χριστιανών διότι, ως γνωστόν, η φυλή αύτη άπιστος και πονηρά και διεφθαρμένη και θρασυτάτη έστιν, όταν μάλιστα ίδη προστασίαν τινά».

Καταλήγοντας διατυπώνει την άποψη ότι η Κυβέρνηση οφείλει να διευκολύνει την αποχώρηση όλων των εβραίων από το νησί, γιατί στο σημείο που έφθασαν τα πράγματα η διαβίωσή τους εκεί είναι πλέον αδύνατη.

Είναι αξιοσημείωτη, αν και πάντως κραυγαλέα, η διαφορά θέσης ως προς τους εβραίους ανάμεσα στους δύο ανταποκριτές της «Α»· ο ανταποκριτής στη Ζάκυνθο είναι σαφώς εναντίον των εβραίων μολονότι γενικά, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, οι ανταποκρίσεις του μπορούν να χαρακτηριστούν μετριοπαθείς έως αποχρώντος αντιεβραϊκές· αντίθετα ο ανταποκριτής στην Κέρκυρα μοιάζει ευνοϊκά διακείμενος απέναντι των εβραίων κατακρίνοντας την απάνθρωπη συμπεριφορά ομάδων κερκυραίων απέναντί τους: «Άλλη πολυάριθμος ομάς πολιτών περιήρχετο την πόλιν άδουσα το εξής προκλητικόν άσμα, ποιηθέν απ' αυτού του λαού:

115. «Τα οικτρά ταύτα γεγονότα συνέβησαν ακριβώς διότι έχομεν κυβέρνησιν και διότι η κυβέρνησις την οποίαν έχομεν είνε μικρά, ηλιθία, παλίμπαις, άνευ κόκκου ευθικρισίας, άνευ ίχνους προνοητικότητος, Κυβέρνησις δαπανώσα τας ημέρας και τας νύκτας της εις το να αυτοθαυμάζεται ως Νάρκισσος και να κομπάζη δια το μόνον και μοναδικόν κατόρθωμά της την λαϊκήν επανάστασιν της 14ης Οκτωβρίου». Ακρόπολις, 21/4/1891.

*Δεν είναι κρίμα αδελφοί δεν είναι αμαρτία
σε κοιμητήριο εβραϊκό να κείτετ' η Μαρία;
Η Μαρία ήτο χριστιανή ήτανε βαπτισμένη.
Σε κοιμητήριο εβραϊκό την έχουνε θαμένη.¹¹⁶*

Σύμφωνα με την ειδησεογραφία της «Ακροπόλεως» το εβραϊκό ζήτημα στην Κέρκυρα είχε τον αντίκτυπό του στις εκεί φυλακές,¹¹⁷ όπου οι κρατούμενοι τις πρώτες μέρες του Πάσχα «εν ευθυμία διατελούντες» και συζητώντας το θέμα του φόνου της εβραιοπούλας χωρίστηκαν σε δύο στρατόπεδα: από τη μια μεριά οι ντόπιοι έγκλειστοι, οι οποίοι «ενέκρινον την πορείαν του λαού εν Κερκύρα, αποφεύγοντος πάσαν αφορμήν συγκρούσεως μετά του στρατού»· κι από το άλλο μέρος «επτανήσιοι και λοιποί, οίτινες ισχυρίζοντο ότι ο λαός έδει να εφορμήσει δια της βίας εις την ισραηλιτικήν συνοικίαν, είτα δε ν' αποπειραθή να ελευθερώση τους εν ταις φυλακαίς κρατουμένους προς συμπλήρωσιν του έργου». Η σύρραξη καθώς είναι αυτονόητο, ήταν αναπόφευκτη με αποτέλεσμα να τραυματιστούν 30 κρατούμενοι κατά τις μεταξύ τους συγκρούσεις. Είναι χαρακτηριστική η διαφοροποίηση της στάσης των κερκυραίων κρατουμένων, οι οποίοι επιθυμούν την ομαλότητα στο νησί τους, όπου άλλωστε ζουν και οι οικογένειές τους, και της στάσης των ξένων που σε μια επέκταση των αναταραχών και της λαϊκής εξέγερσης προσδοκούσαν ίδια οφέλη, τη δική τους απελευθέρωση και φυσικά διαφυγή από την Κέρκυρα.

Θα σταματήσουμε στο φύλλο της 2^{ας} Μαΐου, όπου δημοσιεύεται επιτολή αναγνώστη της εφημερίδας με υπογραφή, Γ. Κ. (ορθόδοξος χριστιανός και Έλλην), στην οποία αναλύεται το εβραϊκό, δηλαδή το αντισημιτικό ζήτημα στην Ελλάδα, άδικα υπερτονισμένο, και επιχειρείται η ανασκευή του, ενώ παράλληλα γίνεται έκκληση από τον επιστολογράφο «προς τους πεφωτισμένους οδηγούς της κοινής γνώμης, προς τους χρηστούς και φιλοπάτριδας δημοσιογράφους» να αποδοκιμάσουν τις αναχρονιστικές αντιλήψεις συγκεκριμένων ομάδων και να μην παρασύρονται από τις βιαϊότητες αγρίων παθών.¹¹⁸

116. *Ακρόπολις*, 28/4/1891.

117. *Ακρόπολις*, 24 και 29 Απριλίου, όπου δημοσιεύονται οι ανταποκρίσεις από τις 22 και 25 του μήνα. Για τη στάση στις κερκυραϊκές φυλακές κάνουν αναφορά και οι *Καιροί* στο φύλλο της 28/4/1891.

118. Επειδή το κείμενο αυτό, όσο κι αν είναι προσωπικό, έργο μορφωμένου οπωσδήποτε ανθρώπου, εκφράζει με καθαρότητα τον τρόπο σκέψης μιας ευρύτερης μερίδας

Η φιλοξενία της επιστολής αυτής όμως στις σελίδες της «Α» αποτελεί εξάιρεση στην όλη γραμμή της εφημερίδας, η οποία είναι εμφανώς εναντίον των εβραίων και κατά της κυβέρνησης Δεληγιάννη, επιμένει δε να συνδυαλίζει τα πάθη αμφισβητώντας την ταυτότητα της νεκρής και θεωρώντας την χριστιανή.¹¹⁹

Στο φύλλο της 12^{ης} Μαΐου η «Ακρόπολις» αναγγέλλει τη δημοσίευση σειράς άρθρων για τα εβραϊκά στην Κέρκυρα, υπό μορφή συνεντεύξεων.¹²⁰ Η έλλειψη ασφαλών ειδήσεων εξαιτίας της κυβερνητικής απαγόρευσης, έθρεψε τη μυθοπλαστική ικανότητα των δημοσιογράφων και επέτρεψε να κυκλοφορούν στον αθηναϊκό Τύπο και από εκεί να αναπαράγονται στον επαρχιακό και στον Τύπο του εξωτερικού «αι αντιφατικότεραι πληροφορίες, αι παραδοξώτεροι των ειδήσεων, αι κωμικότεροι των διαδόσεων». Οι αρμόδιοι κρατικοί φορείς και οι ανακριτικές αρχές σιωπούν· η αλήθεια όμως πρέπει να αποκαλυφθεί, γιατί όσο παρατείνεται η απόκρυψή της προξενείται μεγαλύτερη ζημιά.

Για το λόγο αυτό η «Ακρόπολις» αποφασίζει να στείλει έκτακτο ανταποκριτή στην Κέρκυρα με το σκοπό να διενεργήσει «ημιεπιστήμους ανακρίσεις», προκειμένου να ανακαλύψει και να δώσει στη δημοσιότητα τα ακριβή και αληθή αίτια των ταραχών. Κατά τη δεκαήμερη παραμονή του στο νησί ο ανταποκριτής, που υπογράφει τα άρθρα του με το αρχικό Σπ.¹²¹ είχε την ευκαιρία να μιλήσει με εκπροσώπους των κοινωνικών τάξεων: και ουδείς ξξέρει πόσαι τοιαύται τάξεις υπάρχουν αυτόθι, από των κόντηδων και βαρωνέτων έως της μουλαρίας ηκούσαμεν μεθ' υπομονής και τα παράπονα των Ιουδαίων περιήλθομεν την συνοικίαν των, ηρωτήσαμεν ανακριτάς, δικαστάς, διοικητικούς και δημοτικούς υπαλλήλους, αστυνόμους. Εξητήσαμεν την γνώμην των θρησκευτικών αρχηγών, ηκούσαμεν όσα μας

του πληθυσμού, το παραθέτουμε ολόκληρο στο Παράρτημα, σ. 197-201.

119. Ανάμεσα στ' άλλα βλέπε ιδιαίτερα το άρθρο της 5^{ης} Μαΐου.

120. Τα άρθρα με τον τίτλο «Ανακρίσεις Ακροπόλεως επί των εν Κερκύρα ταραχών» δημοσιεύονται σε επτά εκτενείς συνέχειες (12-19 Μαΐου). Σχολιασμένα αποσπάσματα των συνεντεύξεων αυτών αναδημοσιεύει ο Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 172-182.

121. Ο Σπ. είναι προφανώς ο γνωστός δημοσιογράφος Νικ. Σπανδωνής (1858-1913), συνεργάτης πολλών μεγάλων αθηναϊκών εφημερίδων από τους καλύτερους συντάκτες της εποχής, αλλά και αξιόλογος διηγηματογράφος, μυθιστοριογράφος και μελετητής. Κ. Μάγερ, *ό.π.*, τ. Α', σ. 195, 204-205.

είπον οι ξένοι και οι αλλόθρησκοι, ανεδιφήσαμεν μετά του κ. Ι. Ρωμανού, ενός των μάλλον διακεκριμένων σοφών μας, την ιστορίαν των σχέσεων μεταξύ Ιουδαίων και Χριστιανών και το αποτέλεσμα πασών των ανακρίσεων τούτων σας παρουσιάζομεν σήμερον.

Ο Σπανδωνής έχει πάρει συνέντευξη από τον Γ. Θεοτόκη, το γιατρό Ι. Πολίτη, τον εβραίο γιατρό Βίκτωρα Ντε Σέμο, τον Ιάκωβο Πολυλά, τον αρχιεπίσκοπο της Κέρκυρας Ντε Φάνο, τον λατίνο αρχιεπίσκοπο Βότη, τον εισαγγελέα Μπένση.¹²² Τις συνεντεύξεις ακολουθεί σειρά άρθρων με το ιστορικό του εγκλήματος και των συνακόλουθων ταραχών, καθώς και η εξιστόρηση και ανάλυση του αντισημιτισμού στην Κέρκυρα και η παρουσίαση των σχέσεων των δύο κοινοτήτων, χριστιανικής και ιουδαϊκής. Τέλος, ο δημοσιογράφος διατυπώνει συμπερασματικά τις προσωπικές του απόψεις και εντυπώσεις για τα συμβάντα και τα αίτια που τα προκάλεσαν. Τα κείμενα αυτά του Σπανδωνή αποτελούν πράγματι τεκμήρια ιστορικά, όσο κι αν ο δημοσιογραφικός λόγος είναι και στην περίπτωση αυτή «διαμεσολαβημένος», καθώς ο αρθρογράφος είναι υποχρεωμένος να συντάσσεται γενικά με την επίσημη γραμμή του φύλλου, το οποίο αντιπροσωπεύει.¹²³

122. Η σοβαρότητα με την οποία ασκεί τη δημοσιογραφία ο Σπανδωνής αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι ο ίδιος κάνει υπεύθυνη δουλειά ερευνητή απευθυνόμενος στο πλέον κατάλληλο πρόσωπο, τον σημαντικό κερκυραίο μελετητή και δάσκαλο Ιωάννη Ρωμανό. Βέβαια, όπως θα δούμε σε άλλο σημείο στη συνέχεια, ο ίδιος ο Ρωμανός δεν έγραφε λέξη πουθενά για τα γεγονότα αυτά.

123. Πβ. και την άποψη του εισαγγελέα Θ. Κεφαλά για την «Ακρόπολη» στο Παράρτημα, σ. 170. Ίσως αναρωτηθεί κανείς για τη σκοπιμότητα της αναδημοσίευσης των δημοσιογραφικών «ανακρίσεων», θεωρουμένων δικαιολογημένα αναξιόπιστων ως ιστορικών πηγών κειμένων που από τη φύση τους αποσκοπούν στο να ικανοποιήσουν τις αδηφάγες ανάγκες του αναγνωστικού κοινού για σκάνδαλα, περιπέτειες και διαστροφικές ιστορίες· πόσο μάλλον όταν πολλά σημεία των δημοσιευμάτων αυτών τότε και τώρα θα σοκάρουν με την αυγκάλυπτη ωμότητά τους αμφοτέρως τις πλευρές. Σκοπός, λοιπόν, της αναδημοσίευσής τους εδώ δεν είναι να προκαλέσουν, ούτε να λειτουργήσουν ως τεκμήρια της ιστορικής αλήθειας. Εντούτοις, τόσο η προσωπικότητα του αρθρογράφου όσο και τα ίδια τα κείμενα ως πρωτογενής πηγή για την περίοδο εκείνη —ενδιαφέρουσα από πολλές απόψεις— νομίζω ότι τελικά καθιστούν εύλογη τη σκοπιμότητα της αυτούσιας παρουσίας τους εδώ. Αν κάτι καταδεικνύεται από τα δημοσιεύματα αυτά είναι το κλίμα που επικρατούσε στην Κέρκυρα, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, η ζωντανή κοινωνία χωρίς λογοκρισία· και την εικόνα αυτή, την υποχθόνια ζωή της πόλης δεν την αποκαλύπτει κανένα επίσημο κείμενο, κανένα ιστορικό αφήγημα. Δεν θα πρέπει να αναζητήσουμε μέσα από τα δημοσιεύματα αυτά αλήθειες ή ψέματά· ο ίδιος ο συντάκτης, άλλωστε, είναι επιφυλακτικός και δεν διατάζει

Τα εβραϊκά της Κέρκυρας και της Ζακύνθου θα απασχολήσουν τις στήλες και άλλης μικρότερης αθηναϊκής εφημερίδας, όπως της «Παλιγγενεσίας», με δημοσιεύματα όμως που δεν διαθέτουν την πρωτοτυπία και τη δημοσιογραφική δεινότητα των δύο μεγαλύτερων συναδέλφων της. Αν το ειδησεογραφικό εμπάργκο που είχαν επιβάλει οι αρχές της Κέρκυρας καθιστά δύσκολη τη σύνταξη σοβαρών ρεπορτάζ για τα τεκταινόμενα στα Επτάνησα από τα μεγάλα αθηναϊκά φύλλα, καθιστά σχεδόν αδύνατη την αρθρογραφία στα μικρότερα φύλλα. Ανάμεσα σε αυτά και η «Παλιγγενεσία» καταφεύγει στη δημοσίευση ειδήσεων από δεύτερο χέρι, αντλώντας ή αναδημοσιεύοντας ειδήσεις από την κερκυραϊκή «Φωνή» ή την κυβερνητική «Πρωία». Η έλλειψη άμεσης πληροφόρησης και το καθόλου ύφος της εφημερίδας¹²⁴ καθιστούν προφανή την προσπάθειά της να τηρήσει μια στάση, αν όχι φιλοσημιτική, πάντως αξιοπρόσεκτα συγκρατημένη, μια ουδέτερη θέση των ίσων αποστάσεων απέναντι στις δύο αντικρουόμενες απόψεις για το εβραϊκό ζήτημα.

Μια άλλη αθηναϊκή εφημερίδα, οι «Καιροί»,¹²⁵ αρχίζει τη δημοσίευση ειδήσεων για τα γεγονότα της Κέρκυρας από τις 8 Απριλίου με μια σύντομη αναφορά στο φόνο και στις βιαιοπραγίες εναντίον των εβραίων. Στη συνέχεια διαπιστώνουμε ότι ως προς την πρωτοτυπία των δημοσιευμάτων η εφημερίδα δεν υπολείπεται των προηγούμενων, η δε συχνότητα, εξάλλου, των ειδήσεων για τα εβραϊκά στα δύο νησιά του Ιονίου είναι αρκετά πυκνή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανταποκρίσεις της εφημερίδας από την Κέρκυρα, όπου πέρα από τα γνωστά συμπεριλαμβάνονται και μικρά περιστατικά, λεπτομέρειες με ιδιαίτερο χρώμα και σ' αυτά θα περιοριστούμε. Ο ανταποκριτής των «Καιρών» στην Κέρκυρα είναι ντόπιος με

να διατυπώσει τις αμφιβολίες του για την ειλικρίνεια των αφηγητών του (βλ. Παράρτημα σ. 237, τις «Ανακρίσεις» της *Ακροπόλεως* της 15/5/1891) κ.α.

Από τα κείμενα αυτά δεν θα μάθουμε ίσως τί πράγματι συνέβαινε σε ευαίσθητους χώρους της κερκυραϊκής κοινωνίας του λήγοντος 19^{ου} αιώνα, αλλά τί οι ίδιοι οι κάτοικοι πίστευαν ότι συμβαίνει. Αν ο πίνακας μας γοητεύει, το κοριτσάκι που τολμάει να σηκώσει την άκρη για να δεί τί κρύβεται από κάτω μας προκαλεί να κάνουμε το ίδιο.

124. Για την *Παλιγγενεσία* βλέπε Κ. Μάγερ, *ό.π.*, σ. 95^ο πβ. και την άποψη του Θ. Κεφαλά, *Παράρτημα*, σ. 170. Για τα εβραϊκά υπάρχουν δημοσιεύματα στα φύλλα 8, 9, 10, 11, 15, 20, 29 Απριλίου 1891.

125. Για την εφημερίδα *Καιροί* βλ. Κ. Μάγερ, *ό.π.*, σ. 122-129. Δημοσιεύματα για τα εβραϊκά υπάρχουν στα φύλλα 8, 9, 10, 12, 15, 16, 20, 21, 28 Απριλίου 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 30 Μαΐου και 30 Ιουνίου 1891.

δικό του τυπογραφείο και εξαιτίας αυτού, καθώς θεωρείται ότι υπηρετεί τα συμφέροντα των εβραίων, απειλείται από το εξοργισμένο πλήθος και εκβιάζεται να τυπώσει τις δικές τους αντισημιτικές απόψεις. Αρνούμενος να υποκρίνεται, στους εκβιασμούς και τις απειλές, όπως άλλωστε και άλλοι συνάδελφοί του, μόλις και καταφέρνει να διασώσει τη ζωή και το τυπογραφείο του.¹²⁶

Παρά τη δημοσιοποίηση, λοιπόν, του πιστοποιητικού γέννησης της νεκρής ο κόσμος δεν θα θελήσει να παραδεχτεί την εβραϊκότητά της και επιμένει να την θεωρεί χριστιανή, καθώς μάλιστα συνεχώς διαδιδόμενες φευδείς και αλληλοσυγκρουόμενες ειδήσεις προκαλούν σύγχυση και αναζωπυρώνουν τα πάθη. Έτσι, στα μέσα του Απρίλη ο αναβρασμός μεταξύνει των χριστιανών ενόψει του Πάσχα έχει κορυφωθεί: «Υβρεις ηκούσθησαν κατά του νομάρχου, του κυρώσαντος τα πιστοποιητικά του ραβίνου, και διαδήλωσις κολοσσαία εσχηματίσθη αμέσως, αποτελούμενη εκ πολλών χιλιάδων πολιτών πάσης τάξεως μέχρι και ανωτάτης αριστοκρατίας». Στο ίδιο φύλλο αναφέρεται ότι οι τοπικές εφημερίδες τηρούν «σιγήν χάριν της τάξεως, αλλά θα υποχρεωθώσι να λαλήσωσι» απαιτώντας από τη δικαιοσύνη να κοινοποιήσει τα πραγματικά στοιχεία και να αποκαλύψει τους ενόχους. Στο μεταξύ ο λαός διαδηλώνει και αποκλείει τα τυπογραφεία τραγουδώντας αυτοσχέδια αντισημιτικά στιχουργήματα.¹²⁷

126. Το περιστατικό αναφέρεται στη δημοσίευση της ληξιαρχικής πράξης γέννησης της Ρουμπίνας Σάρδα από όλες τις εφημερίδες της Κέρκυρας κατ' εντολή του Νομάρχη. Ο λαός όμως αντί να κατευναστεί με την αδιάσειστη απόδειξη της εθνικότητας της νεκρής εξοργίστηκε περισσότερο και κατέσχιζε τα φύλλα των εφημερίδων: *Ημείς επολιρκήθημεν εν τω τηλεγραφείω υπό πολλών ανθρώπων, επιμενόντων να γράφωμεν κατά των εβραίων. Αλλά και ημείς και οι άλλοι συνάδελφοι, συνειδότες το κρίσιμον των περιστάσεων, ηρνήθημεν να ρίψωμεν έλαιον εις την πυράν. Τούτου ένεκα γενική ηγέρθη κατ' εμού ιδία φωνή ως δήθεν εξαγορασθέντος υπό των εβραίων και ο όχλος επελθών κατ' εμού, ηθέλησε να με αναγκάση να τυπώσω παραρτήματα, να πωλήσω δε έκαστον αντίτυπον αντί δραχμής. Αφού ηρνήθην την πρότασιν, μοι επρότειναν να τοις πωλήσω το τυπογραφείον δια της βίας, όπως τυπώσωσιν αυτοί παραρτήματα – αλλ' εγώ κατάρθωσα να κλείσω το τυπογραφείον και μετά πολλού κόπου να σωθώ αφού με κατεξέσχισαν. Εφημερίδα Καιροί, 10/4/1891.*

127. *Καιροί*, 21/4/1891. Η ανταπόκριση (18 Απριλίου) από την Κέρκυρα αναφέρεται στα συμβάντα της Μ. Τρίτης και μαζί ο ανταποκριτής στέλνει στην εφημερίδα του «άρθρον ειρωνικόν κατά της δικαιοσύνης», το οποίο εδημοσίευσε το τυπογραφείο του «Αθηνά». Μια στροφή του μακροσκελέστατου και άτεχνου αντισημιτικού τραγουδιού δημοσιεύουν οι *Καιροί* «δείγματος χάριν»:

Με ημερομηνία 25 Απριλίου, ο ανταποκριτής εκτός από τη λεπτομερή γενική εικόνα της κατάστασης στην Κέρκυρα ανακοινώνει στην εφημερίδα του ότι με το επόμενο ταχυδρομείο θα αποστείλει σχεδιάγραμμα της εβραϊκής συνοικίας με τις θέσεις των στρατιωτικών δυνάμεων που τη φρουρούσαν. Τέτοιο σχεδιάγραμμα, αν τελικά έφθασε στην εφημερίδα, δεν δημοσιεύουν στα επόμενα φύλλα τους οι «Καιροί».

Στην απόκριση της 29^{ης} Απριλίου (δημοσιεύεται την 2^α Μαΐου) τονίζεται ότι η αποκατάσταση της τάξης στο νησί οφείλεται αφενός στα μέτρα που επιτέλους έλαβε η Κυβέρνηση, αλλά κυρίως στη μετανάστευση των εβραίων, η οποία «ενεργείται κατά τρόπον, ούτως ειπείν μυστικόν από μέρους, όθεν σπανίως διέρχεται λαός, μεταβαίνουνσι δε εις την νήσον Πτυχίαν¹²⁸ και αναμένουσι εκεί την άφιξιν των ατμοπλοίων».

Στην ίδια γραμμή με την «Ακρόπολιν», η οποία διαμαρτύρεται για το άδικο, όπως το χαρακτηρίζει, δημοσίευμα της «Εφημερίδος» για τον αντισημιτισμό των Κερκυραίων, το ίδιο πιστεύει και ο ανταποκριτής των «Καιρών», ο οποίος κλείνει την επιστολή του εκφράζοντας την προσωπική του άποψη: «Τα γεγονότα δεν έχουσιν αντισημιτικόν χαρακτήρα, αλλά πηγάζουσιν από φανατισμόν, υπαρχουσών άλλως ψηλαφητών αποδείξεων περί της ενοχής των εβραίων εν τω κακούργηματι». Άποψη όχι και πολύ σαφής, η οποία πάντως αφήνει στο τέλος υπονοούμενα για την ενοχή των γονέων της νεκρής, υπαινισσόμενος την εκδοχή του τυχαίου και κατά λάθος έστω θανάτου της από τους ίδιους.

Στο φύλλο της επομένης (3 Μαΐου) οι «Καιροί» δημοσιεύουν ανυπόγραφο εκτενές άρθρο με τον τίτλο «ο αντισημιτισμός».¹²⁹ Παρά το γεγο-

*«Σε κοιμητήριο οβραϊκό
ευρίσκειται η Μαρία.
Οι οβρηοί της έκαμαν
τα τρομερά μαρτύρια
x' οι άγγελοι της έπλεκαν
στεφάνι με λουλούδια».*

128. Η αρχαία ονομασία του μικρού νησιού Βίδο έξω από την Κέρκυρα.

129. Πβ. το ομότιτλο άρθρο της *Εφημερίδος* (25/1/1891) για το οποίο έγινε λόγος στη σ. 71. Στο ίδιο ύφος με το άρθρο της 3^{ης} Μαΐου δημοσιεύεται και στο φύλλο της 9^{ης} Μαΐου επίσης εκτενές άρθρο με τίτλο «Οι Ιουδαίοι εν Ελλάδι», στο οποίο υπογραμμίζεται το «ανέκαθεν καθ' Ελλήνων αδιάλλακτον και άγριον μίσος των Εβραίων», ενώ η ελληνική πολιτεία και εκκλησία επέδειξε προς αυτούς επιείκεια, ανεξίτηλα, πολιτική και κοινωνική ισοτιμία.

νός ότι το άρθρο αυτό γράφεται ενώ τα εβραϊκά στην Κέρκυρα βρίσκονται ακόμη σε έξαρση, το μήνυμα που θέλει να περάσει είναι ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει αντισημιτισμός, τουλάχιστον με τα χαρακτηριστικά και τις εκδηλώσεις που εμφανίζει σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες: «Καθ' άπασαν σχεδόν την Ευρώπην αναπτύσσεται οσημέραι ο αντισημιτισμός. Ημείς οι εν Ελλάδι ευτυχώς μέχρι της σήμερον αγνοούμεν τα παράγοντα αυτόν αίτια και της αφηρημένης λέξεώς του ατελή όλως έχομεν έννοιαν». Με το άρθρο του, λοιπόν, ο συντάκτης επιχειρεί, προς ενημέρωση των αναγνωστών, να εκθέσει τα αίτια και το περιεχόμενο της έννοιας του αντισημιτισμού. Ξεκινάει με την ιστορική εξέταση της δημιουργίας και πορείας του εβραϊκού έθνους για να καταλήξει στη σύγχρονή του εποχή, όταν πλέον οι Ιουδαίοι:

Ξένοι και αλλότριοι διαμένοντες εν μέσω των άλλων εθνών, αποφεύγουσι την ακίνητον κτήσιν και τας γεωργικάς εργασίας, και εις μόνον το χρήμα και τον πλουτισμόν αποβλέποντες, συνεκέντρωσαν τα πλούτη του κόσμου και επικρατούσιν ήδη πανταχού, επηρεάζοντες ευχερώς τας κυβερνήσεις, αμέλγοντες δε δίκην προβάτων τους λαούς. Αμοιρούντες πατρίδος, μένουσιν έρημοι των ευγενών φρονημάτων και των μεγάλων αισθημάτων, άτινα πηγάζουσιν από της ξειδώρου πηγής του πατριωτισμού. Εν τη ερημία δε της καρδιάς αυτών κυριαρχούσιν η μισαλλοδοξία και ο απάνθρωπος εγωισμός, ο αποχωρίζων αυτούς από των αλλοφύλων δι' ανυπερβλήτου φραγμού, εξαγριών δε την καρδίαν αυτών και καθιστών αυτούς ακαταγωνίστους εν τω σταδίω του χρηματισμού. Ούτως απέβησαν σήμερον οι Ιουδαίοι επιζήμιον πολυειδώς στοιχείον μεταξύ των εθνών. Κατέχοντες τον πλούτον, δεσπόζουσιν εν τω εμπορίω και επι των Χρηματιστηρίων, εκμυζώσι δε τοιούτω τρόπω τα κράτη δια των δημοσίων δανείων και τους εργατικούς πληθυσμούς δια των χρηματιστικών σκευωρίων. Ο επικίνδυνος τούτου ένεκα, κοινωνισμός είναι κατά το πλείστον νόημα Εβραϊκόν, η δε διαφθορά των ηθών, του πνεύματος και του πολιτικού φρονήματος πηγάζει πολλαχού από της επιδράσεως των Ιουδαίων.

Κατά τον αρθρογράφο, οι εβραίοι ως αρνητικό και αποδιαιρθρωτικό σώμα στον κοινωνικό ιστό των χωρών, όπου ζούσαν, δικαίως προκαλέσαν το μίσος και την έχθρα των λαών αυτών και δικαιολογημένα αναπτύχθηκε εκεί (σε Ρουμανία, Ρωσία, Γερμανία, Αυστρία, Γαλλία, Αγγλία) ο αντισημιτισμός και οι αντισημιτικές εκδηλώσεις. Για να καταλήξει σχεδόν όπως άρχισε, ότι δηλαδή δεν συντρέχουν λόγοι αντισημιτισμού στην Ελλάδα, καθώς:

Ευτυχώς οι Έλληνες ημείς είμεθα απηλλαγμένοι των κακών του Σημιτισμού και ουδεμίαν έχομεν χρείαν σήμεραν αντισημιτικών εξεγέρσεων. Ζώμεν εν αδελφική ομονοία και ισότητι δικαιωμάτων μετά των συμπολιτών μας Ιουδαίων, ουδέν κακόν υφιστάμενοι, τα δε εν Κέρκυρα συμβαίνοντα νυν εισί προϊόν θρησκευτικών προλήψεων.

Δεν θεωρώ ότι με το άρθρο του αυτό ο ανταποκριτής των «Καιρών» εκφράζει τα φιλοσημιτικά του αισθήματα· πιστεύω απλώς ότι ως επτανήσιος και αυτός έχει θιγεί από το στίγμα του αντισημιτισμού που γενικευμένα επιρρίπτεται στον κερκυραϊκό λαό εξαιτίας των τελευταίων γεγονότων και προσπαθεί να υπερασπιστεί την υπόληψη του τόπου του, όπως άλλωστε έπραξαν και πολλοί άλλοι επτανήσιοι από τον χώρο των πνευματικών ανθρώπων. Καταδικάζει, λοιπόν, την εξέγερση ως άδικη και «εθνικώς ασύμφορη», η οποία μόνο συμφορές και μεγάλες ζημιές προκάλεσε σε τοπικό αλλά και σε εθνικό επίπεδο. Ως μόνη διαφυγή από το χάος βλέπει την κυβερνητική απεμπλοκή, ώστε να αφεθεί ελεύθερη και απερίσπαστη η δικαιοσύνη να πράξει το έργο της.

Με την πάροδο του χρόνου, οι ανταποκρίσεις από την Κέρκυρα γίνονται συνοπτικότερες —έχει επιτραπεί στο μεταξύ, τουλάχιστον από τις 6 Μαΐου, και η τηλεγραφική επικοινωνία— και αφορούν κυρίως στο θέμα της μετανάστευσης και της γενικότερης κατάστασης στην εβραϊκή συνοικία. Ο ανταποκριτής αναγκάζεται να διαφεύδει ειδήσεις που δημοσιεύονται στα αθηναϊκά φύλλα ως ανακριβείς και υπερβολικές: «Παρατηρώ, τέλος, τάσιν τινά εξογκώσεως των πραγμάτων εις τους αθηναίους συναδέλφους, ήτις δεν θα φέρει ευχάριστον αποτέλεσμα», θα γράφει στην επιστολή του που δημοσιεύεται στο φύλλο της 6ης Μαΐου.¹³⁰

Ο ανταποκριτής των «Καιρών», λοιπόν, δεν παραλείπει να αποκαθιστά την αλήθεια, όπως τονίζει, διαφεύδοντας τις ανακριβείς και κατασκευασμένες ειδήσεις που δημοσιεύουν οι αθηναϊκές εφημερίδες, ιδιαίτερα μάλιστα ο αρθρογράφος της «Εφημερίδος», ο οποίος επιδιώκει να παρουσιάσει οικτροτέρα και αθλιότερη τη θέση στην οποία έχουν περιέλθει οι εβραίοι της Κέρκυρας εξαιτίας των βιαιοτήτων του όχλου και των κακών κυβερνητικών χειρισμών. Όμως και ο ίδιος είναι πεπεισμένος ότι ο φόνος διεπράχθη από εβραίους για τους γνωστούς τελετουργικούς σκοπούς. Αυτός

130. Διαφεύσεις ανακριβών ειδήσεων υπάρχουν και στα φύλλα της 7, 9 και 10 Μαΐου.

και μόνο αυτός είναι ο πραγματικός λόγος που εξώθησε τους «φιλησύχους και φιλονόμους Κερκυραίους» σε εξέγερση εναντίον των εβραίων. «Τοιαύτη η θλιβερά και ειδικής αλήθεια». Είναι ακόμη πεπεισμένος, όπως άλλωστε και όλοι οι κερκυραίοι, ότι «πάντοτε καλύπτονται αι ανθρωποθυαίαι των εβραίων είτε δια των εξωνήσεων, είτε χάριν της τάξεως και προς πρόληψιν των ταραχών» και για τούτο ο λαός «κατεξανέστη, εξεμάνη και εγένετο παν ό,τι εγένετο». ¹³¹ Οι συμπατριώτες του είχαν σοβαρό λόγο που έπραξαν ό,τι έπραξαν.

Τα σύντομα, σχετικώς, δημοσιεύματα των «Καιρών» κατά τον μήνα Μάιο αφορούν κυρίως στις διαφεύσεις των ανακριβειών που κυκλοφορούν στον ευρωπαϊκό Τύπο και επισημαίνουν τη μεταστροφή της γνώμης εφημερίδων κυρίως του Βερολίνου και της Βιέννης, αποδιδόμενη κυρίως στη δραστηριότητα και αποτελεσματική προσπάθεια του ελληνικού υπουργείου των Εξωτερικών. Έτσι, οι ίδιες αυτές εφημερίδες που καταρχήν διακήρυτταν δυσφημιστικές για το ελληνικό έθνος απόψεις, τώρα ομολογούν ότι «τα εν Κερκύρα διαδραματισθέντα λυπηρά γεγονότα δεν ήταν προϊόντα αντισημιτικού πνεύματος» και ότι η ελληνική κυβέρνηση «δι' όλων των μέσων ειργάσθη προς εξασφάλισιν της ζωής και της περιουσίας του εβραϊκού πληθυσμού». ¹³²

Η μετανάστευση των εβραίων από την Κέρκυρα, παρά το ήρεμο πλέον κλίμα, συνεχώς διογκώνεται και ήδη στα τέλη του Μάη είχαν εγκαταλήψει το νησί για ξένες χώρες 2.300 από τις 7.500 συνολικά ψυχές. Η γνώμη του ανταποκριτή της εφημερίδας είναι ότι «κατά το φαινόμενον προτίθενται να επέλθωσι πάντες οι ενταύθα έμποροι εβραίοι».

Από το σύνολο των δημοσιευμάτων, των αναφερομένων κυρίως στα εβραϊκά της Κέρκυρας και ελάχιστα της Ζακύνθου —η εφημερίδα ενημερώνεται σχεδόν αποκλειστικά από τον κερκυραίο ανταποκριτή της— διαφαίνεται η γραμμή των «Καιρών» πάνω στο θέμα αυτό. Δίχως φανατισμό και προκλητικά εκφραστικά σχήματα επιτρέπει εντούτοις μέσα από ρωγμές να περάσει η άποψή της: Παρά την αποδοχή του ανακριτικού αδιεξόδου ως προς τους φονείς της ιουδαίας Ρουμπίνας και των αιτίων που προκάλεσαν το φόνο, η εφημερίδα δεν έπαψε μέχρι τέλους να διασπείρει αμφιβολίες ως προς την πραγματική ταυτότητα της παιδούλας, υπαινισσό-

131. *Καιροί*, 15/5/1891.

132. *Καιροί*, 23/5/1891.

μενη τη χριστιανική καταγωγή της. Ευρισκόμενη και η ίδια σε σύγχυση αναγκάζεται να δημοσιεύσει στο τελευταίο για τα εβραϊκά άρθρο της, αποδεχόμενη έτσι την είδηση που έλαβε από την Κέρκυρα και φαίνεται να ασπάζεται το σύνολο της κοινής γνώμης, ότι «τα πάθη, αι προλήψεις και τα συμφέροντα των φυλών καθιστώσι σχεδόν αδύνατο το έργον της ανακρίσεως. Αδύνατον να μαρτυρήση σήμερον χριστιανός κατά χριστιανού, επιβάλλων την βαρείαν ευθύνην του εγκλήματος εις τον χριστιανικόν πληθυσμόν εκτιθέμενος δε την υπόληψιν της πατρίδος του. Αδύνατον ομοίως εβραίος να αποκαλύψει την ενοχήν εβραίου εν τω εγκλήματι, φοβούμενος ευλόγως νέαν εξέγερσιν του χριστιανικού πληθυσμού».¹³³

Μια άλλη θέση της εφημερίδας είναι ότι οι εβραίοι πρέπει να μεταναστεύσουν από την Κέρκυρα προκειμένου να επανέλθει η ησυχία και η τάξη στο νησί και να αποφευχθεί στο μέλλον ανάλογη έξαψη των παθών με οποιαδήποτε αφορμή.

Είναι, τέλος, αξιοσημείωτο ότι, πιστή στην άποψή της η εφημερίδα να αποδίδει τις ταραχές και τα έκτροπα αποκλειστικά και μόνο στον θρησκευτικό φανατισμό των κερκυραίων που προκλήθηκε από την θεωρούμενη ανθρωποθυσία των εβραίων, δεν συνδέει τα γεγονότα αυτά με τις προεκλογικές εκδηλώσεις και αντιδικίες για την διεκδίκηση της δημαρχίας. Και τούτο σε πλήρη αντίθεση με τα υπόλοιπα αθηναϊκά —και όχι μόνο— φύλλα που κάνουν άμεση αναφορά και αναγωγή σε πολιτικά κίνητρα πίσω από τις συνεχιζόμενες βιαιότητες των χριστιανών εναντίον των εβραίων.

Γεγονότα όπως τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας δεν θα μπορούσαν ασφαλώς να διαφύγουν της πένας του Σουρή, από τη στιγμή μάλιστα που αυτά πήραν καθαρά πολιτική χροιά. Έτσι, στο πρωτοσέλιδο του *Ρωμηού* της 4^{ης} Μαΐου 1891 θα αναφερθεί με το χαρακτηριστικό σκωπτικό του ύφος για πρώτη φορά στο ποργκρόμ των εβραίων στα Επτάνησα και θα επανέλθει στο πρωτοσέλιδο της 12^{ης} του ίδιου μήνα.¹³⁴

133. Έτσι κλείνει το τελευταίο δημοσίευμα των *Καιρών* της 30^{ης} Ιουνίου, τρεις ολόκληρους μήνες μετά το φόνο.

134. Στο πρώτο δημοσίευμα, που το τιτλοφορεί «Των Εβραίων διωγμός και σφαγή κι αλλαλαγμός», αφού αναφερθεί στην κοινωνική αναστάτωση και τα έκτροπα σε βάρος του εβραϊκού λαού της Κέρκυρας, καταλήγει με το πολιτικό σχόλιο στη στάση του Δεληγιάννη και του Τρικούπη:

*Κι ο Θεωρής, η μόνη ασφάλεια και σκέπη,
παγίδα και πλεκτάνες του Χαριλάου βλέπει.*

Δεν θα επεκταθούμε σε άλλα αθηναϊκά φύλλα, μικρότερης κυκλοφορίας, τα οποία υπολείπονται σε ειδησεογραφία για το θέμα αυτό, τόσο ως προς την ποσότητα όσο και ως προς την ποιικιλία. Ας αναφέρουμε μόνο ότι η «Πρωία»,¹³⁵ θεωρούμενη ως το κατεξοχήν κυβερνητικό, μάλιστα πρωθυπουργικό όργανο, υπερασπίζεται με συνέπεια και καθαρότητα την επίσημη δεληγιαννική γραμμή. Από την άποψη αυτή, τα δημοσιεύματά της παρουσιάζουν ενδιαφέρον, όπως εάν ήταν πολιτικά κείμενα εκπορευόμενα από το πρωθυπουργικό γραφείο.

Μετά από αυτή τη γενική και αποσπασματική περιδιάβαση στον αθηναϊκό Τύπο καταλήγει κανείς στην ακόλουθη διαπίστωση. Πολύ γρήγορα στην αρθρογραφία ο λόγος για το έγκλημα και τους ενόχους υποχωρεί, μαζί κι αυτό το ίδιο το γεγονός· όλη η συζήτηση πλέον περιστρέφεται γύρω από τις ταραχές και τους ενεχόμενους με αυτές. Ο υπερτονισμένος αντισημιτικός χαρακτήρας των επεισοδίων, όπως διεδόθη σκόπιμα ή από παραπληροφόρηση, μετέθεσε το πρόβλημα προς χώρους άλλων ευαίσθητων εθνικών πεδίων και ένα καθαρά ποινικό έγκλημα εξελίχτηκε σε κοινωνική

*Κι ενώ εκείνος τρώγει στο Μεσολόγγι σπάρους
αυτός συστήνει γνώσιν κι αγάπην στους πολίτας,
γιατί ό,τ' είχε πάθει με τους παλιο-Βουλγάρους
φοβάται μην το πάθει και με Ισραηλίτας.*

Το δεύτερο δημοσίευμα με τον τίτλο «Εβραϊκά σημαντικά» έχει τον χαρακτήρα καθαρά πολιτικής σάτιρας στον πρωθυπουργό Θ. Δεληγιάννη ως προς τον τρόπο που διαχειρίστηκε το θέμα των εβραίων ενόψει των δημοτικών εκλογών του Ιουλίου. Ενδεικτικοί είναι οι στίχοι:

*«Κι αν ήθελες, Πρωθυπουργέ, τα πρόποντα να κάμης
και εις κατάλληλον καιρόν γεναίως να συνδράμης
κάθε τσιφούτη Αβραάμ και κάθε Αβρακούμ
το δάνειον θα σουπέφτε ωσάν ραχάτ λουκούμ,
κι από παράδες σήμερα θα είχες όσους θέλεις
κι εδώ κι εκεί θα έπαυες τον Σγούτα ν' αποστέλλης.*

*Κι' ο Θεωδωρής απήντησε με τον διερμηνέα:
«Ω σεις Εβραίων θρέμματα μεγάλα και γενναία,
κι εγώ λυπούμαι αληθώς στα τόσα σας κακά
κι ολίγον δειν μαζί με σας την πάθαινα χονδρή,
αλλ' αφετέ με να σκεφθώ για τα Δημαρχικά,
γιατί θα πάθω συμφοραίς από τον Κατσανδρή».*

135. Για την Πρωία βλ. Κ. Μάγερ, ό.π., σ. 173-176.

και στη συνέχεια πολιτική διαμάχη για να καταλήξει ως παράπλευρη συνέπεια σε εθνικό ζήτημα. Τα «εβραϊκά» του 1891 θα δώσουν την αφορμή στον αθηναϊκό Τύπο να προβεί σε μια αντιεπτανησιακή πολεμική και προπαγάνδα, η οποία μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι 30 περίπου χρόνια μετά την Ένωση και η αντίδραση είναι αξιοσημείωτα έντονη, ίσως μεγαλύτερη από ότι το 1864, καθώς στους δυσारेσσημένους έχουν προστεθεί τώρα και οι απογοητευμένοι ενωτικοί, οι οποίοι βλέπουν τις προσδοκίες τους για αποδοχή και εθνική ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος να διαψεύδονται, αναγκαζόμενοι με κάθε αφορμή να υπερασπίζονται την ελληνικότητα και την εθνοφροσύνη τους· ρόλο που, καθώς είδαμε, παίζει με σοβαρή επιχειρηματολογία και ιστορική γνώση ο Φρ. Καρρέρ απαντώντας μέσα από το έργο του σε αθηναϊκά δημοσιεύματα.

2. Τα μονόφυλλα, τα φυλλάδια.

Γεγονότα, όπως τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας με έντονο κοινωνικό-πολιτικό χαρακτήρα, όταν μάλιστα συμβαίνουν σε προεκλογική περίοδο, δεν μπορεί παρά να έχουν άμεση και ευρεία δημοσιοποίηση με όλους τους δυνατούς και γνωστούς τρόπους της εποχής.

Η προφορική οδός καταρχή, σίγουρα σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, ήταν το πρώτο μέσο διάδοσης και αναπαραγωγής του φόνου και όσων τον ακολούθησαν· είδαμε πώς έφτασε η είδηση στη Ζάκυνθο. Τα δημοσιεύματα των εφημερίδων ύστερα, πέρα από τη διασπορά των ειδήσεων σε πανελλήνιο και διεθνές επίπεδο, λειτούργησαν και ως αγωγοί προπαγάνδας, καθώς όχι μόνο προέβαλλαν καθένα από τη σκοπιά του και φώτιζαν πτυχές των γεγονότων, αλλά κυρίως προέβαιναν και σε ιδεολογικοποιημένες ερμηνείες τους, επιτείνοντας έτσι τη σύγχυση και την κοινωνική αναταραχή.

Η σύνταξη, εξάλλου, μελετών ή άρθρων σοβαρότερων επιστημονικών αξιώσεων, όσο και αν αυτά είδαν το φως κοντά στα γεγονότα, είναι όλα, ακόμη και τα πιο σύγχρονα, δημιουργήματα εκ των υστέρων, έστω και αν αυτό το ύστερα μετριέται σε κάποιους μήνες από τον «μάυρο» Απρίλη του 1891. Επιπλέον, τα δημοσιεύματα αυτά έχουν εντελώς διαφορετική λειτουργία και σκοπιμότητα, διαφορετικούς αποδέκτες και αναγνωστικό κοινό, όχι τον απλό, τον μεσαίο κόσμο, αλλά τους πνευματικούς ανθρώπους και μάλιστα όλης της επικράτειας και όχι μόνο της τοπικής κερκυραϊκής κοινωνίας.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία, τέλος, έντυπης δημοσιοποίησης, σύγχρονης ως προς την παραγωγή με τα συμβάντα, η οποία αρδεύεται από αυτά αλλά και με τη σειρά της επηρεάζει συνειδήσεις, καθώς απευθύνεται αδιάκριτα σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, είναι τα πολλά και ποικίλα μονόφυλλα — κρίνοντας τουλάχιστον από τα σωζόμενα— που κυκλοφόρησαν κατά την περίοδο Μαΐου-Σεπτεμβρίου του 1891 στα Επτάνησα, υπό μορφή *feuille volante* ή *placard*.¹³⁶

Με τη μορφή τέτοιων εντύπων, τοιχοκολλημένων (*placards*) ή διανεμομένων (*feuilles volantes*), δημοσιοποιούνται άμεσα και διαχέονται ευρύτατα στην τοπική κοινωνία: α) επώνυμα επίσημα κείμενα και αποφάσεις διοικητικών αρχών· β) σύντομες σατιρικές συνθέσεις, λιβελογραφήματα και στιχουργήματα, κατά κανόνα ανώνυμα (είδαμε κάποια δείγματα δημοσιευμένα και σε εφημερίδες)· γ) παραρτήματα με δημοσιεύματα από άρθρα εφημερίδων, σχόλια, απόψεις και κριτικές γύρω από το θέμα του εβραϊσμού, εκκλήσεις προς το κοινό για κατάθεση στοιχείων προς διευκόλυνση των ανακριτικών αρχών στην ανακάλυψη των ενόχων, ενημέρωση για την πορεία του ανακριτικού έργου, γνώμες εκπροσώπων της κερκυραϊκής κοινωνίας για το φόνο και τον τρόπο διαχείρισής του.

Από αυτό το σωζόμενο έντυπο υλικό ανήκουν στην α' κατηγορία:

— Έκκληση του νομάρχη Κερκύρας προς τους κατοίκους να πάψουν τις ταραχές προκειμένου να διευκολυνθούν οι αρχές στο ανακριτικό τους έργο για την εξιχνίαση του φόνου (αρ. 1265).¹³⁷

— Καθησυχαστική δήλωση του Θ. Δεληγιάννη προς τους πρεσβευτές των ξένων κρατών ότι η κυβέρνηση είναι σε θέση να προστατεύσει τις ζωές και τις περιουσίες των εβραίων (αρ.1283).

Στη β' κατηγορία ανήκουν:

— Ευτράπελος διάλογος στην εβραϊκή διάλεκτο μεταξύ δύο εβραίων, ενός θεσσαλονικιού κι ενός κερκυραίου, όπου ο δεύτερος διηγείται στον πρώτο τις σκληρές αντισημιτισμού που εκτυλίχθηκαν στην Κέρκυρα (αρ. 1270).

— Άλλη ευτράπελη στιχομυθία επίσης στην εβραϊκή διάλεκτο ανάμεσα σ' έναν εβραίο παλιατζή κι ένα στρωματοποιό για τις συμφορές που υπέ-

136. Πρόκειται για 31 μονόφυλλα χρονολογημένα μεταξύ 14 Απριλίου και 26 Σεπτεμβρίου 1891 και 10 αχρονολόγητα της ίδιας περίπου περιόδου.

137. Εδώ και στη συνέχεια όλοι οι αριθμοί σε παρένθεση παραπέμπουν στο Nakis Pierris, *Bibliographie...* όπου υπάρχει διαφοροποίηση στη βιβλιογραφική πηγή, δηλώνεται· η παρουσίαση των μονοφύλλων είναι χρονολογική κατά κατηγορία.

στησαν εξαιτίας του φονικού (αρ. 1271).

— Μύθος για το φόνο της παιδούλας, με τον υπαινικτικό τίτλο, «Η αρνάδα που χάθηκε στην Άρτα και εβρέθηκεν αντί πνιγμένη, σφαγμένη» (αρ. 1282).

— Σατιρικό στιχούργημα στην εβραϊκή διάλεκτο για μια ενδεχόμενη φυγή των Εβραίων από την Κέρκυρα και το κενό που θα άφηνε στον τόπο (αρ. 1296).

— Σονέτο στα εβραϊκά για τα πενηντάχρονα του ραβίνου του Mantoue από τον ραβίνο της Κέρκυρας Aless. de Fano, ο οποίος εγκατέλειψε το νησί μετά τα γεγονότα του Απριλίου του 1891 (αρ. 1297).

— Ευτράπελος διάλογος ανάμεσα σ' έναν εβραίο κι ένα βουνίσιο για τις προσπάθειες του εισαγγελέα να ανακαλύψει τους υπεύθυνους του φόνου (αρ. 1301).

Στη γ' κατηγορία ανήκουν ασφαλώς τα περισσότερα μονόφυλλα:

— Η γνώμη τριών κερκυραίων δικηγόρων για το ατελέσφορο έργο της ανάκρισης, η οποία προσπαθεί να συγκαλύψει τους δολοφόνους (αρ. 1267).

— Οι γνώμες ηλικιωμένων κερκυραίων εργατών, οι οποίοι διερωτώνται γιατί η υπόθεση του φόνου πήρε χαρακτήρα πολιτικό απειλώντας να ανατρέψει την κυβέρνηση (αρ. 1268).

— Η γνώμη ενός κτηματία, ο οποίος εύχεται ταχεία αποκάλυψη των ενόχων, ώστε να αποφευχθεί ο εκπατρισμός των εβραίων και να παύσουν τα κακοήγη δημοσιεύματα των εφημερίδων εναντίον των χριστιανών κερκυραίων (αρ. 1269).

— Αναδημοσίευση σε μονόφυλλο ανώνυμου άρθρου από την εφημερίδα «Καιροί»,¹³⁸ στο οποίο αντικρούονται οι απόψεις και οι κατηγορίες του Ι. Γεννάδιου για τον αντισημιτισμό των επτανησίων (αρ. 1274).

— Με τίτλο «Η ανακάλυψις» κυκλοφορεί από τον κερκυραϊκό Τύπο μονόφυλλο με την είδηση ότι η ανάκριση βρίσκεται προ των ιχνών των ενόχων, προκειμένου να κατευνασθεί το πάθος του λαού (αρ. 1279).

— Έκκληση ενός «Πατριώτη» προς τον κερκυραϊκό λαό για την προσκόμιση στοιχείων που θα βοηθούσαν τις αρχές στην ανακάλυψη των δολοφόνων (αρ. 1280).

— Τέλη Ιουνίου του 1891 θα κυκλοφορήσουν σε κοινό placard τρία ανώνυμα κείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να αποδοθούν στον Πολυλά, με

138. *Καιροί*, 27/5/1891.

περιεχόμενο: απάντηση σε νουθεσίες που κάποιος έχει απευθύνει στον Πολυλά σχετικά με τον αντισημιτισμό του κερκυραϊκού λαού· κείμενο σχετικό με την υποφωφιά του Βασιλάκη για τη δημαρχία της Κέρκυρας· στατιστική της γεννητικότητας των εβραίων της Κέρκυρας κατά την περίοδο 1879-1886 (αρ. 1281).

— Ανώνυμη απάντηση, μάλλον του Πολυλά, στις κυβερνητικές κρίσεις μετά τις προσβλητικές δηλώσεις του Γεννάδιου για τον αντισημιτισμό των επτανησίων (αρ. 1286).

— Επιπλήξεις Ι. Λευτεριώτη προς όσους κακόβουλα ψευδολογούν γύρω από το έγκλημα (αρ. 1287).

— Ενημέρωση για τη δίκη της 7^{ης} Ιουνίου σχετικά με τις επιθέσεις ομάδων χριστιανών εναντίον των εβραίων (αρ. 1289).

— Αναφορά σε προεκλογική διαδήλωση υπέρ του Βασιλάκη (αρ. 1290).

— Με την υπογραφή «Ο άνθρωπος του λαού» και με τον τίτλο «ο Ποντικός»¹³⁹ αναγγέλλεται στο μονόφυλλο αυτό η άφιξη στην Κέρκυρα του νέου γενικού εισαγγελέα που θα αναλάβει το ανακριτικό έργο (αρ. 1306).

— Σε συνέχεια του προηγούμενου «Ο άνθρωπος του λαού» πληροφορεί τον κόσμο ότι ο νέος εισαγγελέας έχει επιληφθεί προσωπικά του θέματος και γρήγορα θα συλληφθούν οι ένοχοι, όπως είδε στον ύπνο του σε προεξαγγελτικό όνειρο (αρ. 1307).

— Με τρίτο κείμενό του ο ίδιος ενημερώνει το λαό της Κέρκυρας για την πορεία των ανακρίσεων και μέμφεται όσους επιτίθενται εναντίον των εβραίων πριν γνωστοποιηθούν οι πραγματικοί ένοχοι του φόνου (αρ. 1308).

— Αποκάλυψη από τον «άνθρωπο του λαού» ότι οι αρχές συγκαλύπτουν την υπόθεση της δολοφονίας. Αναφορά στους διωγμούς των εβραίων στη Ρωσία (αρ. 1293).

— Αναδημοσίευση μετάφρασης της έκθεσης του Γεννάδιου, σχολιασμός των απόψεών του και απαίτηση απόλυσής του από τη θέση του πρέσβη (αρ. 1298).

— Μονόφυλλο αναφερόμενο στο πρόσωπο του αρχιραβίνου της Κέρκυρας (αρ. 1299).

139. Μέσα στον Απρίλη του 1891 κυκλοφορούν στην Κέρκυρα μια σειρά μονόφυλλα με βινιέτα τη ζωγραφιά ενός ποντικού δίπλα σε μια χοντρή γάτα και με τη δήλωση ότι το φύλλο θα βγαίνει ώσπου να πιαστεί ο ποντικός.

— Μομφή κατά της δικαιοσύνης για την φυλάκιση 30 προσώπων ως υπόπτων δίχως να τους επαγγέλλεται κατηγορία ενοχής ή να διατάσσεται η αποφυλάκισή τους σε περίπτωση έλλειψης κατηγορητηρίου (αρ. 1302).

— Απάντηση «ενός κορφιώτη» στις κατηγορίες Γενναδίου για τις αντισημιτικές ταραχές στην Κέρκυρα (αρ. 1303) .

— Προτροπή «ενός πολίτη» προς τους βουλευτές Κερκύρας να ζητήσουν την ανάκληση του Γενναδίου από το Λονδίνο (αρ. 1304).

— Μονόφυλλο με τον εύγλωττο τίτλο «Ο Μέγας Γλάδστων και ο κ. Γεννάδιος. Ο Γλάδστων περί των Ιουδαίων και Κερκυραίων» (αρ. 1305).

— Αναίρεση των υπαινιγμών άρθρου της ιταλικής «Tribuna» (αρ. 1309).

— Με τίτλο «Ούτε γάτα ήτανε ούτε ζημία έχανε» ανώνυμο κείμενο με ειρωνική διάθεση υπαινίσσεται ότι ο φόνος της κόρης δεν έγινε ποτέ και ότι όλος ο θόρυβος προκλήθηκε για να πέσουν οι τιμές του λαδιού¹⁴⁰ (αρ. 1310).

— Ανατυπωμένο άρθρο από την «Εφημερίδα» της 24^{ης} Σεπτεμβρίου στο οποίο δικαιώνεται ο συντάκτης της εφημερίδας στην άποψή του σχετικά με το φόνο, αφού η ανακριτική έρευνα τελικά έδειξε ότι οι ένοχοι ήσαν επτά χριστιανοί. Ως γνωστό όμως η ανακριτική έρευνα δεν έβγαλε πόρισμα και η υπόθεση έκλεισε αδιευκρίνιστη (αρ. 1311).

— Παράπονα κερκυραίων εμπόρων για τη διασπορά φανταστικών ειδήσεων σχετικά με το φόνο με σκοπό τη δυσφήμιση του χριστιανικού πληθυσμού του νησιού (αρ. 1312).

— Ο συντάκτης άρθρου από την κερκυραϊκή εφημερίδα «Εργάτης» με τον τίτλο «Προσέχετε» εφιστά την προσοχή των αρμοδίων στην ανάγκη αποκάλυψης και τιμωρίας του δολοφόνου της εβραιοπούλας (αρ. 1320).

— Αναδημοσίευση άρθρου του Πολυλά από τον «Ρήγα τον Φεραίο» της 4^{ης} Ιουλίου με πολιτικό περιεχόμενο ενόψει των δημοτικών εκλογών. Υπόδειξη στον Γερ. Μαυρογιάννη 12 έργων αναφερομένων στους εβραίους, τα οποία θα πρέπει να συμβουλευτεί πριν επιχειρήσει την επεξεργασία έργου του Πολυλά με αντιεβραϊκό περιεχόμενο¹⁴¹ (αρ. 1321).

140. Πβ. και σ. 77, σημ. 114.

141. Δεν πρόκειται για κάποιο αυτοτελώς δημοσιευμένο έργο του Πολυλά· ίσως να αναφέρεται σε κάποιο δημοσίευσμά του στις εφημερίδες που ο ίδιος εξέδιδε. Το μονόφυλλο, εξάλλου, μολονότι αναζητήθηκε στην Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, δεν εντοπίστηκε εκεί ούτε και πουθενά αλλού. Για τον Γερ. Μαυρογιάννη βλέπε και σημ. 109.

— Περικοπή επιστολής από την Ζάκυνθο προς ένα ζακυνθινό διαμέοντα στην Κέρκυρα, όπου εξιστορούνται τα γεγονότα της Μ. Παρασκευής (αρ. 1327).

— Αναδημοσίευση από την εφημερίδα «Ακρόπολις» σκέψεων γύρω από την ταυτότητα της δολοφονημένης και τους λόγους που προκάλεσαν το φόνο και πώς το γεγονός έλαβε πολιτικό χαρακτήρα¹⁴² (αρ. 1330).

— Κείμενο του Γ. Στεριώτη για τις αντισημιτικές εκδηλώσεις σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο (αρ. 1331).

— Διατύπωση της άποψης ότι ο δήμαρχος Κερκυραίων που πρόκειται να εκλεγεί δεν θα πρέπει να είναι εξαρτημένος από την κυβέρνηση, ώστε να λειτουργήσει αμερόληπτα στη διαλεύκανση του μυστηρίου της δολοφονίας της παιδούλας (αρ. 1332).

— Ανακοίνωση του πορίσματος της εισαγγελικής έρευνας, σύμφωνα με το οποίο ο θάνατος της εβραιοπούλας προκλήθηκε από τραύματα στο κεφάλι και δεν είναι αποτέλεσμα του τελετουργικού της ανθρωποθυσίας (αρ. 1333).

— Συστάσεις προς τους εβραίους της Κέρκυρας να μην αποδώσουν το φόνο της κόρης στους χριστιανούς πριν αποκαλυφθούν και ανακοινωθούν τα ονόματα των πραγματικών ενόχων (αρ. 1333).

— Μονόφυλλο με τον τίτλο «Το εν Αθήναις σκάνδαλον και ο Ραβίνος» αναφέρεται στα επεισόδια που έλαβαν χώρα στην Αθήνα, όταν η Μ. Μηχανίδου, συγγραφέας αντιεβραϊκών συγγραμμάτων, χειροδίκησε εναντίον του ραβίνου, με τον οποίο τυχαία διασταυρώθηκε στο δρόμο.¹⁴³

Η συναγωγή μονόφυλλων, που παρουσιάστηκε εδώ, αφορά μόνο όσα έχουν σαφή και άμεση αναφορά στα εβραϊκά του 1891· την ίδια περίοδο κυκλοφόρησε παράλληλα κι ένας σημαντικός αριθμός τέτοιων εντύπων με περιεχόμενο κυρίως πολιτικό, σχετιζόμενο με τις δημοτικές εκλογές του Ιουλίου και στα οποία το εβραϊκό θέμα είτε αναφέρεται έμμεσα, είτε υπόκειται ως αφορμή αντιδικίας, είτε απουσιάζει παντελώς.

Από την παρουσίαση του περιεχομένου των εντύπων αυτών, που σαφώς δεν είναι το σύνολο όσων κυκλοφόρησαν αλλά μόνο όσων έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί — πάντως είναι μάλλον το μεγαλύτερο ποσοστό — διαπι-

142. *Ακρόπολις*, 21/5/1891· άρθρο του «Φιλαλήθη», ειδικού ανταποκριτή της εφημερίδας στην Κέρκυρα με τίτλο «Νέα φάσις του εβραϊκού δράματος. Δήλωσις του κ. Θεοτόκη».

143. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ιονική Βιβλιογραφία 16^{ος}- 19^{ος} αιώνας*. Αθήνα 2002, αρ. 9047· για την Μ. Μηχανίδου βλέπε και σ. 126-127.

στώνουμε τα ακόλουθα: Η προπαγάνδα, κατεξοχή, αν όχι απόλυτα, αντισημιτική που ασκείται με τη μορφή τέτοιων εντύπων, κυρίως φέιγ βολάντ και λιγότερο τοιχοκολλημένων δημοσιευμάτων, ενημερώνει όχι πάντα έγκυρα αλλά πάνω απ' όλα ασκεί ψυχολογική και ιδεολογική επίδραση, ανακινεί και υποθάλλει πάθη, εντέλει χειραγωγεί την κοινή γνώμη.

Η θεματολογία των εντύπων αυτών κυμαίνεται ανάμεσα στο μυστήριο του φόνου και την ανακριτική δυστοκία, την ιδιοπροσωπία του εβραίου και τη διακωμώδησή της και την πολιτική εκμετάλλευση των γεγονότων, καθώς αυτά διαδραματίζονται σε προεκλογική περίοδο. Μέσω των δημοσιευμάτων αυτών εκφράζονται αντιπροσωπευτικά εκπρόσωποι από όλες τις κοινωνικές τάξεις: πνευματικοί άνθρωποι (Πολυλάς) και επιστήμονες (δικηγόροι), εργάτες, έμποροι, αλλά και κτηματίες, νέοι και ηλικιωμένοι, χριστιανοί, αλλά και εβραίοι με ένα λόγο αυτοσαρκαστικό, περιπαιχτικό κοντά στον κλαυσίγελο.

Όλα τούτα τα έντυπα μέσα αφενός συμβάλλουν στη συντήρηση του αντισημιτικού κλίματος και αφετέρου υπερτονίζουν την εικόνα μιας αντιεβραϊκής κοινωνίας μέσα στην οποία οι αντίθετες φωνές και απόψεις —υποδεέστερες των άλλων αναμφίβολα— δεν μπορούν να μετρήσουν ως υπολογίσιμη δύναμη και να ασκήσουν οποιαδήποτε επιρροή. Στο παραγμένο και τρομοκρατικό πλαίσιο που έζησε η κερκυραϊκή κοινωνία εκείνη την άνοιξη του 1891, ο αντισημιτισμός, αναμφισβήτητα υπαρκτός, έντονος και διάχυτος, εμφανίζεται από τα κάθε είδους έντυπα διογκωμένος και τρομακτικός ως πανδημικό φαινόμενο, αφού η φιλοσημιτική μειονότητα αλλά και η ευρύτερη κατηγορία των ουδέτερων πολιτών δεν τολμούν να αρθρώσουν λόγο και να εκφραστούν δημόσια, εκτός φυσικά από ελάχιστες εξαιρέσεις. Με προεξάρχοντα τον Ιάκ. Πολυλά ο αντισημιτικός λόγος είναι αυτός που για τρεις ολόκληρους μήνες κυριαρχεί ως έκφραση της τοπικής κοινής γνώμης και επηρεάζει συνειδήσεις σε ευρύτερα κοινωνικά σχήματα.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ «ΕΒΡΑΪΚΩΝ»

Ο ιδιότυπος του εβραίου έχει κατά καιρούς αποτελέσει πηγή έμπνευσης για τη λογοτεχνία κατά κύριο λόγο και δευτερευόντως για την ποίηση είτε στο στήσιμο της όλης μυθοπλασίας είτε δανείζοντας τη μορφή του σε ρόλους πρωταγωνιστικούς ή δευτερεύοντες, συνήθως με καίρια συμβολή στην εξέλιξη της υπόθεσης. Όσο κι αν το λογοτεχνικό έργο δεν αποτελεί αυθεντική ιστορική πηγή, εντούτοις, όταν στηρίζεται ή αναπαριστά ιστορικά γεγονότα, τα καταγράφει μεταπλασμένα μεν αλλά δίνοντας έμφαση στα σημεία αιχμές ως έξεργο, αναδεικνύοντας έτσι ό,τι στη συλλογική συνείδηση καταγράφηκε εντονότερα και διατηρήθηκε ζωντανότερο στη μνήμη.

Βεβαίως, ο εβραίος λογοτεχνικός ήρωας στην ελληνική μυθιστοριογραφία υπολείπεται της ξένης, τόσο της γαλλικής όσο και της ρωσικής, ακόμη και της ιταλικής, γεγονός που οφείλεται στο ότι η αντιπάθεια και η απέχθεια, η αρνητική εικόνα εντέλει της ελληνικής κοινωνίας προς τους εβραίους δεν έχει κατά κανόνα την ένταση των ευρωπαίων. Έτσι λοιπόν, με εξαίρεση κάποια περιστατικά, όπως αυτά του 1891, η ελληνική λογοτεχνία έχει περιορισμένες αφορμές έμπνευσης με συναφή θεματολογία. Ας σημειωθούν, ωστόσο, κάποια λαϊκά στερεότυπα, όπως εκφέρονται μέσα από τον παροιμιώδη λόγο, τα δημώδη και ημιλόγια τραγούδια των Παθών, το λαϊκό κήρυγμα (Κοσμάς ο Αιτωλός, Νεκτ. Τέρπος), τον Καραγκιόζη, κ.λπ. Αντίθετα, στα παραμύθια δεν εμφιλοχωρεί ο τύπος του εβραίου, προφανώς επειδή οι κύριες δομές του παραμυθιού είναι βαθιά αρχέγονες και όχι επικαιρικές, έστω και αν κάποτε φαίνεται να επηρεάζονται από την επικαιρότητα.

Στην ελληνική λογοτεχνία αλλά όχι μόνο σ' αυτή δεν υπάρχει όσον αφορά τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα μία κυρίαρχη στερεότυπη εικόνα του

εβραίου, αλλά τουλάχιστον δύο, επίφορες ακραία διαφορετικών χαρακτηριστικών: ο γέρος άντρας και η νέα κοπέλα. Στην αρνητική εικόνα του αντιπαθητικού ηλικιωμένου εβραίου με τα τυπικά χαρακτηριστικά της φυλής του, εμφανισιακά και χαρακτηρολογικά (λιπόσαρκος, γενειοφόρος, με γαμψή μύτη, μιανός, τσιγκούνης, άκαρδος κ.λπ.) αντιπαρατίθεται η θετική εικόνα της συμπαθητικής νέας ευραιοπούλας με τα δικά της τυπικά χαρακτηριστικά (ωραία, με μαύρα μάτια και μαλλιά, σεμνή, καλλιεργημένη, καλόκαρδη κ.λπ.). Ως πρωταγωνιστικούς λογοτεχνικούς ήρωες σπάνια έως καθόλου θα συναντήσουμε τον εβραίο νέο άντρα ή την εβραία μεσήλικη γυναίκα παρά μόνο ως εντελώς δευτερεύοντα, υποσκιαζόμενα πρόσωπα.

Δεν είναι ασφαλώς στις προθέσεις μας να εξετάσουμε εδώ διεξοδικά ούτε να αναφερθούμε συνολικά στο θέμα της χρήσης του εβραίου από την ελληνική λογοτεχνία, καθώς αυτό απαιτεί άλλοι τύποι προσέγγιση και εντάσσεται σε άλλη ερευνητική προβληματική.¹⁴⁴ Θα περιοριστούμε, λοιπόν, σε μια σύντομη επισκόπηση του θέματος εστιάζοντας μόνο στην επίδραση των γεγονότων της Κέρκυρας και της Ζακύνθου στη λογοτεχνία της εποχής αλλά και στη μεταγενέστερη έως τις μέρες μας.

Η επίδραση των ιστορικών γεγονότων του 1891 στη λογοτεχνία μπορεί —όπως θα δούμε— να είναι άμεση και σαφής ή έμμεση και να δηλώνεται με υπαινικτικό τρόπο· να διαμορφώνει, δηλαδή, τη μυθοπλασία ενός έργου με περιστατικά αναγνωρίσιμα που παραπέμπουν σε συγκεκριμένα γεγονότα και πρόσωπα ή να δημιουργεί απλώς το κλίμα μέσα στο οποίο ο λογοτέχνης, ευαίσθητοποιημένος, επιλέγει να πλάσει μια ιστορία με εβραϊκή υπόθεση δίχως όμως η αναφορά στα περιστατικά που τον ενέπνευσαν να είναι ρητή και άμεσα αναγνωρίσιμη.

Τούτο θεωρώ πως συμβαίνει στο δηκτικό άρθρο με τη μορφή ευθυμογραφήματος του Γρηγ. Ξενόπουλου, δημοσιευμένο στην «Εστία» του 1893, αρκετά κοντά στα εβραϊκά του 1891.¹⁴⁵ Η υπόθεση διαδραματίζεται

144. Σε μια τέτοια ακριβώς κοινωνιολογική προσέγγιση προβαίνει στο βιβλίο της η Φραγκίσκη Αμπαζοπούλου, *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Αθήνα 1998.

145. Γρ. Ξενόπουλος, «Αντισημιτισμός», *Εικονογραφημένη Εστία*, 1893, σ. 186-188· ο ίδιος, εξάλλου, στην *Εστία* του 1891, σ. 17-18 δημοσιεύει διήγημα με τον τίτλο «Σκιά έργου», το οποίο έχει ως υπόθεση ακριβώς περιστατικό από τα αντισημιτικά επεισόδια της Ζακύνθου κατά την Μ. Παρασκευή του 1891. Ο Ξενόπουλος, εμφανώς

στην Πλάκα στο μικρό μαγαζί ενός γέρου εβραίου, επιδιορθωτή διαφόρων μικροαντικειμένων. Η κλοπή από τη βιτρίνα του μαγαζιού μιας επιδιορθωμένης κούκλας από δύο αδέρφια, παιδιά της γειτονιάς, και η σύλληψή τους από τον εβραίο δίνει αφορμή να ξεσηκωθούν όλοι οι άνθρωποι της περιοχής, οι οποίοι βλέποντας τα δυο παιδιά ωρούμενα και τον εβραίο να τα τραβάει προς το μαγαζί του, σκέφτηκαν αμέσως «ότι ο Εβραίος ήθελε να κλέψη τα παιδιά εκείνα και να πίνη το αίμα των». Η υποψία, διαδιδόμενη από στόμα σε στόμα, ήταν αρκετή να συγκεντρώσει ένα οργισμένο πλήθος που ούρλιαζε, καταριόταν και λιθοβολούσε τον μάταια διαμαρτυρόμενο γερο-εβραίο. Η επέμβαση της χωροφυλακής και του εισαγγελέα έσωσε τον άνθρωπο από το βέβαιο λιντσάρισμα του μαινόμενου πλήθους και αποκατέστησε την τάξη αποδεικνύοντας την «ενοχή» των μικρών δραστήων και την αθωότητα του φτωχού ισραηλίτη. Η επομένη των γεγονότων βρίσκει το μαγαζάκι καταληλατημένο, επειδή τα όργανα της τάξης δεν έλαβαν καμία πρόνοια γι' αυτό αφήνοντάς το στην διεκδικητική οργή του πλήθους, καθώς δεν έτρεφαν την παραμικρή συμπάθεια για το θύμα. Και ο Ξενόπουλος καταλήγει ότι η προσωρινή σύλληψη του εβραίου εκτόνωσε μεν την κατάσταση και συντέλεσε ώστε «το μικρόν αντισημιτικόν δράμα» να λήξει «πριν λάβη τας διαστάσεις τας οποίας ηπείλει», τα δε όργανα της τάξης «την επομένην έσπευσαν να δηλώσουν δι' όλων των εφημερίδων, ότι μόνον δια να προστατεύσουν τον Εβραίον κατά της μανίας του όχλου συνέλαβαν αυτόν και τον ωδήγησαν εις την μοιραρχίαν. Το πιστεύετε;». Και με αυτή την τελευταία φράση ο συγγραφέας είναι σαν να κλείνει το μάτι στον αναγνώστη.

επηρεασμένος από τις βιοπραγίες ορισμένων συμπατριωτών του εναντίον των εβραίων, θέλει να απαμβλύνει την οξύτητα της απάνθρωπης συμπεριφοράς εκείνων προβάλλοντας ως αντίρροπη δύναμη τη στάση ανθρωπιάς, συμπαράστασης και αυτοθυσίας πολλών ζακυνθινών: *Την ημέραν εκείνην της αιφνιδιάς εκρήξεως του αντισημιτισμού, εν τω μέσω της γενικής και ακατονομάστου δειλίας, ανέλαμψαν που και που και θάρρη τινά ζηλευτά. Φανατικοί εξ αγνού ζήλου αψήφησαν λόγχας και εβάρδισαν προς βέβαιον θάνατον. Στρατιώται εις το καθήκον πιστοί εθάρρησαν να πυροβολήσωσι κατ' αδελφών. Χριστιανοί εκτιθέμενοι εις των πολλών την πρόληψιν και την μανίαν, απέκρυψαν και περιέθαλψαν τους διοκωμένους Εβραίους.*

Για την εικόνα της Ζακύνθου μέσα από τις εβραϊκές αναφορές του συνόλου του έργου του Ξενόπουλου βλέπε Ευτυχία Αμιλήτου, «Έρωτας και θάνατος στο γκέτο. Η άλλη Ζακύνθος του Γρηγορίου Ξενόπουλου», *Νέα Εστία*, τ. 150, τχ. 1738 (Οκτ. 2001) 403-445.

Η ιστοριούλα αυτή πέρα από τη στενή χρονική συνάφεια σαφώς και δεν έχει καμία σχέση με τα γεγονότα της Μ. Παρασκευής στη Ζάκυνθο εκτός από ένα σημείο που θυμίζει αναπαράσταση των ζακυνθινών εκτρόπων: ο φανατισμός του πλήθους και το βίαιο ξέσπασμά του απειλώντας τη ζωή του εβραίου και καταστρέφοντας την περιουσία του, επειδή πίστευε άκριτα σε μια διάδοση¹ η ετοιμότητα για αντισημιτικό ξέσπασμα από ασήμαντη αφορμή ακόμη και σε μια κοινωνία, που δεν έζησε τα γεγονότα του 1891 αλλά η μόνη αντισημιτική εμπειρία που γνώρισε είναι αυτή των «Πασιφικών» του 1847,¹⁴⁶ παραξενεύει και θέτει κάποια εύλογα ερωτήματα. Οπωσδήποτε ο Ξενοπούλος είναι ο ίδιος ευαισθητοποιημένος και βαθιά επηρεασμένος από τα νωπά γεγονότα στο νησί του, όπου εκτυλίχθηκαν ανάλογες σκηνές βανδαλισμών, λεηλασιών και προπηλακισμών και μάλιστα σε μεγάλη, καθώς είδαμε, ένταση. Αυτά είναι τα γεγονότα που αναπαριστά σε τούτο το αφήγημά μου, κρατώντας τα ζωντανά² και το κείμενο αυτό —θα τολμούσα να πω— φαίνεται να λειτουργεί δίκην δοκιμής κονδυλίου προετοιμάζοντας τη θεατρική και λογοτεχνική εκδοχή των εβραϊκών της Ζακύνθου του 1891.

Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1909, ο Γρ. Ξενοπούλος θα γράψει το θεατρικό «Ραχήλ»¹⁴⁷ ειδικά για την Κυβέλη. Το έργο, όπως ο ίδιος σημειώνει στην αυτοβιογραφία του, είναι «εμπνευσμένο από τα “εβραϊκά” της Ζακύνθου, τις αντισημιτικές ταραχές του 1891, που τις εξιστόρησα αργότερα και στο μυθιστόρημα “Μεγάλη Περιπέτεια”, δημοσιευμένο στ’ “Αθηναϊκά Νέα” το 1937».¹⁴⁸

Η παρουσίαση του έργου, το οποίο θεωρήθηκε τόσο από τον ίδιο όσο και από τους θεατρογνώστες της εποχής ως το καλύτερό του έως εκείνη τη στιγμή, στην Αθήνα είχε παταγώδη αποτυχία, ενώ αντίθετα εθριάμβευσε, όταν παίχτηκε από τον ίδιο θίασο, στην Κωνσταντινούπολη. Η αποτυχία αποδόθηκε από τον Ξενοπούλο σε συντονισμένο σαμποτάζ δημοσιογράφων, κριτικών και ηθοποιών άλλων θιάσων, οι οποίοι ζηλόφθονα κινούμενοι δεν μπορούσαν να του επιτρέψουν και τρίτη συνεχή θεατρική επιτυχία, και όχι

146. Βλέπε σημ. 85.

147. Γρ. Ξενοπούλος, *Θέατρο*, έκδ. Αφί Βλάχση, Αθήνα 1991, τ. 2, σ. 11-85¹ οι παραπομπές στις συνέχειες θα γίνονται απλά, *Ραχήλ*.

148. Γρ. Ξενοπούλος, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα. Αυτοβιογραφία*, έκδ. Αφί Βλάχση, Αθήνα 1984, σ. 431-432.

στο ενδεχόμενο η θεματική του έργου νά ενόχλησε και να προκαλέσει την αντίδραση της συντηρητικής μερίδας της αθηναϊκής κοινωνίας.¹⁴⁹

Δεν θα αναφερθώ διεξοδικά στην υπόθεση του έργου, καθώς είναι η γνωστή, στερεότυπη ιστορία του άτυχου έρωτα του νέου χριστιανού και της πλούσιας κι ωραίας εβραιοπούλας. Οι πρωταγωνιστές ανήκουν στην υψηλή κοινωνία του νησιού, στην οικονομική και πνευματική ελίτ και μπορούν να προσγραφούν στους θετικούς ήρωες της ελληνικής λογοτεχνίας. Θα περιοριστώ να σχολιάσω μόνο δύο τρία σημεία: Καταρχήν, η υπόθεση ξεκινάει ομαλά από το απόγευμα της Κυριακής των Βαΐων του 1891 ως προανάκρουσμα και για να προετοιμάσει το θεατή (ή τον αναγνώστη) για όσα θα ακολουθήσουν βάζοντάς τον στο κλίμα του πριν (ειδυλλιακή εικόνα συμβίωσης χριστιανών και εβραίων) προτού τον προσγειώσει απότομα στο τώρα και στο μετά (ρήξη των αγαθών σχέσεων, θραύση του ειδώλου) με την ξαφνική είδηση ότι «οι χριστιανοί, σ' ούλα τα μέρη, τάχουνε τώρα με τσ' Οβραίους. Και γιατί ναν τα τραβάμε μεις ούλα τουταδω; Γιατί, λέει, στην Κέρκυρα βρέθηκε σκοτωμένη μία κοπελούλα, που δεν ηξέρει ως τούτη την ώρα κανένας (μετρά με τα δάκτυλα:) αν ήτανε Χριστιανοπούλα, αν ήτανε Οβραιοπούλα, αν τη σκοτώσανε Χριστιανοί... Τι είναι;!». ¹⁵⁰

Η μυθοπλασία του έργου, όπως κι ο ίδιος ο Ξενόπουλος σαφώς δηλώνει,¹⁵¹ έχει ως πλαίσιο τα πραγματικά εβραϊκά γεγονότα της Μ. Παρασκευής στη Ζάκυνθο. Ο συγγραφέας, λοιπόν, έχει ως οδηγό και κύρια πηγή του για τα ιστορικά γεγονότα το σύγγραμμα του Φρ. Καρρέρ κι επιπλέον έχει συγκροτήσει ο ίδιος τον φάκελό του συγκεντρώνοντας σκόρπια στοιχεία για το πραγματικό υπόβαθρο της εποχής, τα οποία αξιοποιεί κάνοντας ιστορικό θέατρο.

Ο Ξενόπουλος, ο οποίος την εποχή που διαδραματίζονται τα γεγονότα στην Κέρκυρα ζει στην Αθήνα, ανήκει στην πλειονότητά των ζακυνθινών,

149. Διεξοδική ανάλυση του έργου σε σχέση με το χωροταξικό της Ζακύνθου βλ. Ευτυχία Αμιλήτου, «Έρωτας και θάνατος...», ό.π., σ. 423-432. Πβ. και Φραγκίσκη Αμπαζοπούλου, *Ο Άλλος...*, σ.226.

150. *Ραχήλ*, σ.21.

151. Στο πρόγραμμα της παράστασης της *Ραχήλ* του 1926 υπάρχει σημείωση: «Η υπόθεση αυτού του έργου στηρίζεται σ' ένα απλό θρύλο, το πλαίσιο του όμως είναι ιστορικό. Βλέπε το βιβλίο του Φρειδ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*» κ.λπ. Πράγματι, σε πολλά σημεία του θεατρικού κειμένου ο αναγνώστης αναγνωρίζει τον ιστορικό λόγο του Καρρέρ, όπως λόγω χάρη στις σ. 187, 202 κ.α.

κυρίως των νέων ανθρώπων, που δεν είναι οι ίδιοι κι ούτε πιστεύουν ότι υπάρχουν αντισημίτες στην Ελλάδα. Ο νεαρός ευγενής ζακυνθινός, ο Κάρλος Δεσύλας (δηλαδή ο Γρ. Ξενόπουλος) παρακολουθεί, καθώς θα ήταν άλλωστε αναμενόμενο, όλη την ειδησεογραφία μέσα από τον τοπικό και τον αθηναϊκό Τύπο και αρνείται να συμμεριστεί την ανησυχία των συμπατριωτών του βρίσκοντας τις φήμες υπερβολικές και διογκωμένες σχετικά με το μέγεθος του αντισημιτικού κλίματος που προκάλεσαν και υπάρχει ο φόβος να συνεχίσουν να προκαλούν τα γεγονότα της Κέρκυρας:

*Να σας πω την αλήθεια; Μου φαίνεται πως εξογκώνετε τα πράγματα. Αντισημίτες στην Ελλάδα και μάλιστα στη Ζάκυνθο!... Δεν πιστεύω να καρποφόρησαν τόσο σε μία εβδομάδα, τα άρθρα του κυρίου Πολυλά από την Κέρκυρα!...*¹⁵²

Ο νεαρός, ρομαντικός ήρωας του Ξενόπουλου στην ουσία δεν αμφισβητεί, δεν αρνείται την ταχεία κυκλοφορία των ειδήσεων και την άμεση ενημέρωση του κόσμου, αλλά την αποτελεσματικότητα της επίδρασης και το μέγεθος της επιρροής, την ανταπόκριση που θα έβρισκαν από το λαό.

Στη συγκρατημένη αισιοδοξία και τους ευσεβείς πόθους των νέων χριστιανών και μάλιστα των πνευματικών ανθρώπων ως προς την έκβαση των πραγμάτων, αντιτίθεται η αμφιβολία, η επιφυλακτικότητα και ο έλλογος σκεπτικισμός των εβραίων, ιδιαίτερα των ηλικιωμένων, οι οποίοι κουβαλούν μνήμες και πείρα κακή από το παρελθόν και για τούτο μαζί με τους απλούς ανθρώπους του λαού φοβούνται: «Ο θεός να με βγάλει ψεύτη, αφένη, μα μου φαίνεται πως και εδώ θα έχουμε τα καλά των Κορφώνε. Οι χριστιανοί άρχισαν να μας σταυρώνουνε».¹⁵³

Όσο κι αν οι δύο ήρωες του Ξενόπουλου, παρά τη φυλετική και θρησκευτική τους ετερότητα εμφανίζονται ως νέοι ανοιχτόμυαλοι, απαλλαγμένοι από προλήψεις και θρησκευτικές ιδεοληψίες, με εμπιστοσύνη στην αδελφικότητα και την καλοσύνη του ζακυνθινού λαού, ο οποίος είναι «αγαθός, ήρεμος σαν αρνί», εντούτοις η αμφιβολία και η αγωνία για τη στάση των χριστιανών απέναντι των εβραίων ενυπάρχει στη Ραχήλ και εκφράζεται με το γνωστό στερεότυπο: *Ναι, μα τον εξερεθίζουν! τον χάνουν να πιστεύει πως πίνουμ' αίμα χριστιανικό, για να τον φανατίσουν εναντίον μας και να τον μεταχειρισθούν ως όργανο, εκείνοι που έχουν να ωφελή-*

152. Ραχήλ, σ. 33.

153 Ο.π.

θούν από τον αφανισμό μας... Η ίδια, η αιώνια ιστορία!... Παντού τα πάντα!...¹⁵⁴

Η πεποίθηση στην ψυχραιμία και τη διαφοροποίηση της στάσης του ζακυνθινού λαού έναντι των κερκυραίων συνίσταται στις πανθομολογούμενες στενές σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων.¹⁵⁵ Οι εβραίοι της Ζακύνθου, όπως και σε προηγούμενο σημείο αναφέρθηκε, ήταν περισσότερο ενσωματωμένοι, —διάχυτοι παρά την ύπαρξη γκέτο— και σε άμεση επικοινωνία με τους χριστιανούς συντοπίτες τους απ' ότι οι εβραίοι της Κέρκυρας, οι οποίοι επίσης ήταν σαφώς λιγότερο αποκομμένοι από τις ντόπιες κοινωνίες σε σύγκριση με τους εβραίους που ζούσαν σε χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης έγκλειστοι σε τειχισμένα γκέτο.

Ένα άλλο σημείο, που αξίζει να σχολιάσουμε, είναι η επιλογή του τόπου καταφυγής των δύο νέων προκειμένου να παντρευτούν ανεμπόδια: Η Βενετία εκεί όπου ο εφημέριος της ελληνικής εκκλησίας, ο παπά Στέλιος Ζωναράς¹⁵⁶ είναι ζακυνθινός και φίλος του γαμπρού. Ο Ξενόπουλος στέλνει τους δύο ήρωές του στη Βενετία, στην πόλη με τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, τις ακμαίες κοινότητες, ελληνική και εβραϊκή, και όπου οι εβραίοι ζουν στο γκέτο τους ειρηνικά, μέσα στον ιστό της πόλης και ελεγχόμενα αποδεκτοί από τη βενετική πολιτεία. Είναι και πάλι η Ραχήλ που θα σκεφτεί και θα υποδείξει τον τόπο της διαφυγής τους, γιατί ως ζακυνθινή αλλά και ως εβραία γνωρίζει την ανεκτικότητα και την ανεξιθρησκεία της βενετσιάνικης κοινωνίας: «Εκεί θα πάμε! Στη Βενετία, στην παλιά μας Μητρόπολη, στην πατρίδα των μακρινών σου προγόνων, στην ονειρεμένη χώρα».¹⁵⁷

Η ένδοξη μητρόπολη της Ραχήλ δεν είναι τάχα και του Ξενόπουλου η φανταστική «Μητρόπολη»; Και η νοσταλγία της ηρωίδας δεν είναι τάχα

154. Στο ίδιο, σ. 36.

155. Για τα χαρακτηριστικά της εβραϊκής κοινότητας και τις σχέσεις χριστιανών και εβραίων της Ζακύνθου βλέπε Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 173- 176' πβ. και σ. 49 εδώ.

156. Η οικογένεια Ζωναρά είναι γνωστή ζακυνθινή οικογένειά από τον 16^ο αιώνα, το πρόσωπο όμως του ιερέα του Αγ. Γεωργίου της Βενετίας είναι φανταστικό. Ο πραγματικός καπελάνος του ναού στα 1891 είναι ο Σεβαστιανός Νικοκάβουρας· ευχαριστώ την Χριστίνα Παπακώστα για την αναδίφηση στο αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας Βενετίας και τον εντοπισμό της ταυτότητας του ιερέα.

157. Ραχήλ, σ. 39.

και του συγγραφέα η νοσταλγία για ένα ιδανικό ή εξιδανικευμένο παρελθόν, ένα παρελθόν κι ένα κόσμο που χάθηκε με την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα; Όσα ο Ξενόπουλος αισθάνεται αλλά διστάζει να τα εκφράσει μέσω του Καρόλου ως εύκολα αναγνωρίσιμου alter ego του, τα βάζει στο στόμα της Ραχήλ, δηλαδή ενός ατόμου με ελάχιστη εθνική (επτανήσιακή) φόρτιση. Ας μη ξεχνάμε ότι πολλοί επτανήσιοι όχι μόνο στα χρόνια της συγγραφής (1909) αλλά κυρίως την περίοδο της εξέλιξης του δράματος (1891) και ναυρίτερα εξέφρασαν συγκαλυμένα ή απροκάλυπτα την πικρία και την απογοήτευσή τους από την υποδοχή και την αποδοχή που τους επιφυλάχτηκε από την Ελλάδα μετά την ένωση. Είδαμε όσα απωθημένα πάθη ανακίνησε η έκθεση του πρέσβη Ι. Γεννάδιου με αφορμή τα εβραϊκά της Κέρκυρας. Τότε, κάθε επτανήσιος ένιωθε βαθιά ταπεινωμένος και προσβλημένος· γιατί όχι και ο Ξενόπουλος να μην επέλεξε αυτό τον έμμεσο τρόπο για να εκφράσει τη δική του απογοήτευση για το παρόν και τη νοσταλγία του για το παρελθόν;

Από τη β' πράξη του έργου (πρωί Μ.Τετάρτης) ο Ξενόπουλος ξετυλίγοντας την ιστορία του κάνει συγχρόνως σαφή αφήγηση και των ιστορικών γεγονότων, αναφερόμενος στον κοινωνικό αναβρασμό και τα μικροεπεισόδια, όπως αυτά μας είναι γνωστά από άλλες ιστορικές πηγές. Η πράξη αυτή, δραματολογικά υποτονισμένη, δίνει στο συγγραφέα την ευκαιρία να αναδείξει τις σχέσεις και τις απόψεις του, να εκθέσει στοιχεία για τις σχέσεις χριστιανών και εβραίων, αλλά και να αποκαλύψει τη σύγκρουση παράδοσης και νεωτερικότητας μέσα στην ίδια την εβραϊκή κοινωνία. Η Ραχήλ εκπροσωπεί τον προοδευτισμό, έχει σχεδόν απαρνηθεί την εβραϊκότητά της, ενώ στον αντίποδα ο αδελφός της Δαβίδ συντηρεί με φανατισμό ζωντανή την παράδοση και τον ιουδαϊσμό του· αγανακτεί και καταγγέλλει εκείνους που «λέγονται Εβραίοι χωρίς να είναι τίποτα» και μένει προσκολλημένος στο παλαιό τυπικό, ως απαραίτητο συνεκτικό της εβραϊκής φυλής με ζωντανά τα φυλετικά χαρακτηριστικά της:

Οι τύποι κάνουν την ουσία! Οι τύποι ανεβάζουν στην επιφάνεια το βάθος της ψυχής. Δεν υπάρχει άνθρωπος τόσο δυνατός και τόσο τέλειος, που να μην έχει ανάγκη από ένα Σύμβολο. Εμείς καταργήσαμε όλα τα Σύμβολα. Από τη γλώσσα έως τα έθιμα. Τίποτα δεν κάνουμε που να μας θυμίζει ό,τι ήμασταν και ό,τι πρέπει να είμαστε πάντα! Τρώμε τ' ακάθαρτα κρέατα δεν πατούμε στη Συναγωγή, δεν κρατούμε Νηστεία. Ως και το Κιπούρ ακόμα, τη μεγάλην ημέρα του Εξαγνισμού, που ο αληθινός Εβραϊ-

ας δεν πίνει ούτε νερό, εμείς τη χαλούμε. Και το χειρότερο απ' όλα, επάψαμε να τρέφουμε στην ψυχή μας το μίσος για τους αλλοφύλους, που έπρεπε να ήταν η μόνη μας θρησκεία.¹⁵⁸

Από το αναμέτρημα ανάμεσα σ' αυτές τις δύο κοσμοθεωρίες, από τη σύγκρουση ανάμεσα στον παλιό και το νέο κόσμο, ποιός θα επικρατήσει τελικά; Ο Ξενόπουλος με μαεστρία κρατάει ισόρροπες τις δύο δυνάμεις σε όλη τη διάρκεια του έργου και με την κορύφωση της πλοκής, φυλάει για το τέλος την απάντηση μαζί με τη λύση του δράματος.

Είπαμε ότι ο Ξενόπουλος έχει συγκεντρώσει και χρησιμοποιεί πηγές της εποχής των γεγονότων για να αποδώσει με ακρίβεια το ιστορικό πλαίσιο της ιστορίας του· τούτο το δηλώνει άμεσα και σε κάποια σημεία του θεατρικού του, καθώς κάνει αναφορά σε συγκεκριμένους τίτλους έργων αντισημιτικών και άρθρων εφημερίδων, όπως λ.χ. το «Αίμα, Εβραίοι, Ταλμούδ», «Ανθρωποθυσία παρ' Εβραίοις» κ.λπ.¹⁵⁹ Οι ρητές αναφορές, εξάλλου, σε ανάλογης φύσης ταραχές στη Ζάκυνθο το 1712 και το 1760 δεν είναι παρά ιστορικές παρεμβάσεις του Ξενόπουλου στη μυθοπλασία του έργου του. Και ακόμη, δίνει ακριβή ιστορικά στοιχεία για την εβραϊκή κοινότητα της Ζακύνθου, ενώ γλαφυρότητα εικονογραφεί τύπους εβραίων που προφανώς ανακαλεί από τα προσωπικά του παιδικά βιώματα.¹⁶⁰

Στην τρίτη και τελευταία πράξη —η σκηνή πάντα καθηλωμένη στον ίδιο εσωτερικό χώρο, το αρχοντικό του εβραίου τραπεζίτη— τα γεγονότα διαδραματίζονται τη Μ. Παρασκευή, στον ιστορικό τους χρόνο. Εδώ ο συγγραφέας αφηγείται με το δικό του θεατρικό τρόπο, αλλά με πιστότητα ιστορική, όσα συνέβησαν κατά τη λιτανεία του Εσταυρωμένου κι είναι σαν να διαβάξει κανείς τις αντίστοιχες σελίδες από το βιβλίο του Καρρέρ ή την επιστολή προς την κοντέσα Ρώμα ή κι ακόμη το δημοσίευμα της ζακυνθινής εφημερίδας «Ελπίς». Η εξωτερική δράση του πλήθους μεταφέρεται στον εσωτερικό χώρο, στη σκηνική απραξία των προσώπων του έργου ως περιγραφική αφήγηση: βιαιότητες, εμπρησμοί, καταστροφές από ένα ανεξέλεγκτο, οργισμένο πλήθος που σκορπίζει τον πανικό και την καταστρο-

158. Ραχήλ, σ. 50.

159. Στο *ίδιο*, σ. 52' πρόκειται για το έργο του Πέτρου Κασσιμάτη, *Αίμα*, βλ. σημ. 203, ενώ τα υπόλοιπα αναφέρονται σε δημοσιεύματα εφημερίδων.

160. Ραχήλ, σ. 53-54, 60' πβ. Ευτ. Αμιλήτου, «Έρωτας και θάνατος...», σ. 423 κ.έ., όπου ανάλυση της Ραχήλ.

φή σε σπίτια ανώνυμων και επώνυμων εβραίων, όπως αυτό του Φέρου, «για εκδίκηση μόνο, από ζήλο θρησκευτικό, από φανατισμό... όχι από συμφέρο!». Η εικόνα φρίκης διατυπώνεται αποφθεγματικά από τον εμβρόντητο Αλέξανδρο, τον προοδευτικό αδελφό της Ραχήλ, λίγο πριν από το τέλος του δράματος με τον ακούσιο φόνο της νέας από τον άλλο αδελφό, τον φανατικό εβραίο Δαβίδ: «Να! Εκατόν ογδόντα χρόνια, σβήστηκαν σε μια στιγμή! Είμαστε πάλι στα 1712!... Φρίκη!...».¹⁶¹ Και με τον τρόπο αυτό, με τη φράση αυτή, με τη λύση αυτή του έργου, ο Ξενόπουλος δίνει θαρρώ και την απογοητευτική απάντηση στο ερώτημα, ποιός θα νικήσει στην αναμέτρηση του παλαιού με το νέο πνεύμα: Όχι μόνον η ελληνική, ούτε καν η επαναστατική, ούτε αυτή η ζακυνθινή κοινωνία δεν είναι ώριμη να δεχτεί το νεωτερικό, δεν είναι έτοιμη να κάνει την υπέρβαση, να αντιμετωπίσει τον «άλλο» ως πραγματικά ισότιμο.

Άλλωστε, η θρυλούμενη συμβίωση και σύμπνοια μεταξύ χριστιανών και εβραίων και στα δύο αυτά νησιά, ιδιαίτερα μάλιστα στη Ζάκυνθο, όπως έδειξαν τα γεγονότα του 1891 δεν ήταν το αποτέλεσμα μιας πραγματικής ώσμωσης αλλά μόνο η ανάγκη μιας παθητικής συμπόρευσης των πληθυσμών αυτών· συμβιώνοντας οι δυο κοινότητες σε μια ισορροπία φαινομενική και ευαίσθητη διατηρούσαν στην ουσία την περιχαράκωσή τους και γι'αυτό το παραμικρό έναυσμα, όπως απέδειξαν τα πράγματα, ήταν ικανό να επιφέρει όχι μόνο τριγμούς αλλά πλήρη αποδιάρθρωση στο οικοδόμημα της κοινωνικής συναδέλφωσης.

Μερικά χρόνια αργότερα ο Γρ. Ξενόπουλος θα μεταπλάσει την υπόθεση της «Ραχήλ» σε μυθιστόρημα με τον τίτλο «Μεγάλη Περιπέτεια»,¹⁶² αλλάζοντας μόνο τα ονόματα των προσώπων και διατηρώντας στις βασικές της γραμμές την πλοκή του θεατρικού έργου: Το ζακυνθινό αρχοντόπουλο που ερωτεύεται την ωραία και πλούσια εβραιοπούλα, αλλά οι περιστάσεις —ο χρόνος του μυθιστορήματος είναι το 1891— δεν θα επιτρέψουν να έχει η σχέση αυτή αίσιο τέλος. Ο Ξενόπουλος όμως διαφοροποιεί τη λύση του δράματος ανάμεσα στα δύο έργα: Ενώ στο θεατρικό η Ραχήλ μένει ως το τέλος σταθερή στην απόφασή της να αλλαξοπιστήσει για χάρη

161. *Ραχήλ*, σ. 83-84.

162. Το έργο πρωτοδημοσιεύτηκε σε συνέχειες το 1937 στα «Αθηναϊκά Νέα»· αυτοτελής έκδοση έγινε το 1984 από τις εκδόσεις Α⁹οι Βλάσση: Γρ. Ξενόπουλος, *Μεγάλη Περιπέτεια*, Αθήνα 1984.

του αγαπημένου της και τελικά θυσιάζει τη ζωή της γι' αυτόν, στο μυθιστόρημα η Έμμα ύστερα από τις βιαιότητες των χριστιανών κατά των ομοφύλων της μεταστρέφεται ως προς τα αισθήματά της απέναντι των συμπατριωτών της και εγκαταλείπει τον αγαπημένο της και το νησί, γιατί, όπως η ίδια θα ομολογήσει στον Γιάκομο: *Έπρεπε να συμβούν όλα αυτά τα φοβερά, τα αποτρόπαια, για να ιδώ τί άβυσσος μας χωρίζει από τους ανθρώπους, που ως χθες ακόμα τους θεωρούσα αδελφούς μου [...]. Μου είναι αδύνατον να μπω στην οικογένειά σου, να μπεις εσύ στη δική μου. Και προπάντων μου είναι αδύνατο να γεννήσω χριστιανούς. Αυτό, που χθες μου φαινόταν τόσο απλό, τώρα μου κάνει φρίκη. Το χάσμα που μας χωρίζει τίποτα πια δεν θα ήταν ικανό να το γεφύρωσει.*¹⁶³

Αν στα 1909 ο Ξενόπουλος επιλέγει τη ρομαντική λύση για το θεατρικό του έργο, ακολουθώντας προφανώς και τις δραματουργικές επιταγές —έλλειψη χρονικού αναπτύγματος, ο φόνος επισκηνής, με εξαίρεση την αρχαία τραγωδία, είναι ένα κατεξοχή δραματουργικό στοιχείο— στα 1937 και σε ένα άλλο λογοτεχνικό είδος, το μυθιστόρημα, θα έχει τη χρονική άνεση να αναπτύξει και να διαχειριστεί ορθολογικότερα αναλύοντας το κοινωνικό αδιέξοδο που θα οδηγήσει στην απόφαση της ηρωίδας δίχως να υποτάσσει την επιλογή του σε δραματουργικές ανάγκες.

Όταν η κατάσταση οξύνεται, η κοινωνική ισορροπία διαταράσσεται, η αποδοχή γίνεται απόρριψη, ο «εχθρός», η εβραιοπούλα, δεν θα κάνει καμία υπέρβαση ούτε θα θυσιαστεί, αλλά θα μείνει πιστή στη φυλή και την πατρογονική της θρησκεία· επιστροφή στις ρίζες και συσπείρωση στην εθνότητα, αυτή θα είναι η άμυνα και η καταφυγή του «άλλου», του ξένου, της μειονότητας μπροστά στην απόρριψη και τη ρήξη με την κοινωνία υποδοχής. Φυσικά, και στις δύο περιπτώσεις ο Ξενόπουλος δεν θα τολμήσει να οδηγήσει τους ήρωές του σε αίσιο τέλος, στον επιθυμητό γάμο· δεν θα θελήσει ούτε τις προσωπικές του πεποιθήσεις, ενδεχομένως, να υπερβεί ούτε το κοινωνικό κατεστημένο να προκαλέσει δοκιμάζοντας τις ανοχές του.

Μια άλλη αξιοσημείωτη διαφορά ανάμεσα στο θεατρικό και στο μυθιστόρημα είναι ότι στο δεύτερο η εβραία ηρωίδα γίνεται αντικείμενο πολ-

163. Γρ. Ξενόπουλος, *Μεγάλη*, σ. 319' πβ. Φραγκ. Αμπαζοπούλου, *Ο Άλλος ...*, σ. 226-8. Συγκριτική ανάλυση *Ραχήλ* και *Περιπέτειας* ως προς την ανάπλαση των ιστορικών γεγονότων και την αναπαράσταση της ζακυνθινής κοινωνίας επιχειρεί διεξοδικά η Ευτ. Αμιλήτου, *ό.π.*

λών αρνητικών σχολίων και κρίσεων, προερχόμενων από πολλές πλευρές του χριστιανικού περιβάλλοντος, αντίθετα με τη Ραχήλ, την οποία ο συγγραφέας αφήνει σχεδόν άθικτη από «εχθρικά πυρά». Εξάλλου, ο Ξενόπουλος στο θεατρικό του παρουσιάζει τα πράγματα γενικά πιο ωραιοποιημένα, πιο πυκνό το πλέγμα των σχέσεων των δύο κοινοτήτων, πιο εξιδανικευμένα τα πρόσωπα, πιο ισόρροπη την όλη κατάσταση. Στο μυθιστόρημά μας προβάλλει μια εικόνα όχι τόσο ιδανική, πιο κοντά μάλλον στην πραγματικότητα, μια πραγματικότητα που δεν είναι σίγουρα ίδια με εκείνη του 1890, μια πραγματικότητα επιβαρυνμένη τόσο από τα «εβραϊκά» του 1891 όσο και από τα πιο πρόσφατα του 1930: το κοινωνικό καζάνι σιγοβράζει, τα πνεύματα είναι σε εγρήγορση, οι εθνοθησκευτικές διαφορές αναλλοίωτες, ζωντανές και μάλιστα αναθερμασμένες.¹⁶⁴

Ασφαλώς, από το θεατρικό έως το μυθιστόρημα ο Ξενόπουλος δεν έχει μεταστραφεί ιδεολογικά και συναισθηματικά απέναντι των εβραίων· ο σημιτικός λόγος ακούγεται, ενδεχομένως όμως —χάρη στη χρονική απόσταση και συγκυρία— πιο συγκρατημένος, ένας φιλοσημιτικός λόγος με σουρντίνα. Στο μυθιστόρημά του ο ζακυνθινός συγγραφέας έχει όλη την ευκαιρία να ζωγραφίσει τους αντιπροσωπευτικότερους τύπους των εβραίων κυρίως της καλής, αλλά όχι μόνο, στήνοντας μια θαυμαστή πινακοθήκη ισραηλιτών της Ζακύνθου.¹⁶⁵ Η εβραϊκή ανώτερη τάξη είναι απόλυτα αποδεκτή και ταυτισμένη με τη ζακυνθινή χριστιανική ελίτ με την οποία ζει ισότιμα. Οι κοινωνικές διακρίσεις δεν είναι οριζόντιες αλλά κάθετες ανάμεσα στις δύο εθνότητες.

Ο Ξενόπουλος μας δείχνει μια διαφυλετική ταξικότητα της ζακυνθινής κοινωνίας, όπου η ανώτερη εβραϊκή τάξη συναγελάζεται με την ανώτερη χριστιανική, με την οποία έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά, ενώ μεγάλη απόσταση τη χωρίζει από τους κατώτερους ομοεθνείς της με τους οποίους δεν βρίσκει άλλα κοινά σημεία πέρα από το ομόφυλο και το ομόθησκο:

164. Στη δεκαετία του 1930 είναι επίσης έντονο το αντιεβραϊκό κλίμα σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, εξαιτίας των αντισημιτικών εκδηλώσεων στην εβραϊκή συνοικία Κάμπελ της Θεσσαλονίκης (1931). Για το πογκρόμ του Κάμπελ και τις επιπτώσεις του βλέπε Β. Pierron, *Εβραίοι...*, σ. 203-234. Στα πύρινα αντισημιτικά δημοσιεύματα που βλέπουν το φως τη δεκαετία αυτή κυρίως στη Β. Ελλάδα αλλά και στην υπόλοιπη χώρα εμφανίζονται ως αντίρροπη δύναμη φιλοσημιτικά άρθρα ή λογοτεχνικά έργα, όπως λ.χ. η *Μεγάλη Περιπέτεια* και άλλα.

165. Για παράδειγμα η εικόνα της ηλικιωμένης εβραίας από την ανώτερη τάξη όπως σκιαγραφείται στη *Μεγάλη Περιπέτεια*, σ. 46 ή του Δαβίκου στη σ. 236 κ.λπ..

«Άλλο είναι μια Οβριά του λαού, μια δούλα, και άλλο μια αρχοντοπούλα της Οβριακής που πλένεται με μοσχοσάπουνο. Αλάδωτη ντούνκουε θάλεγες και τη θυγατέρα του Ρόνσιλντ, που κολουπάει στο γάλα, στα μυρωδικά και στα... εκατομμύρια;».¹⁶⁶ Η συνταύτιση όμως χριστιανών και εβραίων της καλής κοινωνίας δεν σημαίνει και αλληλεγγυότητα μεταξύ των κατώτερων στρωμάτων· αντίθετα μάλιστα η απόρριψη και ο φανατισμός των χριστιανών είναι εντονότερος στην κατώτερη τάξη απ' ό,τι στην ανώτερη και στρέφεται αδιάκριτα εναντίον της εβραϊκής ελίτ αλλά κυρίως εναντίον της τάξης των φτωχών εβραίων.¹⁶⁷

Ο αντισημιτισμός της Ζακύνθου και της Κέρκυρας είναι επιλεκτικός και ταξικός. Ο αντιεβραϊσμός του Πολυλά έχει διαφορετικό υπόβαθρο, διαφορετικά κίνητρα και εκδηλώνεται διαφορετικά από τον αντισημιτισμό του χωρικού ή του απλού κάτοικου της πόλης που μισεί, βρίζει, λεηλατεί, σκοτώνει τους «αντίχριστους», κινούμενος από θρησκευτικό φανατισμό, ο

166. Γρ. Ξενόπουλος, *Μεγάλη...*, σ. 59· άλλες αναφορές σε ταξικές διακρίσεις βλ. ενδεικτικά και στις σ. 27, 56, 61 κ.α. Ανάλογη ταξική διαφοροποίηση και μεταχείριση, συνάρτηση των οικονομικών λειτουργιών που επιτελούν, έχουν οι εβραίοι και ως κατακτημένη εθνότητα στην Οθωμανική αυτοκρατορία· ο Αργύρης Φιλιππίδης μας δίνει μια ρεαλιστική εικόνα για τη ζωή των εβραίων της Λάρισας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα: *Είναι δε εις την Λάρισσαν εγκατοικοι και οι Εβραίοι, έως 200 φαμελιές[...]* *Της πρώτης τάξεως αυτοί οι Εβραίοι είναι σαράφηδες και ζουν με το αυτό έργον πλούσια· επειδή περνούν απ' εδώ όλα τα βασιλικά δοσήματα αυτής της επαρχίας και από παντού από την Λάρισα και κάτω. Και τα παίρνουν αυτοί και τους δίδουν πόλιτζες με διωριές μακρές.[...] Της δε δευτέρας τάξεως και τρίτης, ζουν όλοι με τα έργα των χειρών τους. Οι ταλαίπωροι και αυτοί, τί περνούσαν και τί περνούν από τους Τούρκους δεν ομολογείται. Πώς το υποφέρουν θαυμάζω. Δεν θαρρώ να είναι κανένα παιδί τους γλυτωμένον από την μυσάραν αμαρτίαν.[...]* Αυτό το γεγονός των Εβραίων, ως είπομεν, είναι μισάνθρωπον και δεν το έχουν δια τίποτα, να γελούν τον κάθε άνθρωπον. Και έχουν μία δόξα, ότι αυτοί είναι το πρώτον γένος και έθνος του κόσμου. Και δεν βλέπουν οι θεοκατάρατοι, ότι αυτοί είναι ένα βδέλυγμα εις όλην την ανθρωπότητα. Εις το έθνος τους τόκον ούτε παίρνουν, αλλ' ούτε δίδουν. Εις δε τα λοιπά έθνη, όταν εύρουν εκατόν τόκο τα δίδουν. Θεοδόσης Κ. Σεπεράντζας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη*, Αθήνα 1978, σ.122-3.

167. Στιγμιότυπα από τη ζωή της εβραϊκής κοινότητας Ζακύνθου στο α' μισό του 19^{ου} αι. —όχι διαφορετικής μάλλον από εκείνη του τέλους του ίδιου αιώνα— μας δίνει ο Αντ. Μάτεσις, *Ο Βασιλικός*, εισαγ. Αγγ. Τερζάκης, Αθήνα 1973· ειδικότερα στις σ. 41-46 η γριά οβριά με όλα τα στερεοτυπικά αρνητικά χαρακτηριστικά της φυλής της, μας περιγράφει τις σχέσεις ζακυνθινών χριστιανών και εβραίων, οι οποίες όμως αφορούν τα κατώτερα στρώματα και των δύο κοινοτήτων: Οι εβραίοι που λιθοβολούνται, υβρίζονται και περιγελούνται από μικρούς και μεγάλους είναι οι φτωχοί εβραίοι, όπως επίσης άνθρωποι της κατώτερης τάξης είναι και οι υβριστές τους.

οποίος κατ' επέκταση γίνεται φυλετικός στο μεταβατικό σχήμα, από χριστιανοί εναντίον εβραίων σε έλληνες εναντίον ισραηλιτών. Για την κερκυραϊκή και ζακυνθινή ελίτ οι εβραίοι, που ανήκουν στην πνευματική ή την οικονομική ανώτερη τάξη, που μιλούν ελληνικά και συγχρόνως με τους χριστιανούς σε κοινούς κοινωνικούς χώρους, δεν είναι ασφαλώς, οι «τσιφούτιδες», οι «χαχαμίκοι», οι «μιαροί», οι «αντίχριστοι».

Μπορεί ο αντισημιτισμός του Πολυλά και της τάξης του, απόλυτα συνειδητός και εκλογικευμένος, να εκφράζεται έντονα φραστικά και να επηρεάζει αποφασιστικά το λαό, όμως ο φανατισμός του χριστιανικού όχλου είναι κατεξοχή θυμικός, άλογος και εκφράζεται έμπρακτα το πλήθος φανατίζεται και αυτενεργεί αδιάκριτα εναντίον κάθε εβραίου.

Ιδιαίτερα παραστατική, σχεδόν φωτογραφική, είναι η περιγραφή του γκέτο της Ζακύνθου, όπως αναπαριστάται στη «Μεγάλη Περιπέτεια», και μάλιστα του αρχοντικού (τράπεζα-σπίτι) του Δαβίκου Λεβή, πατέρα της Έμμας.¹⁶⁸ Ο Ξενόπουλος ασχολείται, καθώς είναι αυτονόητο, με την ανώτερη εβραϊκή τάξη την οποία γνωρίζει και με την οποία ταυτίζεται. Οι ζακυνθινόι άρχοντες από κοινού συχνάζουν στο Καζίνο, όπου στο αναγνωστήριο βρίσκουν όχι μόνο τις τοπικές αλλά και όλες τις αθηναϊκές εφημερίδες και ενημερώνονται για την εξέλιξη των γεγονότων στην Κέρκυρα. Οι χριστιανοί —αντίθετα με τους εβραίους που το θεωρούν σίγουρο— αρνούνται να παραδεχτούν ότι οι ταραχές μπορεί να επεκταθούν και στη Ζάκυνθο και δεν κατανοούν πώς άνθρωποι, όπως «ο Πολυλάς, ο φίλος του Σολωμού», είναι δυνατόν με τα δημοσιεύματά τους να υποβάλουν τον αντισημιτισμό των κερκυραίων και να παρακινούν σε πράξεις που «εκθέτουν τον πολιτισμό» τους.¹⁶⁹

Έτσι εκφράζεται ο φιλοσημιτισμός του Γρ. Ξενόπουλου μέσα από τα δύο έργα του, συγκρατημένος, αποστασιοποιημένος και εκλεκτικός, ένας φιλοσημιτισμός όμως με συγκεκριμένο προσανατολισμό και αναφορά στους εβραίους της Ζακύνθου, τους οποίους διαφοροποιεί από όλους τους άλλους ισραηλίτες της Ελλάδας, θεωρώντας τους απόλυτα ενταγμένους στη ζακυνθινή κοινωνία ως ισότιμους επανήσιους κι αυτούς.

Αν η φιλελεύθερη επτανησιακή κουλτούρα του Ξενόπουλου του επιτρέπει την κατάφαση απέναντι στον «άλλο», στον Εβραίο στη συγκεκριμένη

168. Γρ. Ξενόπουλος, *Μεγάλη...*, σ. 44-46.

169. *Ο.π.*, σ. 233, 234, 246, 260.

περίπτωση, με τον οποίο είναι εξοικειωμένος από αιώνων κοινή συμβίωση, η ελληνοκεντρική ορθοδοξία του Αλεξ. Παπαδιαμάντη θα δοκιμαστεί από τα αντισημιτικά της Κέρκυρας και αρκετά χρόνια αργότερα θα τον απασχολήσουν στο διήγημά του «Ο αντίκτυπος του νου».¹⁷⁰ Ο Παπαδιαμάντης στήνει την ιστορία του στην Αθήνα και συγκεκριμένα «εις του Καρμάνη το μπακάλικον, όπου εγίνοντο άφθονοι σπονδαί εις τον Βάχχον» μέσα από την παρέα τριών φίλων, ενός έλληνα, ενός σικελού και ενός εβραίου από την Κέρκυρα, παρακολουθεί τα κοινά τους γλέντια σε μια ατμόσφαιρα σύμπνοιας και αποδοχής της διαφορετικότητας του «άλλου», εθνικής και θρησκευτικής και συγχρόνως μας δίνει μια εικόνα της αθηναϊκής κοινωνίας των αρχών του 20^{ου} αιώνα, που σε μεγάλο βαθμό είναι και η κοινωνία του τέλους του 19^{ου} αι.

Όλα κυλούν ομαλά έως τη στιγμή που ο αθηναϊκός Τύπος δημοσιεύει την είδηση για το έγκλημα στην εβραϊκή συνοικία της Κέρκυρας και τις βιαιότητες που το ακολούθησαν. Αυτόματα οι σχέσεις των μελών της παρέας διαταράσσονται, ο εβραίος γίνεται πρόσωπο μισητό, αποδιοπομπαίο και από ορισμένους θεωρείται συνυπεύθυνος για το φόνο της, χριστιανής υποτίθεται, παιδούλας, καθώς στο πρόσωπό του αντανακλά και επικεντρώνεται το γενικό προς τη φυλή του μίσος.

Σε πρώτη ανάγνωση η θέση του Παπαδιαμάντη μέσα από το διήγημα αυτό θα μπορούσε εύκολα να εκληφθεί ως αντιφυλετική.¹⁷¹ Είναι όμως πράγματι έτσι; Ας σημειώσουμε καταρχήν ότι το κείμενο αυτό είναι γραμμένο το 1910, μόλις ένα χρόνο περίπου πριν από το θάνατο του Παπαδιαμάντη. Η θέση του εδώ ως προς το εβραϊκό ζήτημα είναι σαφώς διαφορο-

170. Αλεξ. Παπαδιαμάντης, «Ο αντίκτυπος του νου», Άπαντα, επιμ. Ν. Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα 1993, τ. 4, σ. 367-380.

171. Τη θέση αυτή, αλλά με επιφυλακτικότητα, υποστηρίζει η Φραγκ. Αμπαζοπούλου, *Ο Άλλος...*, σ. 213-215, και η ίδια, «Η εικόνα του εβραίου στην ελληνική πεζογραφία», Πρακτικά Α' Συμποσίου ιστορίας, *οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια* (Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοέμβριο 1991), Αθήνα 1995, σ. 272, όπου σημειώνει ότι τόσο ο Παπαδιαμάντης όσο και ο Μυριβήλης «με μεγάλη εντιμότητα αλλά και αισθήματα ανθρωπισμού, φανερώνουν δημόσια την προκατάληψή τους» απέναντι των εβραίων, όταν αποδέχονται ότι «δεν είναι, εντέλει, κακά άτομα». Αντίθετα ο Ι. Πλεμμένος, «Αντιρατσισμός και λογοτεχνία», *Νέες εποχές, Το Βήμα*, 16/11/2003 και ανάπτυξη *Χρονικά*, τχ. 27 (Μάιος-Ιούνιος 2004) 20 δīχως την παραμικρή αμφιβολία θεωρεί τον Παπαδιαμάντη αντιρατσιστή αν όχι και φιλοσημίτη.

ποιημένη και αναντίρρητα καταφατικότερη από τις απόψεις του, όπως εκφράζονται σε προγενέστερο διήγημα του, «τον Χαραμάδο» και στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Ας δούμε, λοιπόν, πώς μέσα από «τον αντίκτυπο του νου» τεκμηριώνεται η επιφυλακτικότητα του Παπαδιαμάντη απέναντι στους εβραίους και η συγκρατημένη αποδοχή τους, η οποία βεβαίως δεν αγγίζει τα όρια του φιλοσημιτισμού παρά μόνο έως το σημείο της αμφισβήτησης της «ενοχής» και «μυαρότητας» της «καταραμένης φυλής»· τόσο επέτρεπε η αμβλυμένη αυστηρότητα της ορθοδοξίας του γέροντα Παπαδιαμάντη.

Σημείο πρώτο: Ενώ οι τρεις φίλοι φέρονται να είναι υπεράνω θρησκευτικών προκαταλήψεων και να συνεορτάζουν εναλλάξ τις μεγάλες θρησκευτικές εορτές «αλλα-Γρέκα» και «αλλα-Φράγκα», δεν εορτάζουν ποτέ από κοινού κάποια ιουδαϊκή εορτή και μάλιστα ο εβραίος Σάββας «ποτέ δεν έλεγεν εις τους φίλους του πότε αυτός είχε Φάσκα, πότε Σκηνοπηγίαν και πότε Πεντηκοστήν». Ο Παπαδιαμάντης βάζει το όριο της ανοχής των χριστιανών απέναντι στον εβραίο: «Άλλως, και οι δύο, και μάλιστα ο Παπαδιονύσης, δεν θα ήθελον να συμμετάσχωσι των εορτών του εβραίου».¹⁷²

Σημείο δεύτερο: Όταν το σπίτι του ιταλού, στο οποίο φιλοξενείται και ο εβραίος, κινδυνεύει από μια πυρκαγιά, ο τελευταίος φροντίζει μόνο να σώσει τον εαυτό του μένοντας αδιάφορος στην έκκληση του φίλου του για βοήθεια. Ο Παπαδιαμάντης δεν θα διστάσει να «στολίσει» τον έβραίο του με τα πάγια χαρακτηριστικά της φυλής του, ατομικισμό, συμφέρον, αδιαφορία για το κοινωνικό σύνολο· η διάφευση και η πικρία του «αγαθού Καταναίου» θα εκφραστεί με παράπονο στον Έλληνα φίλο του: «Α! Κόζα βολέετε;... μα κουέλλι Εμπρέι, νον σι μάντζα!»¹⁷³ με τους εβραίους τελικά «δεν γίνεται χωριό», είναι σαν να λείει ο Παπαδιαμάντης.

Σημείο τρίτο: Οι λίγες μέρες μετά την είδηση για την ταυτότητα της νεκρής ο Σάββας διηγείται στον Λύσανδρο σε μια τυχαία συνάντησή τους, ότι η μητέρα του κάποτε είχε βρει και είχε παραδώσει στις αρχές ένα χριστιανόπουλο αντί να το φονεύσει, γεγονός που καταρρίπτει το μύθο της ανθρωποθυσίας χριστιανών από τους εβραίους. Ο φίλος του δεν τον πιστεύει, θεωρεί ότι η διήγηση αυτή δεν είναι παρά «στάχτες στα μάτια» και επιμένει ότι μια τόσο βαθιά ριζωμένη, παμπάλαια λαϊκή πίστη έχει ανά-

172. Αλ. Παπαδιαμάντης, ό.π., σ. 370.

173. Στο ίδιο, σ. 371.

γκη από σίγουρες αποδείξεις για να διαφευστεί.¹⁷⁴ Κι εδώ ο Παπαδιαμάντης με το λογοτεχνικό του εύρημα έρχεται να απαντήσει επικαλούμενος όχι λογικά επιχειρήματα —κάτι δύσκολο έως αδύνατο— αλλά στοχεύοντας στο συναισθηματικό κόσμο του χριστιανού ήρωά του: Η αποκάλυψη από τον εβραίο ότι η δολοφονημένη παιδούλα της Κέρκυρας ήταν ανεφιά του και το ξέσπασμά του σε δάκρυα ενσπείρουν κάποια αμφιβολία και προκαλούν ταραχή και αμηχανία στον Λύσανδρο, ο οποίος όμως στο βάθος δεν κλωνίζεται ως προς τις πεποιθήσεις του· απλώς καθιστούν αξιολύπητο και συμπαθή τον εβραίο στο ανθρώπινο επίπεδο για την απώλεια του δικού του ανθρώπου.

Σε πλήρη σύγχυση ως προς την ταυτότητα της νεκρής ο Λύσανδρος διερωτάται: «Τί να πιστεύσει κανείς;... Πώς τόση τύφλωσις!... Πόθεν τόση αντίδρασις;... Από κακίαν επιστεύθη το πρώτον ή από κακήν επίδρασιν απεδείχθη το δεύτερον;... Ποτέ δεν θα μάθωμεν την αλήθειαν». Και ο Παπαδιαμάντης θα παραδεχθεί: «εντοσούτω τα δάκρυα του Σάλβου ήσαν δάκρυα»· για να δυναμιτίσει αμέσως τη συμπαθητική νότα προς τον εβραίο, που μόλις ο ίδιος είχε διατυπώσει, με το φάλτσο της αμφιβολίας: «Δεν ηδύνατο να είπη τις αν ήσαν φώκης ή κροκοδείλου, πλην οπωσδήποτε ήσαν δάκρυα». Εξάλλου, η φράση «μήπως οι Εβραίοι δεν είνε άνθρωποι;»,¹⁷⁵ που έχει θεωρηθεί ως το κατεξοχήν αποδεικτικό στοιχείο του αντιρατσισμού του Παπαδιαμάντη, καθώς δεν είναι η τελευταία φράση του χειμένου, δεν μπορούμε να ξέρουμε πώς θα ενισχυόταν ή θα αναθεωρούνταν, ενδεχομένως, αν ο συγγραφέας ολοκλήρωνε την ημιτελή, όντως τελευταία, φράση «βεβαίως, πρέπει να υπήρξε κακή...». Τί;

Το κλάμα ως απόδειξη «ανθρωπιάς» του εβραίου είναι αναμφισβήτητα πολύ αφελές ως τεχμήριο και πολύ εύκολο ως λογοτεχνικό μέσο. Ο εβραίος στο γλέντι, στη χαρά, στην ανεμελιά συμπεριφέρεται όπως «εμείς» στον πόνο του όμως, στη θλίψη του πώς αντιδρά; Να, που κι αυτός εκφράζεται με το κλάμα, όπως ακριβώς «εμείς»· δηλαδή εξομοιώνεται μ' εμάς είναι ίδιος μ' εμάς, συνάνθρωπός μας; Η έκπληξη του Λύσανδρου, δηλαδή του Παπαδιαμάντη, αγγίζει τα όρια της αφέλειας. Ο Παπαδιαμάντης όμως αφέλης δεν είναι· γνωρίζει καλά και το έχει δείξει με το έργο του ότι η χαρά είναι ένα συναισθημα που μοιράζεται ενώ η λίπη είναι πολύ προσωπικό, αδι-

174. Στο ίδιο, σ. 378.

175. Στο ίδιο, σ. 379-380.

αίρετο συναίσθημα. Έτσι, λοιπόν, όπως όλοι οι άνθρωποι και ο εβραίος μπορεί να συμμετέχει, να μοιράζεται, τη χαρά, δική του ή των άλλων, όμως να κλαίει μόνος του, όπως κι «εμείς», όπως όλοι οι άνθρωποι.

Τελικώς, μήπως έχει υπερεκτιμηθεί ο «φιλοσημιτισμός» του Παπαδιαμάντη σ' αυτό του το διήγημα, ενώ πρόκειται απλώς για κατάφαση στην «ανθρωπιά», για αποδοχή του «άλλου» ως ισότιμου όντος; Ο Παπαδιαμάντης δεν θα περάσει το όριο, δεν θα αποδεχθεί τον εβραϊσμό ως ισότιμη θρησκεία με το χριστιανισμό, μάλιστα με την ορθοδοξία, ώστε να χαρακτηριστεί φιλοσημιτής. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι λίγα μόλις χρόνια πριν, το 1904, ο Παπαδιαμάντης στο διήγημά του «ο Χαραμάδος» παίρνει απροκάλυπτα ξεκάθαρη αντίθετη θέση στο θέμα των εβραίων. Βεβαίως στον «Χαραμάδο» δεν γίνεται καμιά αναφορά στα γεγονότα του 1891 και συνεπώς το διήγημα δεν εντάσσεται στο πλαίσιο που θέσαμε¹⁷⁶ εντούτοις θα αναφερθούμε με συντομία σ' αυτό ως στοιχείο αντιδιαστολής των απόψεων του Παπαδιαμάντη μέσα από τον «Αντίκτυπο».

Αν ο εβραίος του προηγούμενου διηγήματος ήταν κερκυραίος, καλλιεργημένος άνθρωπος, οι εβραίοι του «Χαραμάδου»¹⁷⁶ είναι φορτωτές θεσσαλονικιοί, πρόσωπα ταπεινής κοινωνικής προέλευσης που υποχρεώνονται από τον χριστιανό καπετάνιο τους να καταπατήσουν την αργία του Σαββάτου και να ξεφορτώσουν το εμπόρευμα του καραβιού. Εδώ είναι πλέον όχι το άτομο, αλλά η εβραϊκή κοινότητα που έρχεται αντιμέτωπη με τον υβριστή της θρησκείας τους και εκδικείται για την προκλητική και προσβλητική συμπεριφορά του καπετάνιου: τον κηρύσσει «χαραμάδο», δηλαδή αποσυνάγωγο, και σταματάει τη συνεργασία μαζί του, αρνούμενη να παραλάβει τα προορισμένα γι' αυτήν εμπορεύματα που μετέφερε με το καράβι του.

Στο διήγημα αυτό η διαφορετικότητα και η αντιδικία εντοπίζονται καθαρά και μόνο στο θρησκευτικό επίπεδο¹⁷⁷ ο χριστιανός καπετάνιος δεν αναγνωρίζει ως ισότιμη και δεν σέβεται τη θρησκεία του άλλου, τον ιουδαϊσμό, γιαυτό και υποχρεώνει τους εβραίους εργάτες να παραβούν τα θέσμιμα, να αμαρτήσουν. Είναι αξιοπαρατήρητο ότι ο Παπαδιαμάντης για να αποδώσει τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των εβραίων της Ελλάδας όχι τυχαία επιλέγει τους ήρωες του από διαφορετικές περιοχές: θεσσαλο-

176. Αλ. Παπαδιαμάντης, «Ο Χαραμάδος», Άπαντα 1984, τ. 3, σ. 656-659· α' δημοσίευση Άστυ, 25/10/1904.

177. Φραγκ. Αμπαζοπούλου, *Ο Άλλος...*, σ. 215.

νικιοί άξεστοι λιμενεργάτες οι εβραίοι του «Χαραμάδου» — αρνητική εικόνα· κερκυραίος καλλιεργημένος νέος ο εβραίος του «Αντίκτυπου» — θετική εικόνα. Μολοντί, βεβαίως, δεν είναι συγκρίσιμο, ας αναφέρουμε εδώ, ότι ο Αλ. Παπαδιαμάντης είχε δημοσιεύσει το 1889 σε συνέχειες¹⁷⁸ σχολιαστικό κείμενο πάνω στο περιεχόμενο της Μ. Εβδομάδας, όπου με οξύ αντιεβραϊκό πνεύμα καταδικάζονται οι «άνομοι εβραίοι» και ο «δόλιος Ιούδας» ως υπεύθυνοι για την προδοσία του Ιησού· είναι όμως εμφανές ότι εδώ ο Παπαδιαμάντης απλώς ακολουθεί τα ευαγγέλια και την υμνολογία.

Ας έρθουμε τώρα αρκετά χρόνια αργότερα, στο 1931 για να αναφερθούμε συνοπτικά σε ένα μυθιστόρημα που δημοσιεύεται ανώνυμα σε συνέχειες στην εφημερίδα «Μακεδονία» με τον τίτλο «Γιαχουντί»¹⁷⁹ μας αφορά στο μέτρο που η ιστορία διαδραματίζεται στη Ζάκυνθο και εξελίσσεται χρονικά κατά την περίοδο των εβραϊκών του 1891. Αξίζει να δούμε πώς η ίδια η εφημερίδα διαφήμιζε το ανάγνωσμα αυτό στο φύλλο της πρώτης συνέχειας:

Από σήμερα αρχίζει εις την «Μακεδονίαν» η δημοσίευσις ενός συναρπαστικού μυθιστορήματος υπό τον τίτλον «Γιαχουντί»... Πρόκειται περί ανεκδότου έργου, μέσα εις το οποίον πλέκεται ολόκληρον ένα δράμα μιας εβραϊκής κόρης. Αξίζει πράγματι τον κόπον να διαβασθή. Οι έρωτες δύο νέων που ανήκουν εις δύο διαφόρους θρησκείας, με τα μεγάλα των πάθη, με τας ισχυράς των συγκρούσεις, με ευφαντάστους περιπετείας, με θείλλας συναισθημάτων, πάντοτε υπήρξαν χαρακτηριστικοί και ενδιαφέροντες. Διέτρεξα όλας τας σελίδας της «Γιαχουντί» και ευρήκα ότι το δράμα της ωραίας εβραιοπούλας έχει απερίγραπτην συγκίνησιν. Παρελαύνουν απ' αυτό υπέροχες ερωτικές εξομολογήσεις, φανατικά αντιθέσεις των δύο οικογενειών, φρικιαστικά αναμνήσεις ιστορικών διωγμών των εβραίων, ηρωικά αντixρούσματα. των θρησκευτικών προλήψεων. Και το όλο έργον καταλήγει εις μίαν οραματικήν θυσίαν. Όσοι το παρακολούθησούν από σήμερα εις την «Μακεδονίαν» θα με δικαιοώσουν και θα μ' ευχαριστήσουν που τους το συνέστησα...¹⁸⁰

Πρόκειται, λοιπόν, για την τυπική ιστορία του καταδικασμένου έρωτα

178. Αλ. Παπαδιαμάντης, «Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς», *Εφημερίς*, 6-12 Απριλίου 1881, [= Άπαντα, τ. 5, Αθήνα 1988, σ. 82-93].

179. «Γιαχουντί. Μία περιπετειώδης εβραϊκή ιστορία», *Μακεδονία*, 3-13 Ιουλίου 1931· πβ. Φραγκ. Αμπαζοπούλου, *Ο Άλλος...*, σ. 230-231.

180. *Μακεδονία*, 3/7/1931, σ. 2 στη στήλη «Αι Γραμμάι μου» και με την υπογραφή «Σωφρόνιος».

της εβραιοπούλας από διακεκριμένη οικογένεια της Θεσσαλονίκης, που το 1880 υποχρεώθηκαν να μετακομίσουν στη Ζάκυνθο, με ένα νέο ζακυνθινό χριστιανό —ποτέ στη λογοτεχνία δεν αναστρέφονται οι ρόλοι και εβραίος να ερωτευθεί χριστιανή— και το αδιέξοδο στο οποίο τους οδηγεί ο θρησκευτικός φανατισμός του πατέρα της νέας: «Αγαπώ περισσότερο τη θρησκεία μου. Είμαι φανατισμένος πιστός. Όλοι οι άλλοι είναι στα μάτια μου εχθροί του Ισραήλ.[...] Η φιλία, την οποίαν έχω μαζί σου και με άλλους χριστιανούς, δεν είναι πάρα συμβατική και έτοιμη να σπάσει, να σβήση, μόλις αντιληφθώ ότι η θρησκεία μου αυτό θέλει». ¹⁸¹

Ο αδιάλλακτος ιουδαϊσμός του πατέρα παραπέμπει στη σκληρή θρησκευτική ιδεολογία του αδελφού της Ραχήλ' και στις δύο περιπτώσεις η θρησκευτική σκληρυνση των συγγενικών προσώπων θα σταθεί καθοριστική για τη σχέση των νέων και θα οδηγήσει στο μοιραίο τέλος. Αν στον Ξενόπουλο, αλλά και στον Παπαδιαμάντη, η δυνατότητα απρόσκοπτης συμβίωσης χριστιανών και εβραίων εμφανίζεται ως παρελθοντική πραγματικότητα αλλά και ως μελλοντικό αιτούμενο, παρά τη συγκυριακή διατάραξη, στο «Γιαχουντί» δεν τίθεται καν ως ενδεχόμενο ενώ αντίθετα τονίζεται το αδύνατο και η προβληματικότητα μιας τέτοιας ουτοπικής κοινωνίας, αφού ο έλληνας που τόλμησε να πιστέψει και να εμπιστευθεί την εβραϊκή φιλία προδόθηκε και οδήγησε όλη την οικογένειά του στην καταστροφή. Το χάσμα, που χωρίζει την ελληνική κοινωνία από μια ισότιμη σχέση, μια πραγματικά «αδελφική» συμβίωση με τις εβραϊκές κοινότητες στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα είναι όντως αγεφύρωτο παρά τις εξαιρέσεις αποδοχής και συμπάθειας από άτομα του «προοδευτικού» πνευματικού χώρου. Ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1930 ύστερα από τα αντισημιτικά γεγονότα του Κάμπελ έχουν αναζωπυρωθεί τα αισθήματα καχυποψίας και εχθρότητας απέναντι των εβραίων ιδιαίτερα στις λαϊκές και μεσαίες τάξεις. Είναι ενδεικτικό ότι και η ιστορία της Γιαχουντί βλέπει το φως της δημοσιότητας αμέσως μετά το πογκρόμ του Κάμπελ.

Μολονότι δεν επιτίπτει ως κείμενο στο καθαρά λογοτεχνικό είδος, μια άλλη μαρτυρία, η αυτοβιογραφία ενός ζακυνθινού, ο οποίος ως παιδί έζησε από κοντά τα γεγονότα της Μ. Παρασκευής του 1891, θα μας απασχολήσει για λίγο στη συνέχεια' πρόκειται για την αυτοβιογραφία του Μαρίνου Σιγούρου, γραμμένη προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Ο Σιγούρος

181. *Μακεδονία*, 13/7/1931.

αφιερώνει λιγότερο από δύο σελίδες στους εβραίους της Ζακύνθου και στα γεγονότα της Μ. Παρασκευής και είναι ιδιαίτερα προσεκτικός —στεγνά περιγραφικός, αποστασιοποιημένος— στον τρόπο που αναφέρεται σ' αυτά.¹⁸² Μολονότι προσπαθεί να μην εκδηλώσει τις προσωπικές του πεποιθήσεις, είτε συγκαλύπτοντάς τις κάτω από τα συναισθήματα ενός παιδιού, είτε χρησιμοποιώντας φράσεις-κλειδιά, όπως «ο λαός πίστευε» ή «στη Ζάκυνθο έλεγαν», που απενοχοποιούν τον ίδιο καθιστώντας τον απλό παρατηρητή κι όχι συμμετέχο των γεγονότων, νομίζω ότι παρόλα αυτά μπορούμε να ανιχνεύσουμε τη δική του άποψη για τους εβραίους, την άποψη του ενήλικα, όταν καταγράφει τις αναμνήσεις του και όχι τα συναισθήματα του παιδιού, αυτόπτη μάρτυρα του δράματος.¹⁸³

Ο συντηρητικός Σιγούρος, αν στη σύντομη αυτή αναφορά του στα εβραϊκά της πατρίδας του δεν δηλώνει ασυγκάλυπτα την αντιπάθειά του προς τους εβραίους, πουθενά εντούτοις δεν θα διακρίνει κανείς σημάδια πραγματικής συμπάθειας· ακόμη και η φράση με την οποία κλείνει την αφήγηση των ταραχών, «έβλεπα τους σκοτωμένους, περιτριγυρισμένους από το χυμένο αίμα τους [...]». Το αντίκρυσμα του θανάτου είναι θλιβερό μάθημα για το παιδί που έχει φαντασία», είναι περισσότερο μια ναρκισσιστική, λογοτεχνική αποστροφή παρά μια έκφραση πραγματικής λύπης και συμμόνοιας προς τους νεκρούς.

Από τη νεότερη, τη σύγχρονη μας λογοτεχνία ο μόνος που αξιοποιεί λογοτεχνικά το πογκρόμ της Κέρκυρας του 1891 είναι ο Βασ. Μπούτος στο μυθιστόρημά του «Η συκοφαντία του αίματος».¹⁸⁴ Ο Μπούτος στήνει την ιστορία του χωροχρονικά στην κατεχόμενη από τους γερμανούς Κέρκυρα και αρχίζει την εξιστόρησή του με τη διαταγή του γερμανού Διοικητή (7 Ιουνίου 1944) για καταγραφή του εβραϊκού πληθυσμού του νησιού.

182. Μαρίνος Σιγούρος, *Ο δρόμος της ζωής (Αυτοβιογραφία)*, επιμ. Φαίδων Μπουμπουλίδης, Αθήνα 2004· για τα επεισόδια της Μ. Παρασκευής του 1891 γίνεται λόγος στις σ. 38-39.

183. Φράσεις φαινομενικά αθώες, όπως, «ζούσαν αποκλεισμένοι και περιφρονημένοι εκείνοι που σταύρωσαν το Χριστό» ή «Μια συντροφιά μεθυσμένων... αναθεμάτιζε τους αντίχριστους» νομίζω ότι υποδηλώνουν τουλάχιστον την αρνητική γνώμη του Μ. Σιγούρου για τους εβραίους σε αντίθεση με την ανεξίθρησκέα του πατέρα του, όπως ο ίδιος ρητά δηλώνει: «Έδειχνε τον ίδιο σεβασμό στα διάφορα θρησκευτικά δόγματα». Μαρ. Σιγούρος, *Ο δρόμος...*, σ. 38 και 56-57 αντίστοιχα.

184. Βασίλης Μπούτος, *Η συκοφαντία του αίματος*, Αθήνα 1997· οι αναφορές στα γεγονότα του 1891 στις σ. 14, 18, 25, 31, 51-53.

Οι εβραίοι όχι μόνο αναστατώνονται αλλά και ανησυχούν σοβαρά μνήμες από το παρελθόν ξυπνάνε μέσα τους, καθώς τα γεγονότα του 1891 κάποι-οι από αυτούς τα έζησαν (ο γέρο Αριέ Νεχαμά), ενώ οι νεότεροι (οι γιοί του Ισαάκ και Ντάνης) έχουν ακούσει γι' αυτά από τους παλαιότερους' η μνήμη είναι σ' όλους νωπή.

Οι αναφορές που κάνει ο συγγραφέας στα γεγονότα του 19^{ου} αιώνα και στο παρελθόν της εβραϊκής κοινότητας της Κέρκυρας εμφανίζονται μεν ως ανάκληση της μνήμης, μάλιστα της εβραϊκής μνήμης, ωστόσο τους προσ-δίδει και ερμηνευτική διάσταση ιστοριοποιώντας το λογοτεχνικό λόγο. Έτσι, βάζει το γερο Αριέ όχι απλά να αναθυμάται τα γεγονότα του 1891 αλλά να αποδίδει εκείνη τη βιαιότητα των χριστιανών εναντίον των εβραί-ων σε παρεξήγηση και αυθόρμητη αντίδραση κάποιων ομάδων που έσπευ-σαν να την εκμεταλλευτούν πολιτικά οι δύο αντίπαλες παρατάξεις, τρικου-πικοί και δεληγιαννικοί, οδηγώντας την κατάσταση σε εκτροχιασμό· αντί-θετα, οι γερμανικοί διωγμοί εναντίον των ισραηλιτών είναι, κατά το γερο-εβραίο, αποτέλεσμα πολιτικής και προγραμματισμένης εξόντωσής τους.¹⁸⁵

Με τον τρόπο αυτό ο Μπούτος αντιδιαστέλλει την αντισημιτική πολιτι-κή των γερμανών του 20^{ου} αιώνα από όλες τις προηγούμενες αντισημιτικές εκδηλώσεις, οι οποίες στηρίζονταν κυρίως σε θρησκευτικό υπόβαθρο και είχαν αυθόρμητη λαϊκή εκδήλωση και συμμετοχή, ενώ ο γερμανικός αντι-σημιτισμός εδραζόταν σε φυλετικές αιτίες και είχε οργανωμένη εκδήλωση.

Ως κοινό σημείο του 1891 και του 1944 προβάλλει και καταγγέλλει στο μυθιστόρημά του ο Μπούτος την αντισημιτική στάση του δημάρχου της Κέρκυρας Αντ. Κάλλα,¹⁸⁶ ίδια με του εξαφανισμένου κατά τις ταραχές του 1891 ομολόγου του Μ. Θεοτόκη.¹⁸⁷ Ξενίζει μάλιστα η υπερβολική κατα-

185. Στο ίδιο, σ. 25. Πβ. και Γ. Μαργαρίτης, «Ελληνικός αντισημιτισμός...», ό.π., σ. 26-27, βλ. και σημ. 231.

186. Κάτω από το παραφθαρμένο όνομα του λογοτεχνικού ήρωα του Μπούτου κρύβεται ο πραγματικός δήμαρχος κερκυραίων κατά την περίοδο αυτή Σπυρίδων Δανιήλ Κόλλας, ο οποίος κατά τις μαρτυρίες των ιδίων των κερκυραίων κάθε άλλο παρά αντισημίτης υπήρξε. Ο Κόλλας χρημάτισε δήμαρχος στα διαστήματα: 1/12/1925 - 31/8/1933 και ξανά το 1/4/1934-16/5/1951. Γ. Ν. Σπίγγος, *Η τοπική αυτοδιοίκηση στην Κέρκυρα 1864-1998*, Κέρκυρα 1998, σ. 97-98.

187. Όσο για τον δήμαρχο κερκυραίων Μιχ. Θεοτόκη και τη στάση του κατά τα γεγονότα του 1891, στην πραγματικότητα υπήρξε ουδέτερη, στάση της μη ανάμειξης, για την οποία βεβαίως κατηγορήθηκε από πολλούς συγχρόνους του αλλά και από κάποιους επικροτήθηκε: «Ο δήμαρχος Κερκύρας κ. Μ. Θεοτόκης πολύ ορθώς ποιών

κραυγή του Μπούτου εναντίον του Κάλλα, τον οποίο βάζει να καταφεύγει σε βιβλιογραφία για να τεκμηριώσει τον αντισιμιτισμό του και ως την πλέον αξιοπίστητη πηγή να χρησιμοποιεί αποσπάσματα από κείμενα του Ιωάν. Ρωμανού για τους εβραίους, ερμηνεύοντάς τα βεβαίως και προσαρμόζοντάς τα στις δικές του πεποιθήσεις και αντιλήψεις.¹⁸⁸

Από τον Ξενόπουλο και τον Παπαδιαμάντη, που σχεδόν σύγχρονα και πολύ κοντά στα γεγονότα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα καταπιάνονται λογοτεχνικά με τα εβραϊκά του 1891, θα πρέπει να φτάσουμε στην εκπονή του ίδιου αιώνα για να έχουμε έστω και έμμεση αναφορά σε εκείνη την περίοδο. Ο Βασ. Μπούτος ενώ εμπνέεται και στήνει την πλοκή του μυθιστορηματός του στους πρόσφατους διωγμούς των εβραίων κατά τον 20^ο αιώνα, θεωρεί εντούτοις απαραίτητο να συνδέσει το πρόσφατο παρελθόν με το απώτερο, βρίσκοντας μεταξύ τους ομοιότητες και διαφορές, αλλά κυρίως, καθώς γράφει ιστορικό μυθιστόρημα, να δείξει τη συνέχεια του παρελθόντος στο παρόν μέσα και από τη ζωντανή μνήμη των υποκειμένων της ιστορίας.

Θα κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό κάνοντας αναφορά σε ένα έργο που δεν ανήκει στη νεοελληνική λογοτεχνία, αλλά η υπόθεσή του αφορά εβραίους της Ελλάδας. Πρόκειται για τον «Σολάλ» του Alb. Cohen, γραμμένο στα 1930—πάλι η σημαδιακή δεκαετία του '30— αλλά η ιστορία διαδραματίζει-

απέφυγε ν' αναμιχθή εις όλην αυτήν την υπόθεσιν». *Αχρόπολις*, 15/5 1891' αντίθετα στο υπόμνημά του ο Θ. Κεφαλάς καυτηριάζει ασυγχάλυτα την απάθεια του δημάρχου. Παράρτημα, σ. 169 καθώς και σ. 22.

188. Β. Μπούτος, *ό.π.*, σ. 52-93. Η επιλογή του συγκεκριμένου αποσπάσματος από την αρχή της μελέτης του Ιωάν. Ρωμανού, «Η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας», *Ιστορικά έργα*, επιμέλεια — προλεγόμενα Κ. Δαφνή, Κέρκυρα 1959, σ. 386, έτσι όπως χρησιμοποιείται στο μυθιστόρημα του Μπούτου αφήνει αμφιβολίες, αν δεν δημιουργεί μάλιστα λανθασμένες εντυπώσεις, για τις απόψεις του Ρωμανού ως προς τους εβραίους. Αν ο συγγραφέας συμπεριλάμβανε στο απόσπασμα από το κείμενο του Ρωμανού ακόμη μία μόνο πρόταση, τα πράγματα θα γίνονταν σαφή και μάλιστα θα ανατρεπόταν το σχήμα, καθώς θα αποδεικνυόταν ότι τα «ύποπτα» αυτά «αντισιμιτικά» ερωτήματα δεν είναι χωρίς εξήγηση για τον ιστορικό Ρωμανό αλλά τίθενται ακριβώς για να αναιρεθούν: Τα στενά της παρούσης πραγματείας όρια δεν επιτρέπουν την λεπτολόγον εξέτασιν και τον αυστηρόν έλεγchon των εσφαλμένων περί Εβραίων δοθεισών πληροφοριών, αλλ' η ανίρεσις μιας και μόνης εκ των πολλών περί Εβραίων ημαρτημένων βεβαιώσεων θέλη αρχέση, όπως αποδείξη επί τίνων σφαλερών βάσεων οικοδομούντι τινές των αξιούντων να συγγράψωσι σπουδαίαν δήθεν ιστορίαν. Ι. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 386-387.

ται στις αρχές του ίδιου αιώνα.¹⁸⁹ Είναι ένα ερωτικό μυθιστόρημα, γραμμένο από εβραίο και με ήρωες εβραίους που ζουν στην Κεφαλονιά, όταν ξεκινά η ιστορία, αλλά στη συνέχεια η δράση μεταφέρεται στο κοσμοπολίτικο κλίμα της κεντρικής Ευρώπης.

Ο Cohen στο έργο του δεν παραλείπει, μολονότι οργανικά δεν συνδέεται με την πλοκή της ιστορίας, να αναφερθεί σε δύο γεγονότα σταθμούς της πρόσφατης εβραϊκής ιστορίας: άμεσα στην υπόθεση Dreyfus¹⁹⁰ και έμμεσα στα κερκυραϊκά του 1891. Ο συγγραφέας, ο οποίος γεννήθηκε το 1895 στην Κέρκυρα όπου και έζησε ως το 1900, γνωρίζει για τα «εβραϊκά» της γενέτειράς του μόνο από διηγήσεις, διατηρεί όμως ζωντανό τον απόηχο τους, για τούτο και αισθάνεται την ανάγκη να αναφερθεί σε αυτά έστω και περιπαικτικά και υπαινικτικά, δηλώνοντας έτσι τον αντίκτυπο και τις ψυχολογικές επιπτώσεις που είχαν για πολλά χρόνια αργότερα σε όσους βίωσαν εκείνο το πογκρόμ. Βέβαια, λογοτεχνική αδεία, ο Cohen μεταφέρει τα ιστορικά γεγονότα από την Κέρκυρα στην Κεφαλονιά, όπου ως γνωστό ούτε εβραϊκή κοινότητα υπήρχε ούτε ταραχές έγιναν, και η αναφορά στα βρετανικά θωρηκτά αφορά στα συμβάντα της Κέρκυρας και της Ζακύνθου.¹⁹¹

189. Albert Cohen, *Σολάλ...*, βλέπε και σημ. 10. Σχόλια στο έργο αυτό από Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Πορτραίτα εβραίων στον Σολάλ του Alb. Cohen», Πρακτικά του Α' Συμποσίου ιστορίας, *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορία στη μακρά διάρκεια* (Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοεμβρίου 1991), Αθήνα 1995, σ. 255-266.

190. Ο εβραϊκής καταγωγής λοχαγός του γαλλικού πυροβολικού Αλφρέδος Ντρέυφους κατηγορήθηκε το 1894 για εσχάτη προδοσία, δικάστηκε και καταδικάστηκε, αλλά αθωώθηκε το 1899, γεγονός που εξόργισε τους αντισημίτες της Γαλλίας, οι οποίοι και προκάλεσαν σοβαρά επεισόδια πρόχειρα Θ. Βελλιανίτης, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 18, σ. 563-564 στο λ. Ντρέυφους. Ειδικότερα για την εξέλιξη της υπόθεσης Maurice Paleologue, *Journal de l'affaire Dreyfus 1894-1899*, Παρίσι 1995. Πολιτική ανάλυση της υπόθεσης Ντρέυφους στην πορεία του γαλλικού σοσιαλισμού βλέπε Jean-Jacques Fiechter, *Le socialisme français: De l'affaire Dreyfus à la Grande Guerre*, Γενεύη 1925, σ. 47-57.

191. Το χωρίο, όπου έμμεσα γίνεται αναφορά στα γεγονότα του 1891 έχει ως εξής: Ένας βίαιος θόρυβος τράβηξε την προσοχή τους. Ο αεικίνητος Σωλομόν φαντάστηκε αμέσως απίθανα γεγονότα κι ότι βροντούσαν τα βρετανικά θωρηκτά.

— Οι Εγγλέζοι έρχονται να μας σώσουν τη ζωή και να μας γλιτώσουν από το μακελειό!

— Μην ταραξέσε, είπε ο θεός, ο Καρφοχάρτης είναι που έβηξε.

Alb. Cohen, *ό.π.* σ. 30 (Dreyfus) και 39-41 (1891).

Συνοπτικά και ως γενική διαπίστωση θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη λογοτεχνία η διαφορετικότητα ανάμεσα σε χριστιανούς και εβραίους παρά τα θρησκευτικά, παρά τα φυλετικά της χαρακτηριστικά, έχει κυρίως ταξική τονικότητα. Το μοτίβο αυτό, μολονότι κυρίαρχο και υπερπροβαλλόμενο ίσως από τη λογοτεχνία, δεν είναι εντούτοις παρά το απείκασμα μιας πραγματικότητας γενικότερα αποδεκτής και ιστορικά αποδεδειγμένης.¹⁹²

192. Βλέπε παρακάτω στη σ. 124 την άποψη του Σπ. Δε Βιάζη.

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΑ «ΕΒΡΑΪΚΑ» ΤΟΥ 1891

Τα γεγονότα του 1891 απασχόλησαν τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής επτανήσιους και ελλαδίτες, από τους πλέον εγκρατείς και συντηρητικούς έως τους πλέον προοδευτικούς και φωτισμένους. Μέσα από μια πλούσια αρθρογραφία, αλλά και αυτοτελείς μελέτες διατύπωσαν τις απόψεις τους και ύψωσαν τη φωνή τους ως υπερασπιστές ή κατήγοροι του εβραϊσμού με μετριοπάθεια ή ασυγκάλυπτο φανατισμό και ασυγκράτητη μαχητικότητα.

Πριν όμως αναφερθούμε στην ιστοριογραφία μετά το 1891, ας κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στους επτανήσιους ιστορικούς του 19^{ου} αιώνα και στο έργο τους σε σχέση με τους εβραίους των Ιόνιων νησιών. Ο ζακυνθινός Ερμάννος Λούτζης¹⁹³ αφιερώνει μόνο πέντε σελίδες στους εβραίους της Επτανήσου εξιστορώντας απλά το νομικό κυρίως πλαίσιο και τους όρους λειτουργίας των εβραϊκών κοινοτήτων, όπως αυτό το πλαίσιο ορίστηκε από τις βενετικές αρχές από τον 14^ο έως τον 17^ο αιώνα και το οποίο χαρακτηριζόταν από αυστηρούς περιορισμούς και απαγορεύσεις.

Ο κερκυραίος λόγιος Ιωάννης Ρωμανός θα δημοσιεύσει στα 1871 τη μελέτη του για την ιστορία της εβραϊκής κοινότητας της Κέρκυρας.¹⁹⁴

193. Ερμάννος Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Αθήνα 1856, σ. 178-182, και στην εμπλουτισμένη ιταλική έκδοση του έργου του *Della condizione politica delle isole Jonie sotto il dominio veneto*, Βενετία 1858, σ. 455-461.

194. Ιωάννης Ρωμανός, «Η εβραϊκή κοινότης της Κερκύρας», *Πανδώρα* 22 (15 Οκτ. 1871) φύλ. 518· η μελέτη αναδημοσιεύεται στο περιοδικό *Εικονογραφημένη Εστία*, τ. Α' (Ιαν.-Ιούν. 1891), τχ. 24 (16 Ιουν.) 369-374, τχ. 25 (23 Ιουν.) 385-388, τχ. 25 (30 Ιουν.) 401-403· και τέλος στο Ι. Ρωμανού, *Ιστορικά έργα*, ό.π. Πριν συνεχίσουμε με την παρουσίαση των ιστοριογραφικών έργων για τους εβραίους της Επτανήσου ας αναφέρουμε τη μοναδική γενική βιβλιογραφική απόπειρα του ελληνικού εβραϊσμού

Είναι αξιοσημείωτο ότι μολονότι ύστερα από τα γεγονότα του Απριλίου έρχινε σκόπιμη την αναδημοσίευση της μελέτης στην «Εστία», δεν θεωρήθηκε εντούτοις αναγκαία κάποια προσθήκη με αναφορά στο πρόσφατο εβραϊκό δράμα, επειδή ίσως σκόπευε να ασχοληθεί με το θέμα αυτό σε ευθετότερο χρόνο¹ για τη σιωπή αυτή του κερκυραίου λόγιου εικασίες μόνο μπορούμε να κάνουμε και μάλιστα αυθαίρετες. Η μόνη έμμεση «εμπλοκή» του Ρωμανού με τα εβραϊκά του 1891 είναι η συνεργασία του με τον ανταποκριτή της «Ακροπόλεως» Ν. Σπανδωνή, όταν αυτός επισκέφτηκε την Κέρκυρα για την επιτόπια έρευνά του.¹⁹⁵

Πάντως η μελέτη αυτή του Ρωμανού είναι έως εκείνη τη στιγμή η μοναδική εμπειριστατωμένη μελέτη για την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας από την ίδρυσή της μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Η σύγχρονη περίοδος δεν τον απασχολεί παρά μόνο συνοπτικά στην τελευταία παράγραφο της μελέτης του για να επισημάνει ότι μετά την Ένωση η θέση των εβραίων βελτιώθηκε εντυπωσιακά σε αντίθεση με τα προηγούμενα καθεστώτα της βενετοκρατίας και της αγγλοκρατίας και τώρα να ζουν σε απόλυτη ισονομία με τους υπόλοιπους επτανησίους.¹⁹⁶

Ό,τι ο Ιωάννης Ρωμανός έδωσε με τη μελέτη του για την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας, το αντίστοιχο πράττει ο Σπ. Δε Βιάζης για την κοινότητα της Ζακύνθου.¹⁹⁷ Η μελέτη του Δε Βιάζη, ιστορικά τεκμηριωμένη

(2.290 τίτλοι) με βασικές όμως ελλείψεις σε έλληνες συγγραφείς (λ.χ. Μ. Μηχανίδου, Πέτρος Κασσιμάτης, Γ. Ζαβιτιάνος, Σπ. Παπαγεωργίου κ.ά.), καθώς όλες οι αναφορές του σε ελληνικά έργα είναι έμμεσες από εβραϊκά περιοδικά προερχόμενες, Robert Attal, *Les Juifs de Grèce de l'expulsion d'Espagne à nos jours*, Ιερουσαλήμ 1984. Τα κενά στην ελληνική εβραϊκή βιβλιογραφία δυστυχώς δεν καλύπτει —όπως θα ήταν αναμενόμενο— το μεταγενέστερο έργο του Σωζ. Θωμόπουλου, *Ελληνική Εβραϊκή βιβλιογραφία (Αυτοτελείς εκδόσεις 1716-1985)*, Αθήνα 1987, όπου συγκεντρώνονται 412 συνολικά τίτλοι αλλά διαπιστώνονται αρκετές και ουσιαστικές ελλείψεις.

195. Βλέπε εδώ σ. 81. Ο Ι. Ρωμανός πέθανε ξαφνικά στις 24 Μαρτίου 1892, δηλαδή σχεδόν ένα χρόνο μετά τα γεγονότα του Απρίλη του 1891.

196. Η τελευταία παράγραφος της μελέτης του Ρωμανού έχει ως εξής: *Μόνον μετά την ένωση της Επτανήσου με τα της Ελλάδος, ότε πάσα διάκρισις και πας φραγμός μεταξύ πολιτών διαφόρων θρησκευμάτων αφηρέθη, ανέκτησαν οι Εβραίοι πάντα τα πολιτικά αυτών δικαιώματα. Είθε δε του πολυτίμου τούτου προνομίου να ποιώσιν εν τω μέλλοντι χρήσιν τοιαύτην, ήτις να ή ίδια μεν ωφέλιμος προς την Κέρκυραν, καθόλου δε σύμφωνος προς τας αρχάς και τους πόθους της όλης Ελλάδος.* » Ι. Ρωμανού, *Ιστορικά έργα...*, σ. 405.

197. Σπυρίδων Δε Βιάζης, « Η εβραϊκή κοινότης της Ζακύνθου », *Παρνασσός*

όπως και του Ρωμανού, καθώς στηρίζεται σε ανέκδοτο και εκδεδωμένο αρχειακό υλικό και βιβλιογραφία της εποχής, εξιστορεί τη ζωή των εβραίων της Ζακύνθου από τον 15^ο αιώνα έως το τέλος της ενετοκρατίας. Δεν μπαίνει καθόλου στον 19^ο αιώνα παρά μόνο στην καταλικτήρια παράγραφο για να επισημάνει την απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων των εβραίων μετά την αναχώρηση των Γάλλων και την επαναπόκτησή τους αμέσως μετά την ένωση με την Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστική η εντυπωσιακή ομοιότητα του σημείου αυτού με το αντίστοιχο της μελέτης του Ρωμανού:

*Οι Εβραίοι, ολίγες μετά την αναχώρησιν των δημοκρατικών Γάλλων απώλεσαν εκ νέου τα πολιτικά αυτών δικαιώματα, ανέκτησαν αυτά μετά την Ένωσιν τις Επτανήσου, ότε μεταξύ των πολιτών έπαυσε πάσα διάκρισις. Του πολυτίμου τούτου προνομίου του Συντάγματος δέον οι Εβραίοι να αποδείξωσιν ότι είνε άξιοι και μετά των λοιπών χριστιανών συμπολιτών των να συνεργασθώσιν υπέρ της ευημερίας και του μεγαλείου της κοινής πατρίδος.*¹⁹⁸

Η φιλοσημιτική στάση του ζακυνθινού ιστορικού, συγκρατημένη πλην όμως διάχυτη σε όλο το έργο, γίνεται σαφέστερη στην τελευταία σελίδα, όταν δηλώνει ότι οι εβραίοι της Ζακύνθου, ελληνόφωνοι κι εργατικοί, σε μεγάλη ώσμωση με τη ζακυνθινή κοινωνία, η κοινότητά τους «ωφέλιμος μάλλον ή επιζήμιος εγένετο εις τον τόπον» και το μόνο που είχαν να τους καταλογίσουν ήταν η αφόρητη τοκογλυφία τους.

Και ο Δε Βιάζης, εξάλλου, διαφοροποιεί κοινωνικά τον αντισημιτισμό των συμπολιτών του, αποδίδοντάς τον στα κατώτερα στρώματα, ενώ «η καλή τάξις, η αριστοκρατία δηλαδή» δεν έδειξε τα ίδια δείγματα μισαλλοδοξίας αλλά συμπαρίστατο στους εβραίους «παρέχουσα μάλιστα αυτοίς και καταφύγιον» κάθε φορά που θα συνέβαινε αναταραχή και οχλαγωγία, μεταξύ των δύο κοινοτήτων.¹⁹⁹ Ίσως εδώ να έχουμε για πρώτη

14 (1891), φύλ. 10 (Ιούν. 1892) 624-637, φύλ. 11 (Ιούλ.) 662-670, φύλ. 12 (Αύγ.) 723-735.

198. Σπ. Δε Βιάζης, ό.π., σ. 735.

199. Στο ίδιο, σ. 734· βλέπε και στη σ. 626 όπου ο Δε Βιάζης παραδέχεται ότι οι εβραίοι της Ζακύνθου δεν είχαν μεν τα προνόμια των ομοθρήσκων τους της Κέρκυρας, αλλά ζούσαν σχετικά ευτυχισμένοι, «καθότι ούτε αι ενετικάι αρχαί, ούτε αι τοπικάι, ούτε οι ευγενείς έτρεφον εναντίον αυτών άσπονδον μίσος, αλλά σχετικώς όσον ηδύναντο προσεπάθουν να είνε προς αυτούς φιλόανθρωποι, ως εναργώς δηλούται εκ των διατάξεων και προγραμμάτων πασών των αρχών». Εδώ ο Δε Βιάζης διαφοροποιείται σαφώς από άλλους ιστορικούς θεωρώντας ευεργετική τη βενετική διακυβέρνηση

φορά το μοτίβο του ταξικού ρατσισμού, ο οποίος διαπερνά τον φυλετικό ή τον θρησκευτικό, και το οποίο εναργέστερα επαναλαμβάνεται στα λογοτεχνικά κείμενα.

Τέλος, ας σημειωθεί ότι και ο Δε Βιάζης, όπως και ο Ρωμανός, δεν κάνει την παραμικρή μνεία στα πρόσφατα γεγονότα του Πάσχα του 1891, μολονότι θα μπορούσε να εικάσει κανείς ότι το έναυσμα της μελέτης του ενδεχομένως να το έδωσαν ακριβώς εκείνες οι ταραχές, όπως υποδεικνύει ο χρόνος δημοσίευσης (Ιούνιος-Αύγουστος 1892) στον *Παρνασσό*.

Την ίδια χρονιά τυπώνεται στην Κέρκυρα το βιβλίο του Γ. Ζαβιτσιάνου *Ακτίς φωτός*, το οποίο διαχρονικά και πανευρωπαϊκά διαπραγματεύεται το θέμα της «συκοφαντίας του αίματος» και τους εξαιτίας αυτού διωγμούς των εβραίων.²⁰⁰ Εδώ, είναι πλέον σαφές ότι ο συγγραφέας εφορμάται από τα γεγονότα της Κέρκυρας για να διατυπώσει προσωπικές σκέψεις γύρω από τον αντισημιτισμό όχι μόνο ως φαινόμενο της ελληνικής κοινωνίας αλλά και άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Ως επτανήσιος, εξάλλου, αισθάνεται και αυτός, όπως ο Καρρέρ και άλλοι, την ανάγκη να υπερασπιστεί την υπόληψη των επτανησίων, η οποία είχε αμαυρωθεί διεθνώς, εξαιτίας των γνωστών ταραχών της Κέρκυρας και της Ζακύνθου· τούτο το διατυπώνει με σαφήνεια στην εισαγωγή του, όπου αφήνει να διαγραφεί ο σκοπός της μελέτης του: Να δείξει ότι οι λαοί της Ευρώπης είναι αυτοί που χαρακτηρίζονται από αντιεβραϊκό πνεύμα και όχι οι έλληνες και μάλιστα οι επτανήσιοι, οι οποίοι στο βαθμό όπου απέκτησαν αυτή την ιδεολογία την οφείλουν στις μακραίωνες ξένες κυριαρχίες.²⁰¹

Αρχίζει την εξιστόρησή του από τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας, τα οποία αφηγείται συνοπτικά σε τέσσερις μόνο σελίδες, για να προχωρήσει στη συνέχεια στην παράθεση περιπτώσεων, όπου αποδεδειγμένα είχαν κατηγορηθεί άδικα οι εβραίοι για ανθρωποθυσίες χριστιανόπαιδων σε διάφορα

για τον εβραϊκό πληθυσμό της Επτανήσου, ενδεχομένως συγκρίνοντάς την με την όλη βενετική πολιτική στα Ιόνια νησιά.

200. Γ. Α. Ζαβιτσιάνος, *Ακτίς Φωτός. Ο καταδιωγμός των Εβραίων εν τη ιστορία, Κέρκυρα 1891*· το ίδιο έργο κυκλοφορεί και ιταλικά: *Un raggio di luce. La persecuzione degli Ebrei nella storia, riflessioni di Giorgio A. Zaviziano*, Κέρκυρα τυπογρ. Κοραΐς, 1891· πβ. επιλογή και σχόλια στο βιβλίο του Ζαβιτσιάνου από τον Γιώργο Ζούμπο, «*Ακτίς Φωτός. Ο καταδιωγμός των Εβραίων εν τη ιστορία*», *Χρονικά*, τχ. 131 (Μάιος-Ιούνιος 1994) 19-21.

201. Γ. Α. Ζαβιτσιάνος, *Ακτίς...*, σ. ιγ'-ιδ'.

μέρη εντός και εκτός Ελλάδας, και θα κλείσει το ογκώδες σύγγραμμά του με την έκδοση συναφούς τακμηριωτικού υλικού. Τέλος, κάνει αναφορά, κατακρίνοντας την αντισημιτική τους θέση, σε δύο βιβλία που μόλις είχαν κυκλοφορήσει: πρόκειται για τα έργα της Μαρίας Μηχανίδου²⁰² και του Πέτρου Κασσιμάτη.²⁰³

Η κρίση του για τη Μηχανίδου είναι συγκρατημένη από σεβασμό στο φύλο της, αλλά απορεί πώς είναι δυνατόν χριστιανή ορθόδοξη να γίνεται «διερμηνεύς τόσον σοβαράς συκοφαντίας, όπως προκαλέση σκηνάς αντιστρατευομένας εις τας διδασκαλίας του Χριστού, και προς σκοπόν φιλανθρωπίας!, ως αύτη λέγει»· δηλαδή από τα έσοδα των πωλήσεων του βιβλίου της να ιδρύσει σχολείο για τα άπορα παιδιά των Β.Α. προαστίων του Πειραιά, τα οποία «δίκην κτηνών κυλίνονται εις τας οδούς. Ωραία και μεγαλόψυχος ελεημοσύνη!! Ο σκοπός αγιάζει, ίσως, τα μέσα;».²⁰⁴

Ως προς το βιβλίο του Κασσιμάτη, ο Ζαβιτσιάνος το χαρακτηρίζει αμάλγαμα διαφόρων αντισημιτικών παλαιότερων δημοσιευμάτων, ιδιαίτερα του συγγράμματος του Ερρ. Δεπόρτες· όσο για τις λίγες πρωτότυπες σελίδες που ο Κασσιμάτης αφιερώνει στο τέλος του βιβλίου του στο έγκλημα της Κέρκυρας, είναι αρκετές για να καταλάβει κανείς την ποιότητα του

202. Μαρία Μηχανίδου, *Η ανθρωποθυσία παρά τοις Ιουδαίοις, δράμα πρωτότυπον απολήγον εις κωμωδίαν*. Για το βιβλίο αυτό, το οποίο ξεσήκωσε έντονες αντιδράσεις ανάμεσα στους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής και όχι μόνο φραστικές βλέπε τα επεισόδια που προκάλεσε στην Αθήνα, σε μονόφυλλο που κυκλοφόρησε στην Κέρκυρα (13 Ιουνίου 1891) με τίτλο, *Το εν Αθήναις σκάνδαλον και ο Ραββίνος*. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ιονική...*, αρ. 9047· βλ. και σημ. 142. Ειδικά με την Μαρία Μηχανίδου και το όλο έργο της γενικά ασχολείται και το ανώνυμο άρθρο στην *Εφημερίδα* της 25/1/1891, για το οποίο έγινε λόγος και προηγουμένως, σ. ... Παραθέτουμε την ενδιαφέρουσα άποψη του αρθρογράφου για το πρόσωπο της συγγραφέας: *Η κυρία Μηχανίδου δεν είναι τυχαία τις και άγνωστος εις τον κόσμον των γραμμάτων. Τουναντίον είναι γυνή λογία, γράφουσα γράμματα και διηγήματα, πολυγράφος δε, ως είδος Στεφάνου Ξένου, του οποίου δεν είναι παράδοξον αν διατελή και πνευματική μαθητρία, αφού άλλως τε τον αναφέρει λίαν τιμητικώς εις το νεώτατον αυτό των συγγραμμάτων της ως σπουδαιότατον συγγραφέα*.

203. Πέτρος Κασσιμάτης, *Αίμα, Εβραίοι, Ταλμούδ, ήτοι αποδείξεις θρησκευτική...*, τχ. α' - β', βιβλίο Α', Αθήνα 1891. (πβ. Ém. Legrand, *Bibliographie Ionienn* τ.2, Παρίσι 1910, αρ. 3736.) Ο Σπ. Δε Βιάζης, «Η εβραϊκή...», σ. 729 σχολιάζει και διορθώνει τον Π. Κασσιμάτη σε όσα ανακριβή αναφέρει στις σ. 146,147,149 σχετικά με δύο μαρτυρικούς θανάτους παιδιών στη Ζάκυνθο, το 1712 (πραγματικό γεγονός) και το 1714 (επινόημα του συγγραφέα).

204. Γ. Ζαβιτσιάνος, *Ακτίς...*, σ. 60-61.

έργου αυτού, σημειώνει επικριτικά ο Ζαβιτσιάνος.²⁰⁵

Το αντισημιτικό δράμα της Μ. Μηχανίδου και όσα αυτό συνέγκυσε — επεισόδια που προκλήθηκαν από την ίδια αλλά και αναγνώστες του έργου της — σε συνδυασμό με τις αντιεβραϊκές ταραχές της Κέρκυρας έδωσαν αφορμή στον Τιμ. Αμπελά να γράφει τον Ιούνιο του 1891²⁰⁶ δοκίμιο για τις προλήψεις που επικρατούσαν στον ελληνικό χώρο ως προς τις χριστιανοθυσίες των εβραίων, και οι οποίες είχαν αποτελέσει θέματα ποιητικών συνθέσεων. Ο Αμπελάς, βεβαίως, προσεγγίζει το θέμα με φιλοσημιτική διάθεση.

Ας επανέλθουμε τώρα για να εξετάσουμε συστηματικότερα το σύγγραμμα του Φρ. Καρρέρ, στο οποίο έγιναν ήδη αρκετές αναφορές σε προηγούμενα κεφάλαια.²⁰⁷ Ασφαλώς και δεν είναι στους στόχους και στα πλαίσια τούτης της εργασίας η διεξοδική ενασχόληση και ο κριτικός σχολιασμός της ιστορικής αυτής πραγματείας· θα περιοριστούμε λοιπόν να παρουσιάσουμε εδώ τις βασικές θέσεις του συγγραφέα του.

Καταρχήν, το χρησιμοποιήσαμε και το αντιμετωπίσαμε ως πηγή για το συμβαντολογικό μέρος της μελέτης, όχι μόνο επειδή ο συγγραφέας είναι σύγχρονος και αυτόπτης μάρτυρας των εβραϊκών της Ζακύνθου, αλλά και επιπλέον γιατί αξιοποιεί και παρουσιάζει σχετικά με το θέμα τεκμήρια (ανακριτικά και δικαστικά αρχεία, Τύπος).

Ο Καρρέρ δεν παραθέτει απλώς τα γεγονότα, δεν αφηγείται πράξεις αποτρόπαιες, αλλά προσπαθεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τις αντιδράσεις τόσο του απλού λαού όσο και τη στάση των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών, αναζητώντας τα βαθύτερα αίτια, μη αρκούμενος μόνο στις αφορμές και τα επιφανόμενα.

Παρουσιάζει τις ποικίλες τρέχουσες απόψεις για το έγκλημα και τις κοινωνικές συνέπειές του σχολιάζοντάς τις με κριτική διάθεση και διατυπώνει τη συμφωνία ή διαφωνία του προβάλλοντας τη δική του λογική και επιχειρηματολογία. Έτσι, δεν διστάζει να επιρρίψει την ευθύνη στους αρμόδιους και να κατηγορήσει τις αρχές για «απόλυτον αδράνεια», «απόλυτον σιωπήν», «απόλυτον νάρκη», ενώ ήταν στο χέρι τους να διαφωτίσουν το λαό και να προλάβουν ή έστω να σταματήσουν τα έκτροπα. Από την άλλη

205. Στο ίδιο, σ. 60.

206. Τιμολέων Αμπελάς, «Οι Εβραίοι και η περί αυτών πρόληψις εν τη ελληνική ποιήσει», *Εθνικών Ημερολόγιον Κ. Σκόκου* 1892, σ. 307-309.

207. Βλέπε εδώ κυρίως σ. 48-53.

πλευρά όμως δεν συντάσσεται με όσους καταλόγιζαν στην ελληνική κυβέρνηση στάση δουλοπρεπή και υποστήριζαν «ότι έτρεμε και έπτυσεν απέναντι των Εβραίων τραπεζίτων, μεθ' ων διεπραγματεύετο δάνεια και οικονομικούς συνδυασμούς»· παραδέχεται εντούτοις ότι με τις άστοχες ενέργειές της «αντί να κατευνάση έτι μάλλον συνετέλεσεν, ως είπομεν, εις το να επαυξηθεί ο ερεθισμός και η αγανάκτησις του λαού κατά των Εβραίων».²⁰⁸

Καθώς ο ίδιος δεν πιστεύει ότι ο ερεθισμός του πλήθους κατά των εβραίων οφείλεται σε θρησκευτικό φανατισμό, προσεγγίζει το θέμα της «συκοφαντίας του αίματος» με προσοχή, επιφυλακτικότητα και διάθεση αναίρεσής του και κατάρριψης του σχετικού μύθου.²⁰⁹ Η μέθοδος που ακολουθεί για να κατανοήσει μια κατάσταση συνίσταται στο να θέτει ο ίδιος ερωτήματα ή να παίρνει τις τρέχουσες απόψεις και απορίες, να τις αποδομεί και στη συνέχεια να τις αντικρούει· για την τακτική του αυτή όμως αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί προλαβαίνοντας έτσι τις κατηγορίες, που κάποιοι, ενδεχομένως, θα είχαν τη διάθεση να του προσάψουν: «μετ' ειρωνικού μειδιάματος ίσως μας παρατηρήση τις ότι όλας τας ανθρωπίνους πράξεις εάν καλώς τας εξετάση τις δύναται ν' ανεύρη τα αίτια άτινα τας παρήγαγον. [...] Είμεθα σύμφωνοι αλλά της ιστορίας τοιούτους είναι ο σκοπός». Και θα κλείσει ο Καρρέρ το κεφάλαιο αυτό με ένα μάθημα για το πώς «δεῖ ιστορίην συγγράφειν».²¹⁰

208. Φρ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός...*, σ. 184-186.

209. Στο ίδιο, σ. 203-204. Η Ευτ. Αμιλήτου, «Έρωτας και θάνατος...», ό.π., σ. 408-420, αναλύοντας το έργο του Καρρέρ αποφαινεται ότι πρόκειται για αντισημιακό έργο και ότι ο συγγραφέας έχοντας δοκιμάσει κάθε είδος ρητορικού λόγου (επιδεικτικό, δικανικό, συμβουλευτικό) «καταλήγει έτσι στη ρητορική του αποκλεισμού του Άλλου, με στήριγμά του μια ψευδο-επιστημονική επιχειρηματολογία», σ. 420. Μια πιο προσεκτική ανάγνωση του έργου του Καρρέρ καθώς και όσα γνωρίζουμε για το πρόσωπό του θεωρώ ότι δεν συνηγορούν με την άποψη αυτή.

210. Στο ίδιο, σ. 217· θα ενδώσω στον πειρασμό να παραθέσω το σχετικό χωρίο μολονότι ξεφεύγει από τα συγκεκριμένα θεματικά πλαίσια της μελέτης: *Ο πρώτιστος δε όρος κατά την γνώμην μας, της καλώς γεγραμμένης ιστορίας δεν είνε μόνη η ξηρά και άγνοος έκθεσις των γεγονότων, δεν είναι μόνη η δικαιοσύνη και η αμεροληψία, αλλά προ πάντων η επισταμένη εξέτασις και κρίσις υφ' όλας τας επόψεις, των περιγραφόμενων συμβάντων ίνα εξ όλων τούτων προκύψη η ζητουμένη αλήθεια, ούτως ώστε εν τω καθρέπτη τούτω των ανθρωπίνων πράξεων ορώσαι αι μέλλουσαι γενεαί, ως και άλλοτε είπομεν, διδασκόμεναι και μανθάνουσαι ν' αποφεύγωσι τα λάθη εις α υπέπεσον και τα δεινά, άπερ αυτών υπέστησαν.*

Ως επτανήσιος πνευματικός άνθρωπος θα αφιερώσει, καθώς είναι φυσικό, ιδιαίτερο κεφάλαιο²¹¹ για την ανασκευή όσων γράφτηκαν από τον ελληνικό και το διεθνή Τύπο εναντίον των επανησίων με αφορμή τα εβραϊκά της Κέρκυρας. Οι σελίδες αυτές είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και διαφωτιστικές, γιατί στη ουσία ο Καρρέρ, υπερβαίνοντας τα συγκεκριμένα περιστατικά και την υπεράσπιση των συμπατριωτών του, διαπραγματεύεται το θέμα των σχέσεων Επτανήσου-Ελλάδας. Εικοσιπέντε χρόνια μετά την Ένωση και η πραγματική «ένωση» δεν έχει επέλθει. Οι παλαιοελλαδίτες αμφισβητούν την ελληνικότητα των επανησίων, περιγελούν τις ιδιοσυγκρασιακές ιδιαιτερότητές τους και αρνούνται την πολιτισμική τους ιδιοπροσωπία: τους κατηγορούν ότι είναι ονειροπόλοι, ουτοπιστές, θερμοκέφαλοι, φανατικοί.

Όλες αυτές τις «μομφές» ο Καρρέρ μπορεί να μη τις αρνείται απόλυτα, καθώς δεν τις θεωρεί στο βάθος μομφές: ότι όμως οι επτανήσιοι είναι «αντιπατριώται, αντεθνικοί και ουχί Έλληνες, κατά την ευρείαν της λέξεως έννοιαν, ουδέποτε».²¹² Οι σελίδες που ακολουθούν αποτελούν ένα ιστορικό δοκίμιο πάνω στις έννοιες έλληνες-ελληνισμός, την εθνική ιδέα, το εθνικό κράτος: η έκταση, εξάλλου, που αφιερώνει ο Καρρέρ στο θέμα αυτό —πλέον των 40 σελίδων σε σύνολο 312— δείχνει αφενός το μέγεθος της προσβολής που αισθάνθηκε ως επτανήσιος και ως πνευματικός άνθρωπος και αφετέρου την ιστορική συνείδηση του συγγραφέα, ο οποίος νοιάζεται για την αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας.

Η αρχή αυτή που γενικά πρυτανεύει στη δεοντολογία του επτανήσιου ιστορικού αναδεικνύεται πολύ πιο έξεργα στο κεφάλαιο του βιβλίου του που τιτλοφορείται «Το βούλευμα».²¹³ Εκεί καταγράφει, αναδημοσιεύοντας από τη δικαστική εφημερίδα της Ζακύνθου «Το Δίκαιον», το πόρισμα της ανακριτικής και δικαστικής διαδικασίας, παραθέτει τα ονόματα όλων των υπόπτων που προσήχθησαν σε δίκη και αναφέρει τις ποινές που επιβλήθηκαν ή τις απαλλακτικές αποφάσεις του δικαστηρίου. Η ανάγκη για ακριβοδίκαιη απόδοση ευθυνών και αντικειμενική παρουσίαση της όλης υπόθεσης, ώστε να

211. Στο ίδιο, σ. 217-260* είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος του εκτενέστατου αυτού κεφαλαίου: *Φωνή διαμαρτυρίας*.

212. Στο ίδιο, σ. 241-247, όπου όλο το τμήμα με τις αναιρέσεις των κατηγοριών προς τους επανησίους.

213. Στο ίδιο, σ. 261-282.

διατηρηθεί στη μνήμη και να θεθεί στην κρίση της ιστορίας μια μελανή στιγμή του λαμπρού παρελθόντος του νησιού του, κάνει τον Καρρέρ να μην περιοριστεί μόνο στους πρωτεργάτες των επεισοδίων, αλλά σε όλους τους ενεχόμενους ανεξαιρέτως βαθμού ενοχής για να αποδοθεί έτσι όντως ιστορικά δικαιοσύνη στον αδίκως σπλωθέντα σύμπαντα ζακυνθινό λαό.

Έγινε ήδη σύντομη αναφορά σε δύο σύγχρονα με τα γεγονότα αντιεβραϊκά έργα, αυτά της Μ. Μηχανίδου και του Π. Κασσιμάτη. Στη συντήρηση και υποδαύλιση του αντισημιτισμού έρχεται να συμβάλει, πολύ κοντά στα γεγονότα του 1891 γραμμένο, το βιβλίο του Ν. Οικονόμου.²¹⁴ Πρόκειται για ένα επιστημονικοφανές σύγγραμμα, με το οποίο ο συγγραφέας επιχειρεί να αποδείξει όντως την τέλεση ανθρωποθυσιών από μέρους των εβραίων, παρέχοντας με τον τρόπο αυτό το θεωρητικό πλαίσιο στον διαιωνιζόμενο μύθο.

Παράλληλα με τις σκοταδιστικές αυτές θεωρίες δεν έλειψαν βέβαια και οι φωτισμένες προσωποκότητες της εποχής, που ύψωσαν τη φωνή τους και πήραν ευθαρσώς θέση απέναντι στα αντισημιτικά παραληρήματα, επιχειρώντας με αδιάσειστα στοιχεία και λογικά επιχειρήματα να καταρρίψουν την πρόληψη αυτή. Είδαμε την προσπάθεια του Ζαβιτσιάνου²¹⁵ κοντά σ' αυτόν λίγα χρόνια αργότερα και ακριβώς εξ αφορμής των «εβραϊκών» της Κέρκυρας ο Σπ. Παπαγεωργίου θα επιχειρήσει με το έργο του²¹⁵ την ανα-

214. Ν. Οικονόμου, *Η φωνή του αίματος, ήτοι συλλογή ιστορικών και δικαστικών αποδείξεων περί της υπό των Εβραίων χρήσεως αίματος χριστιανών...*, Βουκουρέστι 1892.

215. Σπ. Παπαγεωργίου, *Σφάζουσιν οι Εβραίοι Χριστιανόπαιδας και πίνουνσι το αίμα των;*, Αθήνα 1902. Πρόκειται για ομιλία που εκφωνήθηκε στον «Παρνασσό» το 1901 και «ευμενώς εγένετο δεκτή και παρά των ακροατών και παρά της δημοσιογραφίας της πρωτεύουσής», καθώς σημειώνει ο συγγραφέας στον πρόλογο της έκδοσης. Αφού αποδείξει με στοιχεία σοβαρά κι αδιάσειστα όλως ανυπόστατη την κατηγορία της ανθρωποθυσίας χριστιανοπαίδων από τους εβραίους, καταλήγει στην ομιλία του με κήρυγμα συναδέλφωσης και ανεξίτηλς οικείας όλων των λαών: *Μη δίδομεν πίστιν εις μωρολογίας, ας επινοεί ο φανατισμός, εκτρέφει και διαδίδει η μισαλλοδοξία ή και το συμφέρον, και πιστεύει η αμάθεια. Ώμεν, κύριοι, αληθείς οπαδοί του Ευαγγελίου, του αποστρεφόμενου την μισαλλοδοξίαν' εάν μη, ώμεν τουλάχιστον άνθρωποι και φιάνθρωποι! Πάντες, χριστιανοί και ιουδαίοι, μωαμεθανοί και ειδωλολάτρες ήμεθα δημιουργήματα του αυτού ουρανού Πατρός' πάντες ήμεθα αδελφοί και τέκνα ίσα Εκείνου' μη μισώμεν αλλήλους λοιπόν' μη αλληλοτρανώμεθα. Προπάντων δε ας ερευνώμεν να εύρωμεν την αλήθειαν, άνευ προκαταλήψεων και ανεξίθρησκως' διότι εν τη ευρέσει της αληθείας έγκειται η σωτηρία ημών' «Και αλήθεια σώσει ημάς»!*

σκευή του σε παγκόσμια κλίμακα διαιώνιου μύθου, ο οποίος τόσα δεινά επέσυρε σε εβραίους, αλλά και χριστιανούς κάθε φορά που αναβίωνε.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στις σύγχρονες ιστορικές μαρτυρίες και μελέτες για τα γεγονότα του 1891 ας δούμε και μια, αν όχι σύγχρονη πολύ κοντά πάντως στα γεγονότα, ιδιάζουσα μαρτυρία, σαν απόηχό τους, ενός ξένου επισκέπτη της Ζακύνθου στο χρονικό διάστημα 1901-1902. Πρόκειται για τον αυστριακό βαρόνο Λουδοβίκο Σαλβατόρ και το ογκώδες σύγγραμμά του *Zante*, αποτέλεσμα της πολύμηνης διαμονής του στο νησί.²¹⁶ Ο φιλοπερίεργος αλλά και φιλόστοργος λόγιος Λ. Σαλβατόρ βλέπει τον τόπο και ακούει τους ανθρώπους δίνοντας έτσι μια σφαιρική, αδιάσπαστη ανθρωπολογική-λαογραφική, σύγχρονη εικόνα του νησιού αλλά και της ιστορίας του. Αφιερώνει επτά σελίδες στην ισραηλιτική κοινότητα της Ζακύνθου ξεκινώντας από τη σύγχρονη κατάσταση και κάνοντας μια σύντομη αναδρομή στο παρελθόν της· αναφέρεται στους σημαδιακούς σταθμούς της ιστορικής της πορείας με ακρίβεια για πράγματα ήδη γνωστά από την έως τότε υπάρχουσα βιβλιογραφία, στην οποία, άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται, αλλά και στην άμεση ενημέρωση που έχει από σύγχρονους ντόπιους λογίους, όπως ο Σπ. Δε Βιάζης, ο Λεων. Ζώης, ο Τιμολέων Αμπελάς και άλλοι λιγότερο γνωστοί.²¹⁷

Καθώς σημειώνει οι περιστασιακοί διωγμοί του παρελθόντος εναντίον των εβραίων —η αναφορά είναι στα γεγονότα του 1712 και 1760— δεν στάμπησαν εντούτοις, όπως θα ήταν αναμενόμενο, με την ένωση της Επτανήσου και την απονομή ισοπολιτείας στους ισραηλίτες:

Η τρίτη λεηλασία των Ισραηλιτών, που κατοικούσαν στην πόλη, επιχειρήθηκε κατά τη Μεγ. Παρασκευή του έτους 1891, με την περιφορά του Εσταυρωμένου, επειδή η διοίκηση δεν άφησε το λαό να μπει στο γκέτο,

216. Ο Λουδοβίκος Σαλβατόρ θα επισκεφτεί και θα παραμείνει για αρκετούς μήνες στη Ζάκυνθο στη χρονική περίοδο 1901-1902. Για τον Λ. Σαλβατόρ και το ιδιαίτερα ενδιαφέρον, αλλά άγνωστο και αναξιόπιστο συγγραφικό του έργο, βλέπε το αφιέρωμα του περιοδικού *Επτανησιακά Φύλλα*, τχ. 24 (2004)· ειδικότερα μετάφραση από τον Ζαφ. Ακτύπη του κεφαλαίου για την «Ισραηλιτική κοινότητα στη Ζάκυνθο» στις σ. 107-112.

217. Για τις σχέσεις του Λουδ. Σαλβατόρ με τους ζακυνθινούς λόγιους βλέπε Διον. Σέρρας, «Ο Λουδοβίκος Σαλβατόρ και το *Zante* του τότε και σήμερα», *ό.π.*, σ. 53· Διον. Ν. Μουσμότης, «Λουδοβίκος Σαλβατόρ-Τιμολέων Αμπελάς», *ό.π.*, σ. 233-242 και Διον. Σέρρας, «Λουδοβίκος Σαλβατόρ και Λεωνίδας Χ. Ζώης. Γραφές για τη γνωριμία και τη συνεργασία τους», *ό.π.*, σ. 243-280.

για να μην εξυβριστούν οι Ισραηλίτες. Αυτή η πρόθεση υποδαυλίστηκε από την είδηση, ότι δήθεν οι Ισραηλίτες είχαν φονεύσει στην Κέρκυρα ένα αγόρι, για να χρησιμοποιήσουν το αίμα του για τους άζυμους άρτους τους, κάτι βέβαια που ήταν μόνο μύθος. Η διοίκηση καταδίκασε όλους εκείνους τους χριστιανούς που λεηλάτησαν ή ήσαν η πρωταίτιοι αυτής της παρεκτροπής. Τότε ζούσαν στη Ζάκυνθο 271 Ισραηλίτες, αλλά μετά από αυτό το περιστατικό αναχώρησαν από εδώ πάνω από 200· σιγά-σιγά όμως οι περισσότεροι επέστρεψαν και πάλι.²¹⁸

Στο παραπάνω συνοπτικό παράθεμα δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει τη μοναδική αλλά ουσιώδη ανακρίβεια ότι το φονευμένο παιδί στην Κέρκυρα το 1891 ήταν αγόρι. Αν δεν προσπεράσουμε αυτή την ανακρίβεια με την επιπόλαιη εξήγηση *lapsus calami* του συγγραφέα —το γερμανικό κείμενο γράφει σαφώς *eine knabe*—, τότε θα πρέπει να αναρωτηθούμε για τους λόγους αυτής της παρανόησης: Οφείλεται στον ίδιο τον Σαλβατόρ, ο οποίος συγγέει το φονικό της Ζακύνθου του 1712 με το φονικό της Κέρκυρας του 1891; Ή μήπως η σύγχυση θα πρέπει να αποδοθεί στον πληροφορητή του; Τούτο όμως θα σήμαινε ότι δέκα μόλις χρόνια μετά τα γεγονότα η μνήμη έχει αλλοιωθεί, έχει απαλείψει κάποια σημεία επουσιώδη που δεν αφορούν άμεσα την κοινωνία της Ζακύνθου, όπως είναι η αφορμή που προκάλεσε τις ταραχές, τους φόνους, τις βιαιοπραγίες και τις λεηλασίες των εβραϊκών περιουσιών στο νησί, κρατώντας μόνο νωπά τα αποτελέσματα και τις συνέπειες μιας τραγικής πράξης που λειτούργησε μόνο ως ωστικό κύμα, καθώς όλοι γνώριζαν ότι άλλες ήταν οι υποβόσκουσες πραγματικές αιτίες που προκάλεσαν τη βίαιη αντίδραση ομάδων του χριστιανικού πληθυσμού. Άλλωστε, η πιθανολογούμενη σύγχυση για έναν Ζακυνθινό θα ήταν κατανοητή και απόλυτα αποδεκτή, καθώς ο φόνος του δικού τους αγοριού το 1712 ήταν αυτό που είχε βαθιά εγχαραχτεί στην τοπική μνήμη.

Σταματώντας εδώ την περιδιάβασή μας στο συγχρονικό ιστοριογραφικό τοπίο των «εβραϊκών» του 1891 θα αναφέρουμε μία, ίσως όχι τυχαία, έκδοση του 1892· τη χρονιά εκείνη τυπώνεται στην Κέρκυρα, μεταφρασμένο από τον Λάζαρο Βελλέλη το έργο του Θεόδ. Ρεϊνάχ,²¹⁹ μια γενική ιστορία της ισραηλίτικης φυλής.

218. *Επτανησιακά Φύλλα*, ό.π., σ. 112.

219. Θεόδωρος Ρεϊνάχ, *Ιστορία των Ισραηλιτών από της διασποράς αυτών μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, μτφρ. Λαζ. Βελλέλης, Κέρκυρα 1892· όμως, είναι ενδιαφέρον

Αξιοσημείωτο, εξάλλου, είναι ότι στη μετάφραση της ιστορίας του Μάρμορα, που θα κυκλοφορήσει το 1902, απαλείφονται ορισμένα σημεία του πρωτοτύπου ή αποδίδονται διαφορετικά χωρία που αφορούν στους εβραίους.²²⁰

Ας δούμε τώρα τη μεταγενέστερη και ως τις μέρες μας ιστοριογραφική τύχη των εβραϊκών της Κέρκυρας και της Ζακύνθου του 1891. Στην εφημερίδα «Το Φως» της 37^{ης} Ιουλίου 1931, φ. 6.818, ένα χρόνο μετά τον εμπρησμό του Κάμπελ, αρχίζει η δημοσίευση ενός μελετήματος, το οποίο ολοκληρώνεται σε 11 συνέχειες, με τίτλο «Η τραγωδία της εβραϊκής φυλής. Από της καταστροφής της Ιερουσαλήμ εις τους διωγμούς της Ιεράς Εξετάσεως και τα πογκρόμ της Ρωσίας».²²¹ Όπως γίνεται σαφές από τον τίτλο, πρόκειται για ένα εκλαϊκευτικό δημοσίευμα ιστοριογραφικών αξιώσεων με θέση κατά των φυλετικών και θρησκευτικών αντιθέσεων, και στο οποίο γίνεται ρητή αναφορά στα γεγονότα της Ζακύνθου αλλά όχι της Κέρκυρας.

Το 1937 θα δημοσιευθεί στο περιοδικό «Νέα Εστία» η ιστορική μελέτη του Γρηγ. Π. Κασιμάτη για τους εβραίους της Επτανήσου έως και κυρίως κατά την Ένωση.²²² Στηριγμένη σε ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία η μελέτη αυτή διεκδικεί επάξια μια θέση ανάμεσα στα σοβαρά ιστορικά πονήματα για την ιστορία του εβραϊσμού στην Ελλάδα, μολονότι δεν θα έλεγε κανείς ότι την χαρακτηρίζει ιδιαίτερη πρωτοτυπία ούτε ως προς

ότι το έργο αυτό δεν θα κυκλοφορήσει τότε αλλά το 1895, όπως προκύπτει από το εξώφυλλο αλλά και από τον επίλογο του βιβλίου. Émile Legrand, *Bibliographie Ioniennne*, τ. 12, Παρίσι 1910, σ. 746.

220. *Ιστορία της νήσου Κερκύρας συγγραφείσα μεν ιταλιστί εν έτει 1672 υπό Ανδρέου Μάρμορα Κερκυραίου, μεταφρασθείσα δε εις την ελληνικήν υπό Ιωάννου Μάρμορα*, τυπογρ. «Ο Κοραΐς» Κέρκυρα 1902' οι επεμβάσεις του μεταφραστή εντοπίζονται σε σημεία, όπου γίνεται «αρνητική» αναφορά στους εβραίους και αφορούν κυρίως στις σ. 370 και 255-256. Την υπόδειξη των επεμβάσεων στο κείμενο του Μάρμορα οφείλω στον Δημ. Αρβανιτάκη και τον ευχαριστώ.

221. Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης αυτής δεν μπόρεσα να εντοπίσω τα σχετικά φύλλα στις αθηναϊκές βιβλιοθήκες και να έχω αυτοψία του δημοσιεύματος' έτσι η αναφορά μου σε αυτό είναι έμμεση, Φραγκ. Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος...*, σ. 208.

222. Γρηγ. Π. Κασιμάτης, «Οι Εβραίοι της Επτανήσου και η Ένωση», *Νέα Εστία* 21 (1937), τχ. 250, σ. 724-735. Και η μελέτη αυτή δεν είναι τυχαίο ότι κυκλοφορεί την κρίσιμη δεκαετία του 1930 πυκνώνοντας έτσι τις γραμμές της φιλοσημιτικής συγγραφικής παραγωγής ως απάντηση στο διογκούμενο αντιεβραϊκό κύμα της ίδιας περιόδου.

τις ιδέες ούτε ως προς τη διαπραγμάτευση του θέματος' πάντως είναι μια αντικειμενική, φιλότιμη ιστοριογραφική προσπάθεια.

Το 1948 θα κυκλοφορήσει η σύντομη (24 σελίδες) μελέτη του Χαγίμ Μιζραχί για την ισραηλίτικη κοινότητα της Κέρκυρας.²²³ Είναι μια εβραϊκή ιστορία εκ των έσω, γραμμένη από εβραίο, εμφαντικά κατατοπιστική της εσωτερικής λειτουργίας της κοινότητας από την ίδρυσή της έως τον β' παγκόσμιο πόλεμο. Στο πνεύμα αυτό η αναφορά στα γεγονότα του 1891 γίνεται όχι ως προς τον αντισημιτικό τους χαρακτήρα, αλλά μόνο στο βαθμό που η συγκεκριμένη χρονολογία σηματοδοτεί διοικητικές, οικονομικές και δημογραφικές μεταβολές για την κοινότητα: 'Έτσι, το 1891 «λόγω του διωγμού ον υπέστη ο εβραϊσμός της Κερκύρας κατόπιν της γνωστής με το όνομα «Γκεξερά ντελ νοβάντα ουν», «συκοφαντίας του αίματος», αιτία του οποίου υπήρξε η ομαδική έξοδος των Εβραίων της νήσου προς την Αίγυπτον και Τεργέστη» οι δυο κοινότητες, Γραίκα και Πουλιέζα, ενώθηκαν σε μία όχι όμως και οι Χεβρώτ, τα νεκροταφεία, που συνέχισαν να λειτουργούν ξεχωριστά.²²⁴

Στο ίδιο χρονολογικό ορόσημο, τέλος, θα αναφερθεί και για να δηλώσει το δημογραφικό σφρίγος της κοινότητας στο παρελθόν, «προ των λυπηρών γεγονότων του 1891», όταν οι 5.000 εβραίοι της Κέρκυρας αποτελούσαν το 1/5 του πληθυσμού σε αντίθεση με την μεταπολεμική απίσχναση οπότε ζούσαν στο νησί μόνο 120 εβραϊκές ψυχές.²²⁵

Πολύ περιορισμένη —δύο μόνο σελίδες— θα είναι η αναφορά του Λεων. Ζώη στους εβραίους της Ζαχύνθου²²⁶ και σχεδόν λακωνικός ο λόγος του για την εξέγερση του πλήθους εναντίον τους κατά τη λιτανεία της Μ. Παρασκευής «εξ αφορμής ότι οι εν Κερκύρα Εβραίοι είχαν φονεύσει χριστιανή παιδίσκη».

Ο Κ. Δαφνής στην ειδική μελέτη του —χρονικό την ονομάζει— για την

223. Χαγίμ μπεν-Σεμουέλ Μιζραχί, *Ιστορικά σημειώσεις της Ισραηλιτικής κοινότητας Κερκύρας*, Κέρκυρα 1948.

224. Στο ίδιο, σ. 19' στην ίδια σελίδα γίνεται και άλλη αναφορά στο 1891 ως ορόσημο πριν από το οποίο ο προϋπολογισμός των δύο εβραϊκών κοινοτήτων καλυπτόταν κυρίως από εκούσιες συνεισφορές των μελών τους και από τη φορολόγηση των πλουσίων.

225. Στο ίδιο, σ. 22.

226. Λεωνίδας Ζώης, *Ιστορία της Ζαχύνθου*, Αθήνα 1955-1957, σ. 371-373 και συγκεκριμένα για το 1891 στη σ. 372.

ισραηλιτική κοινότητα της Κέρκυρας θα αφιερώσει, καθώς είναι φυσικό, αρκετές σελίδες στα «εβραϊκά» του 1891.²²⁷ Αναλυτικά και τεκμηριωμένα αναπαριστά τα γεγονότα «βάσει αυθεντικών μαρτυριών της εποχής εκείνης». Διατυπώνει στην αρχή κιόλας του έργου, την προσωπική του άποψη για τους λόγους που οδήγησαν την κερκυραϊκή κοινωνία στην έκρηξη του 1891: Η ισοπολιτεία, που απέκτησαν οι εβραίοι της Επτανήσου μετά την Ένωση, τους επέτρεψε να έχουν ενεργό συμμετοχή στα κοινά και συγχρόνως οι επιχειρηματικές τους ικανότητες τους κατέστησαν υπολογίσιμους ανταγωνιστές σε οικονομικές δραστηριότητες που διεκδικούσαν και χριστιανοί εμπορεύσιμοι, όπως λ.χ. το εξαγωγικό εμπόριο του λαδιού. Για το λόγο αυτό «μια υποβόσκουσα αντίθεση αρχίζει να καλλιεργείται, την οποία ενισχύουν εκτός από την παραδοσιακή θρησκευτική προκατάληψη, και οι διάφορες πολιτικές παρατάξεις, οι οποίες επεδίωκαν να μονοπωλήσουν, η καθεμιά για λογαριασμό της, τις ψήφους των εβραίων».²²⁸

Στη μελέτη του ο Δαφνής αναπαράγει επίσης τις απόψεις διακεκριμένων κερκυραίων πολιτικών —Πολυλά, Θεοτόκη, κ.ά.— καθώς και του επιφανούς εβραίου μεγαλογιατρού Βικτ. Σέμου, όπως αυτοί τις είχαν κοινοποιήσει μέσω του κερκυραϊκού και αθηναϊκού Τύπου. Τελικώς, ο Δαφνής πιστεύει στην πολλαπλότητα των αιτιών του αντισημιτισμού των κερκυραίων και το διατυπώνει σαφώς: «Τα αίτια της εναντίον τον Ισραηλιτών της Κερκύρας υποθέσεως ήταν και θρησκευτικά και πολιτικά και οικονομικά, μολοντί οι επί κεφαλής των διαφόρων πολιτικών παρατάξεων της Κερκύρας προσπάθησαν να τα περιορίσουν μόνο στα πρώτα».²²⁹

Το 1980 ο Νώντας Ηλιόπουλος δημοσιεύει σε συνέχειες στην «Εστία»²³⁰ σειρά άρθρων για τις αντισημιτικές ταραχές στην Κέρκυρα το 1891. Αφού προτάξει ένα σύντομο χρονικό των γεγονότων προχωράει στο κυρίως θέμα του, που είναι οι συνέπειες του φόνου της εβραιοπούλας και η αντιμετώπισή τους, από τις τοπικές αλλά και τις κυβερνητικές αρχές, αντλώντας

227. Κ. Δαφνής, *Οι Ισραηλίτες της Κερκύρας. Χρονικό επτά αιώνων*, Κέρκυρα 1978, σ. 17-29.

228. Στο ίδιο, σ. 17.

229. Στο ίδιο, σ. 28.

230. Με το ψευδώνυμο «Μνήμων» και τίτλο «Αντισημιτική έκρηξης» τα κείμενα του Ηλιόπουλου δημοσιεύτηκαν στα φύλλα της *Εστίας* με ημερομηνία 23, 25, 30 Οκτωβρίου και 1 Νοεμβρίου 1980· αναδημοσίευση των σημειωμάτων αυτούσιων βλ. *Χρονικά*, τχ. 34 (1980) 14-18.

κυρίως από τον Τύπο της εποχής (παραθέτει και εκτενή αποσπάσματα). Ο ίδιος ασπάζεται έμμεσα την άποψη ότι η δεληγιαννική κυβέρνηση ολιγώρησε ως προς τη λήψη μέτρων καταστολής της εξέγερσης, εμφορούμενη από αντισιμυτικά αισθήματα και εκδικητική διάθεση, καθώς οι εβραίοι της Κέρκυρας είχαν ψηφίσει στις προηγούμενες εκλογές το τρικουπικό κόμμα. Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό μόνο ύστερα από τη γενική κατακραυγή και τον διεθνή διασυρμό της χώρας η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να δραστηριοποιηθεί λαμβάνοντας μέτρα προστασίας των εβραίων και προβαίνοντας στην οικονομική ενίσχυσή τους. Είναι εμφανές ότι ο συγγραφέας υποβαθμίζει και αυτός τον θρησκευτικό φανατισμό ως τη μοναδική αιτία των αντισιμυτικών επεισοδίων και αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στον οικονομικό και κυρίως τον πολιτικό παράγοντα.

Δεν θα μπορούσε να λείπει ασφαλώς η αναφορά στα γεγονότα του 1891 από ένα έργο, όπως η βιογραφία του κερκυραίου πολιτικού Γ. Θεοτόκη (1844-1916), γραμμένη από τον εγγονό του Γεώργιο Ι. Ράλλη.²³¹ Ο Γ. Ράλλης ρίχνει το βάρος του στην εκλογική αναμέτρηση κατά τις δημοτικές εκλογές του Ιουλίου του 1891 στη διεκδίκηση της δημαρχίας από τον κυβερνητικό υποψήφιο Κων. Βασιλάκη και τον υποψήφιο της αντιπολίτευσης Μιχ. Θεοτόκη, αδελφό του Γ. Θεοτόκη. Ο Μ. Θεοτόκης επανεξελέγη δήμαρχος Κερκύρας παρά το γεγονός ότι οι άνθρωποι της αντιπολίτευσης (κυρίως Πολυλάς και Θεοτόκης) κατηγορήθηκαν ως οι υποκινητές

231. Γεώργ. Ι. Ράλλης, *Γεώργιος Θεοτόκης. Ο πολιτικός του μέτρου*, Αθήνα 1986, σ. 137-142, όπου πραγματεύεται τα των δημοτικών εκλογών του 1891 και το γενικότερο πολιτικό κλίμα της εποχής. Αποσπάσματα από το έργο αυτό, με ανώνυμα συνδετικά κείμενα-σχόλια, τα οποία αναφέρονται στις σχέσεις του Γ. Θεοτόκη, αδελφού του δημάρχου κερκυραίων Μιχαήλ Θεοτόκη, με τους εβραίους του νησιού, έχουν σταχυολογηθεί και αναδημοσιεύονται στα *Χρονικά*, τχ. 93 (Φεβρουάριος 1987) 13-16. Ο ανώνυμος εραμιστής του έργου του Γ. Ράλλη καταλήγει στο δημοσίευσμά του στο περιοδικό ότι από τα αποσπάσματα που παρέθεσε συμπεραίνεται ότι: α) Η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας τον 19^ο αιώνα είχε τέτοια δύναμη και δυναμική που μπορούσε να επηρεάζει το εκλογικό αποτέλεσμα του νησιού στις δημοτικές ή εθνικές εκλογές β) οι εβραίοι παραδοσιακά συντάσσονται με τις συντηρητικές δυνάμεις του τόπου.

Με επιστολή του ο Γ.Ι. Ράλλης στα *Χρονικά*, τχ. 96 (Σεπτέμβριος 1987) 7 δίνει νέα επεξηγηματικά στοιχεία για τις σχέσεις του Γ. Θεοτόκη με την ισραηλίτικη κοινότητα. Στο δημοσίευμα, εξάλλου, των *Χρονικών*, τχ. 93 αναφέρεται και η επιστολή του Αβραάμ Σάρδα, για την οποία έγινε λόγος στη σ. 46-47' (πβ. και Παράρτημα, σ. 188). Πβ. και τη συνέντευξη του Γ. Θεοτόκη στην εφημερίδα «Αχρόπολις» της 12 Μαΐου 1891, αναδημοσιευμένη εδώ στο Παράρτημα, σ. 202-205.

της εξέγερσης των χριστιανών εναντίον των εβραίων, με αποτέλεσμα οι εβραϊκές ψήφοι μετά τα έκτροπα Απριλίου-Μαΐου να μεταστραφούν και να υποστηρίξουν τον δεληγιαννικό υποψήφιο.

Στην ιστορία της εβραϊκής κοινότητας της Κέρκυρας θα αναφερθεί ο Γιώργος Χανιώτης συμμετέχοντας στο Α΄ Συμπόσιο ιστορίας του ελληνικού εβραϊσμού, που οργανώθηκε το 1991 στη Θεσσαλονίκη.²³² Πρόκειται για μια συνοπτική διαδρομή στην ιστορία της συγκεκριμένης κοινότητας, στηριγμένη στη γνωστή βιβλιογραφία, με έμφαση όμως στην περίοδο από την ένωση έως και τον β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Ο Γ. Μαργαρίτης, κάνοντας μια περιήγηση στις κυριότερες φάσεις-σταθμούς του ελληνικού αντισημιτισμού από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους και ύστερα, θα αφιερώσει σημαντικό μέρος της μελέτης του στα «εβραϊκά» του 1891.²³³ Στηριζόμενος αποκλειστικά στον Τύπο της εποχής για την πραγματολογική τεκμηρίωση της εργασίας του, στο ερμηνευτικό επίπεδο θα επιχειρήσει να συνδέσει το ξέσπασμα του αντισημιτισμού στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα με την ενσωμάτωση των νέων περιοχών, όπου υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες, και να το εντάξει στο πλαίσιο της έντασης του ευρωπαϊκού αντισημιτισμού που οξύνεται ιδιαίτερα στο β΄ μισό του αιώνα (υπόθεση Ντρέυφους, Πρωτόκολλο των Σοφών της Σιών).²³⁴

Ο Μαργαρίτης επισημαίνει την ποιοτική διαφορά του αντισημιτισμού του δέκατου ένατου αιώνα με αυτόν του α΄ μισού του 20^{ου}, καθώς και εκείνη του ελληνικού με το ευρωπαϊκό αντιεβραϊκό ρεύμα του δέκατου ένατου αιώνα. Ο ελληνικός αντισημιτισμός δηλαδή του 1891 παρουσιάζει τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά, που είχε παλαιότερα ο ευρωπαϊκός —φαντασώ-

232. Γιώργος Χανιώτης, «Η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας (1860-1939) εντός και εκτός της *Οβριακής*», Πρακτικά του Α΄ Συμποσίου ιστορίας, *Οι Εβραίοι... ό.π.*, σ. 63-73, οι αναφορές στα εβραϊκά του 1891 στις σ. 68-69.

233. Γιώργος Μαργαρίτης, «Ελληνικός αντισημιτισμός: Μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931», ο *Ελληνικός εβραϊσμός*, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, 3-4 Απρ. 1998, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1999, σ. 15-31, ειδικότερα για τα γεγονότα του 1891 στις σ. 18-21, 27.

234. Πρόκειται για τα Πρακτικά του α΄ συνεδρίου των Σιωνιστών, το οποίο συνεκλήθη τον Αύγουστο του 1897 στη Βασιλεία της Ελβετίας με προτροπή του Th. Herzl και συμμετοχή 200 απεσταλμένων από όλο τον κόσμο. Στο συνέδριο αυτό αποφασίστηκε η ίδρυση εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. Roger Lambelin, «Πρωτόκολλα» των σοφών της Σιών: Μετάφρασεις και έκδοσις εις την ελληνικήν μετά προλόγου, Αθήνα 1932.

ση της ανθρωποθυσίας—, τα οποία έχουν πλέον στη δυτική Ευρώπη υποχωρήσει και αναδεικνύονται σε κυρίαρχη θέση τα «πολιτικά» και «ιδεολογικά» κατασκευάσματα. Στο πογκρόμ της Κέρκυρας, λοιπόν, επιστρατεύεται η «συκοφαντία του αίματος» και δεν προβάλλει η κυρίαρχη στην Ευρώπη ιδέα της συνωμοσίας των παντοδύναμων εβραϊκών δικτύων που απειλούν το παγκόσμιο status quo.²³⁵

Νομίζω ότι, αν τα γεγονότα της Κέρκυρας και της Ζακύνθου δεν παρουσίασαν την ένταση και την έκταση αντίστοιχων αντιεβραϊκών φαινομένων που συνέβησαν σε χώρες της Ευρώπης, τούτο έχει να κάνει με τα μεγέθη των εβραϊκών πληθυσμών στις χώρες αυτές σε σχέση με τα Επτάνησα και ως ένα βαθμό με τις διαφορετικές νοοτροπίες των λαών. Εντούτοις, καθώς είδαμε, και στην επτανησιακή περίπτωση δεν έλειψε η πολιτική και ιδεολογική διάσταση των αντισιμιτικών εκδηλώσεων, μολοντί σε πρώτη φάση ήταν το θρησκευτικό (δηλαδή το αρχαϊκό κατά τον Γ. Μαργαρίτη) που ενεργοποιήθηκε και πυροδότησε την έκρηξη τον βαιοπραγίων.

Απλές αναφορές δίχως να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα «εβραϊκά» του 1891, καθώς τούτο εκφεύγει του θέματός της, θα συναντήσουμε και στη μελέτη της Μαρίας Ευθυμίου για τα γενικότερα προβλήματα συνύπαρξης και τις σχέσεις μεταξύ χριστιανών και εβραίων στα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου.²³⁶

Θα κλείσουμε αυτό το κεφάλαιο της βιβλιογραφικής —οπωσδήποτε όχι εξαντλητικής— περιδιάβασης στα «εβραϊκά» του 1891 συμπεριλαμβάνοντας δύο έργα ξένων ιστορικών με θέμα τους εβραίους της Ελλάδας. Το πρώτο είναι η διδακτορική διατριβή της αμερικανοεβραίας Pearl Preschel για τους εβραίους της Κέρκυρας.²³⁷ Η εργασία αυτή, βασισμένη σε άγνωστο τεκμηριωτικό υλικό, προερχόμενο από εβραϊκά αρχεία, και σε πλούσια διενή, κυρίως ισραηλίτικη, βιβλιογραφία, είναι μια μονογραφία για την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας από την ίδρυσή της έως τις μέρες μας. Εξυπακούεται ότι εδώ δεν θα αναφερθούμε στο σύνολο της διατριβής ούτε θα προβούμε σε κανενός είδους κριτική για το όλο έργο· οι αναφορές και

235. Γ. Μαργαρίτης, ό.π., σ. 27. Η ιδέα της παγκόσμιας ιουδαϊκής συνωμοσίας με ιδιαίτερη αναφορά στους εβραίους της Ρωσίας αναπτύσσεται σε ομότιτλο άρθρο της εφημερίδας *Εφημερίς*, 28/5/1891 βλ. και σ. 74.

236. Μαρία Ευθυμίου, *Εβραίοι και χριστιανοί...*, ό.π.: βλ. σημ. 2.

237. Pearl L. Preschel, *The Jews of Corfu*, ανέκδοτη δ. δ., Νέα Υόρκη 1984.

οι κρίσεις μας θα περιοριστούν μόνο στο κεφάλαιο που διαπραγματεύεται «τη συκοφαντία του αίματος» του 1891.²³⁸

Το συμβαντολογικό μέρος παρουσιάζεται τεκμηριωτικά εμπλουτισμένο και από ισραηλίτικες πηγές, πέρα από τις γνωστές ελληνικές, δίχως ουσιαστική διαφοροποίηση ως προς τα ήδη γνωστά μας. Η Preschel όμως εισάγει μια νέα διάσταση στο πληροφορικό αλλά και στο εξηγηματικό μέρος και επιμένει εξαντλητικά σ' αυτό: το εμπόριο των κίτρων (ethrogim)²³⁹ από τους Εβραίους της Κέρκυρας και οι επιπτώσεις που είχε πάνω σ' αυτό το πογκρόμ του 1891. Αξίζει να σταθούμε για λίγο σε τούτη την οικονομική διάσταση του θέματος και να γνωρίσουμε την ιστορία του προϊόντος και της εμπορευματοποίησής του από τους κερκυραίους ισραηλίτες σύμφωνα με τα πλούσια στοιχεία που μας προσφέρει η συγγραφέας για μια σχεδόν άγνωστη πλευρά της οικονομικής ζωής του τόπου.²⁴⁰

238. Στο ίδιο, σ. 87-114.

239. Η ethrogim είναι το φυτό «κιτρέα η ιουδαϊκή» (ποικιλία της κοινής κιτριάς), οι καρποί του οποίου πριν από την πλήρη ωρίμανσή τους, κατά τον Αύγουστο μήνα, όταν ζυγίζουν 50-100 γρ. περίπου και είναι τέλειοι εξωτερικά δίχως την παραμικρή παραμόρφωση (κηλίδα, στίγμα, εξόγκωμα, αμυχή), αγοράζονται από τους εβραίους και φυλάσσονται για να χρησιμοποιηθούν στη γιορτή της Σκηνοπηγίας· τότε σύμφωνα με τον λευιτικό νόμο κάθε πιστός εβραίός πρέπει να προσέλθει στη Συναγωγή για τη γιορτή προσκομίζοντας ένα τέτοιο τέλειο καρπό. Π. Γ. Γεννάδιος, *Λεξικόν Φυτολογικόν*, Αθήνα 1959, τ. Α', σ. 309-310.

240. Σε ελάχιστες από τις βιβλιογραφικές πηγές του 19^{ου} αι. θα συναντήσουμε επιγραμματικές σχεδόν αναφορές για την καλλιέργεια και το εμπόριο του καρπού αυτού στην Κέρκυρα και στις απέναντι ηπειρωτικές περιοχές Πάργας και Πρέβεζας: Από τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αι. η μαρτυρία του γάλλου C. P. de Bosset ανάγει την καλλιέργεια της κιτριάς στην Πάργα πριν και από τον 18^ο αιώνα και περιγράφει τον τρόπο που συσκευάζονταν οι καρποί προκειμένου να εξαχθούν στην Τεργέστη. Κώστας Χαρίλ. Βάγιας, «Τα επεριδοειδή στην Άρτα από τα παλιά χρόνια ίσαμε σήμερα», *Σκουφάς*, τχ. 7 (1891) 162-163. Στο έργο *Έκθεσις των γεγονότων όσα συνέβησαν πριν και μετά την παραχώρησιν της Πάργας. Σύγγραμμα εκδοθέν εν Παρισίαις κατά το 1820 έτος νυν δε μεταφρασθέν υπό Ιωάννου Βερβιτσιώτου*, Κέρκυρα 1851 (πρόκειται για μετάφραση του ανωνύμου εκδοθέντος έργου του Ανδ. Μουστοξύδη, *Exposé des faits qui ont précédé et suivi la cession de Parga*, Παρίσι 1820), στη σ. 9 σημειώνεται ότι από το λιμάνι της Πάργας «ιδιαίτερόν τι είδος κίτρου, επιτεταγμένου εις τους Ιουδαίους από τους θρησκευτικούς αυτών κανόνες, ως απαραίτητον διά την τέλεσιν τινών εορτών, μεταφέρετο όχι μόνον εις την Ιταλίαν και εις την Γερμανίαν, αλλά και μέχρι των πάγων της τε Πολωνίας και Ρωσίας». Απλή αναφορά στις κιτρίες της Κέρκυρας κάνει και ο Εμμ. Θεοτόκης, *Η Κέρκυρα στις λεπτομέρειές της (αρχές 19^{ου} αιώνα)*, μτφρ. Λουκιανού Ζαμίτ, Κέρκυρα 2004, σ. 111, ενώ στη σ. 119

Η Κέρκυρα για αιώνες υπήρξε ένας από τους κύριους προμηθευτές κίτρων στους εβραίους όλου του κόσμου, όταν ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα οι πλούσιοι εβραίοι της Κέρκυρας ξόδευαν υπέρογκα ποσά για να αγοράσουν τα αφεγάδιαστα (kosher) κίτρα του νησιού, τα οποία συσκευάζαν και έστελναν στους φίλους τους στις εβραϊκές κοινότητες του εξωτερικού για την εορτή της Σκηνοπηγίας. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα όμως αμφισβητήθηκε η τελειότητα του προϊόντος από τους ευρωπαίους ραββίνους, οι οποίοι κατηγόρησαν τους κερκυραίους ότι είχαν μολιάσει τα δέντρα τους με κοινά κίτρα. Στην πραγματικότητα αυτό συνέβαινε στις απέναντι τουρκοκρατούμενες περιοχές Πάργα, Ράπεζα²⁴¹ και Αγιά, από τις οποίες η κερκυραίοι έμποροι προμηθεύονταν κίτρα και στη συνέχεια τα εξήγαγαν ως καθαρά κερκυραϊκά με ψεύτικα πιστοποιητικά του ραββίνου, ο οποίος με τον τρόπο αυτό αποκόμιζε οικονομικά οφέλη. Παρά τις διαφύσεις του ραββίνου Ισαάκ Τεντέσκι προσωρινά μόνο μεταπείστηκαν οι εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης, καθώς το 1875 ο ραββίνος της Λιθουανίας απαγόρευσε στη χώρα του τη χρησιμοποίηση των κερκυραϊκών κίτρων, επειδή αφενός υπήρχαν σοβαρές αμφιβολίες για την καθαρότητα τους και αφετέρου οι έλληνες καλλιεργητές και έμποροι ανέβαζαν υπερβολικά τις τιμές, επωφελούμενοι από τη μεγάλη ζήτηση και την προθυμία των εβραίων να αγοράζουν το συγκεκριμένο προϊόν σε κάθε τιμή.

επιγραμματικά αναφέρεται και στους εβραίους του νησιού. Ο Χριστόφορος Περραιβός, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, Αθήνα 1857, τ. Β', σ. 6 γράφει ότι από τα κίτρα που καλλιεργούνται στην περιοχή της Πάργας «το πλείστον μέρος πωλούνται εις της Πολωνίας τους εβραίους, οίτινες τ' ακριβαγοράζουσι μεταχειριζόμενοι αυτά εις τας θρησκευτικές των σκηνοπηγίας». Τέλος, ο Ιωσήφ Πάρτς, *Η νήσος Κέρκυρα*, μτφρ. Περικλ. Βέγιος, Κέρκυρα 1892, σ. 272-3 αναφέρεται συνοπτικά σε όσα διεξοδικά, καθώς θα δούμε στη συνέχεια, πραγματεύεται η P. Preschel: *Απ' έτι μάλλον αρχαιοτέρων χρόνων ή το πορτοκάλιον και το λειμόνιον εισήχθη εις την νήσον το κιτρόμλον, αλλά παραδόξως πως η Κέρκυρα ουδέποτε συμμετέσχε σπουδαίως της εκ Πάργας εις Πολωνίαν και Ρωσσίαν ζωηράς εξαγωγής της οπώρας ταύτης. Ένεκα μυστηριώδους τινός λόγου ενομιζετο ότι η Κέρκυρα δεν παράγει το γνήσιον λειμόνιον εν τη εντελεία εκείνη, ην ο Μωσαϊχός νόμος απαιτεί από του κατά τινας εορτάς και τελετάς τοις Ιουδαίαις προσφίλους καρπού.*

Όσα θα ακολουθήσουν στη συνέχεια για το εμπόριο του κίτρου στην Κέρκυρα προέρχονται από την εργασία της P. Preschel, σ. 97-115.

241. Παλαιότερη ονομασία του χωριού Ανθούσα στο νομό Πρέβεζας (περιοχή Μαργαριτίου).

Τους λιθουανούς ακολούθησαν στην επιφυλακτικότητα και οι πολωνοί εβραίοι και έτσι περιορίστηκαν σημαντικά οι εξαγωγές του κερκυραϊκού προϊόντος. Παρά ταύτα οι κερκυραίοι καλλιεργητές και έμποροι συνέχισαν να ανεβάζουν τις τιμές, γεγονός που ανάγκασε το 1878 τον αρχιραβίνο της αγγλικής κοινότητας των Ashkenazi, αποκλειστικών πελατών της Κέρκυρας, να τους παροτρύνει να αλλάξουν προμηθευτές και να στραφούν στο Μαρόκο, επίσης τόπο παραγωγής καθαρών κίτρων.

Στη συνεχιζόμενη ανεξέλεγκτη αύξηση της τιμής των ελληνικών κίτρων οι εβραίοι έμποροι το 1882 αναγκάστηκαν να συσπειρωθούν και να δράσουν συλλογικά: Εξέλεξαν 10μελή επιτροπή με αρχηγό τον ραβίνο του Smolovitz της Λευκορωσίας, η οποία επιτροπή σκοπό είχε να ελέγχει τις τιμές στις αγορές κίτρου από την Κέρκυρα. Οι έλληνες έμποροι δεν ενέδωσαν ούτε σ' αυτό το μέτρο και δήλωσαν αποφασισμένοι να μην κατεβάσουν τις τιμές ούτε ένα πένι· οι εβραίοι απάντησαν ότι ακόμη και αν όλοι οι έλληνες οδηγούν σε οικονομική άβυσσο δεν πρόκειται να πληρώσουν ούτε φιορίνι παραπάνω και η διαμάχη τελικά αποτέλεσε θέμα συνάντησης και συζήτησης αντιπροσώπων όλων των εβραϊκών κοινοτήτων στην Τερζέστη. Αποφασίστηκε να αγοράζουν στο εξής κίτρα από άλλες περιοχές, Γένοβα, Κορσική, Μαρόκο, Παλαιστίνη αλλά όχι από την Κέρκυρα. Τούτο υποχρέωσε τελικά τους έλληνες να κατεβάσουν τις τιμές και έτσι ξανάρχισαν να γίνονται κάποιες περιορισμένης έκτασης εξαγωγές.

Και ενώ ως ένα βαθμό η κατάσταση έβαινε βελτιούμενη για το κερκυραϊκό εμπόριο κίτρου, ήρθαν τα γεγονότα του 1891 που σοκάρισαν και εξόργισαν την παγκόσμια εβραϊκή κοινότητα. Οι ραβίνοι και ο εβραϊκός Τύπος κήρυξαν μποιϊκοτάζ στα ελληνικά και ιδιαίτερα τα κερκυραϊκά κίτρα παρά την αντίθετη γνώμη μερικών· ανάμεσα στους αντιφρονούντες και ο ραβίνος της Κέρκυρας Αλέξ. Ντε Φάνο, ο οποίος διατεινόταν ότι το μποιϊκοτάζ δεν θα έπληττε μόνο τους έλληνες καλλιεργητές κίτρων αλλά και τους φτωχούς εβραίους της Κέρκυρας. Όταν όμως ο αρχιραβίνος της Ελλάδας ρωτήθηκε, αν το μποιϊκοτάζ θα μπορούσε όντως να βλάψει πολιτικά και οικονομικά τους εβραίους της Κέρκυρας, εκείνος διευκρίνησε ότι δεν είχαν να φοβηθούν τίποτα, γιατί οι κερκυραίοι εβραίοι δεν ήταν τόσο αναμειγμένοι στο εμπόριο του κίτρου και συνεπώς δεν θα είχε σ' αυτούς καμία οικονομική επίπτωση.

Οι εκκλήσεις και οι συμμετοχές στο μποιϊκοτάζ συνεχίστηκαν για αρκετά χρόνια μετά το 1891 ως αντεκδίκηση των εβραϊκών κοινοτήτων στο

πογχρόμ της Κέρκυρας. Τούτο σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες παραγωγές και πωλήσεις κίτρων από την Παλαιστίνη οδήγησε το κερκυραϊκό προϊόν σε ραγδαίο μαρασμό και τελικώς στην πλήρη εξαφάνιση.

Οι κερκυραίοι έκοψαν όλες τις κιτριές και στη θέση τους φύτεψαν άλλα δέντρα σε μια ενέργεια όχι μόνο οικονομικής αλλά και μεταφυσικής διάστασης, σαν να ήθελαν να ξερκίσουν το κακό, να εξαλείψουν από τον τόπο τους κάθε ίχνος επείσχυτων πράξεων του παρελθόντος, να σβήσουν από τη μνήμη στιγμές δυσάρεστες για την κοινωνία τους.

Συμπερασματικά η Preschel καταλήγει, κλείνοντας το θέμα αυτό, ότι τελικώς ένας συνδυασμός παραγόντων ήταν υπεύθυνος για την εξαφάνιση των κερκυραϊκών κίτρων, τα οποία για μακρότατη περίοδο χρησιμοποιήθηκαν ευρέως από την παγκόσμια εβραϊκή κοινότητα εξυπηρετώντας βασικές τελετουργικές ανάγκες: Οι λόγοι αυτοί ήταν θρησκευτικοί, οικονομικοί, σιωνιστικοί και τελικώς η «συκοφαντία του αίματος» του 1891.

Ας επανέλθουμε όμως στις αντιεβραϊκές ταραχές της Κέρκυρας τον Απρίλη του 1891. Η P. Preschel παραθέτει τις απόψεις του γιατρού Ντε Σέμο και του Κ. Δαφνή θεωρώντας τες προφανώς ως τις πλέον σοβαρές και για τούτο επιδεχόμενες συζήτηση και σχολιασμό. Επισημαίνει την αντίθετη, όπως είδαμε, άποψη του Σέμο για την ανάμειξη των εβραίων με την πολιτική και για τη δήθεν επιρροή που ασκούσαν στους έλληνες πολιτικούς, επειδή η ψήφος τους ήταν κατευθυνόμενη και ενιαία, γεγονός που διαφεύδει ο εβραίος μεγαλογιατρός υποστηρίζοντας ότι πολλοί έλληνες υποψήφιοι είχαν προσωπικούς φίλους στην εβραϊκή κοινότητα και ως εκ τούτου ψήφισαν με προσωπικά κριτήρια.²⁴²

Καθώς ο Ντε Σέμο αποδίδει την αντισημιτική έκρηξη πρωταρχικά σε θρησκευτικό φανατισμό, και ο Δαφνή στον Πολυλά και σε μια μικρή ομάδα πλούσιων οπαδών του, οι οποίοι ήσαν έμποροι εισαγωγών-εξαγωγών και συνεπώς άμεσα θιγόμενοι στα οικονομικά τους συμφέροντα από τους εβραίους,²⁴³ η Preschel διερωτάται, ποιοί ήταν τελικώς οι ιδιαίτεροι εκείνοι λόγοι που οδήγησαν την κατάσταση σε αυτό το ακραίο σημείο, καθώς ποτέ πριν στην μακραίωνη ιστορία της η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας δεν βρέθη-

242. Βλέπε τις απόψεις του Ντε Σέμο στην συνέντευξη στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, εδώ στο Παράρτημα, σ. 208-214.

243. Την άποψη του Δαφνή ότι ο αντιεβραϊσμός του 1891 στην Κέρκυρα ήταν συνδυασμός θρησκευτικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων είδαμε και σε προηγούμενο σημείο, σ. 135.

κε σε τέτοιο κίνδυνο. Πώς μπορούν να αιτιολογηθούν, λοιπόν, αυτοί οι φοβεροί διωγμοί σε μια περίοδο, που οι εβραίοι για πρώτη φορά απολάμβαναν ίσα δικαιώματα με τους άλλους κερκυραίους; Ακόμη και αν δεχθεί κανείς την άποψη περί ευθύνης του Πολυλά και των οπαδών του, πάλι το ερώτημα παραμένει επικεντρωμένο στο γιατί. Γιατί, δηλαδή, η ομάδα αυτή πέτυχε έτσι εύκολα να υποκινήσει τα πάθη και να ξεγείρει τις μάζες σε μια στιγμή, όπου οι προλήψεις και οι φυλετικές διακρίσεις έμοιαζαν να έχουν υποχωρήσει δίνοντας τόπο στην ανοχή και στον φιλελευθερισμό;

Και η Preschel προτείνει ένα κλειδί κατανόησης και ερμηνείας αιτίων και αιτιατών:²⁴⁴ Μια προσεκτική εξέταση της ιστορίας των ισραηλιτών της Κέρκυρας πριν από την Ένωση θα αποκάλυπτε ότι συχνά αυτοί διέφευγαν τον κίνδυνο σοβαρών διωγμών χάρη στη διαφορετική στάση, αποτέλεσμα των διαφορετικών συμφερόντων, των κοινωνικών τάξεων του νησιού. Οι φανατικοί, οι αμαθείς μάζες, μισούσαν και περιφρονούσαν τους εβραίους για λόγους θρησκευτικούς· όμως οι εβραίοι προστατεύονταν από τους εξουσιαστές, τους τοπικούς κυβερνήτες, την αριστοκρατία και τις ανώτερες τάξεις, πρωταρχικά για λόγους οικονομικών συμφερόντων αλλά και για άλλες υπηρεσίες, παρεχόμενες από τους ισραηλίτες, προς αυτούς. Τέτοιου τύπου ανοχές κρατούσαν τις διακοινοτικές σχέσεις σε ισορροπία έως την Ένωση.

Παραδόξως, η ισοπολιτεία, που απέκτησαν οι ισραηλίτες με την Ένωση, είχε ως αποτέλεσμα να μεταστραφούν κάποιοι κύκλοι που μέχρι τότε δεν είχαν αισθανθεί ιδιαίτερη εχθρότητα εναντίον των εβραίων. Όντας ελεύθεροι πλέον να ασχούν επαγγέλματα, που στο παρελθόν ήσαν απαγορευμένα γι' αυτούς, οι εβραίοι ήταν επόμενο να αντιμετωπίζονται ως παρείσακτοι και ανταγωνιστές από τους κερκυραίους, οι οποίοι ως τότε μονοπωλούσαν αυτές τις ασχολίες. Αναμειγνύομενοι, εξάλλου, με την πολιτική οι εβραίοι προκάλεσαν τη ζήλια και την εχθρότητα των ελλήνων πολιτικών και των οπαδών τους· η διορατικότητα του Β. Ντε Σέμο το είχε προβλέψει και είχε προειδοποιήσει τους ομοεθνείς του: «Πολύ κακώς αναμειχθήκαμε με τα πολιτικά».

Και η Preschel καταλήγει συμπερασματικά ότι στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε ήδη δημιουργηθεί στην Κέρκυρα το υπόβαθρο, το οποίο επέτρεψε στη μικρή ομάδα περί τον Πολυλά να εκμεταλλευτεί την αφορμή του φόνου,

244. P. Preschel, *ό.π.*, σ. 95-97.

να προκαλέσει «τη συκοφαντία του αίματος», να εξεγείρει τις φανατικές και αγράμματες κοινωνικές ομάδες αλλά επίσης να κερδίσει την υποστήριξη και άλλων, ανώτερων κύκλων' μερικοί μάλιστα από αυτούς τους ανώτερους κοινωνικά κερκυραίους αναμείχθηκαν και ενεργά στις διώξεις, ενώ άλλοι προτίμησαν να παραμείνουν παθητικά θεατές των δεινών που υφίσταντο οι εβραίοι εκείνη την αποφράδα άνοιξη του 1891.

Συμπληρώνοντας το σκεπτικό της P. Preschel, ας θυμίσουμε ότι κοινωνικές ισορροπίες που τηρούνταν στα Επτάνησα μεταξύ χριστιανών και εβραίων πριν από την Ένωση, οφείλονταν στο σκληρό αγγλικό καθεστώς που κρατούσε τους ισραηλίτες σε αυστηρό περιορισμό και στέρηση δικαιωμάτων, αποτρέποντας έτσι το ενδεχόμενο κοινωνικών διαταραχών, αφού ούτως ή άλλως η εβραϊκή κοινότητα ήταν σε μειονεκτική πολιτικά και κοινωνικά θέση έναντι των ελλήνων. Μετά την Ένωση, όμως, η συνειδητοποίηση της ισότιμης προς τους έλληνες θέσης των εβραίων που επήλθε με τα χρόνια έβγαλε την καταπιεσμένη ως τότε κοινότητα από την απομόνωσή της και της επέτρεψε να δείξει σταδιακά τον δυναμισμό και τη δυναμική της. Τούτο ενεργοποίησε τις λανθάνουσες αντιπαλότητες και τις υποσιτιζόμενες εχθρότητες των χριστιανών, οι οποίοι ξαφνικά αισθάνθηκαν ότι απειλούνται από τους εβραίους τόσο στο οικονομικό όσο και στο κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο, και αντέδρασαν με τον πλέον άμεσο και βίαιο, σχεδόν πρωτόγονο, τρόπο.

Το τελευταίο ιστορικό έργο, το οποίο όμως αναφέρεται γενικότερα στις σχέσεις Εβραίων και χριστιανών σε πανελλήνιο επίπεδο, είναι η διδακτορική διατριβή του γάλλου Bernard Pierron.²⁴⁵ Ο Pierron αφιερώνει λίγες σελίδες —και με αυτές αποκλειστικά θα ασχοληθούμε εδώ— στο πογκρόμ της Κέρκυρας ενώ οι σύγχρονες θανατηφόρες ταραχές στη Ζάκυνθο περνάνε μόνο σε σημείωση,²⁴⁶ εντυπωσιακά υποβαθμισμένες και με πραγματολογικές ανακρίβειες ανεξήγητες, όπως όταν λ.χ. θεωρεί ότι «χάρη στην έγκαιρη αντίδραση των αρχών που προστάτευσαν τους ισραηλίτες αποφεύχθηκαν τα χειρότερα» και αποσιωπά τους φόνους, τις λεηλασίες και βιαιοπραγίες που συνέβησαν κατά τη λιτανεία του Εσταυρωμένου τη Μ. Παρασκευή αλλά και τις επόμενες ημέρες.

245. Βλέπε σημ. 2.

246. Για τα γεγονότα της Κέρκυρας βλέπε B. Pierron, *Εβραίοι...*, σ. 48-52 και της Ζακύνθου σ. 312, σημ. 5.

Εξετάζοντας το θέμα της έντασης στις σχέσεις εβραίων και χριστιανών στα Επτάνησα, το οποίο έφτασε στην οξύτερη μορφή του το 1891, το αποδίδει σ' ένα χρόνιο υποβόσκοντα αντισημιτισμό που διαμορφώθηκε την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας και το οποίο «το καθεστώς του αγγλικού προτεκτοράτου απλώς είχε επισημοποιήσει». Ο Pierron διαμορφώνει την άποψή του για τα συμβάντα του 1891 και τη στάση των κερκυραίων μέσα από την «αποσπασματική» αλλά και «διδασκτική» μελέτη των κειμένων των Ιαχ. Πολυλά και αποφαίνεται ότι ο αντισημιτισμός των κερκυραίων είναι «εγγενές χαρακτηριστικό» τους, το οποίο συντηρούσε και έτρεφε «η αναμφίβολη ιδιαιτερότητα των εβραίων».²⁴⁷

Ο συγγραφέας επιχειρεί τη μελέτη και την ερμηνεία των σχέσεων ισραηλιτών και ελλήνων στην Κέρκυρα μέσα από ένα πυκνοπλεγμένο δίχτυ, αυτό του δεδομένου αντισημιτισμού των ελλήνων και ειδικότερα των επτανησίων, μια διαμορφωμένη δηλαδή άποψη την οποία τροφοδοτεί μόνο με όσα στοιχεία χωρούν στο σχήμα του, διαπερνούν το ιδεολογικό πλέγμα και ενισχύουν τη θέση του. Έτσι, για τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας στηρίζεται και αντλεί στοιχεία μόνο από αντισημιτικές πηγές και κυρίως από τα κείμενα του Πολυλά, του οποίου τις απόψεις υπόρρητα προβάλλει ως τις πλέον επικρατέστερες στο σύνολο του κερκυραϊκού λαού.

Φιλοσημιτικά έργα, όπως οι ιστορικές μελέτες του Καρρέρ και του Ζαβιτσιάνου ή λογοτεχνικά, όπως το μυθιστόρημα του Γρ. Ξενόπουλου που εξετάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο και το οποίο γράφεται ακριβώς στην κρίσιμη δεκαετία του 1930 με την ιδιαζόντως διεθνή αντισημιτική φόρτιση, δεν αναφέρονται καν από το γάλλο μελετητή. Είναι χαρακτηριστικό, εξάλλου, του δογματικού χαρακτήρα της άποψής του η υποβάθμιση που κάνει της μελέτης της P. Preschel' ενώ την γνωρίζει και την συμπεριλαμβάνει στη βιβλιογραφία του δεν την αξιοποιεί στο βαθμό που θα περίμενε κανείς όταν αναφέρεται στους εβραίους της Κέρκυρας παρά μόνο ως πηγή για μια εντελώς επουσιώδη πληροφορία, όταν αναφέρει ότι στις δημοτικές εκλογές του 1870 εξελέγη αντιδήμαρχος ένας ισραηλίτης ενώ στο δημοτικό συμβούλιο συμμετείχαν και δύο άλλοι εβραίοι.²⁴⁸ Η σχεδόν αποκλειστική αλλά και όχι πλήρης χρήση του Τύπου από τον Pierron για την τεκμηριωτική υποστήριξη του μέρους αυτού της μελέτης του οδηγεί ανα-

247. Στο ίδιο, σ. 47.

248. Στο ίδιο, σ. 42-43.

πόφευκτα σε διαστρέβλωση των εντυπώσεων, καθώς μεγεθύνει υπέρμετρα έναν υπαρκτό, αναμφισβήτητα, ντόπιο αντισημιτισμό και δίνει μια υπερτροφική μονόπλευρη και γενικευμένη εικόνα του φαινομένου.²⁴⁹

Το βιβλίο του B. Pierron, ως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσε διάφορες αντιδράσεις και κριτικές,²⁵⁰ καθώς το ίδιο το θέμα αλλά και ο τρόπος προσέγγισης και διαπραγμάτευσής του είχαν διαφορετικές προσλήψεις, διέγειραν διαφορετικές ιδεολογικές σκευές και άγγιξαν διαφορετικές ευαισθησίες.

249. Η βασική μελέτη του Φρ. Καρρέρ για παράδειγμα ούτε καν αναφέρεται από τον συγγραφέα, για να μην επεκταθούμε και σε άλλα έργα που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «φιλοσημιτικά» και για τα οποία έγινε ήδη λόγος εδώ. Ο Pierron τροφοδοτεί το προκατασκευασμένο σχήμα του μόνο με ό,τι στοιχείο το ενισχύει και αποσιωπά απόψεις και θεωρίες που ενδεχομένως θα το αμφισβητούσαν ή θα το αποδυνάμωναν. Χαρακτηριστική περίπτωση, η αμμηχανία του μπροστά στη θετική, σχεδόν προστατευτική στάση του Ι. Μεταξά απέναντι στους εβραίους, την οποία δεν μπορεί να κατανοήσει και να εντάξει στο σχήμα του· δεν χωράει ασφαλώς αντίρρηση ότι η συγκεκριμένη περίπτωση θέλει ιδιαίτερη ανάλυση και πολλαπλές προσεγγίσεις για να ερμηνευτεί.

250. Απλώς τις παραθέτω: Θανάσης Βασιλείου, «Οι Εβραίοι στην Ελλάδα. Μια διερεύνηση της φύσης, των αιτίων και του εύρους του ελληνικού αντισημιτισμού», *Η Καθημερινή*, 28/11/2004· και η απάντηση από ομάδα ιστορικών κ.ά., «Εβραίοι και Χριστιανοί στην Ελλάδα 1821-1945», *Η Καθημερινή*, 5/1/2005. Γιώργος Μαργαρίτης, «Μπερνάρ Πιερόν. Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945», *Ο Πολίτης*, τχ. 129 (Ιαν. 2005) 40-43. Φραγκ. Αμπατζοπούλου, «Αυτοί σταύρωσαν το Χριστό», *Τα Νέα*, Βιβλιοδρόμιο, 12-13/2/2005, σ.10. Έφη Γαζή, «Στις καταβολές της καχυποψίας», *Το Βήμα*, Βιβλία, 13/2/2005.

ΣΥΝΟΨΙΖΟΝΤΑΣ

Στις αρχές Απριλίου του 1891 ο φόνος της μικρής εβραιοπούλας Ρουμπίνας Σάρδα πυροδότησε στην Κέρκυρα και αντανάκλαστικά στη Ζάκυνθο το υφέρπον και αδρανοποιημένο αντισημιτικό αίσθημα, αν όχι του συνόλου, αναμφίβολα όμως μιας μεγάλης μερίδας της τοπικής κοινωνίας. Οι παραλείψεις και αποσιωπήσεις κατά τη διάρκεια της αστυνομικής και ανακριτικής έρευνας —αποτέλεσμα της ανικανότητας και ολιγωρίας των αρμόδιων οργάνων— σε συνδυασμό με την προσπάθεια παραπλάνησης των ανακριτικών αρχών και συγκάλυψης των πραγματικών συνθηκών θανάτου της μικρής, οδήγησαν το ανακριτικό έργο σε αδιέξοδο και την υπόθεση στο αρχείο δίχως να ανακοινωθούν ποτέ τα πραγματικά αίτια του θανάτου, να αποδοθούν ευθύνες σε συγκεκριμένα πρόσωπα και να φτάσει η υπόθεση στη δικαιοσύνη.

Είναι χαρακτηριστικό ότι για τον έμπειρο δημοσιογράφο της «Ακροπόλεως» Νικ. Σπανδωνή, απεσταλμένο της εφημερίδας στην Κέρκυρα με σκοπό την επιτόπια έρευνα, το γεγονός ότι το έγκλημα της Κέρκυρας έμεινε σκοτεινό δεν αποτελεί ούτε έκπληξη ούτε αμελητέα εξαίρεση στα δικαστικά χρονικά της εποχής, καθώς θα μπορούσε κανείς να αναφέρει αρκετές αδιαλεύκαντες υποθέσεις «μεγάλων εγκλημάτων». Στη συγκεκριμένη περίπτωση κατά γενική ομολογία —κοινού, αρμοδίων και Τύπου— η ευθύνη για την κακή εκτροπή της υπόθεσης επιρρίπτεται στον εισαγγελέα των εφετών Μπένση, στον οποίο καταλογίζεται αμέλεια και ανικανότητα κατά την άσκηση των καθηκόντων του, συμπεριφορά που ενδεχομένως να ήταν υποβολιμαία προκειμένου να εξυπηρετηθεί μια συγκεκριμένη πολιτική γραμμή.

Σχετικά με την αποστασιοποιημένη θέση του δημάρχου κερκυραίων Μιχ. Θεοτόκη καθ' όλο το διάστημα της διερεύνησης του εγκλήματος, η κοινή γνώμη τη θεωρεί ορθή και επιχροτεί τη μη ανάμιξή του στο ανακριτικό έργο, ενώ αντίθετα στηλιτεύει την ουδετερότητα και τη σιωπή του —αποτέλεσμα δειλίας και αντισημιτικής διάθεσης— στη φάση των έκτρο-

πων και των ταραχών που ακολούθησαν ως συνέπεια του φόνου και για μακρύ χρονικό διάστημα συγκλόνισαν την κερκυραϊκή κοινωνία.

Η βολική, ευρύτατα διαδεδομένη και εύκολα αποδεκτή εκδοχή της δολοφονίας της παιδούλας από τους ίδιους τους εβραίους, προκειμένου να ικανοποιηθούν τελετουργικές ανάγκες στον εορτασμό του Πάσχα τους (χρησιμοποίηση του αίματος για τα άζυμα) —με δεδομένο βέβαια τη φήμη ότι η κόρη ήταν χριστιανή, που σε βρεφική ηλικία είχε απαχθεί και ανατραφεί από την εβραϊκή οικογένεια του Σάρδα με σκοπό την ανθρωποποσία— δεν ανατράπηκε ούτε και όταν κινοποιήθηκαν τα επίσημα στοιχεία της ληξιαρχικής πράξης της γέννησής της, με τα οποία αποδεικνυόταν η εβραϊκή της καταγωγή.

Έτσι, η εκδοχή του τυχαίου θανάτου —αποτέλεσμα ξυλοδαρμού της μικρής από τους γονείς της λόγω «ανήθικης συμπεριφοράς»— και στη συνέχεια η προσπάθεια συγκάλυψής του και αποπροσανατολισμού της έρευνας με την προβολή της εκδοχής του προμελετημένου τελετουργικού εγκλήματος, επίσημα δεν απασχόλησε ούτε τις αστυνομικές, ούτε τις ανακριτικές αρχές, πολύ δε περισσότερο την κοινωνία του νησιού. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο —του εξ αμελείας φόνου δηλαδή— θα ακύρωνε το λόγο για αντίδραση του χριστιανικού πληθυσμού και μάλιστα με τη μορφή της βίαιης αντίδρασης, αντανάκλαστικό το οποίο η κερκυραϊκή κοινωνία φαίνεται πως είχε σε λανθάνουσα ετοιμότητα. Οι ταραχές που ακολούθησαν το φόνο και τα αντισημιτικά επεισόδια που έλαβαν χώρα στην Κέρκυρα, οι βιαιοπραγίες εναντίον εβραίων και οι βανδαλισμοί σε εβραϊκές περιουσίες, καθώς εκδηλώθηκαν στην προεκλογική περίοδο των επικείμενων δημοτικών εκλογών, γρήγορα πήραν πολιτική διάσταση και έγιναν πεδίο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους διεκδικητές της δημοτικής αρχής, τον κυβερνητικό (δεληγιαννικό) υποψήφιο και τον τρικουπικό υποψήφιο της αντιπολίτευσης.

Στην αρχή, η δολοφονία της εβραιόπουλας χρησιμοποιήθηκε από την αντιπολίτευση ως ο κύριος λόγος καταγγελίας της κυβέρνησης για κακούς χειρισμούς, πιθανόν ηθελημένους, ώστε να συγκαλυφθεί η ευθύνη των εβραίων, οι οποίοι στη φάση αυτή διάκριντο φιλικά προς το δεληγιαννικό κόμμα. Πολύ γρήγορα όμως ο φόνος έπαψε στην ουσία να απασχολεί την κοινωνία και τους ιθύνοντες του τόπου και όλων όλη η προσοχή επικεντρώθηκε στο θέμα των εβραίων και στη θέση που αυτοί κατείχαν στη ζωή του νησιού.

Είναι αξιοσημείωτο ότι όχι μόνο ο απλός λαός αλλά και οι «πεφωτι-

σμένες τάξεις» πίστευαν με την ίδια ευκολία τις διαδιδόμενες δεισιδαιμονίες για εβραϊκές ανθρωποθυσίες, στις οποίες ενέτασσαν και το φονικό της Κέρκυρας. Μέσα σ' αυτό τον παραλογισμό οι λιγοστές και διστακτικές φωνές ορθοφροσύνης δεν στάθηκαν ικανές να αποτρέψουν ή να συγκρατήσουν την έκρηξη που ξέσπασε στο παροπλισμένο αντισημιτικό οπλοστάσιο ως κοινωνική εκτόνωση στα δύο νησιά του Ιονίου. Η επισήμανση του Αντώνιου Ποφάντη αφήνει να διαφανεί η «τάξικη απόχρωση της «εξέγερσης» και δίνει μια άλλη διάσταση στην αγανάκτηση, το μίσος και το ξέσπασμα του κερκυραϊκού λαού: «Ο δε λαός μη δυνηθείς να κακοποιήσει τους προύχοντες και να ξεθυμάνη την οργήν του επετίθεντο κατά των Ιουδαίων ους συνήντα εις τας οδούς και πολλούς αυτών εκακοποίησε και ελιθοβόλησε πλείστας αυτών οικίας εν τη Εβραϊκή».

Είναι προφανές ότι ο «εν υπνώσει» αντιεβραϊσμός του 19^{ου} αιώνα τόσο στην Κέρκυρα όσο και στη Ζάκυνθο έχει τα χαρακτηριστικά του «λαϊκού» αντιεβραϊσμού και γιαυτό εύκολα, καθώς είδαμε, χειραγωγείται και χρησιμοποιείται από τις ιθύνουσες ομάδες για την επίτευξη ποικίλων στόχων, κυρίως όμως πολιτικών. Το φαινόμενο είναι υπαρκτό και περιγράφονται ευδιάκριτα τα χαρακτηριστικά του — θρησκευτικός, θρησκόληπτος, φανατικός— έστω και αν η έννοια «λαϊκός αντισημιτισμός» δεν απαντάται πουθενά στα κείμενα της εποχής, τον Τύπο και τα συγγράμματα. Ας σημειώσουμε εδώ μια ουσιαστική διαφορά ως προς τα χαρακτηριστικά του αντισημιτισμού ανάμεσα στα δυο νησιά: Ενώ στην Κέρκυρα οι ταραχές πήραν πολύ γρήγορα έντονη πολιτική χροιά, στη Ζάκυνθο δεν συνέβη κάτι παρόμοιο και οι λόγοι των συγκρούσεων παρέμειναν περισσότερο ασαφείς και δυσδιάκριτοι, επικεντρωμένοι μάλλον στο θρησκευτικό επίπεδο. Στην Κέρκυρα κάτω από τον θρησκευτικό μανδύα θα καλύψουν τον αντιεβραϊσμό τους (τον προερχόμενο από διαφορετικές αιτίες) όλες οι τάξεις, και οι «πεφωτισμένοι» θα συμπράξουν με τον «αμαθή» όχλο, επειδή τούτο εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους, τα οποία επίσης δεν ταυτίζονται με αυτά του λαού: Οι άνθρωποι των κατώτερων στρωμάτων, ο φτωχός λαός, επιθυμεί την εξαφάνιση των εβραίων για λόγους θρησκευτικούς· στο βάθος όμως επειδή αποβλέπει και διεκδικεί να οικειοποιηθεί τις δουλειές τους στα κατώτερα, τα ταπεινά επαγγέλματα, τα οποία σχεδόν συντεχνιακά ασκούσαν οι εβραίοι. Οι διοικητικές ελίτ, οι τοπικές αυθεντίες του πνεύματος και της οικονομίας αντιδρούν, γιατί με την ισοπολιτεία και την ανάμιξη των εβραίων στον πολιτικό και τον διοικητικό χώρο βλέπουν να απειλείται η

αποκλειστικότητα και ως ένα βαθμό η πρωτοκαθεδρία τους στα πεδία αυτά και φυσικά στον έλεγχο της διαχείρισης της τοπικής οικονομίας' για τούτο και επιθυμούν με μεγαλύτερη ίσως ζέση από τον απλό λαό την αποχώρηση των εβραίων από το νησί.

Εντούτοις, είναι αξιοπαρατήρητο ότι και στις σοβαρότερες αντιεβραϊκές πολεμικές δεν αρθρώνεται τοπικός αντιπλουτοκρατικός λόγος —στοιχείο στο οποίο εδράζεται όλος ο γενικότερος λόγος περί εβραϊκού ζητήματος — όπως θα ήταν αναμενόμενο ιδίως στην περίπτωση της Κέρκυρας, όπου έχουμε αντικρουόμενα οικονομικά συμφέροντα και διεκδικήσεις ανάμεσα στις δυο κοινότητες κυρίως στα θέματα του εξαγωγικού εμπορίου' και αυτός ακόμη ο Πολυλάς δεν δέχεται, ότι ο αντισημιτισμός των κερκυραίων οφείλεται σε λόγους οικονομικού συμφέροντος' δεν είναι συνεπώς εντοπισμένος σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες, αλλά είναι ομόθυμος και διαπερνά όλη τη χριστιανική κοινότητα του νησιού. Δεν θεωρεί, βέβαια, ο Πολυλάς ότι τούτος είναι «γελοίοις αίσθημα», αλλά αντίθετα ότι είναι «η φυσική αντίδρασις των νεωτέρων κοινωνιών κατά της εισβολής, κατά της επικρατείας των Ιουδαίων»' οι εβραίοι είναι παρασημιακά στοιχεία της κοινωνίας, καθώς κατά την άποψή του «ο Ιουδαίος απορροφά και δεν αποδίδει».

Αρνητικός ως προς την υιοθέτηση των οικονομικών κινήτρων στην εξέγερση των κερκυραίων εναντίον των εβραίων είναι και ο Γ. Θεοτόκης, αδελφός του δημάρχου, ο οποίος πιστεύει ότι οι συμπολίτες του, οι οποίοι «είνε ιπποτικώτατοι και ουδέποτε θα κατεδέχοντο δια ταπεινούς λόγους να κατατρέχουσι τους ιουδαίους», ως βαθύτατα φιλοπάτριδες, αν μισούν τους ιουδαίους, τους μισούν «μόνον διότι δεν είναι έλληνες».

Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο αυτές προσωπικότητες της Κέρκυρας αρνούνται κατηγορηματικά τα οικονομικά συμφέροντα ως τα πραγματικά αίτια της εξέγερσης εναντίον των εβραίων και προβάλλουν τα οφθαλμοφανή: ο μιν Ιάκ. Πολυλάς λόγους θρησκευτικούς και πολιτικούς, ο δε Γ. Θεοτόκης λόγους εθνοφυλετικούς. Παρά ταύτα από κανέναν δεν αποκρύβεται και δεν αποσιωπάται η συλλογική ικανοποίηση για τον διαγραφόμενο και τελικά πραγματοποιούμενο εκπατρισμό των εβραίων της Κέρκυρας και της Ζαχύνθου την άνοιξη του 1891.

Αν επιχειρούσαμε να γνωρίσουμε την εβραϊκή άποψη για την κατανόηση και ερμηνεία των φαινομένων, ο λόγος του γιατρού Βικτ. Ντε Σέμο αποτελεί την καλύτερη μαρτυρία. Ο Σέμος θεωρεί επίσης ότι «εν Κερκύρα αντισημιτισμός δια συμφεροντολογικούς λόγους είνε ό,τι γελοίο». Πιστεύ-

ει όμως ότι τα 25 χρόνια ισοπολιτείας δεν ήταν αρκετά να κάνουν τον εβραϊκό λαό, «τον πολύν, τον αγράμματον, τον πλήρη προλήψεων», να λησμονήσει εύκολα «τόσας και τόσας καταδιώξεις, να παρίδη την δυσπιστίαν, ην τρέφει προς αυτόν ο χριστιανός, την υπερτάτην περιφρόνησιν». Πριν από την Ένωση οι εβραίοι της Επτανήσου ζούσαν περιφρονημένοι και καταδικωμένοι από τους χριστιανούς οποιασδήποτε κυρίαρχης τάξης. Ζούσαν, με περιορισμένα δικαιώματα, απόλυτα χειραγωγημένοι και ελεγχόμενοι από την αγγλική διοίκηση· ο οικονομικός τους ρόλος ήταν εντοπισμένος σε συγκεκριμένα πεδία (εξαγωγικό εμπόριο λαδιού και κυρίως τοκογλυφία) και εξυπηρετούσε εντέλει το όλο οικονομικό σύστημα της αγγλοκρατούμενης τοπικής κοινωνίας. Οι εκτός γκέτο δράσεις των εβραίων, ανύπαρκτες σχεδόν πριν από την ενσωμάτωση, δεν έπαψαν να είναι και στη νέα κατάσταση σποραδικές και περιορισμένες, όσο κι αν η τάση για μεγαλύτερες διεκδικήσεις πίεζε και ενοχλούσε την κερκυραϊκή κοινωνία.

Η διαπίστωση ότι μετά την Ένωση οι εβραίοι απέκτησαν έπαρση, «σήκωσαν κεφάλι» και ήταν αναμενόμενο αυτή η συμπεριφορά να προκαλέσει την αντίδραση των χριστιανών συμπολιτών τους, δεν είναι πεποϊήση μόνο κάποιων κερκυραίων αλλά και της εβραϊκής πνευματικής ελίτ, όπως ο γιατρός Σέμος. Η ορθοφροσύνη του γιατρού, ο οποίος καταδίκασε την ανάμιξη των ομοεθνών του στην πολιτική, εφράζει ακριβώς την πραγματικότητα που έλεγε ότι τελικά τα ίσα δικαιώματα που εκχωρήθηκαν με την ισοπολιτεία, στην εφαρμογή τους δεν ήταν όντως ίσα για όλους. Πέρα από τις οικονομικές δράσεις, αυτό που κυρίως ενόχλησε τους επτανήσιους ήταν η κοινωνική διάσταση της ισοπολιτείας και οι πολιτικές επιδιώξεις των εβραίων.

Αν οι εβραϊκές ψήφοι γίνονταν αντικείμενο διεκδίκησης σε κάθε εκλογική αναμέτρηση (βουλευτική ή δημοτική), τούτο δεν είχε να κάνει μόνο με τη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος, αλλά κυρίως με τις συμμαχίες και τις οικονομικές διευκολύνσεις στις οποίες υπολόγιζαν οι τοπικές αρχές από την πλευρά των οικονομικών παραγόντων της εβραϊκής κοινότητας. Στην πραγματικότητα μέσω της πολιτικής προσέγγισης και χειραγώγησης των ισραηλιτών επιδιωκόταν η αποκόμιση οικονομικών οφελών σε προσωπικό και κοινοτικό επίπεδο.

Η ευθύνη για την αντιεβραϊκή παρόξυνση της επτανησιακής κοινωνίας το 1891 με αφορμή το φόνο της Ρουμπίνας Σάρδα απεδόθη από πολλούς (με κύριο εκφραστή τον Πολυλά) στους εβραίους, οι οποίοι «δεν ήξευρον

να κρατήσωσι μετρίοφρονα θέσιν απ' αρχής» και για να συγκαλύψουν το φόνο, άκριτα τον απέδωσαν στους χριστιανούς. Από την άλλη, η έλλειψη ή η αδυναμία του κρατικού πολιτικού συστήματος να προστατεύσει τους εβραίους, όταν άρχισε ο εναντίον τους διωγμός, άφησε στην ουσία ακάλυπτους και τους ίδιους τους επτανήσιους στη λαιωδωρία και την κατακραυγή όχι μόνο την υπολοίπων ελλήνων αλλά και των ευρωπαϊών για την υπερβολική αντίδρασή τους.

Η αντιεβραϊκή έκρηξη της τοπικής κοινωνίας εναντίον των εβραίων έδωσε το έναυσμα για μια άλλη, λιγότερο ίσως υποβόσκουσα αλλά περισσότερο διαδεδομένη έκρηξη των ελλαδιτών, την αντιεπτανησιακή. Η αντίθεση μιας ισχυρής πλειοψηφίας για την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα βρήκε γερό έρεισμα στο εβραϊκό ζήτημα και αφορμή για υποστήριξη και δικαιώνιση των ανθενωτικών της απόψεων' έτσι, μια τοπικά εντοπισμένη «ελληνο-ισραηλίτικη» σύγκρουση έφτασε να μεταλλαχτεί σε γενικότερη «εθνική» αντίδραση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἐκθεση Θεαγένη Κεφαλᾶ

ΕΦΛ, Αρχεῖο Δεληγιάννη, φάκ. ΒVI/106,
έγγρ. 1, πρωτότυπο

Υπόμνημα

Περί τῆς συμπεριφορᾶς καί ἐνεργείας τῆς ἐν
Κερκύρᾳ Ἀστυνομίας καί τῶν φίλων αὐτῆς
κατά τὰ ἐβραϊκά συμβάντα.

Τὴν νύκτα τῆς 1^{ης}-2^{αν} Ἀπριλίου 1891 ἐγένετο ὁ φόνος κατά τῆς Ἰσραη-
λίτιδος Ρουμπίνας Σάρδας τοῦ Βῆτα.

Τὴν 11^{ην} ὥραν τῆς πρωῒας, τῆς 1^{ης} Ἰουλίου, ἡ ὀκταέτις κόρη Ρου-
μπίνα Σάρδα εὐρίσκετο κάτωθι τῆς οἰκίας αὐτῆς, παίζουσα μετὰ τῆς μεγα-
λυτέρας αὐτῆς ἀδελφῆς, ὅτε ἡ μήτηρ αὐτῶν ἔδωκεν ἀνά μίαν πεντάραν
ἐκάστη πρὸς ἀγοράν χαλιβᾶ· αἵτινες διηυθύνθησαν ἡ μὲν μεγαλυτέρα ἀδελ-
φή πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν ἀγοράν, ἡ δὲ μικροτέρα, ἡ Ρουμπίνα, διὰ τῆς ὁδοῦ
τῶν Ἀγ. Πατέρων, κειμένης ἔνθεν μὲν ἐπὶ τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας, ἔνθεν
δὲ χριστιανικῆς, ἐξ ἧς ἐγένετο ἀνάρπαστος. Οἱ γονεῖς αὐτῆς ἰδόντες τὴν
πρώτην αὐτῶν κόρην ἐπιστρέψασαν, τὴν δὲ Ρουμπίναν βραδύνουσαν
μέχρις ὥρας γεύματος, ἤρχισαν ἀνησυχοῦντες· μετ' ὀλίγον ἐξῆλθον τῆς
οἰκίας αὐτῶν πρὸς ἀναζήτησιν αὐτῆς καὶ τέλος ἀπελπισθέντες, παρερχομέ-
νης τῆς ὥρας ἐπὶ ματαίῳ εἰδοποίησαν τὴν Ἀστυνομίαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς
ἀπωλεσθείσης Ρουμπίνας.

Διαδοθείσης τῆς ἀπωλείας τῆς κόρης, ἅπανα ἡ ἐβραϊκὴ εὐρίσκετο εἰς
κίνησιν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς συνοικίας αὐτῶν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς νέας,
κῆρυξ περιήρχετο τὴν πόλιν εἰδοποιῶν περὶ τῆς ἀπωλείας αὐτῆς, ἄπειρον
πλῆθος χριστιανῶν προσήρχετο εἰς τὴν ἐβραϊκὴν συνοικίαν περιεργείας
χάριν, τὰ ἀστυνομικὰ ὄργανα ἐνεζήτουν ἐπίσης αὐτήν, οἱ δὲ συγγενεῖς καὶ
φίλοι τῆς οἰκογένειας Σάρδα μετέβαινον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς μέχρι νυκτὸς
ἀναμένοντες εἰδήσεις περὶ τῆς ἀπωλεσθείσης Ρουμπίνας, ὅτε περὶ τὴν 1½

ώραν μετά το μεσονύκτιον ἐξελθὼν ὁ πατήρ αὐτῆς Βῆτας μετ' ἄλλων δύο ἑβραίων, τοῦ Σολομῶντος Γοστάιου καί Ρουβὶν Ὅσμος ὅπως μεταβῶσιν εἰς τι παρακειμένον καφενεῖον καί πῖωσι καφφέ παρετῆρει τὰς ἡνεωγμένας θύρας τῶν οἰκιῶν σὺν αἷς καί τήν τοῦ Ναξίου, μὴπως ὑπάρχη κεχυμμένη ἢ θυγάτηρ του, ἀνεῦρεν ἔσωθεν τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας ταύτης τοῦ Ναξίου ἐρριμμένον σάκκον, ὃν ἀνοίξαντες εὔρον τήν θυγατέρα τοῦ ἀνωτέρω Βῆτας φονισμένην.

Οἱ δύο Ἰσραηλῖται ἀμέσως ἐξήγαγον τήν νεάνίδα ἐκ τοῦ σάκκου, διότι τὸ πρόσωπον τῆς κόρης ἔκειτο κατὰ τὸν πιθμένα αὐτοῦ, ἦν ἰδὼν ὁ πατήρ καί ἐκτός ἑαυτοῦ γενόμενος, ἤρπασε τὸν σάκκον καί ἀνὰ χεῖρας φέρων αὐτόν, μετέβαινον δρομαίως εἰς τήν οἰκίαν αὐτοῦ, ὅπως ἐπιδείξῃ αὐτόν, μετέβαινον δρομαίως εἰς τήν οἰκίαν αὐτοῦ, ὅπως ἐπιδείξῃ αὐτόν πρὸς τὴν σύζυγόν του, φωνάζων «ἐδῶ μέσα τὴν εἶχον». Τὴν στιγμὴν ταύτην εὐρεθεὶς ἐκεῖ ὁ ἀστυνομικὸς κλητὴρ Μιχαήλ Κουβαρᾶς παραφυλάττων καί ἰδὼν τὸν μὲν πατέρα τῆς Ρουμπίνας τρέχοντα καί φέροντα τὸν σάκκον, τοὺς δ' ἄλλους κρατοῦντας τὸ σῶμα τῆς φονευθείσης, διέδωκεν ἀμέσως ὅτι οἱ φονεῖς εἰσὶν αὐτοὶ οὗτοι, ὅτι εἶδε τὸν πατέρα τῆς Ρουμπίνας φέροντα τὸν σάκκον, τοὺς δ' ἄλλους δύο τὸ πτώμα, ὅπως μεταφέρωσιν τοῦτο πρὸς ταφήν.

Ταῦτα βεβαίως κατέθεσεν ὁ ἀστυνομικὸς κλητὴρ Κουβαρᾶς ἐνώπιον τῆς ἀνακρίσεως, ἣτις μὴ πεισθεῖσα κατόπιν ἐξετάσεως τοῦ πατρός καί ἄλλων, ὅτι φονεῖς τῆς κόρης ἦταν οἱ ἀνωτέρω τρεῖς δὲν προέβη εἰς τὴν προφυλάκισιν, καί τοῦτο ἤρκεσεν ἵνα τ' ἀστυνομικὰ ὄργανα διαδόσωσι καθ' ὅλην τὴν πόλιν ὅτι οἱ ἑβραῖοι ἐφόνευσαν τὴν νέαν, ὅτι συνέλαβαν ἐπ' αὐτοφώρῳ τοὺς φονεῖς, ὅτι ὑπέδειξαν πρὸς τὴν ἀνακριτικὴν ἀρχὴν ἀλλ' ὅτι αὕτη κωφεύουσα ἀπολύει αὐτούς καί πρὸς περισσοτέραν πειστικότητα τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων ἀναγράφουσι τὴν ἐνώπιον τῆς ἀνακρίσεως μαρτυρίαν τοῦ ἀστυνομικοῦ κλητῆρος Κουβαρᾶ, καθ' ὑπαγόρευσιν τούτου καί ἀντίγραφα ταύτης διανέμουσι πρὸς κοινὸν σκάνδαλον καί πρὸς ἐρεθισμόν τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὅτι δηλαδὴ φονεὺς ὑπῆρξεν ὁ πατήρ τῆς Ρουμπίνας, διαβεβαιούτο ὑπὸ τοῦ ἀστυνόμου Ναπολ. Πιέρρη, τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ Νικολ. Ἀλβάνα καί τοῦ ἀρχικλητῆρος Ἀντων. Πηλοῦ, ἀποπειρωμένων μάλιστα καθ' ἑκάστην, ἵνα πείσωσιν ἀνακριτὰς τε καί εἰσαγγελεῖς, ὅτι οἱ φονεῖς τῆς Ρουμπίνας εἰσὶν αὐτοὶ οἱ γονεῖς αὐτῆς. Τ' ἀνωτέρω διαδιδόμενα ἔφερον τὸ πόρισμα, ὅτι φονεῖς οἱ ἑβραῖοι, ἄρα ἢ φονευθεῖσα χριστιανή.

Τὴν ἀνωτέρω τοῦ Κουβαρᾶ διάδοσιν ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυσεν καί ἡ ἱατρική ἐκθεσις τῶν ἱατρῶν Ἡλίου Πολίτου, τοῦ ἀστυνομικοῦ ἱατροῦ Δημητρ.

Παππανικόλα καὶ τοῦ ἐτέρου δημοτικοῦ ἱατροῦ Φραγκίσκου Θερμογιάννη, ἥτις ἐν ἀχαρεῖ διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν πόλιν, δι' ἧς ἐβεβαιούτο, ὅτι τὸ ἐπενεγκόν τὸν θάνατον τραῦμα ἦτο ἐκεῖνο τοῦ λαίμου, καὶ ὅτι ἐν τῷ σώματι τῆς 'Ρουμπίνας δὲν ὑπῆρχε σταγὼν αἱματος, καὶ ἐντεῦθεν οἱ μᾶλλον ἐπιτήδιοι καὶ συμφέρον ἔχοντες ἵνα ἐξαναστήσωσι τὴν πόλιν ἅπασαν κατὰ τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου, ἐκραύγαζον διαδίδοντες ὅτι ἡ φονευθεῖσα ἦτο Χριστιανή, ὅτι τὸ αἷμα αὐτῆς ἀφηρέθη ὑπὸ τῶν ἐβραίων, ὅπως χρησιμεύσῃ διὰ τὰ ἄξυμα αὐτῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ ἐορτάσωσι τὸ Πάσχα, ὅτι δικασταὶ καὶ εἰσαγγελεῖς καὶ πᾶσαι αἱ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ ἐδωροδοκῆθησαν περιποιοῦμενοι τοὺς 'Εβραίους, ἐγκαταλείποντες ἐλευθέρους τοὺς φονεῖς χάριν τῶν μελλουσῶν ἐκλογῶν, καὶ ταῦτα πάντα ἐπῆνεγκον μέγιστον ἐρεθισμὸν κατὰ τῶν 'Ισραηλιτῶν, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἐπῆλθον οὐκ ὀλίγοι τραυματισμοὶ καὶ φόνοι κατὰ τῶν 'Εβραίων, καὶ ὅμως ἡ ἀνωτέρω τῶν ἱατρῶν ἔκθεσις μετὰ τινα χρόνον ἀνηρέθη ὑπὸ τοῦ περιωνύμου τῶν Παρισίων καθηγητοῦ Βροναρδίλ καὶ ἄλλων Παρισινῶν ἐπιστημόνων.

Αἱ ἀνωτέρω διαδόσεις τῶν τε ἀστυνομικῶν ἱατρῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, καὶ αἱ ἐνέγειαι τούτων δὲν διέλαθον τὴν προσοχὴν τῆς εἰσαγγελίας, ἥτις ἐν πλήρει μυστικότητι τῆς ἀστυνομίας προέβη εἰς ἀνακρίσεις κατὰ τῶν ἀστυνομικῶν κλητῆρων, ἐξ ὧν ἐβεβαιώθη ὅτι οὗτοι ὑπῆρξαν ὁ κύριος μοχλὸς τῆς διαδόσεως τῶν ἀνωτέρω ψευδῶν φημῶν, δι' ὃ καὶ οἱ ἀστυνομικοὶ κλητῆρες Χρῆστος Λαβράνος καὶ Δημήτριος 'Αγάθος εἰσαχθέντες ἐνώπιον τοῦ πλημμελειοδικίου, κατεδικάσθησαν εἰς φυλάκισιν διὰ τῶν ὑπ'ἀριθ. 323 τῆς 17^{ης} Μαΐου καὶ 348 τῆς 24^{ης} Μαΐου 1891 ἀποφάσεων ἔκτοτε δὲ ἐν ᾧ αἱ ἀνακρίσεις ἐνηργουῦντο ὑπὸ τοῦ ἀνακριτοῦ παρόντος καὶ τοῦ εἰσαγγελέως ἐν τῇ ἐβραϊκῇ συνοικίᾳ, οὓς παρηκολοῦθουν 2 ἀνωτέρω ἀστυνομικά ὄργανα, Πιέρρης, 'Αλβάνας καὶ Πηλός, παρ' ὧν ἐλάμβανον πληροφορίας περὶ τῶν ἐβραϊκῶν προσώπων, ἔκτοτε πᾶσα ἀνακριτικὴ ἐνέργεια ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἀνωτέρω ἀστυνομικῶν ὀργάνων, τοῦθ' ὅπερ ἔδωκε χώραν εἰς νέαν κατὰ τῶν ἀρχῶν συκοφαντίαν, ὅτι δηλαδὴ αὗται ἀπέβαλον πᾶσαν ἀστυνομικὴν συνδρομὴν πρὸς κάλυψιν τῶν ἐνόχων 'Εβραίων τῆς δολοφονίας.

Αἱ ἀνωτέρω ψευδεῖς διαδόσεις, ἐξερχόμεναι δὴθεν ἐξ ἐπισήμου πηγῆς, ὁποῖα 2 ἀστυνομικά ὄργανα, ἐπαναλαμβάνοντο ὑπὸ διαφόρων προσώπων πάσης τάξεως, ἄλλων μὲν εὐπίστων, ἄλλων δὲ σκοπίμους, ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης τάξεως μέχρι τῆς κατωτάτης, διότι καὶ ἱατροὶ καὶ δικηγόροι, κτηματῖαι, ἔμποροι, ἀχθοφόροι, προπάντων δὲ εἰς τὴν πολιτικὴν καταγινόμε-

νοι ἀνεμάσσουν τὰς ἀνωτέρω διαδόσεις, αἵτινες θεωρούμεναι ἱκαναί νά ὑπηρετήσωσι τοὺς ἰδιαιτέρους αὐτῶν σκοπούς, ἔθεσαν τούτους πάντας εἰς κίνησιν ἵνα φυγαδεύσωσιν ἐκ Κερκύρας τὸ Ἰσραηλιτικόν στοιχεῖο, ἐκ τῆς φυγαδεύσεως τοῦ ὁποίου πολλὰ προσεδόχουν νά προσπορισθῶσι, καὶ ἀμέσως ἤρξαντο αἱ βιαιοπραγαί κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἅς πρωτίστως περιέθαλπεν ἡ πολιτικὴ μερίς τῆς ἀντιπολιτεύσεως διὰ τῆς ἀρνητικῆς ὑπηρεσίας τῆς ἀστυνομίας, γνωρίζουσα καλῶς ὅτι οἱ Ἰσραηλίται μὴ διαιρούμενοι εἰς πολιτικὰς μερίδας αἰέποτε ψηφίζουσιν ὑπὲρ τῶν ὑποψηφίων τῆς συμπολιτεύσεως, ὅπως οὕτω ἀπολαύουσιν τῆς ὑποστηρίξεως τῶν κατὰ καιροὺς Κυβερνησέων, δι' ὃ ὅμιλοι πολιτῶν εἰσέρχοντο ἐντὸς τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας τραυματίζοντες, δέροντες, ἐξυβρίζοντες, πυροβολοῦντες τοὺς Ἰσραηλίτας, καὶ ἄλλοι συναντῶντες ἄλλους ἐκτός τῆς ἐβραϊκῆς ἡπείλουν καὶ ἔτυπτον διὰ παντός εἶδους ὀργάνων, ὅπως οὕτω τοῦ φόβου καὶ τρόμου διασπειρομένου καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπελπιζομένων τοῦ νά ἐργασθῶσι τοῦ λοιποῦ, ἐξαναγκασθῶσι ν' ἀναχωρήσωσι τῆς πατρῴας αὐτῶν γῆς, ἧς τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ Νόμοι ὀφείλουσιν αὐτοῖς πᾶσαν προστασίαν, δι' ὃ τὴν 2^{αν} Ἀπριλίου ἐτραυματίσθησαν ὑπὸ Χριστιανῶν ὁ Σάββας Βελέλης, Ἰάκωβος Τσεζάνας καὶ ἄλλοι.

Τὴν 3^{ην} Ἀπριλίου, ὁ ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας Φίλιππος Φαύλδ, Ρουβὴν Μουστάκης, Δαυῖδ Ἰωνᾶς, Μόρδος Λέων, Ναούμ Νοσιάν, Ἰωνᾶς Πολίτης, Πάρις Βελέλης, Ἀβραάμ Βελέλης καὶ ἄλλοι. Τὴν 4^{ην} Ἀπριλίου ὁ Μεναχέμ Μπεχιάρ, Χανανέν Σφόρνος καὶ ἄλλοι. Τὴν 5^{ην} Ἀπριλίου Ἀβραάμ Μπάλιστρας, Ψάκος, υἱὸς τοῦ Ἀβραάμ Βιτάλ, Σαμουήλ Βιτάλ, Βιβάντες Ἀβραάμ καὶ πληθὺς ἄλλων καὶ ἐκτός τῶν ἀνωτέρω οἱ πολῖται εἰσπίπτοντες εἰς τὰς οἰκίας τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἐπυροβόλουν ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, ἔθραυον διὰ λίθων τὰς κεράμους, τὰς ὑάλους τῶν παραθύρων, καὶ πᾶν ὅ, τι ἐβραϊκόν εὗρισκον ἐκτεθειμένον, ἄλλοι ἄλλους Ἑβραίους ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιβιβαζομένους πρὸς ἀναχώρησιν διὰ τὴν ἀλλοδαπὴν, ἄλλοι ἔθραυον τὰ μνημεῖα αὐτῶν καὶ διέπραττον πᾶσαν κατ' αὐτῶν βανδαλικὴν πράξιν, καὶ ἄλλοι συνηγόρουν κατὰ τῶν Ἑβραίων δημοσίᾳ ἐν τε τῇ Πλατείᾳ, καφφενείois, οἶνοπωλείois καὶ ὅπου ὑπῆρχον ὅμιλοι πολιτῶν, ἐν οἷς δεχρίνοντο προπάντων οἱ εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν ἀνήκοντες, οἱ τινες ἐπιδεξιῶς διαστρέφοντες πᾶσαν κυβερνητικὴν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως πράξιν, καὶ ἐγκολπούμενοι πᾶσαν ψευδῇ διάδοσιν, δυναμένην νά ἐρεθίσῃ τὰ πνεύματα τῶν πολιτῶν, ὅπως ἐπέλθωσιν αἱματοχυσίαι, ἀπέστελλον ταχτικῶς διατριβάς καὶ ἀρθρίδια εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις τῆς ἀντιπολιτεύσεως

ἐφημερίδας, ὅπως οὕτω γενικεύσωσιν, εἰ δυνατόν, τό κακόν, καί ὅμως ἐν ᾧ ταῦτα διεδραματίζοντο ἐνώπιον τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ἅτινα ἦσαν διεσχορπισμένα εἰς διάφορα κέντρα τῆς τε ἐβραϊκῆς καί τῆς πόλεως πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν Ἑβραίων καί σύλληψιν τῶν αὐτουργῶν, ἐν ᾧ πλεῖσται πράξεις ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐτελοῦντο ἐνώπιον τοῦ Ἀστυνομίου Πιέρρη, τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ Ἀλβάνα καί τοῦ ἀρχικλητῆρος αὐτοῦ Ἀντωνίου Πηλοῦ, μ' ὅλα ταῦτα οὐδένα τῶν δραστῶν ἐγνώρισαν, οὐδένα τούτων δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὴν εἰσαγγελίαν ἀνέφερον, ἀλλὰ τούναντίον ἐνεθάρρουν αὐτοὺς διὰ τῆς ἀρνητικῆς αὐτῶν ὑπηρεσίας, καθ' ἃ μὴ συλλαμβάνοντες, οὐδ' ἀναφέροντες τοὺς τὰς ἐγκληματικὰς πράξεις διαπράττοντας.

Ὁ ἀστυνομικὸς κλητὴρ Σπυρ. Λιτσιαρδόπουλος ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας διαταγῇ τοῦ Νομάρχου, διότι περέλειψε τό καθήκον αὐτοῦ ἵνα προστατεύσῃ Ἰσραηλίτας διρομένους παρὰ τῷ Ὀθωμανικῷ προξενεῖῳ (ἔρα ἐγγράφον ὑπ' ἀριθ. 513 τῆς 6^{ης} Ἀπριλίου 1891 τοῦ ἀστυνομίου). Ὁ ἀστυνομὸς Λεων. Πιέρρης διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 471 τῆς 25^{ης} Ἀπριλίου 1891 ἐγγράφου του ἀποπειρᾶται νά δικαιολογήσῃ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ταραξιῶν Πλατσαῖον ἐπιτεθέντα καί ἐξυβρίσαντα τὴν Στρατιωτικὴν ἀρχήν, ἀναφέρων ὅτι οὗτος παρεπονέθη ἀπλῶς κατὰ τῶν Στρατιωτικῶν, ὡς κακοποιησάντων γέροντά τινα (τό ἐγγράφον τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῇ σχετικῇ δικογραφίᾳ κατὰ Πλατσαίου).

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω τὴν 4^{ην} Ἀπριλίου Χριστιανοὶ εἰσβαλόντες ἐν τῇ ἐβραϊκῇ συνοικίᾳ περιφρουρουμένη ὑπὸ Στρατ. δυνάμεως, καί συναντήσαντες ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ τὴν Ἰσραηλίτιδα Ροζίναν Μουζᾶν ἐπυροβόλησαν ἀναιτίως κατ' αὐτῆς ἐκ τοῦ σύνεγγυς, μέ τὰ ὅποια ἔφερον περίστροφα, ἡ δὲ σφαῖρα διαμπαῖς διεπέρασε τὴν κοιλίαν αὐτῆς ἐνώπιον τῶν Στρατιωτῶν καί ἀστυνομικῶ κλητῆρος, οἵτινες δέν ἠδυνήθησαν ν' ἀντιληφθῶσι τῶν αὐτουργῶν τῆς πράξεως, ὁ δὲ ἀστυνομὸς Πιέρρης μεταβάς ἀμέσως ἐπὶ τόπου, καί ἐνεργήσας αὐτοπροσώπως ἐξετάσεις πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν αὐτουργῶν, δέν ἠδυνήθη ν' ἀνακαλύψῃ αὐτοὺς, οὗς ὅμως ἀνεκάλυψαν αὐθωρεῖ αἱ εἰσαγγελικαὶ ἀρχαί, ἅμα ἐπὶ τόπου μετέβησαν καί δι' ἐγγράφου ὑπ' ἀριθ. 1.509 τῆς 5^{ης} Ἀπριλίου 1891 τοῦ εἰσαγγελέως τῶν Πρωτοδικῶν πρὸς τὴν ἀνακριτικὴν Ἀρχὴν κατηγοροῦνται οἱ ἀνακαλυφθέντες αὐτουργοὶ οἵτινες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 221 ἰδίου μηνός καί ἔτους βουλευματος τοῦ συμβουλίου τῶν Πλημμελειοδικῶν, ἐπικυρωθέντος δι' ἄλλου τοῦ συμβουλίου τῶν Ἐφετῶν, παρεπέμθησαν ἐνώπιον τοῦ ἀρμοδίου κακουργιοδικεῖου ἵνα δόσωσι λόγον τῆς πράξεως αὐτῶν ἐπὶ ἀποπεῖρα φόνου.

Ἐντεῦθεν ἔτι μᾶλλον πεισθεῖσα ἡ εἰσαγγελία περί τῆς νωχeloῦς καί ἐκνόμου διαγωγῆς τῆς Ἀστυνομίας, ὁ εἰσαγγελεύς τῶν Πρωτοδικῶν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1.583 τῆς 4^{ης} Ἀπριλίου 1891 ἐγγράφου του, παραγγέλλει τῷ ἀστυνόμενῳ Πιέρρη, ἵνα ἀναφέρῃ ἐάν ἀνεῦρε καί συνέλαβέ τινα τῶν δραστῶν καί τίνες οὗτοι, ὁ δέ ἀστυνόμος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 156 τῆς 5^{ης} Ἀπριλίου ἰδίου ἔτους ἐγγράφου του ὑποβάλλει ὅτι: «τά ἀστυνομικά ὄργανα δέν παρευρέθησαν κατὰ τοὺς τραυματισμούς ἢ κατὰ τὰς ἐνεργεθείσας βαιοπραγίας, ἀλλ' ὡς ἐπληροφορήθην οὗτοι ἔπαθον εἰς διάφορα σημεῖα εὐρισκόμενοι καί συνεπῶς ἀγνωῶ ὅποιοι οἱ δράσται».

Δι' ἐτέρου ἐγγράφου ὑπ' ἀριθ. 1.649 τῆς 9^{ης} Ἀπριλίου ἐ.ἔ. διαβιβασθέντος τῷ ἀστυνόμενῳ Πιέρρη, ὁ εἰσαγγελεύς τῶν Πρωτοδικῶν Κεφαλᾶς ἐπέστησε μεγάλως τήν προσοχήν τούτου ἐπὶ τῶν διαπραττομένων ἐγκλημάτων, ἐχοντός ἐπὶ λέξεισι τάδε.

«Ὡς γνωστόν κατ' αὐτάς διευτεράχθη σπουδαίως ἡ ἐνταῦθα δημοσία τάξις, πλεῖστοι τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐτραυματίσθησαν καί πολλά μέχρι τοῦδε ἔλαβαν χώραν ἐγκλήματα καί τέλος ἐδέησε νά περιφρουρηθῇ ἅπασα ἡ ἐβραϊκὴ συνοικία δι' ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ὅπως προληφθῶσιν αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τῶν Ἑβραίων ἀνάγκη πᾶσα ἵνα ἡ κατὰστασις αὕτη καταπαύσῃ, ἐφ' ᾧ σᾶς παρακαλοῦμεν ὅπως ἐπιστήσῃτε τήν ὑμετέραν προσοχήν ἐπὶ τῶν ταραξιῶν τούτων, συλλαμβάνοντες αὐτούς ἐπ' αὐτοφώρῳ, καί καταγγείλῃτε πάντα ὅστις ἤθελε φωραθῇ ἐξερεθίζων δημοσίᾳ ἢ δι' ἄλλου τρόπου τοὺς πολίτας κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀναφέρῃτε δέ ἡμῖν, εἰ δυνατόν, καί τοὺς ὑποκινήσαντας ἢ ἐξακολουθοῦντας νά ὑποκινῶσι τοὺς πολίτας εἰς τοιαύτας ἐκνόμους πράξεις». Ὡς δέ μή ἤρκει τό ἐγγραφον τοῦτο ὁ εἰσαγγελεύς τῶν Πρωτοδικῶν τήν ἰδίαν ταύτην ἡμέραν τῆς 9^{ης} Ἀπριλίου διεβίβασε τῷ ἰδίῳ ἀστυνόμενῳ Πιέρρη καί τό ὑπ' ἀριθ. 1.651 ἐγγραφόν του, ἐν ᾧ τάσσει προθεσμίαν, ὅπως ἀναφέρῃ αὐτῷ τοὺς αὐτοῦργούς περιέχον τάδε.

«Παρακαλοῦμεν ἡμᾶς, ὅπως ἐντός δύο τό πολὺ ἡμερῶν μᾶς ἀποστείλῃτε ἀκριβῆ ἐκθεσιν πάσης τελεσθείσης κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, ἥτοι διαρκούντος τοῦ ἐρεθισμοῦ κατὰ τῶν Ἑβραίων, ἐνεκεν τοῦ διαπραχθέντος φόνου κατὰ τῆς Ρουμπίνης Σάρδα, ἐγκληματικῆς πράξεως, ἀναφέροντες τοὺς δράστας, ὡς καί τὰς μαρτυρίας ἃς ἠδυνήθητε μέχρι τοῦδε νά συλλέξῃτε, πρόσδε κατάλογον τῶν ὀνομάτων τῶν ὑποκινήσαντων τὰς τοιαύτας κατὰ τῶν Ἑβραίων ἐπιθέσεις, ὅπως προβῶμεν εἰς τήν αὐστηράν αὐτῶν τιμωρίαν κατὰ νόμον». Ὅμοιον δέ τοιοῦτον ἐγγραφον ἀπεστάλη καί πρὸς τήν Μοιραρχίαν.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἦτοι τὴν 10^{ην} Ἀπριλίου ἐ.ἔ. ἐπελθὼν ἐν τῇ ἐβραϊκῇ συνοικίᾳ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ δημάρχου, ὁ Θεμιστοκλῆς Καπόττζαρης, φέρον ἀνά χειρὰς ρόπαλον ἤρξατο ραπίζων τοὺς Ἰσραηλίτας ἐν μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἀνθιστάμενος καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην, δι' ὃ καὶ συλληφθεὶς παρεπέμφθη τῇ ἀνακρίσει διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1.720 τῆς 10^{ης} Ἀπριλίου ἐγγράφου αὐτῆς καὶ τῆς ἀνακρίσεως περαιωθείσης, ὁ ἀνωτέρω Καπόττζαρης παρεπέμφθη ἐνώπιον τῶν πλημμελειοδικῶν διὰ βουλεύματος τοῦ συμβουλίου τῶν Πλημμελειοδικῶν ἐπὶ ἀδίκῳ ἐπιθέσει καὶ διαταράξει τῆς εἰρήνης τῶν πολιτῶν, ὅστις καὶ κατεδικάσθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 502 τῆς 12^{ης} Ἰουλίου 1891 ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου τῶν ἐν Κερκύρᾳ Πλημμελειοδικῶν εἰς τρίμηνον φυλάκισιν κατ' ἀντιμωλίαν.

Συνεπεῖα δὲ τῶν ἀνωτέρω τῆς Εἰσαγγελίας ἐγγράφων, ἡ μὲν Μοιραρχία καὶ στρατιωτικὴ ἀρχὴ ἐκτελοῦσαι νομίμως τὸ ἑαυτῶν καθήκον, ὅτε μὲν συνελάμβανον ἐπ' αὐτοφώρῳ τοὺς ταραξίαις, ὅτε δὲ ὑπεδείκνυν δι' ἐγγράφου αὐτῶν τῶ εἰσαγγελεῖ τοὺς αὐτουργοὺς καὶ πρωτουργοὺς, οἷον τὸν Θεμιστοκλῆ Καπόττζαρη, Νικόλαον Μπάκαν ἢ Νίκαρδον, Ἀνδρέαν Σγοῦρον καὶ ἄλλους, περὶ ὧν διετάσσετο ἀνάκρισις, καθ' ἃ προκύπτει ἐκ τῶν ἐγγράφων τῆς Εἰσαγγελίας ὑπ' ἀριθ. 1.725 τῆς 11^{ης} Ἀπριλίου καὶ 1.751 τῆς 13^{ης} ἰδίου μηνὸς καὶ ἔτους, ἐπὶ διαταράξει τῆς εἰρήνης τῶν πολιτῶν καὶ ἄλλαις ἐγκληματικαῖς πράξεσι, ἡ δὲ Ἀστυνομία, ἥς τὰ ὄργανα ἐτύγχανον ἐντόπια γνωρίζοντα κάλλιστα πάντα πολίτην καίτοι ἐνώπιον αὐτῶν διεπράττοντο τὰ ὄργανα, οὐ μὴν οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ ἀναφέρῃ τῇ Εἰσαγγελίᾳ ἕνα τῶν αὐτουργῶν τῶν ἀπείρων τελεσθεισῶν πράξεων, ἀλλ' οὐδὲ καὶ ἕνα τῶν ταραξιῶν.

Τὴν 25^{ην} Ἀπριλίου ἐ.ἔ. πλεῖσται νέαι ἐπιθέσεις ἔλαβον χώραν παρὰ τῶν πολιτῶν κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἔξωθι τοῦ ἐμπορικοῦ καταστήματος τῶν ἀδελφῶν Μόρδου-Ξαφίρου συνήχθησαν ὅμιλοι πολιτῶν καὶ ἀγυιοπαίδων, ἐπὶ κεφαλῇς ἔχοντες τὸν Σπυρίδ. Πλατσαῖον, Σπυρίδ. Κοματᾶ, ἀναγνώστην, Γεώργ. Ῥιγανᾶν καὶ ἄλλους ἀνήκοντας ἅπαντας εἰς τὴν μερίδα τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οἵτινες ἀπεπειράθησαν ἐν μέσῳ ἡμέρᾳ δι' ἀπειλῶν, ὕβρεων καὶ φωνασκῶν νὰ κλείσωσι τὸ ἀνωτέρω κατάστημα τοῦ Ξαφίρου· ἄλλοι ὅμιλοι πολιτῶν ἐκακοποίησαν διαφόρους Ἰσραηλίτας ἐξελθόντας τοῦ ἐνεχυροδανειστηρίου, οἵτινες φοβηθέντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, οἱ δὲ πολῖται παρηκολούθουν αὐτοὺς μέχρι τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας, ὕβρίζοντες αὐτούς, εἴτα ἐπετέθησαν ἐν μέσῳ πλατεῖα κατὰ τοῦ μεγαλεμποροῦ Μάρκου Ῥιγένη, περιήχροντο τὰς ὁδοὺς ἐρεθίζοντες τοὺς Χριστιανούς καὶ διε-

μαρτύροντο κατά της στατιωτικής δυνάμεως, καθ' ἃ διακωλυούσης τούς ταραξίαις ἵνα εἰσέλθωσιν, ἐν τῇ ἐβραϊκῇ συνοικίᾳ καὶ ἐν ᾧ ταῦτα πάντα ἐτελοῦντο ἐνώπιον τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων παρακολουθούτων τούς ταραξίαις καὶ τούς διαδηλωτάς, ἡ ἀστυνομία, οὐ μόνον δὲν ἐλάμβανε μέρος πρὸς καθυσχύασιν αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ καὶ ἐφρόντιζεν ἵνα ἀναφέρῃ τῇ Εἰσαγγελίᾳ τούς ταραξίαις τῆς εἰρήνης τῶν πολιτῶν, δι' ὃ ὁ εἰσαγγελεύς τῶν Πρωτοδικῶν ἠναγκάσθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1.900 τῆς 25^{ης} Ἀπριλίου ἐγγράφου αὐτοῦ, ἵνα προσκαλέσῃ τὸν ἀστυνόμον καὶ γνωρίσῃ αὐτῷ τούς δράστας, ἔχοντος ὡς ἐξῆς.

«Πληροφορηθέντες ὅτι χθές καὶ σήμερον ἐπετέθησαν διάφοροι πολῖται κατὰ Ἰσραηλιτῶν, καὶ οὐδεμίαν παρ' ὑμῶν μέχρι τοῦδε ἐλάβομεν γνῶσιν, σᾶς παρακαλοῦμεν ἵνα ἐντός τῆς ἡμέρας γνωρίσητε ἡμῖν ὁποῖας πράξεις ἔλαβον χώραν, καὶ ποίας θέσεις κατὰ τίνων καὶ ποῖοι δράσται, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν κατὰ Νόμον τιμωρίαν αὐτῶν, καθ' ὅσον δὲν πρέπει καθ' ἐκάστην νὰ διασαλεύηται ἡ τῶν πολιτῶν εἰρήνη».

Ἐντεῦθεν ὑποχρεωθείς ὁ ἀστυνόμος ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐγγράφον τοῦτο, βεβαίῳ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 471 τῆς 25^{ης} Ἀπριλίου 1891 πάσας τὰς ἀνωτέρω σκηνάς, προσθέτει ὅμως, ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν κατόρθωσε νὰ μάθῃ τούς ἐπιτεθέντας κατὰ τοῦ Ῥιγένη, ὑποδεικνύει δέ ὡς ταραξίαις τὸν Λιναρά καὶ Ἀμάραντον, διότι οὗτοι πρῶτον εἶχον ὑποδεχθῇ ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῶν προφυλακῶν Λοχαγοῦ τοῦ Πεζικού Ἀντωνιάδου.

Κατὰ τὴν 5^{ην} μ.μ. ὥραν τῆς 27^{ης} Ἀπριλίου ἐ.ἔ. Ἰσραηλίτης τις προσῆλθεν εἰς τὴν προκυμαίαν μετὰ τῶν ἀποσκευῶν αὐτοῦ ἵνα ἀναχωρήσῃ διὰ τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἀναχωροῦντος Αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου, ἐνθα ἐνωθέντες πολλοὶ τῶν πολιτῶν ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν· ἡ πράξις αὕτη ἐτελεῖτο ἐνώπιον τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ὁ δὲ ἀστυνόμος, κατὰ τὸ εἰωθός, οὐδόλως ἀνέφερε τὴν ἀξιοποινον ταύτην βανδαλικὴν πράξιν πρὸς τὴν Εἰσαγγελίαν, ἥτις πληροφορηθεῖσα, παρ' ἄλλων περὶ τῆς ἀνωτέρω πράξεως διεβίβασε πρὸς τὸν ἀστυνόμον Πιέρρηγν τὸ ὑπ' ἀριθ. 1.968 τῆς 28^{ης} Ἀπριλίου ἐ.ἔ. ἐγγράφον, περιέχον ἐπὶ λέξεσι τάδε.

«Παρακαλεῖσθε ἵνα ἐντός τῆς ἡμέρας μᾶς γνωρίσητε ποῖος ὁ ῥιφθείς εἰς τὴν θάλασσαν Ἰσραηλίτης, ποῖοι ἀστυνομικοὶ κλητῆρες ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡ πράξις καὶ πληροφορούμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων, καὶ παντός ἄλλου παρευρεθέντος εἰς τὸν τόπον τῆς πράξεως, ὁποῖοι οἱ δράσται, μᾶς ἀναγγείλητε τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν καταδίωξιν καθ'

ὅσον ἡ ἐξώθησις τῶν πολιτῶν εἰς τοιαύτας κατὰ τῶν Ἑβραίων ἐκδικήσεις, οὐ μικράν βλάβην προσφέρει καθ' ἑκάστην τῇ κοινωνίᾳ».

Ὁ δὲ ἀστυνόμος Πιέρρης ἀπαντῶν εἰς τό ἀνωτέρω τῆς Εἰσαγγελίας ἔγγραφον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 436 τῆς 28^{ης} Ἀπριλίου ἐγγράφου του, ὁμολογεῖ ἐν αὐτῷ τὴν πράξιν, βεβαιοῖ ὅτι ἦτο παρὼν ὁ ἀστυνομικός κλητὴρ Γ. Πρίφτης κατὰ τὴν πράξιν, πλὴν ἀλλ' ὅμως γνωρίζει τῇ Εἰσαγγελίᾳ ὅτι οὔτε ἡδυνήθη ν' ἀνεύρῃ τοὺς δράστας οὔτε νά πληροφορηθῇ περὶ αὐτῶν.

Τῆς μεγίστης τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων ἀδρανείας καὶ ὀλιγωρίας ἔνεκεν, καὶ τῶν ἐκ τούτων διαδιδομένων ψευδῶν διαδόσεων, ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν δι' ἐγγράφου αὐτοῦ ὑπ' ἀριθ. 1.975 τῆς 29^{ης} Ἀπριλίου ἐ.ἔ. πρὸς τὸν ἀστυνόμον Πιέρρην, ἠναγκάσθη ἵνα γνωρίσῃ αὐτῷ τὴν ἐν γένει διαγωγὴν τῆς ἀστυνομίας ἐπὶ τῶν διαπραττομένων ἐγκλημάτων, ἔχοντος οὕτω πως.

«Περιῆλθεν εἰς γνῶσιν ἡμῶν ὅτι οἱ ἀστυνομικοὶ διέδωσαν περὶ τοῦ φόνου τῆς Ἰσραηλίτιδος Ρουμπίνας Σάρδας, ὅτι αὕτη ἦτο χριστιανή, ὅτι ἡ ἀστυνομία συνέλαβε τοὺς ἐνόχους τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλήματος καὶ ὑπέδειξε τὰ ἔχνη τοῦ ἀδικήματος πρὸς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὅτι αὕτη ἀπέλυσεν αὐτούς, καὶ διαφόρους ἄλλας ψευδεῖς φήμας, τεινούσας εἰς τό νά ἐπιτείνωσι τόν ἐρεθισμόν καὶ τὴν διχόνοιαν τῶν πολιτῶν καὶ ταῦτα παρὰ τῶν ὀργάνων ἐκείνων, ἅτινα εἰσὶ τεταγμένα ὑπὲρ τῆς τέξεως δι' ὃ ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν ὑμῶν κ. ἀστυνόμε, ἐπὶ τῆς διαγωγῆς ταύτης τινῶν ἐκ τῶν ὀργάνων σας, καὶ γνωστοποιήσῃτε αὐτοῖς, ὅτι θέλομεν ἐπιλαμβάνεσθαι ἀμέσως ἀνακρίσεως κατὰ παντός ὅστις ἤθελε φωραθῇ ὑποπίπτων εἰς τοιαύτας κατὰ τῆς τάξεως πράξεις, καθ' ἃ παραβαίνων τὰς διατάξεις τοῦ Ποινικοῦ Νόμου. Ὁ δὲ ἀστυνόμος διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 480 τῆς 30^{ης} Ἀπριλίου 1891 ἐγγράφου αὐτοῦ «ἐκφράζει μεγίστην ἀπορίαν πῶς κλητῆρες τινὲς ἐπέδειξαν συμπεριφορὰν ἀντίθετον πρὸς τὸν ἑαυτῶν προϋστάμενον καὶ ἐναντίον εἰς τὰς ῥητάς αὐτοῦ διατάξεις». Καὶ ὅμως αἱ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 323, 348 κ.τ.λ. ἐ.ἔ. ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου τῶν Πλημμελειοδικῶν, δι' ὧν κατεδικάσθησαν ἐπιεικέστατα οἱ ἀστυνομικοὶ κλητῆρες αὐτοῦ, ἀποδεικνύουσιν ἀναμφιλέκτως καὶ ἄνευ ἀπορίας, ὅτι οὗτοι ἀυστόλως καὶ δημοσίᾳ κατεπάτουν τὰς διατάξεις τοῦ Ποινικοῦ Νόμου, παροτρύνοντες εἰς ἐρεθισμόν καὶ διχόνοιαν τοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τῶν Ἑβραίων, καὶ ἀπορίας τῷ ὄντι ἄξιον τυγχάνει πῶς ὁ τοσοῦτον κηδόμενος τῆς εἰρήνης καὶ ἡσυχίας τῶν πολιτῶν ἀστυνόμος, ὁ τὰς ἀνωτέρω διαταγὰς

δόσας πρὸς τὰ ὄργανα αὐτοῦ διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως, δὲν ἡδυνήθη τό παραπάν νά πληροφορηθῇ περὶ τῆς παρανόμου αὐτῶν συμπεριφορᾶς, ἀφ' οὗ ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρους ἐτελοῦντο φρικώδεις καὶ βάρβαροι παντός εἶδους πράξεις, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας, χωρὶς νά ὑποδειχθῇ αὐτῷ ἐκ τοσούτων ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ἃ εἶχε διεσκορπισμένα εἰς διάφορα κέντρα, εἰς δράστης εἰς ταραξίαις, εἰς ὑποκνητῆς ἢ τοῦλάχιστον εἰς διαδηλωτῆς. Ἀλλ' ὅποیان συμπεριφορὰν τῶν ἀστυνομικῶν αὐτοῦ ὀργάνων ἡδύνετο νά ὑπαινεχθῇ ὡς ἀντιβαίνουσιν τόν Νόμον ἀφ' οὗ ὁ ἴδιος αὐτός ἀστυνομός, οὐ μὴν ἀμβλυωπεῖ πρὸς πᾶσαν τελουμένην κολάσιμον πράξιν κατὰ τῶν Ἑβραίων, ἀλλὰ καὶ πληροφορούμενος περὶ αὐτῶν σιωπᾷ.

Ἡ ἡπία καὶ γλυκεῖα συμπεριφορὰ τῶν δικαστικῶν, Στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν Ἀρχῶν κατ' ἀρχάς διαρκοῦντος τοῦ φανατισμοῦ, εἶτα δέ τούτου ὀλίγον καταπαύσαντος, ἡ αὐστηρά αὐτῶν ἐνέργεια κατὰ τῶν ταραξιῶν ἔφερεν ἀποτέλεσμα ὥστε οἱ Ἑβραῖοι ἐνθαρρυνόμενοι ν' ἀρχίσωσι καὶ αὐθις τὰς ἐργασίας αὐτῶν ἐντὸς τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας, ἀλλὰ τοῦτο ἀπαρίσκειν πρὸς οὓς εἶχον συμφέρον νά διατηρηθῇ ἢ μᾶλλον εἰπεῖν νά ἀναζωπυρωθῇ ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν Ἑβραίων, ὅπως καταλάβῃ αὐτοὺς ἀπελπισία καὶ σπεύσωσι νά ἐγκαταλείψωσι τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, διότι αἱ δημοτικαὶ ἐκλογαὶ προσήγγιζον, τὴν 30ην Ἀπριλίου εἰσέρχονται ἐν τῇ ἐβραϊκῇ συνοικίᾳ διάφοροι τῶν πολιτῶν, σύν οἷς καὶ ὁ Γεώργιος Στίνης, οἵτινες ἐπιτεθέντες ἄνευ λόγου κατὰ δύο γερόντων Ἰσραηλιτῶν καταγινομένων εἰς τὴν ἐργασία των, ἥτοι κατὰ τοῦ Δαβίδ Μεζάν καὶ Μωϋσῆ Βελέλη, ἐφόνευσαν αὐτούς, τόν μὲν διὰ σφαίρας πολυχρότου, τόν δέ διὰ μαχαίρας εἰσδυσάσης κατὰ τὴν κάτω κοιλίαν.

Ὁ ἀστυνομικός κλητὴρ Μουχούρης παρὼν κατὰ τὴν πράξιν συλλαμβάνει τόν φονέα Στίνην καὶ ὅμως ἀφήσιν αὐτόν ἐλεύθερον προσέρχεται αὐθωρεῖ ἐπὶ τόπου ὁ ἀστυνομός Πιέρρης, προβαίνει εἰς ἐξετάσεις περὶ τῶν φόνων καὶ τῶν δραστῶν ἐξετάζων καὶ αὐτόν τόν ἀστυνομικόν κλητῆρα Μουμούρη καὶ τοὺς μὲν φόνους ἐπαληθεύει, τοὺς δέ δράστας ἀδυνατεῖ νά μάθῃ· προσκαλοῦνται μετὰ τοῦτο οἱ εἰσαγγελεῖς, ὧν πρῶτος φθάνει εἰς τόν τόπον τῆς πράξεως ὁ εἰσαγγελεύς τῶν Πρωτοδικῶν Κεφαλᾶς, ὅστις εὕρισκει τόν τε ἀστυνομικόν κλητῆρα Μουμούρη καὶ Ἀστυνομόν Ναπολέοντα Πιέρρη καὶ ἐξετάζων αὐτούς περὶ τῶν δραστῶν ἀμφοτέροι προσπειρήθησαν ἄγνοιαν· ὁ εἰσαγγελεύς μὴ πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ ῥηθεὶς ἀστυνομικός κλητὴρ Μουμούρης εὕρισκετο παρὼν κατὰ τὴν πράξιν διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, ὅτε ἐξελλθόντες τοῦ παραθύρου οἱ

Ἰσραηλῖται Μωϋσῆς Ὁσμος, Ῥομάνος Βῆτας καὶ ἄλλοι ἐβεβαίουν τόν εἰσαγγελέα ὅτι ὁ ῥηθείς κλητὴρ Μουμούρης γνωρίζει τόν φονέα, διότι συνέλαβεν αὐτόν καὶ ἀφῆκε νά δραπετεύσῃ ὁ δὲ Μουμούρης ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀστυνόμου τὰ πάντα ἡρνεῖτο πρὸς τόν Εἰσαγγελέα.

Ἐκ τῶν ἐνεργηθεισῶν αὐθωρεῖ ὑπὸ τοῦ Εἰσαγγελέως τούτου ἐξετάσεων διαφόρων πολιτῶν, προέκυψεν ὅτι ὁ φονεὺς τραπεῖς εἰς φυγὴν μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φόνων, ἐνεχείρισε τὰ ὄπλα αὐτοῦ πρὸς τόν Ἀντώνιον Μερμηναν ἐλαιομέτρη τοῦ καταστήματος Δαμύρη, ὁ δὲ Εἰσαγγελεὺς ἀμέσως προέβη εἰς ἐρεύνας ἐν τῇ ἀποθήκῃ τῶν ἀδελφῶν Δαμύρη, δι' ὧν ἐπέτυχεν νά δοθῶσιν αὐτῷ τὰ ὄπλα, δι' ὧν ἐτελέσθη ὁ φόνος, ἦτοι ἐν πολύκροτον καὶ μίαν μάχαιραν ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω Μερμηνᾶ παρ' οὗ κατὰ πρῶτον ἔμαθε παρόντος καὶ τοῦ ἀστυνόμου Πιέρρη ὅτι ὁ φονεὺς ὑπῆρξεν ὁ ἀνωτέρω Στίνης, ὅτι αὐθωρεῖ ὁ Εἰσαγγελεὺς συντάξας τὴν ὑπ' ἀριθ. 2.035 τῆς 30^{ης} Ἀπριλίου ἔχθεσίν του, ἀπέστειλεν αὐτὴν τῷ Ἀνακριτῇ, ἐν ἣ περιγράφων τὰ καθ' ἕκαστα τῆς πράξεως, παρήγγειλε τὴν ἔκδοσιν ἐντάλματος συλλήψεως κατὰ τοῦ φονεῶς καὶ συνάμα ἐμήνυε καὶ τόν ἀνωτέρω ἀστυνομικόν κλητῆρα Μουμούρην ὡς συνεργόν τῆς πράξεως καὶ ὅμως ὡς μὴ ἐλάμβανε χώραν οὐδὲν τῶν ἀνωτέρω ὁ ἀστυνόμος Πιέρρης τὴν ἐπομένην ἡμέραν, ἦτοι τὴν 1^{ην} Μαΐου ἀποστέλλει τῷ ἀνωτέρω εἰσαγγελεῖ τῶν Πρωτοδικῶν Κεφαλᾶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 495 ἀναφοράν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἐκθέτει ὅτι «φθάσας ἐκεῖ (ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς πράξεως) ἐπληροφορήθην παρὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ὅτι πλησίον τῆς συμβάσης σκηνῆς ἦτο ὁ ἀστυνομικὸς κλητὴρ Μουμούρης καὶ ἐξετάσας τοῦτον μοὶ ἀνέφερεν ὅτι εἶδε φεύγοντα καὶ κρατοῦντα πολύκροτον τόν Γ. Στίνην, ἀλλ' ὅτι δὲν ἠδυνήθη νά συλλάβῃ αὐτόν, διότι ἠμποδίσθη ὑπὸ τοῦ Γ. Βλάχου καὶ Ἰ. Σάρπα Ἀγιώτη». Πλὴν ταῦτα γράφων ἐν τῇ ἀναφορᾷ του λησμόνησεν ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν μετέβη ἐπὶ τόπου, ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν, οὐδ' αὐτός ὅστις, κατὰ τό ἔγγραφόν του ἐπληροφορήθη ὑπὸ τοῦ Μουμούρη περὶ τῶν δραστῶν, οὐδέ ὁ Μουμούρης ἀπειληθεὶς ὑπὸ τοῦ εἰσαγγελέως, δὲν ἀνέφερε ποσῶς εἰς τοῦτον ὅποιοι οἱ δράσται καὶ καταφανῆς ἀπόδειξις τυγχάνει ἡ αὐθωρεὶ σύλληψις τοῦ ἀστυνομικοῦ κλητῆρος Μουμούρη ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Ἀστυνόμου καὶ ἡ κατὰ τούτου κατηγορία ἐπὶ συνεργίᾳ. Ὅθεν καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν παραδεχῇ τις τὰ ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Ἀστυνόμου ἀναφερόμενα, ὡς ἀληθῆ, καθαρὰ συνέπεια ὅτι παρέβη τό καθήκον αὐτοῦ γινώσκων τούς δράστας τοῦ φόνου, καθ' ἣν στιγμὴν μετέβη ἐπὶ τόπου ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν, χωρὶς ν' ἀναφέρῃ αὐτούς εἰς τοῦτον, ἐξετάζοντα αὐτόν, μόνον ὅτι ἡδυνάτό τις νά

φέρη και κρίσιν ὅτι ὁ ῥηθείς Ἀστυνόμος βουλόμενος ν' ἀποκρύψῃ τοὺς δράστας τῶν φόνων, προσεποιήθη ἄγνοϊαν τῷ εἰσαγγελεῖ, ἅμα ὁμῶς εἶδεν ὅτι ἡ Εἰσαγγελία τὰ πάντα ἀνεκάλυψεν, ἦτοι ὅπλα, φονεῖς, μάρτυρας καὶ συνεπῶς πᾶσα περαιτέρω ἀποποίησης τῶν δραστῶν ἦτο πλέον ματαία καὶ ἡδύνατο νὰ ἐπιβαρύνῃ τὴν θέσιν τοῦ ἀστυνομικοῦ ὀργάνου αὐτοῦ Μουμούρη κατηγορηθέντος, ὡς ἄνω εὔρηται, ἐπὶ συνεργίᾳ φόνου, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Εἰσαγγελέως, ἡναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 495 ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀναφερόμενα, ἀλλ' ἴσα ἴσα ἡ συμπαράβολή τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2.035 ἐγγράφου τοῦ εἰσαγγελέως τῆς 30^{ης} Ἀπριλίου μετὰ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου τοῦ ἀστυνόμου Πιέρρη τῆς 1^{ης} Μαΐου, ἀποδείκνυσι διαυγῶς ὁποῖα ἡ πρόθεσις αὐτοῦ, καὶ ὁποῖα αἱ πρὸς τὰ ἀστυνομικά αὐτοῦ ὄργανα ὁδηγαί· ἄλλως τὸ ἑαυτοῦ καθήκον ἐκτελῶν ὥφειλεν, εἰ μὲν τῷ ὄντι ὁ ἀστυνομικός κλητὴρ Μουμούρης τῷ ἀνέφερεν ὅσα ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτοῦ περιγράφει, νὰ τὰ ὑποβάλλῃ ἀμέσως τῷ εἰσαγγελεῖ, ἅμα ἔφθασεν ἐπὶ τόπου ἡ τουναντίον ἀπεκρυψεν αὐτῷ ὁ Μουμούρης τὰ περὶ συλλήψεων τοῦ Στίνη, ὥφειλε νὰ καταδιώξῃ αὐτόν κατὰ νόμον ἵνα ἀποδείξῃ διὰ τῆς μηνύσεως ταύτης, ὅτι τῷ ὄντι τινὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ ἀπέδειξαν συμπεριφορὰν ἀντίθετον πρὸς τὸν ἑαυτόν προϊστάμενον καὶ οὐχὶ συμπεριφορὰν σύμφωνον πρὸς τοῦτον, οἷα ἡ τοῦ Μουμούρη, ἣν ἀσπάζεται καὶ ἀποπειράται νὰ δικαιολογήσῃ.

Ὅποια ἡ συμπεριφορὰ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω γεγρονότων. Περὶ τὴν 5^{ην} ὥραν μ.μ. τῆς 3^{ης} Μαΐου ἐ.ἔ. διεδόθη ὅτι ἀνθρωπὸς τις μεταβάς παρὰ τῷ ἐμπορικῷ καταστήματι τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀδελφῶν Μόρδο-Ξαφίρου, ὅστις ἀπειράθη ἵνα φονεύσῃ ἕνα ἐξ αὐτῶν τὸν Ἀλέξανδρον, ἀλλὰ τούτου φωνάζοντος βοήθειαν, ὁ ἀποπειραθεὶς ἔρριψε χαμᾶς τὴν μάχαιραν καὶ ἐτράπη εἰς φυγὴν. Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν καὶ συναντήσας τὸν ἀστυνόμον Πιέρρη παρὰ τῷ ἐμπορικῷ τοῦ παθόντος καταστήματι ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τε τῆς πράξεως καὶ τοῦ δράστου· οὗτος δὲ τοῦ ἀπήντησεν ὅτι ὄνειρον εἶδον οἱ Μόρδο καὶ τὰ πάντα εἰσὶ ψευδῇ· «πῶς ψευδῇ τὰ πάντα» τῷ ἀπήντησεν ὁ εἰσαγγελεὺς ἐν ᾧ ἀνευρέθη ἡ μάχαιρα ἐριμμένη παρὰ τὴν θύραν τοῦ καταστήματος, δι' ἧς ὁ ἄγνωστος ἀπειράθη νὰ φονεύσῃ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ κατεσχέθη ὑπὸ τῆς ἀρχῆς; «Ἰσως», ἀναπήντησεν ὁ ἀστυνόμος Πιέρρης, «ἔρριψαν αὐτὴν οἱ ἴδιοι ἀδελφοὶ Ξαφίρου, ἵνα οὕτω ἀναγκάσωσι τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, καθ' ἃ δηλοῖ, νὰ ἴσταται παρὰ τῇ θύρᾳ, ὅπως πωλῶσιν ἀκωλύτως τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν». «Τί λέγεται» τῷ ἀπαντᾷ ὁ εἰσαγγε-

λεύς, «πῶς εἶναι δυνατόν οἱ ἴδιοι νά ἔρριψαν τήν μάχαιραν, ἐν ᾧ ὁ δράστης ἐθεάθη ὑπό κυριῶν καί κυριῶν ἐντός τοῦ ἰδίου καταστήματος εὐρίσκωμένων, καί μάλιστα τῶν κυριῶν λιποθυμησασῶν κατά τάς κραυγάς τοῦ 'Αλεξάνδρου καί τήν θέαν τῆς μαχαίρας;». Εἰς ταῦτα μή ἔχων ν' ἀντεῖπῃ ὁ 'Αστυνόμος ἀπεμαχρύνθη μειδιῶν.

Κατανοήσαντος τοῦ Εἰσαγγελέως ὅτι ὁ ἀστυνόμος Πιέρρης ἀπεπειρᾶτο ἵνα ἀποπλανήσῃ αὐτόν, μετέβη ἐν τῷ καταστήματι τῶν παθόντων παρ' ὧν ἔλαβε τάς δεούσας πληροφορίας περί τε τῆς πράξεως καί τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ δράστου, ἥτοι τῆς ἡλικίας, τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τοῦ ἀναστήματος καί ἰδίως ὅτι ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἔφερον οὐλήν, ἐπελήφθη ἀμέσως αὐτοπροσώπως ἐξετάσεων δι' ὧν ἐπληροφορήθη ὅτι τρεῖς πολῖται ἔφερον τοιαύτας οὐλάς κατά πρόσωπον, ὧν τά ὀνόματα λαβὼν πρὸς σημείωσιν ἐζήτησεν ὑπὸ τῆς 'Αστυνομίας τήν ἐνώπιον αὐτοῦ προσαγωγήν, καί οἱ μὲν δύο τῶνόντι προσήχθησαν οἵτινες ὑποδειχθέντες πρὸς τοὺς παθόντας δέν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς δράσται, ὁ δὲ τρίτος ὅμως ὅστις ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος Τριαντάφυλλος τοῦ Σπυρίδωνος, ἐπιλεγόμενος Νανάης, οὐδέ συναλαμβάνετο ὑπὸ τῆς 'Αστυνομίας, οὐδέ ἐφαίνετο πλέον μετὰ τήν πρᾶξιν, εἰς ἃ καπηλεῖα καθ' ἐκάστην μετέβαινεν· ἡ ἀφάνεια αὕτη τοῦ Νανάη καί ἡ μή ἀνεύρεσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας, ἔτι μᾶλλον ἐπειθον τὸν εἰσαγγελέα τῶν Πρωτοδικῶν περί τῆς ἐνοχῆς αὐτοῦ, διό τῃ 6^ῃ Μαΐου 1891 ἀπέστειλεν ἔγγραφον πρὸς τήν Μοιραρχίαν φέρον Δ. Υ'. δι' οὗ ἐνετείλατο αὐτῇ τήν σύλληψιν τοῦ ἀνωτέρω Τριανταφύλλου, καί ταῦτα διενεργοῦντο ἐν μυστικότητι τῆς 'Αστυνομίας. (Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον ὑπάρχει ἐν τῇ σχετικῇ δικογραφίᾳ κατὰ Τριανταφύλλου). Κατὰ δὲ τήν 9^{ην} ὥραν μ.μ. τῆς 13^{ης} Μαΐου ὁ ῥηθεὶς Νανάης συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς Χωροφυλακῆς ἐντός τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀτμοπλοίου μέλλοντος κατ' ἐκείνην τήν ὥραν ν' ἀναχωρήσῃ διὰ Πρέβεζαν, καί ἐξεταζόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπομοιράρχου Νικολάου Γουνελίδου ὡμολόγησε τήν πρᾶξιν αὐτοῦ καί συγχρόνως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν παθόντων ἀδελφῶν Ξαφίρου ἐνώπιον τοῦ ἀνακριτοῦ, τῆς δὲ ἀνακρίσεως περαιωθείσης παρεπέμφθη ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν Πλημμελειοδικῶν καί δικασθεὶς μετὰ μακροχρόνιον προφυλάκισιν, κατεδικάσθη εἰς φυλάκισιν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 566 τῆς 16^{ης} Αὐγούστου 1891 ἀποφάσεως τοῦ δικαστηρίου τῶν Πλημμελειοδικῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται τις νά συμπεράνῃ περί τῆς ἀληθείας τῶν ὁνείρων, ὡς ἐχαρακτήρισε τήν ἀνωτέρω πρᾶξιν ὁ ἀστυνόμος Πιέρρης, ὡς ἐπίσης καί περί τῶν πληροφοριῶν, ἃς ἔδιδε τῷ Εἰσαγγελεῖ, ὅτι αὐτοὶ οἱ

ἀδελφοί Μόρδο-Ξαφίρο ἔρριψαν ἐπὶ τούτου τὴν μάχαιραν ὅπως φυλάττωνται ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ πωλῶσιν ἀφόβως τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν. Δύναται δὲ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἐνεργητικότητα καὶ δραστηριότητα τοῦ ἀστυνόμου Πιέρρη πληροφορούμενος ὅτι ἐκτελεσθείσης τῆς ἀνωτέρω ἀξιopoίνου πράξεως τὴν 3^{ην} Μαΐου ἐ.ἔ. καὶ τοῦ δράστου ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ τῆς Εἰσαγγελίας καὶ ἀναζητουμένου κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς 4^{ης} καὶ 5^{ης} Μαΐου καὶ διαβιβασθέντος πρὸς τὴν Μοιραρχίαν τοῦ ἐγγράφου τοῦ Εἰσαγγελέως περὶ συλλήψεως τοῦ ἀποπειραθέντος Τριανταφύλλου κατὰ τὴν 6^{ην} Μαΐου, ὁ ἀστυνόμος Πιέρρης ἐξεταζόμενος ὑπὸ τοῦ ἀνακριτοῦ τὴν 5^{ην} Μαΐου καταθέτει ὅτι δέν ἡδυνήθη νὰ μάθῃ εἰσέτι τίς ὁ αὐτουργός τῆς πράξεως. Ἡ κατάθεσις αὐτοῦ ὑπάρχει ἐν τῇ αὐτῇ δικογραφίᾳ κατὰ Τριανταφύλλου.

Τὰ ἀνωτέρω γεγονότα εἰσὶν αὐτόλαλα, καταδεικνύοντα ὑπὸ ποίων αἰσθημάτων πρὸς διατήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως ἐνεφορεῖτο ὁ ἀστυνόμος Πιέρρης καὶ ὅποιοι αἱ νόμιμοι αὐτοῦ ἐνέργειαι κατὰ τὸ ἐβραϊκὸν ζήτημα, ἐξ ὧν δύναται τις ἐν πλήρει πεποιθήσει, ἐάν καὶ τὰ ἀστυνομικά αὐτοῦ ὄργανα ὑπεδείκνυν συμπεριφορὰν ἀντίθετον ἢ καθ' ὅλα σύμφωνον πρὸς τὸν ἐαυτῶν προῖστάμενον. Ἀξίον δὲ παρατηρήσεως τυγχάνει ὅτι τὸ διαλαληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀστυνόμου ὄνειρον τῶν ἀδελφῶν Μόρδο-Ξαφίρο αὐθωρεῖ μετέστη εἰς Ἀθήνας καὶ τυπωθὲν ἐν τῷ φύλλῳ τῆς «Ἀκροπόλεως» διεδόθη καθολικώτερον ὅπως ἴσως ἀποπλανηθῶσιν αἱ δικαστικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἐξάψῃ ἔτι μᾶλλον τὸν ἐρεθισμὸν τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν πρὸς βλάβην τῆς δημοσίας τάξεως, ἀλλ' εὐτυχῶς τὸ ὄνειρον ἐπραγματοποιήθη καὶ φαντασιώδης διὰ τὸν ἀστυνόμενον δράστης ἀνεκαλύφθη, συνελήφθη, ὡμολόγησε τὴν πράξιν καὶ δικασθεὶς κατεδικάσθη.

Ἀλλ' ὥς μὴ ἤρουν αἱ ἀπάνθρωποι διενεργηθεῖσαι πράξεις κατὰ τῶν Ἑβραίων, ἡ νωχέλια καὶ κουφότης, ἣν ἐπέδειξαν τὰ ἀστυνομικά ὄργανα πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν δραστῶν, ἀνεφάνησαν μ' ὅλα ταῦτα ζωηρότατα εἰς τὸν μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν πολιτῶν συστηθέντα συνεταιρισμὸν ἀγοραζόντα τὰς ἀποσκευὰς καὶ τὰ ἐπιπλα τῶν ἀναχωρούντων Ἑβραίων εἰς εὐτελεστάτην ἀξίαν καὶ μεταβαλλόμενα εἰς ἐπισήμους δημοπράτας (διότι ἔφερον τὴν ἀστυνομικὴν στολήν) ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἔθεσε λόγω κερδοσκοπίας τὰ παρά τῶν Ἑβραίων ὑπ' αὐτῶν ἀγοραζόμενα ἐπιπλα ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἀγορᾶς παρά τῷ φαρμακείῳ τῶν ἀδελφῶν Κόλλα διεγείροντα τὴν ἀηδίαν καὶ ἀγανάκτησιν παντός τιμίου πολίτου· ὅθεν τὰ ταχθέντα πρὸς στήριξιν τῆς τάξεως ἀστυνομικά ὄργανα μακράν τοῦ νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν ἐπιτέλεσιν

τοῦ καθήκοντος αὐτῶν πρὸς καταδίωξιν καὶ σύλληψιν τῶν διαπραττόντων τὰς μᾶλλον ἀνηκούστους καὶ ἀπανθρώπους πράξεις, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν αἰσχρὰν κερδοσκοπίαν τῆς μεταπωλήσεως τῆς κινήτης τῶν Ἑβραίων περιουσίας καὶ ἐντεῦθεν πᾶς ἕκαστος δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἐάν τὰ ἀστυνομικά ὄργανα ἐπιπόθουν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἢ τοῦναντίον τὴν παράτασιν τῆς ἀξιοδακρύτου ἐκείνης τῶν Ἑβραίων καταστάσεως, ἐν ᾗ ἀνεύρισκον τὸ ἴδιον αὐτῶν χρηματικὸν συμφέρον. Εἰς μάλιστα τῶν μᾶλλον περὶ τὰ τοιαῦτα κερδοσκοπῶν καταφαίνεται ὁ Γεώργ. Πηλὸς ποτὲ Ἀναστασίου, ἀδελφὸς τοῦ ἀρχικλητῆρος τῆς Ἀστυνομίας Ἀντων. Πηλοῦ, τοῦ ἐξ ἀπορρήτων παρὰ τῷ ἀστυνόμῳ Πιέρρη ὅστις περιβεβλημένος τῆς ἀστυνομικῆς τόλμης καὶ ἐνεργητικότητος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἀπῆτει ἀπειλητικῶς, ἵνα λαμβάνῃ τὰ ἔπιπλα τῶν Ἑβραίων εἰς εὐτελεστάτην ἀξίαν τοὺς δὲ ἀνθισταμένους καθύβριζε καὶ ἐρράπιζεν. Καὶ μάρτυς τούτων τυγχάνει καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 799 τῆς 11^{ης} Ὀκτωβρίου ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου τῶν Πλημμελειοδικῶν ἥτις λίαν ἐπεικῶς, δι' ἧς ἐπεβλήθη αὐτῷ ποινὴ τριακονταδράχμου προστίμου, λίαν ἐπεικῶς, δικασθέντι. Ἐν τῷ διαστήματι τριῶν σχεδὸν μηνῶν ἀπὸ τῆς 1^{ης} Ἀπριλίου, καθ' ὃ διεπράττοντο πᾶσαι αἱ ἀνομίαι, πᾶσαι αἱ παραβάσεις τῶν διατάξεων τοῦ Ποιν. Νόμου, οἷον ὕβρεις, ἀπειλαί, τραυματισμοί, βλάβαι ἐκ προθέσεως, ἄδικοι ἐπιθέσεις, ἀπόπειραι, ἐμπρησμοί καὶ λεηλασίαι, διαταράξεις τῆς ἡσυχίας τῶν πολιτῶν, ἀπόπειραι φόνου, ἀντιστάσεις κατὰ τῆς ἀρχῆς καὶ τέλος φόνοι. Καθ' ὃ περιεφρουρεῖτο ἡ ἐβραϊκὴ συνοικία ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἐνισχύετο δὲ αὕτη καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως διὰ νέων δυνάμεων καὶ Χωροφυλακῆς, οἱ δικασταὶ πάντες ἐδιωρίσθησαν προσωρινοὶ ἀνακριταί, αἱ δὲ εἰσαγγελικαί, διοικητικαὶ καὶ στατιωτικαὶ ἀρχαὶ παρευρίσκοντο ἀδιαλείπτως ἐν τῇ ἐβραϊκῇ συνοικίᾳ, ἐν τῷ τόπῳ τῶν ταραχῶν πρὸς ἀπόσβεσιν μεγαλυτέρου κακοῦ καὶ κατεύνασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν χριστιανῶν, ὁ δὲ δήμαρχος Κερκυραίων Μιχαὴλ Θεοτόκης, ὡς τοιοῦτος, καὶ ὡς πολίτης μεγάλως ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσῃ πρὸς καθυσύχασιν τῶν ταραξῶν καὶ πρόληψιν τῶν ἀπευκταίων καὶ βαρβάρων τελεσθεισῶν πράξεων κατὰ τὰς ἀποφράδας ἐκεῖνας ἡμέρας, οὐδὲ κἄν ἐνεφανίσθη ὅπως συνεργασθῇ μετὰ τῶν ἀνωτέρω ἀρχῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διασαλευθείσης τάξεως. Τοῦναντίον οἱ φίλοι καὶ συγγενεῖς αὐτοῦ, οἱ τοι ὁ Θεμιστοκλῆς Καπότζαρης, Σπυρίδ. Πλατῆζιος ἱερεὺς, Σπυρίδ. Κομματᾶς ἀναγνώστης, Γεώργ. Λιναρᾶς, Περικλῆς Σιμονέτης, Γεώργ. Στίνης, Λευθεριώτης Ἰωάν. ἐφημεριογράφος καὶ πλείοται ἄλλοι καταδικασθέντες συνήρουν διὰ τὴν ἐξόντωσιν καὶ

ἀπόδρασιν τῶν Ἰουδαίων, τὰ δὲ φύλλα τῶν ἐφημερίδων τῆς συμπολιτεύσεως Κερκυραϊκᾶ καὶ δὴ τὰ ὑποστηρίζοντα τὰ πολιτικὰ αὐτῶν φρονήματα ἐδημοσίευσον πᾶσαν ψευδῇ διάδοσιν, τείνουσαν ἵνα ἐπιτείνῃ τὸν ἐρεθισμόν τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν Ἰουδαίων. Διελάλουν ὅτι ἡ φονευθεῖσα ἦτο χριστιανὴ ὀνομαζομένη Μαρία Δεσύλλα, καὶ ὅτι ἀνεμένετο ὁ πατὴρ αὐτῆς ἐξ Ἰωαννίνων, ἐν ᾧ τοῦναντίον ἡ δολοφονηθεῖσα ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1883 ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς Βῆτα καὶ τῆς συζύγου του ὅτι κατὰ τοὺς ἱατροὺς ὁ θάνατος τῆς δολοφονηθείσης προῆλθεν ἐξ αἱμορραγίας, καὶ ὅτι ἐν τῷ σώματι αὐτῆς δὲν εὗρέθη βράνις αἵματος.

Ἐκάκιζον τοὺς ἀνακριτὰς καὶ εἰσαγγελεῖς ὡς μὴ ἐκτελοῦντας τὸ καθήκον αὐτῶν καὶ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐφημερίδων ἐκείνων, αἵτινες ἐκ φιλανθρωπίας κινούμεναι ὕψωσαν τὴν φωνὴν των ὑπὲρ τῆς καταπαύσεως τῶν βαρβάρων πράξεων κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν. (᾽Ορα Κερκυραϊκὴν ἐφημερίδα «Ὁ Ἐπόπτης» ἀριθ. φύλλ. 721-722, 725-726 κ.τ.λ. τοῦ μηνὸς Μαΐου 1891). Οἱ ἄγρυπνοι φίλοι καὶ ὑποστηρικταὶ τῆς ἀστυνομίας εὐρίσκοντες καταφύγιον καὶ ὑποστήριξιν εἰς τὰς στήλας τῆς ἐν Ἀθῆναις ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Ἀκρόπολις» διὰ τῶν ἐκ Κερκύρας ἀνταποκρίσεων των, ἐκάκιζον τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὰς ἐπιτοπίους ἀρχάς, ὅτι δὲν ἐνήργουν συμφώνως τῷ πνεύματι τῆς ἀστυνομίας, ὑπεστήριζον τὴν ἀπάνθρωπον τῆς ἀνθρωποθυσίας συνήθειαν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν Πρωτοδικῶν ὅτι εἰσῆγαγεν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν Πλημμελειοδικῶν τὰ ἀστυνομικὰ ὄργανα, ἵνα δόσωσι λόγον τῶν ἀξιοποίνων αὐτῶν πράξεων καὶ περιποιῶντο κατ' αὐτῆς, ὅτι ἀναχωροῦσιν οἱ Ἑβραῖοι ἀνεξετάστως διὰ τὴν ἀλλοδαπὴν βουλόμενοι νὰ διασπεύρωσι τῷ λαῷ τὴν ἰδέαν ὅτι φονεῖς εἰσὶν οἱ γονεῖς αὐτοῖ τῆς δολοφονηθείσης, ἰδέαν τὴν ὁποίαν ὁ ἀστυνόμος καὶ τὰ ἀστυνομικὰ αὐτοῦ ὄργανα προσεπάθησαν νὰ μεταδόσωσι τοῖς πᾶσι. (᾽Ορα «Ἀκροπόλιν», ἀριθ. φύλλ. 14, 17, 18, 19, 21 κ.τ.λ. Μαΐου 1891).

Ἡ «Παλλιγενεσία» ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 8.137 τῆς 8^{ης} Ἀπριλίου φύλλῳ αὐτῆς ἐδημοσίευσεν ὅτι ἡ φονευθεῖσα ἦτο χριστιανὴ, ἀπαχθεῖσα ἐξ Ἰωαννίνων διὰ τὴν ἀνθρωποθυσίαν. Οἱ αὐτοὶ οὗτοι ἀνταποκριταὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀποστέλλουσιν ἐκ Κερκύρας εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Ἀλεξανδρείας «ἡ Ὁμόνοια» διατριβὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3.187 φύλλον αὐτῆς, δι' ἧς ἐβεβαίουν ὅτι ἡ δολοφονηθεῖσα Ρουμπίνα ἦτο χριστιανὴ. Πικρῶς κατεφέρετο κατὰ τῆς ἀνακρίσεως ὅτι δὲν συνέλαβεν οὓς ὑπέδειξεν ἡ ἀστυνομία ἐνόχους (δῆλα δὴ τοὺς γονεῖς τῆς δολοφονηθείσης) ἐπὶ τὴν

αστυνομίαν Κερκύρας ὅτι ἐνήργησε μετὰ δραστηριότητος καὶ ἐπιτηδεύς
 καὶ τέλος ὑπεστήριξε τὸ ἔθιμον τῆς ἀνθρωποθυσίας (ὅρα «Ὁμόνοια» ἀριθ.
 3.187 τῆς 17/29 Ἀπριλίου 1891). Αἱ ἐν Κερκύρᾳ ἐκδιδόμεναι ἐφημερίδες
 «ὁ Ἐργάτης» καὶ «ἡ Ἀλήθεια» ἐντολὴν ἔχουσαι νὰ ἐξερεθίσωσι τὸ χρι-
 στιανικὸν πνεῦμα κατὰ τῶν Ἑβραίων, διέδιδον καθ' ἐκάστην ἄπειρα ψευ-
 δολογήματα, τείνοντα νὰ ἐπιτείνωσι τὸ κατὰ τῶν Ἑβραίων μῖσος τῶν Χρι-
 στιανῶν, ἐνέπαιζον τὰς ἐπιτοπίους ἀρχάς καὶ τὴν Κυβέρνησιν, ἐσυνηγόρου-
 ν ὑπὲρ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἐξεθειάζον τὸν ἀστυνομικὸν κλητῆρα Ἀντών.
 Πηλόν, κυρίως δὲ «ἡ Ἀλήθεια» ἐδυσφόρει λίαν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ὅτι οἱ
 Ἰσραηλῖται ἐπανερχονται καθ' ἣν στιγμὴν προσεγγίζουσιν αἱ δημοτικαὶ
 ἐκλογαί, ὁμολογοῦσα ἀπροκαλύπτως ὅτι αὗται συνδέονται μὲ τὰ πρόσφα-
 τα τῆς Ἑβραϊκῆς συμβάντα. Ἡ δὲ ἐφημερίς «ὁ Ἐργάτης» ἀναμασσοῦσα
 τὰ αὐτὰ ὠδύρετο ἐπὶ τῇ ἀπολύσει τοῦ ἱκανοτάτου καὶ ἐντιμοτάτου Ναπο-
 λέοντος Πιέρρη καὶ λάβρως ἐπέπεσε κατὰ τῶν μὴ φίλων τοῦ Τρικουπισμοῦ
 (ὅρα «Ἀλήθεια» φύλλ. 4, 7 κ.τ.λ. «Ἐργάτην» φύλλ. 43, 51 κ.τ.λ., ἔκτα-
 κτον παράρτημα τούτου τῆς 25^{ης} Ἀπριλίου 1891) καὶ ὡς μὴ ἤρκεσαν
 ταῦτα ἐξεδίδοντο κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἡμέρας ἐντυποὶ ψευδεῖς διαδό-
 σεις, ἀχρονολόγητοι, ἀνυπόγραφοι ὑπὸ τῶν τυπογραφείων ἐκείνων ἐξ ὧν
 ἐξεδίδοντο τ' ἀνωτέρω δύο φύλλα σκοπὸν ἔχουσαι ἓνα καὶ τὸν αὐτόν, νὰ
 ἐπιτείνωσι τὸν φανατισμὸν τῶν Χριστιανῶν, πρὸς κάκωσιν τῶν Ἑβραίων,
 ὅπως οὕτω διαδιδόμενου τοῦ φόβου ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς νὰ μεταναστεύ-
 σωσιν. Συνεπῶς τῶν ἀνωτέρω ἀναφαίνονται μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ὑπέρμα-
 χοι τοῦ χριστιανισμοῦ ὑποστηρικταί, οἱ δύο κορυφαῖοι τῆς ἀντιπολιτεύσε-
 ως ἀρχηγοί, Ἰάκωβος Πολυλᾶς καὶ Γεώργ. Θεοτόκης, ἐξ ὧν ὁ μὲν γρά-
 φων κατὰ πρῶτον ἐν τῇ Ἐθνικῇ (ὅρα φύλλ. «Ἐθνικῆς» ἀριθ. 143 τῆς 25^{ης}
 Μαΐου 1891) ἐκθέτει ἀνυπογράφως τοὺς ἀντισημιτικoὺς λόγους, οἵτινες
 ὤθησαν τοὺς Κερκυραίους εἰς τὰς ἀνωτέρω βανδαλικὰς πράξεις, ἐπιτίθεται
 κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι περιέβαλε τοὺς Ἑβραίους διὰ προνομίων, ἐγεί-
 ρει τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν συκοφαντουμένων Χριστιανῶν, ὑπὲρ τῶν
 Ἰσραηλιτῶν, μέμφεται τὴν ἀνάκρισιν ὡς μὴ συλλαβοῦσαν τινὰ καὶ κατα-
 λήγει εἰς τὸ ὅτι αἱ διαπραχθεῖσαι ὁμοότητες εἰς ἃς ἔλαβον μέρος καὶ
 οἱ φίλοι τοῦ Θεοτόκη, ἔλαβον ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἀνωτέρω, συνε-
 βούλευε δὲ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν Ἰσραηλιτῶν, νὰ ἀραιωθῶσιν ὅσον
 τὸ δυνατόν περισσότερον, ἵνα ἐπέλθῃ ἀγαθὴ λύσις· εἰς δὲ τὰ
 φύλλα τῆς ἐφημερίδος αὐτοῦ «Ρήγας ὁ Φεραῖος» ἀνατυπῶνων ἐξ ἄλλων
 ἐφημερίδων ἄρθρα κατὰ τῶν Ἑβραίων (ὅρα «Ρήγας ὁ Φεραῖος», φύλλ.

ἀριθ. 385 καί 386 τῆς 5^{ης} καί 9^{ης} Ἰουνίου 1891), ἐπιτίπτει λάβρως κατὰ τῆς Κυβερνήσεως διότι οἱ Ἰσραηλίται ἐπανακάμπουσιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν Κέρκυραν, διότι ὁ ἐν Ἀγγλίᾳ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος Γεννάδιος διὰ τοῦ πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις ἐγγράφου αὐτοῦ ἐξύβρισε καὶ ἐσυκοφάντησε δῆθεν τὴν Κέρκυραν, καὶ τέλος μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἐκφωνεῖ κατὰ τὴν 7^{ην} καί 8^{ην} Ἰουλίου ἐν δημοσίοις συναθροίσεσι τοὺς φιλιππικούς αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Θεοτόκη λόγους δι' ὧν ἐξ ἄκρας χαρᾶς κινούμενος ἀποδίδει τὴν νίκην τοῦ ὑπερφηφίσαντος δημάρχου Θεοτόκη εἰς τὴν δικαίαν καὶ ἀνδρικήν ἐξέγερσιν τοῦ Κερκυραϊκοῦ λαοῦ, ἣν διήγηρεν εἰς τὰς καρδίας αὐτοῦ ἡ ἀγανάκτησις, ἣν ἐπέφερεν ἡ μωρὰ καὶ ἄδικος πρὸς τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἰδίως πρὸς τὴν Κέρκυραν διαγωγὴ τῆς παρούσης Κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν ἐβραϊκῶν συμβάντων, καὶ τέλος συγχαίρει τὸν λαόν ὅτι ἐπάλαισε πρὸς τὸν σπουδαῖον ἐκλογικὸν ὄγκον τῶν Ἑβραίων, οἵτινες καὶ τὴν φορὰν ταύτην ὕψωσαν θρασεῖαν τὴν κεφαλὴν... κ.τ.λ. (ὅρα «Ρήγας ὁ Φεραῖος» ἀριθ. 389 καί 390 τῆς 13^{ης} καί 19^{ης} Ἀπριλίου 1891). Ἐν τούτοις ὁ δῆμαρχος Κερκυραίων, ὅστις οὐδὲν ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος πρὸς κατάπαυσιν καὶ πρόληψιν τῶν ὅλως βαρβαρικῶν καὶ φρικωδῶν διαπραχθεῖσων κατὰ τῶν Ἑβραίων πράξεων, ἐγείρεται ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ὑβρισθεῖσαν καὶ συκοφαντηθεῖσαν Κέρκυραν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Γενναδίου, καὶ τυγχάνει ψήφισμα τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Κερκυραίων τὴν 31^{ην} Μαΐου 1891 (καθ' ὃν χρόνον ἐκυρίευν ὁ φανατισμὸς κατὰ τῶν Ἑβραίων), δι' οὗ διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ ἐγγράφου τοῦ πρεσβευτοῦ, ὅπως οὕτω ἐπισημοποιηθῇ παρὰ, τῷ λαῷ ἡ πρὸς τοὺς Ἑβραίους στοργὴ δῆθεν τῆς Κυβερνήσεως, ὡς δυναμένη νὰ ἐπιδράσῃ κατὰ τὰς μελλούσας δημοτικές ἐκλογὰς (ὅρα «Ρήγας ὁ Φεραῖος» ἀριθ. 386 τῆς 5^{ης} Ἰουνίου 1891).

Ὁ δέ Γ. Θεοτόκης διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφωνηθέντος λόγου τὴν 30^{ην} Ἰουνίου κατὰ τινα διαδῆλωσιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀνομολογῶν ὅτι ἡ στυγερὰ δολοφονία ἐγέννησεν ζήτημα, ὅπερ συνετάραξε τὴν κοινωνίαν, κακίζει ἐμπαθῶς τὴν Κυβέρνησιν, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἀντὶ ν' ἀνακαλύψῃ αὕτη τοὺς ἐνόχους καὶ καθησυχάσῃ τὴν ἐξεγερθεῖσαν τῶν πολιτῶν συνείδησιν διὰ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας, συνετέλεσε διὰ τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς, ἵνα μὴ ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια, ἵνα οἱ Ἑβραῖοι διασαλπίσωσιν ὅτι χεῖρες χριστιανῶν τὸ ἀνοσιούργημα ἐτέλεσαν, καὶ κλαίει ὅτι ἠκολούθησεν ἀληθὴς διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν!!! Καὶ λυπεῖται ὅτι ὑπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐσυκοφαντήθη ἡ Ἑπτάνησος, διότι τό ἀπῆτει τό ἐκλογικὸν σμῆρον κατὰ τὰς παραμονάς τῶν ἐκλογῶν. Τῶν ἐκλογῶν τελεσθεῖσων καὶ

τοῦ δημάρχου Θεοτόκη ὑπερψηφίσαντος προετάθησαν πρὸς τὸ δημοτικὸν Συμβούλιον ὑπὸ τῆς μερίδος αὐτοῦ ὡς ἀστυνόμοι καὶ ὑπαστυνόμοι τῆς Ἀστυνομίας Κερκύρας οἱ ἐπαξίως ἀγωνισθέντες κατὰ τὰ ἐβραϊκὰ Ναπολέων Πιέρρης ἀστυνόμος, Νικόλ. Ἀλβάνας καὶ Ἀντών. Πηλὸς ἀρχικλητὴρ ὡς ὑπαστυνόμοι. Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω γεγονότων καὶ τῆς ἀλληλουχίας αὐτῶν ἀριδῆλως καταφαίνεται ὅτι ἐάν μὴ ᾧσιν ἀποδεδειγμένοι οἱ κακοῦργοι οἱ διαπράξαντες τὴν στυγίαν δολοφονίαν τῆς Ἰσραηλίδος Ρουμπίνας Σάρδα, εἰσὶν ὅμως ἀποδεδειγμένοι ὅποιοι οἱ παρασύραντες τὴν Κέρκυραν εἰς τὴν ἀτιμωτέραν θέσιν, ὅποιοι οἱ ὑποκινήσαντες τὸν κατὰ τῶν Ἑβραίων διωγμὸν καὶ ὅποιοι οἱ καταπατήσαντες τὸ ἑαυτὸν καθῆκον, προσδίδοντες πᾶν τὸ πάτριον χάριν τοῦ ἐκλογικοῦ συμφέροντος.

Ἐν Κερκύρα τῇ 15^ῃ Δεκεμβρίου 1891
Θεαγ. Κεφαλαῖς
(Εἰσαγγελεύς)

Επιστολή Η. Καγκάδη προς Θ. Δεληγιάννη, 14/6/1891

ΕΦΛ, Αρχείο Δεληγιάννη, φάκ. ΒVI/106,
έγγρ. 30, πρωτότυπο

Έμπιστευτική

Σεβαστέ μοι Κύριε Πρόεδρε.

Άπό της ημέρας της ένταυθα αφίξεώς μου, διά τοῦ κ. Θ. Λιμπρέτου, διεμήνυσα πρός ὑμᾶς τά της ένταυθα λίαν δυσχερέστου τότε καταστάσεως της δημοσίας τάξεως καί της καταστάσεως εἰς ἣν εὖρον τήν ἀνάχρισιν ἐπί τῷ φόνῳ της Ἰσραηλίτιδος Ρουμπίνης Β. Σάρδα, κρίνω δ' εὖλογον καί ἤδη ἐν συντόμῳ νά ἐκθέσω ὑμῖν τά περί της ὑποθέσεως ταύτης.

Τήν 1^{ην} Ἀπριλίου 1891 ἡμέραν Δευτέραν καθ' ὥραν κυμαινομένην ἀπό της 11^{ης} π.μ. μέχρι της 2^{ας} μ.μ. ἀπωλέσθη ἡ κόρη αὕτη, ἐνῶ μετέβαινε, κατὰ τούς ἰσχυρισμούς τῶν γονέων καί οἰκείων αὐτῆς ν' ἀγοράσῃ χαλβᾶν πέντε λεπτῶν. Καθ' ὥρας 3 μ.μ. ἤρχισεν ἡ ἀναζήτησις της κόρης ὑπό τῶν συγγενῶν αὐτῆς, καθ' ὥρας δέ 5^{ην} ἢ 6^{ην} ἐσπερινήν, εἰδοποιήθη καί ἡ Ἀστυνομία, βραδύτερον δέ καί κῆρυξ διέτρεχε τάς ὁδοῦς της πόλεως κηρύττων τήν ἀπώλειαν, ἐξηκολούθησε δ' ἡ ἀναζήτησις μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ἐν τῷ μεταξῷ, κατὰ τήν 7^{ην} ὥραν, κωφάλαλός τις Ἑβραῖος ἤρχισε νά διηγῆται διά σχημάτων ὅτι 4 ἄνθρωποι, οὓς εἶδεν ὀλίγον ἔξωθεν της πόλεως, ἀπῆγον τήν κόρην, κατέσασαν αὐτόν εἰς βοήθειαν ἀλλ' εἰς μάτην, διότι πλησιάσας ἔλαβε κτύπημα κατὰ κεφαλῆς διά μαχαίρας, ἥτις, λίαν παραδόξως, μόνον τό ἄνω πλάγιον μέρος τοῦ πύλου αὐτοῦ διέσχισεν ὀλίγον. Ἐν τούτοις ὁ πατήρ της κόρης ἐπέστρεψε τό μεσονύκτιον ἄπρακτος εἰς τήν οἰκίαν, ἐξακολουθούσης της ἀναζητήσεως ἐν τε τῇ πόλει καί τοῖς προαστείοις ὑπό διαφόρων συγγενῶν ὡς καί ὑπό ἀστυνομικῶν ὀργάνων. Περὶ ὥραν δέ 2^{αν} τοῦ μεσονυκτίου της Τρίτης, ὁ πατήρ της κόρης Β. Σάρδας, στενοχωρηθείς, ὡς ἔλεγεν, ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ μὴ ἀνευρεσει της κόρης, ἠθέλησε νά ἐξέλθῃ καί πῖη εἷς τι καφφενεῖον καφέν, συνοδευθείς ὑπό

τῶν παρατυχόντων Ἰσραηλιτῶν Ρουβέμ Ὅσιμου καί Σολ. Γχοστέιν, ἐνῶ δ' ἀνῆρχοντο τὴν ὁδὸν τῶν Μερκαντικῶν, ἐν ἧ τὰ πλεῖστα Ἰσραηλιτικά καταστήματα ὑπάρχουσιν, ἐσκέφθη νά ἐρευνήσῃ εἰς τοὺς πυλῶνας δύο οἰκιῶν καί ὅταν ἐστράφησαν εἰς τινα στενωπὸν, ἠρεύνησεν εἰς θύραν καί παρατήρησε σάκκον κατακείμενον ὄν, παρὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν συνοδοιπόρων αὐτοῦ ὅτι θά ἦτο λαθρεμπόρευμά τι ἢ παλαιὰ δέρματα ἐρριμμένα ἀφοῦ εἶδε καλλίτερον, ἀνεφώνησεν ὅτο ἦτο σῶμα ἀνθρώπινον, μετ' ὀλίγον δ' ἐξήγαγον τὸν σάκκον ἐν τῇ ὁδῷ καί ἀνοίξαντες αὐτόν εὔρον τό πτώμα τῆς Ρουμπίνης Β. Σάρδα, φέρον τραῦμα εἰς τὸν λαιμόν, πεφραγμένον διὰ τριχῶν ἐκ τῆς κόρης τῆς κόρης, τό πρόσωπον δέ καί ἰδία τοὺς ὀφθαλμούς ἔχοντας ἐγκαύματα πολλά καί καλυπτόμενον ἐκ τῆς ἀσβέστου, πολλά δέ τραύματα καί εἰς τὰς χεῖρας. Τότε ὁ πατήρ ἤρχισε νά ὀλολύξῃ καί προσέδραμον ἐπὶ ταῖς φωναῖς αὐτοῦ πολλοί, ἐν οἷς ἀστυνομικός τις κλητὴρ καί ὁ Νασῶ Μουστάκης, ἐν τῷ μεταξύ δ' ὁ πατήρ λαβὼν, ἄγνωστον διὰ τί, τὸν σάκκον αἰμόφυρτον διηυθύνθη πρὸς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ὀπότεν μετ' ὀλίγον ἐξητήθη καί ἐλήφθη ὑπὸ τῆς Ἀστυνομίας ὁ σάκκος, ὠδηγήθησαν δ' οἱ παραστάντες κατὰ τὴν ἐνεύρεσιν τοῦ πτώματος εἰς τὴν Ἀστυνομίαν καί τὴν πρωῒαν ἤρξατο ἡ ἀνάκρισις ἀπὸ τοῦ κωφαλάου, ὅστις ὅτε μὲν διὰ σχημάτων ἔλεγεν ὅτι οὐχὶ 4 ἀνθρώπους, ἀλλ' εἰς τὰς 4 μ.μ. εἶχεν ἰδεῖ ἀπαγομένην τὴν κόρην καί ὅτι εἶδε τό μέρος ἔνθα ἐφόνευσαν αὐτήν ὅτε δ' ἐδείκνυε δύο ἀντίθετα σημεῖα ὡς τόπον ἐκτελέσεως τοῦ ἐγκλήματος καί θύραν τινα ἐν τῇ ἐβραϊκῇ ἐφ' ἧς δῆθεν ἐγένετο ἡ σφαγὴ τῆς κόρης, ἡ θύρα δ' αὕτη ἐπιδεικτικῶς κατασχεθεῖσα ἐχομίζετο ὑπὸ τῶν, εἰς ἣν ἀνῆκεν ἐβραϊκὴν οἰκίαν κατοίκων, εἰς τὴν Ἀνάκρισιν, αἰμοβαφής, ἐρεθισθέντος οὐκ ὀλίγον τοῦ χριστιανικοῦ πλήθους.

Συγχρόνως συνελήφθη, ὡς ὑποπτος, χωρικός τις πωλητὴς ὠν, ὁ Ἰω. Καρύδης, διότι εἶχε πολλὴν οἰκειότητα μετὰ τῆς κόρης φιλοδωρῶν αὐτήν ἐνίοτε δι' ὠν, τοῦτον ἐπιδειχθέντα εἰς τὸν κωφάλαον ἀνεγνώρισεν οὗτος, γνωρίζων ἐκ τῶν προτέρων, ὡς τὸν ἀπαγαγόντα τὴν κόρην καί φονεύσαντα αὐτήν, βραδύτερον ὅμως ἐρωτηθεὶς καί παρ' ἐμοῦ, ἐπιμόνας ἡρνήθη ὅτι οὗτος ἦτο ὁ φονεὺς ὑποδείξας ὡς φονέα τὸν Ρουβέμ Ὅσιμον καί ἄλλους Ἰσραηλίτας. Ἐν τούτοις οἱ κρατηθέντες Ἑβραῖοι ἀπελύθησαν χωρὶς κἄν ν' ἀπαγγεληῖ κατηγορία, ὁ δέ Καρύδης ἐκρατεῖτο τούτου δ' ἕνεκα ἤρχισεν ἐρεθιζόμενος ὁ κόσμος καί ἐχμετάλλευσις κατάλληλος ὑπὸ τῶν πολιτευομένων τοῦ ἐρεθισμοῦ καί ἐπιθέσεως καθ' ἐβραίων νά λαμβάνωσι χώραν, ἢ δ' ἀνάκρισις, ἰθυνομένη ἐξ ἀρχῆς καί κατὰ βῆμα ὑπὸ τοῦ εἰσαγγελέως τῶν

Ἐφετῶν, νά περιπλανᾶται εἰς τὰ ὑποδειχθέντα ὑπὸ τοῦ κωφαλάου μέρη καὶ εἰς τὸ χωρίο τοῦ Ἰ. Καρύδη ἵνα ἐξακριβώσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ προβληθέν ἄλλοθι, παριδοῦσα τὰς ἐξ ἀρχῆς βαρυνούσας Ἑβραίους ἐνδείξεις, αἵτινες συμφηρίζονται εἰς τὰ ἐξῆς γεγονότα, αἵτινα κατ' ἐμέ ἐδικαιολογοῦν ἄριστα τὴν ἐν ἀρχῇ προφυλάκισιν αὐτῶν, οὕτω δέ θά προλαμβάνοντο αἱ κατόπιν λυπηραὶ σκηναὶ καὶ ὁ ἀποκλεισμός τῶν Ἑβραίων ἐν τῇ συνοικίᾳ αὐτῶν ὑπὸ διαρκῇ φρουρῇσιν.

1. Ἀντίφασις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὥραν τῆς ἀπωλείας τῆς κόρης (ἀπὸ 10½ π.μ. μέχρι 2^ας μ.μ.).

2. Ἀρνησις κατ' ἀρχάς ἀπόλυτος τοῦ ὅτι ἐκτυπήθη ἡ κόρη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀπωλείας ὑπὸ τῶν οἰκείων αὐτῆς καὶ ὁμολογία κατόπιν περὶ ἐλαφροτάτου χτυπήματος ὑπὸ τῆς μητρός.

3. Ἀπάθεια τοῦ πατρός ἐν τε τῇ ἐρεύνῃ πρὸς ἀναζήτησιν, τῇ εὐρέσει τοῦ πτώματος καὶ κατόπιν τῇ Ἀστυνομίᾳ μέχρι τῆς ἀνακρίσεως, σιωπῇ δ' ἄκρα αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ κρατουμένων Π. Ὁσμου, Σ. Γκοστεῖν καὶ Νασσώ Μουστάκη πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἀστυνομίᾳ καὶ κατὰ πρόσωπον αὐτῶν λεχθεῖσαν πρὸς αὐτοὺς ὑπόνοιαν ὅτι ὁ φόνος ἐγένετο ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἐξ ἀμελείας, τῶν τραυμάτων ἐπιγενομένων ἵνα συγκαλυφθῇ ἐπιτηδεῖως ὁ ἐξ ἀμελείας φόνος καὶ νεῦμα λίαν ἐκφραστικόν τοῦ Π. Ὁσμου πρὸς τὸν πατέρα κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐν τῷ κρατηρίῳ ἀπομονώσεως.

4. Περίπατος διὰ πόσιν καφφέ ὑπὸ τοῦ πατρός καθ' ὥραν 2^{αν} τοῦ μεσονυκτίου καὶ ἀνίχνευσις, ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ εἰς δύο μόνον θύρας καὶ πρό τῆς θύρας τῆς στενωποῦ τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἐπιμονή αὐτοῦ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο παρὰ τὰς ἀποτροπὰς τῶν ἄλλων. Ἀντίφασις δέ μεταξύ τῶν 3 ἀνευρετῶν τοῦ σάκκου τίς πρῶτον παρετήρησεν αὐτόν.

5. Παραλαβὴ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πατρός τοῦ περιέχοντος τὸ ἐξαχθέν πτώμα αἰμοφύρτου σάκκου καὶ δρομαία φυγὴ πρὸς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

6. Ἀνεύρεσις πτώματος ἐν θύρᾳ οἰκίας, ἥς ἐν πάτῳ ἰδιοκτησία τοῦ πατρός καὶ κατοικία τοῦ Νασσώ Μουστάκη τοῦ πολλῶν ἀνθρώπων ἄστυα ἰδόντος καὶ νόον γνόντος.

7. Παράπονα πικρὰ μᾶμης τῆς κόρης πρὸς τὸν Νασσώ, πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ πτώματος καὶ κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς κόρης, ὅτι ἡ νύμφη αὐτῆς ἐκτύπησε τὴν κόρην καὶ ἔρριψε ταύτην χαμαὶ καὶ ἐξύβρισις δεινὴ κατὰ τῆς νύμφης.

8. Σφογγάρισμα τοῦ πατώματος τῆς οἰκίας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνευρέσεως τοῦ πτώματος, δικαιολογηθέν διὰ τῆς προφάσεως τῶν, μετὰ πολ-

λάς ἡμέρας, τοῦ Φάσχα ἐορτῶν.

9. Διανουκτέρευσις τῆς μητρός τῆς κόρης ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς συγγενοῦς αὐτῆς Ἀλλέγρας Σάρδα καί ἀπόκρυψις τοῦ γεγονότος τούτου, ἀναχώρησις δ' αἰφνιδιαίως τῆς Ἀλλέγρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐνθα ἐξετασθεῖσα ἀπεσχώπησεν καὶ αὕτη τὴν διανουκτέρευσιν.

10. Ὑποπτος παραμονή, κατὰ τὴν 10½ τῆς νυκτός τῆς 1^{ης} Ἀπριλίου τοῦ Νασσώ Μουστάκη ἐν τισιν ἀποκέντροις δένδροις παρὰ τῷ Ἑβραϊκῷ νεκροταφείῳ, ὡς ἐάν κατασκόπευεν ἐκεῖ ἀνάπτων καὶ πυρεῖα.

11. Προτροπή τοῦ Νασσώ Μουστάκη κατὰ τό μεσονύκτιον τῆς 1^{ης} Ἀπριλίου πρὸς τινὰς μετ' αὐτοῦ καὶ πολὺ πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ πατρὸς τῆς κόρης εὐρίσχομένους Ἑβραίους ν' ἀπέλθωσι νά κοιμηθῶσι καί, ἐπὶ τῇ ἐρωτήσῃ τῆς αἰτίας τῆς προτροπῆς, ἀπάντησις λίαν ἐνδεικτικὴ «ἂν τὴν φέρουν τὴν κοπέλλαν ζωντανὴν ἢ σκοτωμένην θά φοβηθοῦν καὶ δέν θά τὴν φέρουν ἂν ἦσθε ἐδῶ τόσοι καὶ ἀκούσουν τὰς φωνάς σας». Παραδόξως δ' ἡ ἐνδειξις αὕτη, γνωσθεῖσα διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ἀστυνομίας τῆς ἀνακρίσεως, ἐβεβαιώθη τῇ 4^ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ὑπὸ δύο Ἑβραίων τῶν μετὰ τοῦ Νασσώ εὐρίσχομένων καὶ προτραπέντων ν' ἀπέλθωσι νά κοιμηθῶσιν, ἐνῶ μέχρι τοῦδε μόλις 5 ἢ 6 Ἑβραῖοι ἐν ὅλῳ μεταξὺ 160 μαρτύρων εἶναι οἱ σπουδαῖον τι κατατεθέντες τῶν λοιπῶν πλήρη ἄγνοιαν ἐπιμόνων καὶ μεθ' ὅρκου προβαλλόντων.

12. Ἑβραῖα τις διαπληκτισθεῖσα πρὸς τινὰ, κάτωθεν τοῦ πατώματος ἐν ᾧ κατοικεῖ ὁ πατήρ τῆς κόρης, Ἑβραῖαν, σὺν ἄλλοις εἶπε πρὸς αὐτὴν «νά ἡσυχάσεις, διότι σε βάζω εἰς βάσανα, ποῦ ἐκρύψατε τὴν κοπέλλαν». Ἡ αὕτη δ' Ἑβραῖα κατ' ἀρχὰς ἐξετασθεῖσα ἀπέκρυψε τὸν διαπληκτισμὸν καὶ τὰς λέξεις ταύτας, ἅς καὶ ἄλλοι μάρτυρες ἀντελήφθησαν, κατόπιν δ' ὠμολόγησε προσθεῖσα ὅτι ἐλέχθησαν ἄνευ ἐννοίας τινός. Βραδύτερον ἐξετασθεῖσα παρ' ἐμοῦ καὶ αὖθις κατέθεσε, πρώτη καὶ μόνη αὕτη, ὅτι κατὰ τὰς 5 ἢ 6 μ.μ. τῆς 1^{ης} Ἀπριλίου ἠκούσθη ὑπ' ἄλλης γυναικὸς γοερῶς φωνάζουσα ἢ φονευθεῖσα κόρη, ἣτις ῥιφθεῖσα χαμαὶ ἐτύπτετο ὑπὸ τῶν γονέων, οἵτινες ἐφόνευσαν αὐτὴν χωρὶς νά θέλωσι. Ἡ μάρτυς αὕτη εἶναι λίαν πτωχὴ καὶ μετρίως διανοητικῆς ἀναπτύξεως, τοῦθ' ὅπερ μειοῖ τὴν ἀξίαν τῆς καταθέσεως αὐτῆς, εἰς ἣν δέν προέβη ἐξ ἀρχῆς.

Τοιαῦτα περίπου αἱ μέχρι σήμερον μετὰ κάπου πολλοῦ καὶ δι' ἰδιωτικῆς ἐνεργείας συλλεχθεῖσαι ἐνδείξεις, αἵτινες δικαιολογοῦσιν ἐπαρκῶς μίαν προφυλάκισιν τοῦλάχιστον τῶν οὓς αὐταὶ βαρύνουσιν, ἀλλ' ἡ ἀνάκρισις, προσπαθοῦσα νά ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον αὐτάς δι' ἄλλων ἴσως καὶ σπου-

δαιοτέρων, ἔκρινεν εὐλογον ν' ἀναβάλη ὀλίγον τήν λῆψιν τοῦ γενναίου τούτου μέτρου, ὅπερ δύναται νά ἐπιδράσῃ καί δῆ ἐν παραμοναῖς ἐκλογῶν, εἰς τήν δημοσίαν τάξιν διεγειρομένου ἐπιτηδείως καί πρὸς ἐκλογικόν σκοπόν, τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, ὅστις οὐκ ἔπαυσε λεληθότως ὑπάρχων καί δύναται εὐχερῶς νά ἐκδηλωθῇ τῆς ἐλαχίστης δεδομένης ὠθήσεως.

Διατελῶ μετὰ μεγίστου
σεβασμοῦ.

Η. Καγκάδης

Ἐν Κερκύρα τῇ 14ῃ Ἰουνίου 1891.

Ημερολόγιο Αντωνίου Γ. Ποφάντη
(Αποσπάσματα: 2 Απρ.-4 Ιουν. 1891)

Συλλογή Τζώρζη Ποφάντη

2 'Απριλίου [1891]

Τήν πρωΐαν πρὸς τήν 1 καὶ 1/2 π.μ. ἀνευρέθη ἓν τινι οἰκίᾳ τῆς Ἑβραϊκῆς συνοικίας κόρη Ἰσραηλίτις νεκρά. Ἡ ἐντύπωσις τῆς εὐρέσεως τοῦ πτώματος τούτου, ἐν οἰκίᾳ κειμένη πλησίον τῆς οἰκίας τῆς φονευθείσης, προϋξένησε δεινὴν ἐντύπωσιν. Τὸ πτώμα, κατὰ τοὺς ἰατρούς, ἔφερε δύο κατάγματα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, οὐχὶ ὅμως τοιαῦτα ὥστε νὰ ἐπιφέρουσι τὸν θάνατον, καὶ ἐν τραύμα θανατηφόρον εἰς τὸν λαϊμόν, ὅπερ δὲν ἔκοφε τὴν καροτίδα ἀλλὰ τὴν μεταξὺ τοῦ φάρυγγος καὶ οἰσοφάγου ἀρτηρίαν, καὶ τινὰ τραύματα εἰς τὰς χεῖρας καὶ μώλωπας εἰς τοὺς βραχίονας. Ἡ κόρη αὕτη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατρὸς της, Χαΐμ Βῆτα Σάρδα, εἶχεν ἀπωλεσθῇ ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς χθὲς καὶ κατὰ μὲν τοὺς Χριστιανούς, τὸ φρικτὸν τοῦτο κακούργημα ἐπράχθη ὑπὸ Ἰσραηλιτῶν ἴσως συγγενῶν τῆς φονευθείσης, κατὰ δὲ τοὺς Ἰσραηλίτας ὑπὸ Χριστιανῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἰσραηλῖται διαδίδωσι τὸ τελευταῖον, ἐπικρατεῖ ἀγανάκτησις εἰς τὸν Χριστιανικὸν πληθυσμὸν τῆς νήσου καὶ ἐπιθυμία νὰ ἀνευρεθῇ ὁ τρομερὸς κακοῦργος ὁ διαπράξας τοιοῦτον ἔγκλημα.

Τὸ ἐσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀπέθανεν ὁ φίλος μου Πλάτων Βλαΐκος, υἱὸς τοῦ ἱερέως Ἰωάννου, νέος κεκοσμημένος διὰ πολλῶν ἀρετῶν καὶ φιλόπονος.

3 'Απριλίου

Ἡ χθὲς ἐγερθεῖσα ἀγανάκτησις κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ηὔξησεν ἐπαισθητῶς, ἔνεκα τῆς διαδόσεως ὅτι ἡ φονευθεῖσα δὲν ἦτο Ἰσραηλίτις ἀλλὰ Χριστιανὴ ἀρπαχθεῖσα πρὸ ἐτῶν ἐξ ἄλλης πόλεως, ὅπως χρησιμεύσῃ τὸ

αἷμα αὐτῆς, διὰ τὰ ἄξυμα τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὴν κοινὴν παράδοσιν· λέγω δὲ αὐτὴν κοινὴν διότι αὕτη πιστεύεται πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ὅτι δηλαδή ὑπάρχει αἵρεσίς τις Ἰουδαίων ἣτις ἐπιθυμεῖ αἷμα Χριστιανικόν διὰ τὰ ἄξυμα.

Τό ἀπόγευμα μάλιστα ἐπῆλθον πολλοὶ Χριστιανοὶ εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν συνοικίαν πνέοντες μένεα κατὰ τῶν Ἰουδαίων τῶν τολμησάντων κατὰ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν νά θυσιάσωσι τὴν κόρην αὐτὴν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν των· ἐγκαίρως ὅμως σπεύσασα ἡ ἀρχὴ ἐπανάφερε τὴν τᾶξιν ἐν τῇ συνοικίᾳ.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ πνεύματα ἦσαν λίαν ἐξηρησμένα, ἐτοποθετήθησαν πολλαὶ φρουραὶ εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς ἀγούσας εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν, ὥστε αὕτη σχεδὸν ἀπεκλείσθη. Ὁ δὲ λαός, μὴ δυνηθεὶς νά κακοποιήσῃ τοὺς προύχοντας καὶ νά ξεθυμάνῃ τὴν ὀργὴν του ἐπετίθετο κατὰ τῶν Ἰουδαίων οὓς συνήντα εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἐκακοποίησε καὶ ἐλιθοβόλησε πλείστας αὐτῶν οἰκίας ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ. Ἐνεκα δὲ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἀναβρασμοῦ ἡ ἡσυχία τῆς πόλεως διατρέχει κίνδυνον. Ὁφείλω νά σημειώσω ἐν τέλει, ὅτι ἡ φρουρά ἐξετέλεσε τὸ καθήκον της λίαν συνεπῶς καὶ κατὰ τρόπον ἀξιέπαινον. Εἶθε δὲ νά ἡδυνάμην νά εἶπω τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς ἀνακρατικῆς ἀρχῆς, ἣτις ἔδειξε δυστυχῶς μεγίστην ἀδιαφορίαν καὶ ψυχρότητα λίαν ἄλλως ἀσυνήθη τῷ Εἰσαγγελεῖ τῶν Ἐφετῶν κ. Μπένση. Διαιτί; Τό ἀπόγευμα ἐγένετο ἡ κηδεὶα τοῦ ἀτυχοῦς Π. Βλάικου.

4 Ἀπριλίου

Ἐξακολούθησε παρὰ τῶ Χριστιανικῷ πληθυσμῷ τῆς νήσου ἡ αὐτὴ ἀγανάκτησις, ἥ ἵνα εἶπω καλλίτερον αὕτη ἐπεκτάθη ἔνεκα τῆς ἀσυνήθους ψυχρότητος τῆς ἀνακρίσεως, ἣτις ἀπεπλανήθη ὑπὸ τινος κωφαλάλου Ἰσραηλίτου, ὅστις ὑπέδειξεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὡς φονέα χωρικόν τινα πωλοῦντα ἐν τοῖς ὁδοῖς αὐγά. Ἡ δὲ Εἰσαγγελία πεισθεῖσα εἰς τὰ νεύματα τοῦ κωφαλάλου, κρατεῖ δέσμιον τὸν ἀτυχῇ χωρικόν καὶ ἀφίνει ἐλευθέρους τοὺς γονεῖς τοῦ θύματος, οἵτινες λίαν ψυχροὶ ἐφάνησαν καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς κόρης των καὶ μετὰ τὴν εὑρεσιν τοῦ πτώματος τῆς ἀτυχοῦς αὐτῆς νέας καὶ τοὺς ἄλλους γείτονας καὶ κατοίκους τῆς οἰκίας ἐν ἣ εὐρέθη τὸ πτώμα.

Ὅλα αὐτὰ τὰ περιστατικά, δηλὰ δὴ ἡ μὴ ταχεῖα ἐξέτασις τῆς οἰκίας ἐν ἣ εὐρέθη τὸ πτώμα καὶ τῶν λοιπῶν παρακειμένων, ἡ πίστις ἣτις ἐδόθη εἰς ἓνα κωφάλαον, ἡ ψυχρότης τῶν γονέων, ὁ τρόπος τῆς εὐρέσεως τοῦ πτώματος, ὁ τρόπος τῆς σφαγῆς, παρέχουσιν ὑπόνοιαν τῷ λαῷ ἀνεξαρτήτως τάξεως νά πιστεύῃ ὅτι ἡ Εἰσαγγελικὴ ἀρχὴ ἀπεπλανήθη ἀπὸ σκοποῦ ἵνα

μή εὔρη τόν ἔνοχον, πεπεισμένη ὅτι ὁ φόνος ἐγένετο ὑπό Ἰσραηλιτῶν χάριν θρησκευτικοῦ σκοποῦ καί τοῦτο πράττει ἵνα μή ἐξάψη, ἔτι πλέον τήν ὀργήν τοῦ λαοῦ, ἣ ἀπεπλανήθη διεφθαρεῖσα ὑπό χρημάτων.

Ἐν τούτοις αὕτη τῆς ἡ διαγωγῇ μᾶλλον ἐρεθίζει τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶνε ἔτοιμοι νά αὐτοδικήσωσιν ἅφ' οὗ βλέπουσι τήν ἀρχήν ὑποστηρίζουσιν τούς κακούργους. Καί ἐπειδή συνέπεσε λόγος περί τοῦ τρόπου εὐρέσεως τοῦ πτώματος, πρίν ἢ προχωρήσω εἰς τήν διήγησιν τῶν συμβάντων κατὰ τήν σημερινήν ἡμέραν, σημειῶ τὰ ἐξῆς περί τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀνευρέθη τό πτώμα τῆς ἀτυχοῦς Ρουμπίνης Σάρδα, ἣ κατὰ τούς πολλούς Μαρίας Δεσύλλα. Ἀφοῦ ὁ πατήρ μ. μεσημβρ. τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπώλεσε τήν κόρην του ἦτοι μ.μ. τῆς 1 Ἀπριλίου εἰδοποίησε τήν Ἀστυνομίαν καί ἐφρόντισε διά κήρυκος νά ἀναγγεῖλῃ τήν ἀπώλειαν αὐτῆς!!

Ἦτις ὀκταετής οὖσα ἐγίνωσκε πλείστα μέρη τῆς πόλεως ὡς ἀκόλουθος ῥαπτρίας τινός φοβηθείς ἴσως μήν ἀπεπλανήθη!! ἐν ᾧ ἐάν ἦτο ἀθῶος, ὡς οἱ πολλοί λέγουσι, δέν θά ἐφοβεῖτο τό τοιοῦτον διότι ἡ κόρη ἤξευρε νά μεταβῇ ὅπου δῆποτε τῆς πόλεως ἀλλά ἡρπάγη· ἀλλ' ὁ ἄρπαξ δέν θά τήν ἐπέστρεφεν ἔνεκα τοῦ κήρυκος. Ὡστε δι' αὐτό ἡ κήρυξις τῆς ἀπωλείας ἐθεωρήθη ὑπό πολλῶν ὡς σημεῖον ἐνοχῆς διότι ἐάν ἐφοβεῖτο μήπως ἤρπασαν τήν κόρην του, τίς ἡ ἀνάγκη νά ζητήσῃ, αὐτήν διά κήρυκος; Διότι βεβαίως ὁ ἄρπαξ δέν θά εἶχε νά φοβηθῇ ἐκ τῆς κηρύξεως. Ὡστε αὕτη ἐν περιπτώσει ἀρπαγῆς ἦτο περιττή. Μέ τήν κήρυξιν λοιπόν τί ἔδειξεν ὁ πατήρ; ὅτι ἐφοβεῖτο μή αὕτη ἀπεπλανήθη καί δέν ἐγίνωσκε νά ἐπανέλθῃ ἀλλά τό τοιοῦτον δέν ἐπρεπε νά τό φοβεῖται διότι ἡ κόρη του ἐγίνωσκεν ὅλην τήν πόλιν. Ἀφ' οὗ λοιπόν ἔπραξε ταῦτα μετέβη εἰς τήν οἰκίαν του, ἐν ᾧ ἡ Ἀστυνομία ἠρεύνα. Τῇ μιᾷ δε καί ἡμισείᾳ μετὰ τό μεσονύκτιον κατήλθε τῆς οἰκίας του μετ' ἄλλων δύο φίλων του ἵνα πῶσι καφέ εἰς καφενεῖο πλησίον τῆς Β. Πύλης! Εἶχεν ὄρεξιν διά καφέ καί μετέβαινε εἰς καφενεῖον νά τόν πῇ. Ἀλλά πρίν μεταβῇ ἠρεύνησε δύο ἢ τρεῖς θύρας καί προδόμους οἰκιῶν τινῶν πλησίον ἐκείνης ἐν ἣ κατώκη, εἰς δε τήν θύραν τῆς τετάρτης οἰκίας εἰσελθὼν (ἦτις οἰκία ἀνῆκεν αὐτῷ) παρατήρησε σάκκον τινά. Νομίσας δε ὅτι ἦτο λαθρεμπόριον, ἐπλησίασεν αὐτόν καί ἀνάψας φούφαρον(;) εἶδε μετ' ἐκπληξέως ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο ἡ κόρη του πεφονευμένη καί ἀμέσως ἔσπευσε νά ἀναγγεῖλῃ τοῦτο εἰς τήν ἀστυνομίαν ἀλλά μετὰ μεγάλῃς ψυχρότητος.

Ἐνεκα πάντων τούτων, ἡ ἀγανάκτησις ἰδίως μ. μεσημβρίαν ἐκορυφώθη καί πολλοί πολῖται θελοντες νά ἐκδικηθῶσι τόν θάνατον τῆς νέας αὐτῆς,

ήν πιστεύουσι πάντες ὡς Χριστιανήν, ἐξώρμησαν κατὰ τῆς Ἑβραϊκῆς συνοικίας ἀλλὰ ἔνεκα τῆς ἐκεῖ ὑπαρχούσης δυνάμεως οὐδέν κατ' αὐτῶν ἔπραξαν, ἀλλὰ μετέβησαν εἰς τὸν Ἰσραηλιτικόν Σύλλογον καὶ ἀρπάσαντες τὴν σημαίαν αὐτοῦ μετέφερον αὐτὴν εἰς τὴν πλατεῖαν ὅπως τὴν καύσωσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη δὲν ἔκαίετο κατεκερμάτισαν αὐτὴν εἰς διάφορα τεμάχια καὶ μετ' αὐτὸ μετέβησαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἐκτός τῆς Ἰουδαϊκῆς συνοικίας κατοικούντων καὶ ἐλιθοβόλησαν αὐτάς, θραύσαντες πολλὰς ὑάλους καὶ συνάμα ἐκακοποίησεν καὶ τοὺς Ἑβραίους οὓς συνήντησεν καθ' ὁδόν, ὀλίγους ὅμως διότι ἀπὸ χθές οὗτοι ἐκλείσθησαν πάντες εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν, ἐκτός τοῦ ἱατροῦ Β. Δέ Σίμον, ὃν οὐδεὶς οὐδέ διὰ λόγων πρόσεβαλε, διότι εἶνε ἀγαπητός τοῖς πάσι, ὧν ἱατρός ἐκ τῶν καλλιτέρων καὶ εἰς ἄκρον ἀφιλοκερδῆς.

5 [Ἀπριλίου]

Ἡ αὕτῃ ἀγανάκτησις καὶ σήμερον. Ἐκακοποιήθησαν δέ τινες Ἰσραηλῖται, ἄλλοι μὲν ἐλθόντες ἐκ τῶν ἐξοχῶν, ἄλλοι δέ διὰ τῶν Ἀτμοπλοίων ἐξ ἄλλων μερῶν διὰ τὰς ἑορτάς των. Ἡ ἰδέα δέ ὅτι ἡ φονευθεῖσα νεάνις ἦτο Χριστιανὴ ἐπιτείνεται καθ' ἐκάστην, ἔνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεπράχθη ὁ φόνος. Διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν καὶ ἔκθεσιν τῶν ἱατρῶν οὐδὲ σταγὼν αἵματος εὐρέθη ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Το περιέργων δέ εἶνε ὅτι οὔτε τὰ φορέματά της οὔτε ὁ σάκκος ἐν ᾧ εὐρέθη ἦσαν αἱματωμένα. Μυστήριον καὶ τοῦτο ἀλλὰ πῶς αὕτη εὐρέθη Χριστιανὴ οὕσα εἰς χεῖρας Ἑβραίων; Κατὰ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν, ἡρπάγη μικρά οὐσα ἐξ Ἰωαννίνων καὶ μετεφέρθη ἐνταῦθα παρασκευαζομένη ἵνα χρησιμοποεῖται ὡς θῦμα. Ἀς ἐλπίζωμεν ὅτι ἡ ἀνάκρισις θὰ θελήσῃ νὰ ἐξιχνιάσῃ αὐτὸ τό μυστήριον.

6 Σάββατο [Ἀπριλίου]

Εἰ καὶ ὑπῆρχε σήμερον φόβος ταραχῶν οὐχ ἤττον ἐπικράτησεν ἡσυχία μόνον ἐκακοποιήθησαν Ἑβραῖοί τινες. Ὁ καιρός ἐξακολουθεῖ βροχερός.

7 [Ἀπριλίου]

Σήμερον μ. μεσημβρίαν ἐπρόκειτο νὰ ὁμιλήσῃ τις ἐν τῇ πλατεῖᾳ περὶ τοῦ ἀνησυχούντος τὴν κοινωνίαν μας ζητήματος, ἀλλ' ἠμποδίσθη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν διότι ὑπῆρχε κίνδυνος ταραχῶν ἔνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος μεγάλου ἀναβρασμοῦ καὶ τῆς πολλῆς συρροῆς λαοῦ ἐν τῇ πλατεῖᾳ ὡς οὔσης ἑορτῆς.

Εὐτυχῶς ὅμως προελήφθη πᾶς κίνδυνος καὶ διότι ὁ λόγος δέν ἔγινε καὶ διότι ἡ Ἑβραϊκὴ συνοικία ἐξησφαλίσθη πλειότερον ἢ τὰς ἄλλας ἡμέρας διὰ πεζικοῦ, πυροβολικοῦ, χωροφυλακῆς, στρατιωτικῆς σχολῆς καὶ ναυτῶν. Ἦτο δηλαδὴ αὕτη εἰς κατάστασιν πολιορκίας: εἰς οὐδένᾳ δέ ἐπετρέπετο νὰ διέρχεται τὰς ὁδοὺς τῆς συνοικίας αὐτῆς. Ἡ δὲ Β. Πύλη καὶ τὰ περὶ αὐτὴν μέρη ἐφρουρεῖτο ὥς εἰ περιεμένετο ἔξωθεν ὁ ἐχθρός.

Σήμερον ἤνοιζαν τινα ἐκ τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων τῶν Ἰουδαίων. Ἐπεκράτησε δὲ καὶ τάξις ἀλλὰ ἡ φρουρά δέν ἔφυγεν ἐκ τῆς συνοικίας ἐκείνης. Παρατηρήθη δὲ ὑπὸ τῶν πολιτῶν, ὅτι αἱ κυρίαι τῶν ἀξιωματικῶν ἔσπευσαν σωρηδὸν νὰ ἀγοράσωσι μεταξωτὰ φορέματα καὶ ἄλλα ἐκ τῶν καταστημάτων ἐκείνων, λέγουσαι ἀντὶ πάσης ἄλλης πληρωμῆς γράψε τὰ εἰς τὸν λογαριασμόν!

9 [Ἀπριλίου]

Καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἐπεκράτησε τάξις καὶ ἡσυχία εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν μόνον αἱ κυρίαι τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἐπρομηθεύθησαν διάφορα, εἶδη καθ' ὃν τρόπον καὶ τὴν 7. Σήμερον ἀφίκετο καὶ ἡ Αὐτοκράτειρα τῆς Αὐστρίας.

10 [Ἀπριλίου]

Σήμερον ἤρχισαν αἱ ἐορταὶ τῶν Ἰουδαίων. Μένουν δὲ κεκλεισμένοι πάντες διὰ τὸν φόβον τῶν Χριστιανῶν.

13 [Ἀπριλίου]

Ἐξακολουθεῖ ἡ αὕτη κατάστασις. Οἱ Ἰσραηλῖται δηλαδή, μένουσιν ἀποκεκλεισμένοι ἐν τῇ συνοικίᾳ των, διότι τοὺς ἐξερχόμενους ἐξ αὐτῆς οἱ Χριστιανοὶ ἐνοχλοῦσι διὰ γιουχαϊσμῶν καὶ ὀλίγον ξύλον, ἡ δὲ φρουρά διατελεῖ εἰσέτι φρουροῦσα τὴν συνοικίαν των.

Σήμερον ἔβρεξε καθ' ὅλην ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν βροχὴν ποτιστικὴν ἀπὸ τῆς νυκτός τῆς χθὲς πρὸς μεγάλην χαράν πάντων, διότι εἴχαμεν κατ' αὐτάς σχεδὸν ἀνομβρίαν ἀπὸ 2 Φεβρουαρίου, διότι, ὡσάκις ἔβρεξε, ἔβρεξε πολὺ ὀλίγον.

14 [Ἀπριλίου]

Ἡ βροχὴ ἐξηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν νύκτα μέχρι τῆς πρωΐας τῆς

σήμερον' ἔνεκα δέ τῆς βροχῆς ὀλίγιστοι χωρικοὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν διὰ τὴν Λιτανείαν τοῦ Προστάτου τῆς νήσου μας Ἀγ. Σπυρίδωνος ἐν ᾧ ἔνεκα τῆς λαμπρᾶς ἐσοδείας περιεμένοντο πλεῖστοι. Ἡ Λιτανεία ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῆς ὡς συνήθως καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

16 [Ἀπριλίου]

Σήμερον διεδόθη ἀνά τὴν πόλιν ὅτι ἀνεκαλύφθησαν οἱ δολοφόνοι τῆς ἀτυχοῦς νέας Ρουμπίνης, ἐπτά τὸν ἀριθμόν, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Ἑβραίου κωφαλάλου. Καθ' ἣν δέ ὥραν ὡδηγοῦντο οὗτοι εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὡς μάρτυρες (ὡς ἐγνώσθη μετὰ ταῦτα) ὁ λαὸς ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἀρπάσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν στρατιωτῶν καὶ νὰ κατὰμελίσῃ αὐτοὺς. Μετὰ τὴν σύλληψιν τούτων, τῶν θεωρηθέντων ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς τῶν κακούργων δολοφόνων, πλῆθος λαοῦ πάσης τάξεως μετέβη ἐν τάξει καὶ ἡσυχίᾳ ὑπὸ τὰ παράθυρα τῆς Νομαρχίας ὅπως αἰτήσωνται παρὰ τοῦ κ. Νομάρχου τὴν ἀποφυλάκισιν Χριστιανῶν τινων οἵτινες συνελήφθησαν ὡς ταραχοποιοὶ διὰ τὰς ταραχὰς τὰς γενομένας τῇ 4 φθίνοντος. Ὁ κ. Νομάρχης ἅμα τῇ προσελεύσει τοῦ πλήθους ἐξῆλθεν εἰς τὰ παράθυρα ἀλλὰ δέν εἶπε εἰμὴ ἀνοησίας τινὰς μάλιστα ὥστε ὁ λαὸς ἠναγκάσθη νὰ τὸν συρίξῃ καὶ γιουχαῖσῃ. Τῆς δυσκόλου δέ ταύτης θέσεως ἐξήγαγεν αὐτόν ὁ κ. Ἰάκωβος Πολυλάς, ὃν τό πλῆθος εἶχε παραλάβῃ μετ' αὐτοῦ καὶ εἶχε παρακαλέσῃ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν Νομαρχίαν, εἰπὼν ὀλίγας λέξεις καὶ παρακαλέσας πάντας νὰ διαλυθῶσιν ἐν τάξει, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

20 [Ἀπριλίου]

Καθ' ὅλας τὰς προηγουμένας ἡμέρας ἐπεκράτησε τάξις καὶ ἡσυχία, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔμειναν κεκλεισμένα καὶ ἡ φρουρά δέν ἀπεσῦρθη ἐκ τῆς συνοικίας μάλιστα σήμερον ἐνισχύθη.

Σήμερον ἐτελέσθη κατὰ τό εἰωθὸς ἡ λιτανεία τοῦ Ἐπιταφείου καὶ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος μετὰ πολλῆς τάξεως ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως διετηρήθη δέ τάξις μέ ὅλον τὸν γενικόν οὕτως εἰπεῖν ὁπλισμόν τῶν πολιτῶν. Οἱ πυροβολισμοὶ καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν ἐξηκολούθησαν ἀδιάκοποι.

30 [Ἀπριλίου]

Στυγερὸν κακούργημα διεπράχθη σήμερον ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ συνοικίᾳ ὑπὸ

τινος Χριστιανοῦ Στίνη καλουμένου καί καταγομένου ἐκ Γαρίτσης, ἀνθρώπου φαύλου καί κακούργου ὡς καί τό ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέν κακούργημα ἀπέδειξε.

Οὗτος δὴλα δὴ ἄνευ προηγουμένης αἰτίας ἢ ἔριδος καί ἐν πλήρει ψυχραιμίᾳ ἐφόνευσε διὰ μαχαίρας πτωχόν τινα καί τίμιον οἰκογενειάρχην Ἰσραηλίτην, Μαῦσῃν Βελελὴν καλούμενον. Μετὰ ταῦτα δέ ἐτράπη εἰς φυγὴν ἀφοῦ πρῶτον ἐπλήγωσε διὰ πιστολίου θανατηφόρως καί ἕτερον Ἰσραηλίτην εὐρισκόμενον ἐπὶ παραθύρου. Τό κακούργημα αὐτό προξένησε χειρίστην ἐντύπωσιν τοῖς πᾶσι. Οἱ Ἰσραηλῖται ἀκολουθοῦσιν ἀποκεκλεισμένοι διότι οἱ Χριστιανοί, ἐκ διαφορᾶν λόγων ὀρμώμενοι, ἐμπορικῶν, πολιτικῶν κτλ, ἐπιτίθενται καί τύπτουσιν αὐτούς ὅταν ἐξέρχονται τῆς συνοικίας των, μὴ φειδόμενοι οὐδέ αὐτῶν τῶν γυναικῶν. Τῇ 25 μάλιστα λήγοντος ἐπετέθησαν καί κατὰ τοῦ Μάρκου Τέστη(;) Ἰσραηλίτου, ὅστις εἰ καί Ἰσραηλίτης εἶνε ἀγαπητός καί φίλος πολλῶν, ἀλλὰ τὰ πάθη δυστυχῶς ἐξάπτουσιν τοὺς κοινούς τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἤρχισαν νὰ μὴν σέβονται οὐδένα· μόνον τὸν ἱατρὸν Σίμον τὸν συνεχῶς ἐξερχόμενων οὐδεὶς προσέβαλε, διότι εἶνε λίαν εὐεργετικός ὡς ἱατρός ἀφιλοκερδής.

1 Μαΐου

Ἔνεκα τοῦ φύχους τοῦ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐπικρατοῦντος ὀλίγοι ἐπορεύθησαν τὴν πρωΐαν εἰς τὸν Μάϊον καί οἱ λεγόμενοι Μάϊδες ἐφέτος ὀλίγοι ἦσαν.

5 Μαΐου

Σήμερον ἀφίκετο ἡ πρῶν Αὐτοκράτειρα τῶν Γάλλων Εὐγενεία καὶ κατέλυσε εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον τῆς Μεγάλης Βρετανίας.

6 [Μαΐου]

Σήμερον ἤνοιξαν οἱ Ἰσραηλῖται, κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀποσταλέντος ἐπόπτου Ταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ κ. Νοταρᾶ τὰ καταστήματα αὐτῶν ἀλλὰ μετὰ τινος δειλίας ἄλλως λίαν φυσικῆς τοῖς Ἰσραηλίταις. Περί τὴν μεσημβρίαν δέ ἐπεσκέφθη τὴν Ἰουδαϊκὴν συνοικίαν καὶ ἡ Αὐτοκράτειρα νομίζουσα ἐκ τῶν ἀναγνώσεων τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων ὅτι ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ συνοικίᾳ θά εὖρη σωρόν ἐρειπίων, οἰκίας πυρπολημένας, νεκρούς ἀθάπτους, ἐμπορεύματα κατεστραμμένα ἐν τοῖς ὁδοῖς,

ἀνθρώπους πεινῶντας ἢ μᾶλλον ἀποθνήσκοντας τῆς πείνης καί τὰ τοιαῦτα, διότι τοιαῦτά τινα ἔγραφεν ὁ πωλημένος πρὸς τοὺς Ἑβραίους Εὐρωπαϊκός τύπος, κατ' εἰσήγησιν ἱσως τῶν αὐτῶν.

7 [Μαΐου]

Ἐξηκολούθησαν καί σήμερον οἱ Ἰσραηλῖται νά ἀνοίξωσι τὰ καταστήματα των καί μάλιστα μετὰ πλειοτέρου θάρρους, ἤρχισαν δέ ἐξερχόμενοι καί εἰς ἄλλας τῆς πόλεως ὁδοὺς ἀλλὰ τὰς κεντρικωτέρας. Σήμερον τῇ 11½ π.μ. ὥρα ἀπέθανεν ἡ μήτηρ τοῦ Σπυρίδωνος Πετζάλη, καί ἐπομένως πενθερά τῆς ἀδελφῆς μου Κατίνας, Μαρία Μπονόμου, χήρα Γεωργίου Πετζάλη, φιλόστοργος μήτηρ καί καλή φίλη.

9 [Μαΐου]

Σήμερον ἀνεχώρησε διεθνομένη εἰς Δαλματίαν ἡ Αὐτοκράτειρα Εὐγενεία.

Εἰ καί οἱ Ἰσραηλῖται ἤρχισαν νά εἶνε ἐλεύθεροι ὅμως πλεῖστοι ἀπέρχονται εἰς διαφόρους πόλεις, ἰδίᾳ πτωχοί, ἐκ φόβου ὅτι δέν θά δυνηθῶσι νά ἐργασθῶσιν.

10 Μαΐου 1891

Ἡ τάξις ἐν τῇ πόλει καί τῇ Ἰουδαϊκῇ συνοικίᾳ ἀκούλουθεῖ, ἡ ἀνάκρισις ὅμως πρὸς γενικὴν ἔκπληξιν δέν κατόρθωσεν οὐδέν εἰσέτι εἰ καί ἐπέμφθησαν δύο ἑκτατοὶ ἀνακριταί. Οἱ δέ Ἰσραηλῖται ἀθρόοι ἀπέρχονται.

12 Μαΐου 1891

Σήμερον ἀνεχώρησε καί ὁ ἱατρός κ. Σίμος Βίκτωρ μεθ' ἀπάσης τῆς οἰκογενείας του λίαν καταβεβλημένος ἠθικῶς καί σωματικῶς διὰ τὰς κατὰ τῶν ὁμοδόξων του βιαιοπραγίας καί ἰδίᾳ διὰ τήν κατ' αὐτῶν κατηγορίαν περὶ ἀνθρωποθυσίας.

Διότι καί ἔνεκα τῆς εὐσπευσμένης ἀναχωρήσεως τῶν Ἰουδαίων, ἔνεκα τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καί ἔνεκα τῆς κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τό ἔγκλημα ἀδρανείας τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς, ἔνεκα τῆς μὴ συλλήψεως ἢ μᾶλλον ἔνεκα τῆς μὴ ἀνακαλύψεως μέχρι τοῦδε τῶν ἐνόχων ἐν τόπῳ μικρῷ καί μέ τόσα μέσα ἄτινα δῆθεν ἡ Κυβέρνησις ἔθηκεν ἐν ἐνεργείᾳ οἱ

πολλοί πιστεύουσιν ὅτι ἐγένετο ἀνθρωποθυσία ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες κατὰ γενικὴν φήμην ἐπικρατοῦσαν οὐ μόνον ἐνταῦθα ἀλλὰ πολλὰ χοῦ τῆς Εὐρώπης, θυσιάζουσι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Νομικοῦ των Φάσκα χριστιανόν παιῖδα ἢ κόρην ὅπως μεταχειρισθῶσι τό αἷμα αὐτοῦ διὰ τὰ ἄζυμά των, πεπειθότες ὅτι τό αἷμα αὐτό θά συνδέσῃ αὐτούς μετὰ τοῦ Σωτῆρος ἐάν κατὰ τὰς διδασκαλίας τῶν Ῥαβίνων των ἦλθεν εἰς τόν κόσμον οὗτος, ὡς οἱ Χριστιανοί πιστεύομεν. Τό τοιοῦτον δέ κατὰ τινάς θεολόγους Δυτικούς ἤρχισε νά γένηται παρὰ τῶν Ἑβραίων ἀπό τοῦ 400 ἔτους μ.Χ. κατ' ἄλλους δέ ἀπό τοῦ 1000, ὅποτε γενικῶς περιεμένετο ἡ καταστροφή τοῦ κόσμου.

4 [Ἰουνίου 1891]

Σήμερον ἐγένετο ἡ κηδεία τῆς χθὲς θανούσης Αἰκατερίνης Τριμέρη. Ἡ θερμοκρασία ἀπό τῆς 2 Ἰουνίου μετεβλήθη ἐν ῥῷ δῆλα δῆ, πρό ἡμερῶν εἵχομεν ζέστην, ἔνεκα τοῦ πνεύσαντος βορείου ἀνέμου, ἔχομεν σχετικῶς πρὸς τήν ὥραν τοῦ ἔτους ψῦχος.

Οἱ Ἑβραῖοι ἀκολουθοῦσι τὰς ἐργασίας των ἀνενόχλητοι. Περὶ τοῦ συνταράξαντος δέ τήν κοινωνίαν μας ἐγκλήματος οὐδέν ἐγνώσθη καί οὐδέν ἴσως θά γνωσθῇ πλέον. Ἐμεινε μυστήριον!! Ἐλησμόνησα νά σημειώσω ὅτι κατὰ τὰ τέλη Μαΐου ἐπαύθη ὑπό τοῦ Ὑπουργείου ὁ Ἀστυνόμος Πιέρρης ὡς μέν λέγει τό Β. Διάταγμα δι' ἀμέλειαν πρὸς τήν ὑπηρεσίαν (κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν παρεκτροπῶν) ὡς δέ οἱ πολλοί νομίζουσι διότι προσεπάθη νά ἀνακαλύψῃ τοὺς ἐνόχους ἢ μάλλον διότι ἔφθασεν ἐπὶ τὰ ἔχνη αὐτῶν, ὅπερ δέν ἐπεθύμει, φαίνεται, ἡ Κυβέρνησις.

Επιστολή Χαΐμ Σάρδα

Χρονικά, τχ. 95 (Μάιος - Ιούνιος 1987) 25

Τα γεγονότα της Κέρκυρας το 1891

«Εν σχέσει με όσα αναφέρονται εις το τεύχος 93 του περιοδικού «Χρονικά» δια την Ισραηλιτικήν Κοινότητα Κερκύρας και δια την ενημέρωση των αναγνωστών του εν λόγω περιοδικού, οφείλω να θέσω υπ' όψιν σας τα κάτωθι, προερχόμενα από εμέ προσωπικώς, ως ζήσας τα γεγονότα.

Ο υπογράφων είμαι ανεψιός της δολοφονηθείσης το έτος 1891 εις την Κέρκυραν θείας μου Ρουμπίνης Σάρδα, το γένος Χαΐμ Σάρδα, αδελφής της μητέρα του ονόματι Στέλλα Σάρδα και συνεπώς είμαι γνώστης από πρώτο χέρι, όπως συνηθίζεται να λέγεται, όλων όσων έλαβον χώραν κατά τον χρόνον της δολοφονίας.

Η οικογένεια του παππού μου Χαΐμ Σάρδα, είχε στενότερες οικογενειακές σχέσεις με μίαν οικογένεια ονόματι Πηλού. Μία ημέρα, προ της δολοφονίας, όπως μου είπε η μητέρα μου επισκέφθηκε με την αδελφή της Ρουμπίνα Σάρδα την οικογένειαν Πηλού. Μετά από παράκληση και επιμονή του Πηλού (δεν ενθυμούμαι το όνομά του) η μεν μητέρα μου απεχώρησε από την οικίαν του Πηλού δια να μεταβή εις τους οικείους της, η δε μικρή Ρουμπίνα έμεινε με τα παιδιά της οικογενείας Πηλού για να παίζουν.

Την επομένην ημέρα, η θεία μου Ρουμπίνα Σάρδα ευρέθηκε κατακρεουργημένη μέσα σε ένα σάκκο, πεταμένο εις το ισόγειο ενός σπιτιού, εις την οδό Παλαιολόγου, ακριβώς απέναντι της μικρής Συναγωγής της Ισραηλιτικής Κοινότητος Κερκύρας, ονόματι «Συναγωγή Μεντράς».

Τότε έγινε σχεδόν επανάσταση εις την Κέρκυρα να ευρεθί ο δολοφόνος ή οι δολοφόνοι της Μαρίας, όπως αμέσως διεδόθη, διότι επλαστογράφησαν οι τότε εχθροί του εβραϊσμού της Κέρκυρας, ότι η δολοφονηθείσα ήταν χριστιανή, δια να μεταχειρισθούν οι Εβραίοι της Κέρκυρας το αίμα της προς παρασκευήν των αζύμων, που ως γνωστόν οι Εβραίοι κατά τις 7 ημέ-

ρες του Πάσχα δεν τρώγουν ένζυμα (ψωμί, ζυμαρί κ.λπ.) αλλά άζυμα, εις ανάμνησιν της εξόδου των Εβραίων εκ της Αιγύπτου προς την Γην Χαναάν, υπό την οδηγίαν του Μωυσή, ότε οι Εβραίοι επήραν μαζί τους τον άρτον των άζύματω (όχι φουσκωμένο). Το ως άνω έγκλημα έλαβε χώραν ολίγες ημέρες προ του εβραϊκού Πάσχα.

Οι αρχές της Κέρκυρας συνέλαβαν ως δολοφόνους τον πατέρα της Ρουμπίνας Σάρδα, ονόματι Χαΐμ και τον υιόν του Σολομών, ετέθη δε εις περιορισμόν ολόκληρος η οικογένεια του παππού μου. Μπορείτε να φανταστείτε το τι έγινε εις την συνοικήαν των Εβραίων εκείνες τις ημέρες. Χωρικοί επετέθησαν αμέσως εναντίον των καταστημάτων και σπιτιών των Εβραίων, κλοπές εις τα καταστήματά των, αναρχία, ξυλοδαρμοί, καταδιώξεις, χλευασμοί, κατάρες εναντίον του εβραϊκού στοιχείου και γεγονότα που δεν περιγράφονται, όπως μου τα εξιστόρησεν η μητέρα μου και οι λοιποί ευρισκόμενοι τότε εν ζωή συγγενείς μου ονόματι Σάρδα.

Ευρισκόμενοι εις την φυλακήν της Κερκύρας, ο παππούς μου και ο θείος μου, οι οποίοι διεμαρτύροντο ζωηρώς ότι αδίκως κατηγορούνται δια τον φόνον της δήθεν Μαρίας, ενώ επρόκειτο δια την Ρουμπίναν Σάρδα, θυγατέρα του παππού μου και αδελφής του θείου μου Σολομών.

Εις την Κέρκυρα τότε ευρίσκετο ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος, δικηγόρος και μετέπειτα πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων, εισαγγελεύς δε ο τότε πρωτοδίκης ονόματι Κεφαλάς. Αμέσως μετά τον φόνο και γνώστης των πραγμάτων και της αλήθειας ο δικηγόρος Κων/νος Ζαβιτσιάνος, εξητήθη από τον ίδιο να εισαχθούν εις δίκην οι κατηγορούμενοι Χαΐμ και Σολομών Σάρδας. Εις την δίκην παρουσιάσθη μια γυναίκα χριστιανή, υποστηρίζουσα ότι οι κατηγορούμενοι είναι οι δολοφόνοι της θυγατέρας της Μαρίας.

Μετά από αγόρευσιν του δικηγόρου Ζαβιτσιάνου και των πραγματικών στοιχείων που παρουσίασε στο δικαστήριο και μετά των όσων ελέχθησαν υπό των διαφόρων άλλων μαρτύρων που κατέθεσαν την αλήθεια και ότι η δολοφονηθείσα δεν ήτο η Μαρία αλλά η Ρουμπίνα Σάρδα και αφού ο εισαγγελεύς Κεφαλάς επείσθη ακραδάντως ότι αδίκως κατηγορούνται οι Σάρδα και ότι η δολοφονηθείσα δεν ήτο η Χριστιανή Μαρία αλλά η Εβραία Ρουμπίνα Σάρδα, διετάχθη η αποφυλάκισις των κατηγορουμένων κατόπιν αθωωτικής αποφάσεως του δικαστηρίου.

Δια τα γεγονότα αυτά εξεδόθη τότε ένα βιβλίον με τον τίτλον «Αχτίς φωτός». Το βιβλίον τούτο, δυστυχώς δεν το έχω, διότι με τους βομβαρδισμούς της Κέρκυρας υπό των Γερμανών το έτος 1943 εκάηκε όλο το

σπίτι μου με όλα τα υπάρχοντά μου. Υπάρχει, όμως, το βιβλίο τούτο εις την Δημόσιαν Βιβλιοθήκην της πόλεως των Αθηνών.

Οι συγγενείς μου, με απερίγραπτον πόνον επήραν τον σάκκον με το πτώμα της Ρουμπίνης και το έθαψαν εις το Εβραϊκόν Νεκροταφείον της Κερκύρας, εις την πλάκαν δε του μνημείου εγράφετο, όπως ο ίδιος το εδιάβασα: «Ενθάδε κείται η Ρουμπίνα Σάρδα, το γένος Χαΐμ Σάρδα, ετών 7, αγρίως δολοφονηθείσα υπό δολοφόνων ουδέποτε αποκαλυφθέντων, εν έτει 1891».

Όλα αυτά τα γεγονότα έγιναν δια πολιτικούς λόγους, επειδή οι περισσότεροι Εβραίοι της Κερκύρας ήσαν εναντίον του κόμματος Θεοτόκη, τότε υπουργού και μετέπειτα πρωθυπουργού της Ελλάδος. Οι Σάρδα ήσαν εκ των πρώτων πολιτικών αντιπάλων του Θεοτόκη και γι' αυτό ακριβώς το λόγο επλήρωσαν ακριβά την πολιτική των ιδεολογία, καθώς ανωτέρω περιγράφονται τα γεγονότα της εποχής εκείνης.

Ο παππούς μου με την γέννηση της άλλης θυγατέρας του, μετά το έγκλημα, έδωσε εις αυτήν το όνομα Ντινά, δηλαδή δικαιοσύνη και γνωρίζω πολύ καλά ότι τον παππού μου, μετά από χρόνια, η θεία δίκη τον δικαιώσε.

Η θεία μου Ντινά είναι ενταφιασμένη εις το Εβραϊκό Νεκροταφείο των Αθηνών, με την φροντίδα της οικογενείας μου. Είχε εγκατασταθεί εδώ προ δεκαετίας περίπου, χήρα πλέον από τον θανόντα στρατιώτην του Ελληνικού Στρατού Ιωσήφ Βελλέλη.

Η Κέρκυρα κατά την εποχή του εγκλήματος είχε Συναγωγήν (την Απουλιανήν, την Ελληνικήν, την Νέαν και το Μεντράς), είχε δε εβραϊκό πληθυσμό περί τα 6.000 άτομα. Μετά τα διαδραματισθέντα γεγονότα, εναντίον του εβραϊκού στοιχείου πολλοί ομόθηρσκοι εγκαταστάθηκαν εις την Ιταλίαν (ως και το πλείστον εις την Τεργέστην), την Αίγυπτον (Κάιρον και Αλεξάνδρειαν), Αμερικήν, Αγγλίαν, παρέμειναν δε εις την Κέρκυρα περί τα 3.000 άτομα.

Το Εβραϊκό στοιχείο της Κερκύρας είχε αναπτύξει αξιόλογο δράση εις όλους τους οικονομικούς, εμπορικούς, τραπεζικούς τομείς του τόπου, και κατά τους μετέπειτα χρόνους το εβραϊκό και χριστιανικό στοιχείο της Κερκύρας συμφιλιώθηκε με αποτέλεσμα ο τότε Αρχιεπίσκοπος Αθηναγόρας και μετέπειτα Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως να έχει άριστες σχέσεις με την θρησκευτική ηγεσία της Ισραηλιτικής Κοινότητος Κερκύρας. Επί τσοσούτον δε οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών είχαν βελτιωθεί,

ώστε, ως ενθυμούμαι, δήμαρχος Κερκυραίων εξελέγη (δεν ενθυμούμαι το έτος) ο ομόθηρσχος Μινέρβος, ο οποίος εδεξιώθη τον Πρίγκιπα της Ιουαλίας, όταν ούτος επεσκέφθη την Κέρκυρα. Εις την δεξίωσιν παρέστη κι ο Αρχιραββίνος της ισραηλιτικής Κοινότητος Κερκύρας και ο υποφαινόμενος.

Την εξ ολοκλήρου διακίνησιν του εμπορίου της Κερκύρας εις τα υφάσματα προ παντός την είχαν οι ομόθηρσχοί μου με το σύστημα του διαμετακομιστικού συστήματος, που ίσχυε εις την νήσον. Δηλαδή, εφέροντο τα εμπορεύματα από το εξωτερικόν εις πολύ μεγάλας ποσότητας, αποθηκεύοντο εις τας αποθήκας του Τελωνείου, χωρίς να εκτελωνισθούν και ο εκτελωνισμός εγένετο κατόπιν με την παρουσίαν των αγοραστών πολλών Οίκων της Ελλάδος και Κερκυραίων, που προσήρχοντο εις τις αίθουσες των διαμετακομίσεων του Τελωνείου, έβλεπον το εμπόρευμα, εκλείοντο οι σχετικές συμφωνίες και επωλείτο το εμπόρευμα, χωρίς να μεταφερθεί εις τας αποθήκας των εισαγωγέων, τοιουτοτρόπως δε εξοικονομούντο πολλά έξοδα και αποφεύγοντο ταλαιπωρίες, παρεξηγήσεις κ.λπ. εκτός αυτού υπήρχε ανταγωνισμός επ' ωφελεία των αγοραστών, διότι δεν ήτο ανάγκη οι αγοραστές να μεταβούν εις το εξωτερικόν δια τις αγορές τους.

Πάντα τα ανωτέρω έχρινα σκόπιμον να τα φέρω εις γνώσιν των αναγνωστών του περιοδικού σας, ζητών συγνώμην εάν δεν κατόρθωσα να το γράψω εις την δημοτικήν γλώσσαν που δυσκολεύομαι να την χρησιμοποιήσω».

Επιστολή αγνώστου προς Ασπασία Ρώμα, 23/4/1891

ΕΦΛ, Αρχείο Δεληγιάννη, φάκ. ΒVI/106,
έγγρ. 20α, πρωτότυπο

Ζάκυνθος τῇ 23 Ἀπριλίου 1891

Σεβαστή μοι Κυρά Κοντίνα

Τά λυπηρά συμβάντα ἅτινα συνέβησαν κατά τήν ἡμέραν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς Σᾶς εἶναι ἤδη τηλεγραφικῶς γνωστά, ὥστε κατέθλιψαν καί συνεκίνησαν τήν καρδίαν παντός φιλοπάτριδος καί ἀληθοῦς χριστιανοῦ, εἶναι δέ ἀνεκδιήγητα καί ἀμυδράν εἰκόνα δύναμαι νά Σᾶς ἐκθέσω διά ταύτης μου. Ὁ Νομάρχης συνεννοηθεῖς μετά τῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν ἔθεσε ἀρκετήν φρουράν εἰς τάς ἀγούσας κατά τήν Ἑβραϊκὴν ὁδούς καί εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐξησφαλίσθησαν οἱ Ἑβραῖοι.

Πρός τάς 2 Μ. Μ. ἐξεκίνησεν ἡ λιτανεία τοῦ Ἑσταυρωμένου τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Μόλου, παρηκολούθει ὁ Νομάρχης καί ἄλλαι τινές Ἀρχαί κρατοῦντες λαμπάδας, προεπορεύετο ἡ Μουσική καί διέβησαν τήν Πλατείαν τοῦ Ποιητοῦ μόλις ἔφτασεν ἡ λιτανεία ἡσύχως εἰς τόν Στενόφορον ἐγνώσθη ὅτι κατά ἄγουςαν εἰς τοῦ Γαλβάνου συνοικίαν ἔλαβαν χώραν ταραχαί μεταξύ τοῦ πλήθους καί τῆς ἐκεῖ τοποθετηθείσης φρουρᾶς ὑπό τόν ὑπολοχαγόν Σολωμόν, καί εὐθύς ἀταξία μεγίστη ἔλαβε χώραν εἰς τήν λιτανείαν, τοῦ Νομάρχου καί τῶν Ἱερέων θελόντων νά μὴ προχωρήσῃ ἡ λιτανεία ἀλλὰ νά κάμψῃ κατά τό Γεφύρι, τοῦ λαοῦ ἐπιμένοντος νά προχωρήσῃ κατά τήν Πλατείαν ὁδόν, καί ἄλλοι ἤρπασαν τόν Σταυρόν ἄλλοι τάς σημαίας, ἄλλοι ἔσπρωχναν τούς μουσικούς καί τά τοιαῦτα, ἀλλὰ ἐνῶ ταῦτα ἐγένοντο ἐκεῖ, ἠκούσθησαν 10-12 πυροβολισμοί κατά τήν Πλατείαν ὁδόν εἰς τοῦ Γαλβάνου ὅπου ὁ λαός ἐφορμίσας κατά τῆς φρουρᾶς ἐξυβρίζοντες τόν ἀξιοματικόν Σολωμόν μέ τάς βανουσοτέρας ὕβρεις καί τούς στρατιώτας ἐπίσης ἤρπαξαν τάς χεῖρας καί τά ὅπλα τῶν στρατιωτῶν καί θέλοντες νά τά σφετερισθῶσι ὁ ὑπολοχαγός ἔπειτα ἀπό ἐπανειλημμένας παρα-

κλήσεις νά ἀποσυρθῶσι καί ἡσυχάσωσιν ἡναγκάσθη, νά διατάξῃ πῦρ καί πυροβολήσαντες οἱ στρατιῶτες ἐφόνευσαν ἐπὶ τόπου τρεῖς καί ἐπλήγωσαν ἕναν, ἀντεπυροβόλησαν καί οἱ πολῖται πληγώσαντες δύω χωροφύλακας, τόν μὲν ἐπικυνδύνως καί τούτου ἕνεκα ὁ ὄχλος ἐρεθίσθη κατὰ τοῦ Σολωμοῦ καί τοῦ Λιάνη καί τοῦ Νομάρχου καί Ἀστυνόμου καί τῆς Κυβερνήσεως, καί ἰδίως τοῦ Δεληγιάνη καί τοῦ Ρώμα!!! Οἱ ὑποκινήσαντες τόν ὄχλον εἶναι οἱ Κατζῆς, Κεφαλληνός, Πλακᾶς, Μάνεσης, Μπερμπάτης, Τρούπιας, Ἄνδρος Θεδώσης κλητῆρ, Μπαζάκας καί λοιποὶ Δημοτ. Σύμβουλοι καί ἄλλοι τῆς κλεπτοτρικουπικῆς σπείρας. Ὁ Νομάρχης ἐξυβρίσθη βανασύοτατα καί ἐπ' ὀλίγον ἐφονεύετο, ὁ Ἀστυνόμος ἐπίσης, ὁ ταγματάρχης Ταμβακᾶς καί ὁ φρούραρχος Ἰωαννίδης ἐπίσης ὡς καί ὁ Κίτζος γαμβρός τοῦ Φλαμπουριάρη, καί ἐκ θαύματος ὁ Νομάρχης ἐσώθη ἀναβάς εἰς τὴν οἰκίαν Μιχαλήτζη, ὁ Ἀστυνόμος ἐσώθη ἀναβάς εἰς τὴν οἰκίαν Κ. Μάργαρη κατοικοῦντος ἀπέναντι τῆς οἰκίας Conte Καίσαρος, ὁ Λιάνης ὑπέφερεν ὅλας τὰς ὕβρεις τοῦ μαινομένου ὄχλου τῆς Κομοῦνε τῶν Παρισίων τοῦ 1871 ἀταράχως παρακαλῶν νά τόν φονεύσωσι, ἐπειδὴ δὲ δέν ἐπετράπη εἰς τόν ὄχλον νά εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐβραϊκὴν ἐφόρμησεν μετὰ μαχαίρων καί ξύλων καί τζεκουριῶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀτυχοῦς Φέρου κατοικοῦντος νῦν ἐγγὺς μέ τὴν οἰκίαν Ζωνήτζα ὅπου εὐρίσκετο κλεισμένος μετὰ τῆς συζύγου του καί τέκνων του, ἀφοῦ δὲ ἐπυροβόλῃ ἐπανηλημμένως κατὰ τῶν παραθύρων καί μὴ δυνθθέντων νά σπάσωσι τὴν θύραν τῆς οἰκίας ἀνέβησαν ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ καντουνίου ἐπάνω, εὐτυχῶς δὲ ἰδὼν τόν κίνδυνον ὁ Φέρος τρέχει καί κρύπτεται μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς τόν παρακείμενον σταῦλον τοῦ Ζωνίτζα ὅπου ἐκρύβη διὰ 9 ὅλας ὥρας ἀφήσας ἔρμαιον τῆς μανίας τοῦ ὄχλου ὅλην του τὴν περιουσίαν, κυριεύσας ἡ Κομοῦνε τῶν Παρισίων τὴν οἰκίαν τοῦ Φέρου ἤρχισαν νά τζακίζουσι ὅλην τὴν ἐπισκευὴν τῆς οἰκίας καί νά ξεσκλοῦσιν εἰς ῥάκη ὅλα τὰ φορέματα καί ἐσώρουχα τῆς οἰκογενείας του καί ὅλα νά πετοῦσι ἀπὸ τὰ παράθυρα μὴ φεισθέντες οὔτε τὰς γρίλιας τῶν παραθύρων τῆς οἰκίας ἀνηκούσης εἰς τόν Σπυρίδωνα Παναγιωτόπουλον, ἡ μαινομένη Κομοῦνε ἐτελοῦσε τό ἔργον της ἀμερίμνως ἐπὶ παρουσίᾳ πλείστου ὅσου κόσμου ἱσταμένου κάτωθεν κατασυντρίβοντος πᾶν μὴ ἄθραυστον, ἅπαντα δὲ εὐκόλως δυνάμενα νά κλεφθῶσι ἐκλάπησαν ἀναφανδόν, τέλος δέν τοῦ ἀφῆκαν τίποτε ἄθραυστον κλέψαντες βιδέλα μάντζα, ριβόλβερ, τουφέκια, ὥρολόγια, δίσκους, κουτάλια ἀργυρᾶ, ξεσχίσαντες συναλλάγματα καί βιβλία καί ἀφῆσαντες μόνον τοὺς τεσσάρους τείχους τῆς οἰκίας σώους! Κάτωθεν τῆς αὐτῆς οἰκίας ἔχει ἐμπορικόν

ὁ Παῦλος Λούτας ἔχων σύντροφον τὸν ῥάπτην Κωνσταντῖνον Δελέτην Πλήστηρην, το ἔμπορικόν τοῦτο εἶναι ἐφοδιασμένον μέ φορέματα ἔτοιμα πάσης ἡλικίας καί μέ πέτζαις ὀλόκληραις καζιμιρίου, ἔσπασεν ὁ ὄχλος ὁ κλέπτων δι' ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, τήν μισόπορταν τοῦ κατωγαίου καί ἐμβάντες κρύφα ἐντός ἀφῆρσεν τινάς πέτζας καζιμιρίου καί ἐκδυθέντες τὰ ῥάκη ἅτινα ἐφοροῦσαν ἐνεδύθησαν κενουργῇ φορέματα εὐρεθέντων τήν ἐπιούσαν χαμαί παληγογιακέτων καί παληοβραχιῶν! Ἀφοῦ ἐλεηλάττησαν τήν οἰκίαν Φέρου ἐπορεύθησαν εἰς τήν οἰκίαν Δημητρίου Λούντζη ὅπου κατοικεῖ ἡ μοδίστα Μιλιά καί ἔπραξαν τὰ αὐτά κακουργήματα, σωθείσης τῆς Μιλιάς καί τοῦ συζύγου της ὡς ἐκ θαύματος ἀναβάντες εἰς τὰ κεραμίδια καί πηδήσαντες εἰς τήν ἐβραϊκὴν, μετὰ τήν λεηλασίαν τῆς οἰκίας ταύτης ὅπου δέν ἀφῆκαν τίποτε ἄκλεπτον καί ἄθραυστον ἐπορεύθησαν εἰς τὸ παραπλεύρως οἶκημα κείμενον ἔναντι τῆς οἰκίας Μιχαλίτζη ὅπου κατοικεῖ ἡ οἰκογένεια τοῦ Ῥαφαήλου Λέβη καί ἔκαμαν τὰ αὐτά ἀφῆσαντες τοὺς τεσσάρους τοίχους τῆς οἰκίας μόνον ἀκεραίους, μὴ φεισθέντες τόσον τῆς οἰκίας ταύτης ὡς καί τῆς τοῦ Λούντζη τὰς γρίλιας ὧλων τῶν παραθύρων καί ἀπὸ τήν οἰκίαν Μιχαλίτζη ἕως ἐκείνην τοῦ Φέρου δέν ἐβλεπεν ὁ διαβαίνων εἰμὴ γεμάτων τὸν δρόμον ἀπὸ τζακισμένας ῥοτόντας, κατέχλας, σοφάδες, καπελῆνια, τρίτζας, σενδόνια, βιβλία, τζετζερέδες, βάζα, πακῖρες, κορνίζας, καθρέπτες, κορδέλας, μαλλία, κρεββατίων σίδηρα κοκιέτων, φλεντζάνια, πορδιέρες, φορέματα ἀνδρῶν καί γυναικῶν κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Ἄλλὰ ἡ ὀργή ἡ μανία καί ἡ ἰδέα τῆς κλοπῆς δέν ἤρκεσαν ἕως ἐδῶ, ἐκίνησεν ἀταράχως ἡ Κομοῦνη τῶν Παρισίων καί εἰς τήν Πλατεῖαν Ποιητοῦ ὅπου κατοικεῖ ἡ μοδίστα Νίνα Κωσταντίνη, ἀναβάντες δέ ἐπὶ τῆς οἰκίας ταύτης ἔπραξαν τὰ αὐτά θεάρεστα ἔργα ἀπογυμνόσαντες καί καταστρέψαντες τὸ πᾶν γεμίσαντες καί τήν Πλατεῖαν ἀπὸ τὰ ἀπομεινάρια τῆς θηριοδείας των. Μὴ ἀρκεσθέντες ὅμως εἰς ταῦτα ἐνθυμήθησαν ὅτι ὁ Φέρος ἔχει κτῆμα εἰς Βαρῶσι στολισμένον μέ διάφορα καί ὠραῖα ἐπιπλα καί ἐξεκίνησαν καί ἔφθασαν καί ἐκεῖ ὅπερ ἀπεφάσισαν νά πυρπολήσωσιν ἀλλὰ παρακληθέντες μετὰ δακρύων ἀπὸ τοὺς σέμπρους τοῦ Φέρου ἠρέκστησαν νά κλέψωσι καί νά συντρίψωσι μόνον καί οὕτω βοηθούμενοι καί ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ συναχθέντας Γαῖτανιώτας ἔκλεψαν καί ἐσύντριψαν τὸ πᾶν καί οὕτω ἐτελείωσεν ἕως ἐδῶ ἡ ἱερά καί χριστιανικὴ ἀποστολὴ των.

Τὸ ἐσπέρας ἐκεῖνο διεδόθη ὅτι ἔμελλαν νά ἔλθωσιν εἰς τήν πόλιν χωριοὶ ἀπὸ Βανάτον, Σαρακινάδων καί Μπελοῦσι διότι ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία χωρία κατάγονται οἱ τρεῖς φονευμένοι καὶ εἰς μόνον ἀπὸ τήν πόλιν, καί οἱ

τρεις αὐτοὶ φαῦλοι καὶ μέθυσοι, καὶ ἐπῆγαν ἀπόστολοι ἐκ μέρους τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἰς τὴν ἐξοχὴν νὰ παρακινήσωσι χωρικούς νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν αἱ προτροπαὶ τῶν ἀντιπολιτευομένων, ἦλθαν ὅμως 10-15 φυγόμενοι ὀπλισμένοι μὲ τουφέκια γρά καὶ ἄλλα ὅπλα ἀλλὰ τίποτε δὲν ἡδυνήθησαν νὰ πράξωσι καὶ ἀνεχώρησαν ἄπρακτοι.

Ὁ Νομάρχης ἐπῆγε εἰς τὴν Νομαρχίαν περὶ τὴν 1 μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ τὰς 5 τῆς πρωῒας τοῦ Σαββάτου ἐπορεύθη εἰς τὸ ξενοδοχεῖον +...+ Καλτζέτη ὅπου διαμένει ὁ φρούραρχος καὶ Ταμβακὰς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐδίδε καὶ ἐλάμβανε τηλεγραφήματα ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν. Ἡ λιτανεία τοῦ Ἐπιταφίου δὲν ἐγένετο — ἡ Ἀνάστασις τοῦ μεσονυκτίου τοῦ Σαββάτου ἐπίσης — ἡ πανήγυρις τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἐπίσης — ἡ τῆς Δευτέρας τὸ Βῶδι ἐπίσης, ἡ σημερινὴ τοῦ Ἁγίου Γερασίμου ἐπίσης, ἡ τῆς ἐρχομένης Παρασκευῆς εἰς Πόχαλην ἐπίσης ὡς ἐπὶ τέλους καὶ ἡ Κυριακὴ τοῦ Ὁωμᾶ εἰς Ἀη Λύπιον.

Τρεῖς τάξεις λαοῦ ἐξετέλεσαν τὰ βανδαλικά ἀνοσιουργήματα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς — τὸ πρῶτον καὶ μέγιστον μέρος ἐδιοργάνισεν ἡ ἀντιπολίτευσις — τὸ δεύτερον οἱ κλέπται καὶ λησταὶ τοῦ τόπου καὶ τὸ ἐλάχιστον μέρος οἱ θρησκοὶ ἐξ εἰλικρινείας καὶ ἀνοησίας κινηθέντες καὶ βοηθήσαντες χωρὶς νὰ ἐνοήσωσι τί πράττουσι, τοὺς κακούργους οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἐφώναζον ὁ Ῥώμας τὰ κάμνει, ὁ Δεληγιάνης τὰ κάμνει — ἐπληρώθησαν αἱ Ἀρχαὶ ἀδρῶς ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους διὰ νὰ μᾶς σκοτώσουν τοὺς Χριστιανούς — τὸ ἀνακάτεμα τῆς ἐκλογῆς ἔφερε τὰ ἀποτελέσματα αὐτά, ὅπου ἐφήφισαν τὸν Ῥώμα διὰ νὰ γίνῃ πρωθυπουργὸς ὁ Δεληγιάνης· τὰ αὐτά καὶ ἄλλας ὁμοίας ἀνοησίας ἐκήρυττον εἰς τὸν ἀμαθὴ καὶ παπαγάλον ὄχλον ὅστις τὰ ἐπαναλάμβανεν, χωρὶς νὰ σκεφθῇ τί λέγει καὶ ἐγέμισαν μὲ τὰς ἀνοησίας ταύτας τὰς συνοικίας καὶ τὰ καντούνια καὶ καντουνάκια τῆς πόλεως ἀλλὰ ἀπὸ ἡμέραν τὴν ἡμέραν ὀλιγοστεύει καὶ τούτῃ ἡ σαθρὰ ἰδέα διότι ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν των οἱ ἄχριτοι καὶ παπαγάλοι καὶ σκέπτονται τί ἔκαμαν καὶ ἀκούουν καὶ ἡμᾶς τοὺς βαγγιονάροντες ἐπὶ τοῦ γεγονότος· τώρα θὰ πέσῃ ἀπεινῶς ὁ πέλεκυς τῆς δικαιοσύνης κατὰ τῶν ὑποκινήσαντων τὸ κίνημα καὶ κατὰ τῶν βανδάλων καὶ ὄλων τῶν συνεργῶν αὐτῶν.

Ὁ Λάτας ἀφίχθεις ἔκαμε τὴν Ἀνάστασιν εἰς τὴν Πλατείαν τὰς 9 Π.Μ. τῆς Κυριακῆς διελθὼν ἀπὸ τὴν Πλατείαν καὶ ἐπιστρέψας εἰς τὴν Μητροπολιν ἀπὸ τοῦ Δημ. Μακρῆ ἀλλὰ ἡ φωνάρα του μόλις ἤκούετο διότι ἦτο πολὺς βραχνὸς ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Πειραιῶς ὅπου ἐξεφώνησε διαρκούσης τῆς Μεγάλῃς ἐβδομάδος ὡς μοὶ εἶπεν ὁ ἴδιος.

Σήμερον ἀφίχθῃ μὲ τοῦ Γουδῆ τὸ ἀτμόπλοιον ὁ γαμβρός τοῦ Ν.

Μηνώτου υπομοίραρχος καί ὁ Μηνῶτος ἦτον χαράν γεμᾶτος σήμερον καί πολύ εὐχαριστημένος.

Σήμερον ἔγινεν καί ἡ δοξολογία διά τήν ἑορτήν τοῦ Βασιλέως, παρευρέθησαν ὅλαι αἱ πολιτικάί, Στρατιωτικάί καί Ναυτικάί τῶν ὁρμόντων δύο Βασιλικῶν πλοίων Ἀρχαί· τάς τιμάς ἀπέδωκαν οἱ Ναῦται τοῦ Μιαούλη καί ὄχι τό Πεζικόν διότι εἶναι πατατεταγμένον εἰς τήν ἐβραϊκήν. Ὁ Μιαούλης ἀκυροβόλησεν ρίξας 21 βολές ὅτε ἐψάλλετο ἡ δοξολογία, ἔπειτα οἱ ναῦται προπορευομένης τῆς Μουσικῆς ἐπορεύθησαν εἰς τήν Νομαρχίαν· ὁ δέ Νομάρχης ἐτρατάρισε τάς Ἀρχάς καί τούς Προξένους ἐλθόντας ἅπαντες καί εἰς τήν Μητρόπολιν καί εἰς τήν Νομαρχίαν, γαλακτομπούριχο, κονιάκ καί μαστίχιον.

Ἐπικρατεῖ διά τήν ὥραν ἡσυχία καί τάξις καί οὕτω ἐλπίζομεν νά ἐξακολουθήσῃ.

Ὁ Μηνῶτος ὅταν ἐπέστρεφεν ἐξ Ἀθηνῶν μᾶς εἶπεν ὅτι ἐμελλε νά ἀναχωρήσῃ ὁ Conte Ἀλέξανδρος χθές νά φθάσῃ σήμερον ἐνταῦθα καί πολλοί τόν ἐπερίμεναν ὥς βέβαιον θεωρήσαντες τήν ἔλευσίν του· ὁ ἴδιος Μηνῶτος μοί εἶπεν τήν χαρμόσουν οἰδῆσιν ὅτι τήν Κυριακὴν τῶν Βαΐων ἀνεδέχθητε ἀπό τήν Ἱεράν Κολυμβήθραν τήν χιλιόχρονη Βασιλοπούλα τῆς χιλιόχρονου καί χαριτοβρύτου Βασιλίσσῃς μου καί τήν ὀνομάσατε Ἀσπασίαν, συγχαίρω καί ὑμᾶς καί τήν Βασιλίσσάν μου καί τόν ἀξιόγαστον Πατέρα τῆς Βασιλοπούλας μου εὐχόμενοι ὑμῖν νά ζήσῃ καί νά χιλιοχρονήσῃ κ.τ.λ. κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Παρακαλῶ νά προσφέρητε τούς προσκυνισμούς μου καί τά σέβη μου εἰς τήν Βασιλίσσάν μου, τόν φίλτατόν μου Conte Ῥοβέρτον, Conte Ἀλέξανδρον καί ἅπαντας τούς λοιπούς σεβαστούς μοι καί προσφιλεῖς μοι συγγενεῖς καί νά δεχθῇτε τούς ταπεινοὺς προσκυνισμούς καί σεβάσματα τοῦ διαβίου πιστοῦ θεράποντος ὑμῶν.

(Υπογραφή δυσανάγνωστη)

Στο οπισθόφυλλο: La Contesse Aspasia Roma, Athènes

Επιστολή αναγνώστη στην εφημερίδα «Ακρόπολις»

‘Ακρόπολις, 2/5/1891

Τό Έβραϊκόν ζήτημα

Φίλτατέ μου,

“Όπως καί ἄν κρίνης τό έβραϊκόν ζήτημα, εἴτε παραδεχθῇς ὅτι ὑπάρχει τό αἰμοβόρον ἔθιμον εἴτε μή, θά συνομολογήσης, ἐλπίζω, ὅτι δέν εἶχε ποσῶς ἀνάγκην ἡ Έλλάς εἰς τήν ὕλικήν πρόοδον αὐτῆς καί τήν παρασκευαστινήν δι’ εὐρύ μέλλον ἐργασίαν ἀσχολουμένη, νά προσθέσῃ εἰς τάς ἄλλας ἐσωτερικάς αὐτῆς πληγάς καί μίαν ἀκόμη. Πολλά κοινωνικά ζητήματα +...+ ἐνταῦθα. Σήμερον κοιμῶνται. Θά ἐξυπνήσωσι μίαν ἡμέραν βεβαίως; ‘Αλλ’ εἴθε ἡ ἡμέρα αὕτη ν’ ἀνατείλῃ ὅσω τό δυνατόν βραδύτερον, εἴθε κατὰ τήν ἡμέραν ἐκείνην νά μή ἔχῃ νά φροντίζῃ οὔτε περὶ αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς αὐθυπαρξίας της ὡς ἔχει δυστυχῶς σήμερον καί ἐπὶ πολὺ ἀκόμη νά φροντίζῃ οὔτε περὶ τῆς ὕλικῆς εὐημερίας, ὡς θά ἔχῃ ἐπὶ περισσότερο. Σκεπτόμενός τις περὶ πολλῶν ἀδικιῶν συμβαινουσῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἥτοι περὶ τῆς πράγματι λυπηρᾶς θέσεως καί παρ’ ἡμῖν ἐργατικῶν τινων τάξεων, περὶ τῆς λυπηροτέρας καταστάσεως τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, περὶ τῆς κακοδαιμονίας τῶν ἐπιμόρτων καλλιεργητῶν, ἦν τόσω γραφικῶς παρέστησαν αἱ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσαι ἐν τῇ εφημερίδι σου, ἔξοχοι διὰ τήν ποιητικὴν δρόσον καί τήν πρωτότυπον χάριν περιγραφαί τῶν βορειότερων ἐπαρχιῶν μας, αἰσθάνεται πράγματι συνταρασσόμενα τὰ σπλάχνα του ὑπὸ σφοδροῦ πόθου ἀγανακτήσεως καί ψιθυρίζει ἴσως μεταξὺ τῶν χειλέων του:

Τί πρός ἡμᾶς ἡ φροντίς περὶ προσκτῆσεως καί ἄλλης Έλλάδος ἀφοῦ οἱ ἀπαρτίζοντες τήν ὑπάρχουσαν εὐρίσκονται εἰς τοιαύτην οἰκτρὰν θέσιν;

‘Αλλά τὰ αἰσθήματα ταῦτα δέν εἶναι δυνατόν, δέν πρέπει νά κυριεύσωσι τοῦ νοός. Ἡ Έλλάς δέν εἶναι ἐλευθέρα νά ρυθμίξῃ τὰ τῆς προόδου αὐτῆς κατὰ τό δοκοῦν. Εὐρίσκεται εἰς συναγωνισμόν, εἰς σταδιοδρομίαν, ἔχουσα

συναγωνιστάς φοβερούς καί ἀκαταπονήτους, συναγωνιστάς, ὧντινες φεῦ, προέβησαν ἤδη ἐν τῷ σταδίῳ καί ἀφῆκαν αὐτήν πολὺ ὀπίσω. Ὅλη ἡ μέριμνα τούτων συγκεντρῶται εἰς τὸ πῶς νὰ τρέξουν ταχύτερον διὰ ν' ἄρπάξουν τὸ εἰς τὸ τέλος τοῦ δρόμου ὑπάρχον γέρας. Τίποτε ἄλλο μόνον ὁ δρόμος, τὸ τρέξιμον. Παρασκευαί οἰκονομικά, παρασκευαί στρατιωτικά, παρασκευαί ναυτικά, παρασκευαί διπλωματικά. Ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνο ἐκ τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπερ καί ἐπὶ μίαν μόνην ἡμέραν λησμονήσῃ αὐτήν τὴν ἐργασίαν καί περισπασθῇ περὶ ἄλλα. Παρατηρήσατε τὴν Σερβίαν πόσον ὀπισθοδρόμησε κατὰ τα τελευταῖα ἔτη δι' οὐδένα ἄλλον λόγον ἢ διὰ τὰ δυναστικά δυστυχήματα αὐτῆς. Οἱ πονηροὶ Ρουμοῦνοι, ἂν καί κατατριχομένοι αὐτοὶ πλέον ἢ οἰοσθήποτε ἄλλος λαὸς τῆς ὑψηλίου ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴν λύμην, ἔχουν τὴν ἐπιτηδεύουσα νὰ πνίγουν ἐν τῇ γενέσει τὸ ἐβραϊκὸν ζήτημα καί νὰ μὴ ἀφίνουν νὰ παρουσιάζωνται παρ' αὐτοῖς σκηναὶ ἀγρίου διωγμοῦ, ἱκαναὶ νὰ ἐφελκύσωσι τὴν προσοχὴν τῶν ξένων κριτῶν.

Πρὸς τὴν πεφωτισμένην μερίδα τῆς κοινωνίας λαλῶν τις βεβαίως δέν θὰ εἶχεν ἀνάγκην νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοιαύτης υποθέσεως καί συνηγορῶν ἴσως κατηγορηθῇ ὡς ζητῶν νὰ καταρρίψῃ ἀνοιχτάς ἤδη θύρας. Εἴθε νὰ εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα! Δυστυχῶς καί παρὰ πολλῶν μεμορφωμένων συμπολιτῶν ἡμῶν καί παρὰ τινῶν ὀργάνων τοῦ τύπου ἀκούει τις κατ' αὐτάς κρίσεις, ἅς εὐκόλως διαγινώσκει ὡς διατελούσας ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ψυχικοῦ βρασμοῦ καί φυλετικοῦ αἰσθήματος ἄλλης ἐποχῆς. Αἱ ἰδέαι δέ καί αἱ κρίσεις αὗται διαδιδόμεναι δέν εἶνε δυνατόν ἢ νὰ φέρωσι τὰ χεῖριστα τῶν ἀποτελεσμάτων. Ὅταν ὁ φανατισμένος ὄχλος τῶν μερῶν ἐνθα διεδραματίσθησαν αἱ εἰς ἄκρον λυπηραὶ σκηναὶ ἀκούει καί ἀναγινώσκει ὅτι δέν ἀποδοκιμάζονται διαρρήδην δέν καυτηριάζονται ἀμειλίχτως αἱ ἀπάνθρωποι, αἱ ἀντιπατριωτικά, αἱ ἀντιχριστιανικά πράξεις του ἀλλὰ σχολιάζονται μέ μασημένα λόγια, υποκρύπτοντα εἰδὸς τι ἐπιδοκιμασίας; αἱ τότε πλέον σχηματίζει τὴν πεποιθήσιν ὅτι παραλείπει τὴν ἐκτέλεσιν ἱεροῦ καθήκοντος ἂν μὴ ἐξοντώσῃ μέ τὸ ρεβόλβερ ἀνὰ χεῖρας πάντα ἰσραηλῆτην, ὃν θ' ἀπήντα ἐπαιτοῦνται ἢ ραχοσυλλέγονται καθ' ὁδόν.

Ἦκουσα τῶντι πολλοὺς θέλοντας νὰ δικαιολογήσωσι τὸν κατὰ τῶν ἐβραίων διωγμὸν ἦκουσα δέ καί ἄλλους χαρακτηρίζοντας ὡς ἐβραῖον ἢ ὑπὸ τῶν ἐβραίων πληρωνόμενον πάντα, ὅστις ἤθελε τολμήσῃ νὰ μὴ σπασθῇ τὰς ὑπὸ τοῦ ἀκράτητου πάθους θολουμένας ιδέας των. Ἦκουσα ὡς δικαιολογίαν τοῦ διωγμοῦ ὅτι τοιοῦτος συνέβη ἤδη εἰς πλεῖστα τῶν εὐρωπαϊκῶν

κρατῶν τῶν μᾶλλον ἡμῶν εὐνομουμένων καί ἐπομένως ὅτι οὐδεμία μεγάλῃ δυνάμει θά τολήμῃσι νά ἐπιτιμήσῃ τήν Ἑλλάδα, διότι ἀμέσως θά λάβῃ ὡς ἀπάντησιν:

— Ἰατρέ θεράπειςον σεαυτόν.

Ἱσθρία δικαιολογία! Ἐπειδή ἡ Ἑλλάς εἶχε μέχρι τοῦδε τό πλεονέκτημα νά ἦ ἐν τῶν ὀλίγων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν παρ' οἷς δέν ἐξεργάγησαν ἀντισημιτικά ταραχαί, πρέπει νά τό ἀποβάλωμεν οἰκοθεν αὐτό! Μόλις, μετά παρέλευσιν πολλῶν δεκαετηρίδων κατωρθώσαμεν νά ἐμπνεύσωμεν εἰς τόν ξένον κόσμον ὅτι δέν εἶνε μισαλόθηρσχος ὁ λαός ἡμῶν, οἷον τόν παρέστησαν ἄλλοτε οἱ ἐχθροί μας, καί ἰδοὺ σήμερον ἐπιτρέπομεν νά σχηματίζεται λαθραίως ρεῦμα ἀγριωτέρας μισαλλοθηρσχείας. Εἶνε δυνατόν δέ νά συγκριθῶσιν οἱ ὅροι οἱ προκαλοῦντες εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκάς πόλεις τόν ἀντισημιτισμόν πρός τοὺς παρ' ἡμῖν; Ἐκεῖ ὅχι μόνον ὑπάρχει πολυάριθμος ἐβραϊκὸς πληθυσμός, ἀσχολούμενος καθ' ὅλοκληρίαν οὐχί εἰς ἔργα τῆς κυρίας λεγομένης παραγωγῆς ἀλλ' εἰς ἔργα μεσαζόντων, ἐκμυζῶν οὕτω τόν χυμόν τῶν κυρίως ἐργατικῶν τάξεων, ἐκεῖ ὑπάρχουν πλεῖστοι ὅσοι μυριοτάλαντοι κεφαλαιοῦχοι μέ κολοσσαίας περιουσίας, ἅς ὁ λαός δέν ἐρευνᾷ τόσον πολύ πῶς ἐσχηματίσθησαν, ἀλλ' ὦν τήν πίεσιν αἰσθάνεται ὀδυνηρῶς ἐπὶ τῆς ράχεώς του, ἐκεῖ ὑπάρχουν Ἰσραηλίται ἐποχούμενοι ἐπὶ τεθρίππου, συντριβόντος ὑπὸ τοὺς ἀγερῶχους τροχούς του τόν πτωχόν χριστιανόν ἡμερομίσθιον, ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ μεγάλη δύναμις τοῦ νεωτέρου κόσμου, ἡ δημοσιογραφία, εἰς χεῖρας αὐτῶν κατὰ τό πλεῖστον, ἐκεῖ πράγματι οἱ σημιταὶ ἡγείρον θρᾷσείαν τήν κεφαλὴν καί ἐγένοντο μονονουχί οἱ αὐθένται, ἔχοντες ὡς δούλους ὡς δουλοπαροίκους μυριάδες χριστιανῶν. Ὅχι σημιταὶ, ὅχι ἐβραῖοι, ὅχι αἱμοπόται, ὅχι ἀντίχριστοι ἂν ἦσαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οἱ χαρακτηρισζόμενοι διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς φυλῆς των, ἀλλ' εἰς οἰανδήποτε ἄλλην κοινότητα καί ἂν ἀνῆκον μέ οἰονδήποτε ἄλλο ἐξωτερικόν γνώρισμα καί ἂν διεκρίνοντο, πάλιν ἤθελον ἐξεγείρει τόν φθόνον καί τήν μῆνιν τοῦ λαοῦ.

Ἐδῶ δέ τί ἐβραῖους ἔχομεν ἡμεῖς ὥστε νά τολήσωμεν ποτέ νά δικαιολογήσωμεν ἀντισημιτικόν διωγμόν; Ὀλίγας τινὰς χιλιάδας φωραλέων ἀνθρώπων, ἀνηκόντων, ἐκτός μονάδων τινῶν ἢ δεκάδων τό πολύ, εἰς τὰ κατώτερα στρώματα, πτωχοτάτων, ἐργατικωτάτων, ἀποζώντων διὰ τεμαχίου ἄρτου, ἡρτυμένου μέ ἄφθονον ἰδρῶτα. Ἀντισημιτικόν κίνημα ἐν Ἑλλάδι εἶνε ὅχι μόνον ἀντιπατριωτικὴ πρᾶξις, ἀλλ' εἶνε καί μέχρις ἀπαισίου βαθμοῦ τραγικότητος γελοία. Δέν εἶνε μόνον ἀπάνθρωπος ἀλλὰ θά ἦτο καί δείγμα τῆς ποταπωτέρας ἀνανδρίας, ἧς εἶνε βεβαίως ἀνάξιος λαός

τόσον ἵπποτικός ὅσον ὁ ἑλληνικός. Δηλαδή, ἐπειδὴ ἔχομεν πέντε-δέκα σμιῖτας καὶ ἡμεῖς μεταξὺ μας, ἅς τοὺς σφάζωμεν, βρέ ἀδελφέ, διὰ νὰ δειξώμεν ὅτι δὲν εἴμεθα κατώτερα παλληκάρια τῶν ρώσων, τῶν βιενναίων, τῶν ρουμούνων· ἀδιάφορον ἂν ἐκείνοι εἶχον καὶ ἔχουσιν ἑκατοντάδας χιλιάδας ἀπέναντί των, ἰσχυροὺς καὶ ἱκανοὺς νὰ ἀμυνθῶσιν! Εἶνε ἀνάγκη, σᾶς παρακαλῶ, νὰ ἔχη τις καρδίαν ἐξόχως εὐγενῇ καὶ γενναίαν γιὰ νὰ αἰσθανθῇ βδελυγμίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι καταδιώκουσιν ἄλλους συνανθρώπους των τολμήσαντας νὰ ἐξέλθουν τῆς κρύπτης των, ἐκ τῆς πείνης ἐκβιασθέντας, καὶ βαίνοντας εἰς τὸ ἐνεχυροδανειστήριον διὰ νὰ ἐνεχυριάσουν κανέν φόρεμά των, ὅπως ἀγοράσουν μίαν ὀκάν ἄρτου καὶ μὴ λιμοκτονήσωσιν; Καὶ θηρίον ἄγριον ἂν ἦτο εἰς τοιαύτην οἰκτράν ἐτοιμοθάνατον θέσιν πάλιν δὲν θὰ τὸ ἐκτύπα ὁ κατώτερος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἀδελφός μου δέ, καὶ τέκνον μου ἀκόμη ἂν ἦτο ὁ διαπράξας αὐτὴν τὴν βδελυγμίαν πάλιν θ' ἀπέστρεφον ἀπ' αὐτοῦ τὰ ὄμματά μου καὶ θὰ τὸν ἔλεγον ὅτι εἶνε ἀνάξιος νὰ λέγηται πεπολιτισμένος ἀνὴρ.

Ἔρχομαι εἰς τὸ ἰσχυρότερον ἐπιχείρημα τῶν ἐβραϊοδιωκτῶν. «Θὰ τοὺς ἀφίσωμε λοιπόν νὰ πίνουν τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν μας, καὶ δὲν θὰ τοὺς ἐξοπλώσωμεν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς;» Δέν παρουσιάζομαι συνήγορος τῶν ἐβραίων διὰ νὰ πειραθῶ νὰ ἐξαλείψω τὴν ἐρριζωμένην αὐτὴν πρόληψιν περὶ αἱματοχυσίας. Τὸ πρᾶγμα οὐδαμοῦ ἀπεδείχθη μέχρις ὥρας. Διὰ νὰ λείψουν δ' ἐπὶ τούτου αἱ συζητήσεις παραδέχομαι ὅτι ὅσαι πιθανότητες εἶνε ὑπὲρ ἄλλαι τόσαι εἶνε καὶ κατὰ. Ἀλλ' ἡ διευκρίνις τοῦ θέματος καὶ ἡ δίκη ἐπ' αὐτοῦ δὲν ἀπόκειται εἰς τὸν ὄχλον, τὸν στερούμενον παντὸς στοιχείου πρὸς ὀρθὴν κρίσιν, ἀλλ' εἰς τὴν Πολιτείαν. Ἀλλοίμονον ἂν τοιαῦτα ὑψίστου συμφέροντος ζητήματα ἐλύοντο ὀχλοκρατικῶς καὶ διὰ τῆς κτηνώδους δικαιοσύνης τοῦ λέοντος. Ἀφῶμεν τὴν Πολιτείαν νὰ ἐξετάσῃ τὰ πράγματα, καὶ ὅταν διὰ τῶν τεταγμένων νομίμως ὀργάνων αὐτῆς κατὰλξη εἰς θετικά συμπεράσματα, τότε ἅς ζητήσωμεν διὰ τῆς νομίμου ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας τὴν λήψιν τῶν προσφορωτέρων μέτρων. Ἀπεδείχθη ὅτι μυστικοθησκευτικὸν ἔγκλημα ἐτελέσθη ἐν Κερκύρα; Ἄς συσχεφθῇ τότε ἡ Βουλὴ καὶ ἅς ἀποφασίσῃ τίνι τρόπῳ θὰ προστατεῖται τὸν μέγαν ἑλληνικὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν ἀπὸ τῶν θρησκευομένων τούτων καχούργων. Ἐέλομεν νὰ τοὺς ἐξώσωμεν ὅλους ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους; Ἄς τοὺς ἐξώσωμεν, ἀλλὰ νόμου καὶ ὄχι ἐγκλήματι. Νὰ τοὺς ἐξώσωμεν ἴσως δικαιούμεθα, νὰ τοὺς φονεύσωμεν ὅμως εἴτε διὰ τῶν ὄπλων εἴτε διὰ τῆς πείνης οὐδόλως δικαιούμεθα καὶ πράττοντες οὕτω βεβαίως δίδομεν δικαίωμα εἰς

κράτη ξένα ισχυρότερα ἡμῶν, νά μάς διδάξωσι τά στοιχειωδέστερα καθήκοντα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἀποτεινόμενος ἰδίως πρὸς τοὺς πεφωτισμένους ὁδηγούς τῆς κοινῆς γνώμης, πρὸς τοὺς χρηστοὺς καὶ φιλοπάτριδας δημοσιογράφους, ἐλπίζω ὅτι θά ἐπιδοκιμάσωσι τάς σκέψεις ταύτας, καθοδηγούμενοι ὑπὸ μόνου τοῦ συμφέροντος τῆς πατρίδος καὶ μή παρασυρόμενοι ὑπὸ τῶν βιαιοτήτων ἀγρίων παθῶν.

Γ. Κ.

(ὀρθόδοξος χριστιανὸς καὶ Ἕλλην)

Συνεντεύξεις Ν. Σπανδωνή

Ἀχρόπολις, 12/5/1891

ΑΝΑΚΡΙΣΕΙΣ «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ»
ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΤΑΡΑΧΩΝ
ΜΕΡΟΣ Α΄

Συνέντευξις μετὰ τοῦ κ. Γ. Θεοτόκη: Αἱ κατ'αὐτοῦ κατηγορίαι.
-Αἴτιος τῶν ταραχῶν ὁ κ. Δηλιγιάννης. -Προσωρινή ἡσυχία.

Ὁ κ. Δηλιγιάννης διὰ τῆς «Πρωΐας» του καί μετ' αὐτοῦ οἱ συμπολιτευόμενοι χρώμενοι τῇ συνήθει αὐτῶν μεθόδῳ ἠθέλησαν νά ἀποδώσωσι τάς ἐν Κερκύρᾳ ταραχάς εἰς ὑποκίνησιν δῆθεν τοῦ κ. Θεοτόκη καί τοῦ κόμματος του. «Αὐτός, ἀνέφεράν μοι οἱ συμπολιτευόμενοι ἐν Κερκύρᾳ, ὑπέκρινε τάς ταραχάς ταύτας διὰ νά περιπλέξῃ τήν κυβερνήσιν, διὰ νά τῇ παράσχη πράγματα, διὰ νά προκαλέσῃ ἴσως κανένα ἀποκλεισμόν».

Ὅσον ἀστείαι καί ἄν ἦτο ἡ κατηγορία αὕτη, ἅπαξ διετυπώθη διὰ τοῦ ἐπισήμου ὀργάνου τῆς κυβερνήσεως ἀφοῦ μοί ἐπανελήφθη σοβαρώτατα παρ' ἀνθρώπων σοβαρῶν κατὰ τά ἄλλα, δέν ἦν ἀναξία προσοχῆς. Ἐσκέφθην, ὅτι δέν θά ξεπλήρουν τήν δύσκολον ἐντολήν μου, ἄν δέν ἐβλεπον καί τόν κ. Γ. Θεοτόκην, τόν πρῶν ὑπουργόν ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν καί τόν ἰσχυρότατον νῦν, ἀρχηγόν κόμματος ἐν Κερκύρᾳ.

Ἀπεφάσισα λοιπόν νά τόν ἴδω.

Μετά τρίωρον ἀνά μέσον δασῶν, ἐλαιῶν ἀμαξιτήν πορείαν, ἐν ἀδιαλήπτῳ ἀλληλουχίᾳ θαυμασίων σκηνῶν καί χαριτωμένων τοπειῶν ἀνεῦρον αὐτόν ἐν Δουκάδαις, εἰς ἓν τῶν ἐξοχικῶν του κτημάτων.

Τήν πρῶτην μετὰ τοῦ κ. Γ. Θεοτόκη συνέντευξιν περὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Πατρίδος μας, εἶχον ἐν τῷ μικρῷ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου γραφεῖῳ του, ἐν μέσῳ ἐγγράφων καί βιβλίων. Ὁ κ. Θεοτόκης ἦν τότε λίαν πολυάσχολος, καί ἡ συνέντευξις μας ἐκείνη ἔφερε χαρακτηριστῆρα ὀλίγον νευρικόν.

Νῦν τόν εὔρον ἤρεμον καί εὐδαίμονα ἐντός χαρίεντος κήπου, μέ ἀγρο-

τικήν περιβολήν, ἐν μέσῳ ἀτμοσφαίρας καταμέστου ἡδοπαθεστάτων ἀρωμάτων ἐκ ροδῶν καὶ νεραντζῶν. Ἐκεῖ παρὰ τὸν ἐξώστην τῆς ἀγροτικῆς τοῦ οἰκίας, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐν τῶν μαγευτικωτέρων τοπίων τῆς Ἑλλάδος, σειρὰν ἐλαιῶνων ἀποληγόντων εἰς τὸ θαυμασίον «Λειβάδι τοῦ Ρόπα» ἐν μέσῳ τόσης ἡρεμίας καὶ τόσης γαλήνης ἡρχίσασμεν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ σκηνῶν ἀπαισίων καὶ φρικαλέων.

— Σᾶς κατηγοροῦσιν, ἤρχισα τὴν συνέντευξίν μου, ὅτι σεῖς προσκαλέσατε τὰς ἐν Κερκύρᾳ ταραχάς, σᾶς κατηγοροῦσιν, ὅτι, ἵνα παράσχητε πράγματα τῷ κ. Δηλιγιάννῃ ἐβάλατε νὰ μαλώσουν Χριστιανοί μέ Ἰουδαίους. Πῶς σᾶς φαίνεται ἡ κατηγορία αὕτη;

— Naί, ἔμαθον παρὰ φίλων μου, διότι σᾶς ὁμολογῶ, ὅτι ἐδῶ μένων δέν ἀγαπῶ νὰ ἀσχολῶμαι πολὺ περὶ τὴν πολιτικήν, ὅτι εὐηρεστήθησαν νὰ μοὶ προσάψωσι τὴν κατηγορίαν ταύτην. Καὶ ἐγέλασα μέ τὴν καρδίαν μου. Καὶ ἐγέλασα τόσον +...+ εὖρον τὸ τὸ τέχνασμα τοῦ κ. Δηλιγιάννῃ πεπαλαιομένον πλέον. Φωνάζει ὁ κλέφτης νὰ φύγῃ ὁ νοικοκύρης, ἀλλὰ ποιὸς τὸν πιστεύει; Νομίζει, ὅτι κάμων θόρυβον καὶ ἐπιρρίπτων εἰς ἄλλους τὰ λάθη, θὰ δυνηθῇ ν' ἀποκλινῇ ἀπ'αὐτοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐξοργισθέντος ἐλληνικοῦ κοινοῦ. Αὐτός εἶνε ὁ μόνος αἴτιος τῶν ἐν τῷ τόπῳ μας ταραχῶν.

— Ποῖος; ὁ κ. Δηλιγιάννης; Ὁ κ. Δηλιγιάννης ἀντισιμητιστής; Ἡρώτησα πεθαμένος στὰ γέλοια!

— Ἀντισιμητιστής, δέν πιστεύω, διότι ὁ κ. Δηλιγιάννης δέν δύναται νὰ εἶνε τίποτε θετικόν, οὔτε ἀντί οὔτε ὑπέρ, οὔτε περί, οὔτε κατά. Ὁ κ. Δηλιγιάννης ἡξεύρετε ὅτι εἶνε κάτι κυμαινόμενον μεταξύ ὄλων αὐτῶν.

— Ἀλλὰ τότε πῶς αὐτός εἶνε ὁ αἴτιος ὄλων αὐτῶν τῶν ταραχῶν; Θά ἤμην περίεργος νὰ τὸ ἐμάνθανον.

— Ἀπλούστατον. Ὁ κ. Δηλιγιάννης πιθανόν νὰ μὴ ἡξεύρει οὔτε, ὅτι ὑπάρχουσι κἀν Ἰουδαῖοι ἐν Κερκύρᾳ, ἡξεύρει ὅμως κάλλιστα, ὅτι ὑπάρχουσι φίλοι αὐτοῦ, ὀλίγιστοι ἀληθῶς, καὶ ἐχθροί, παμπληθεῖς, ἀληθέστερον. Ὅταν λοιπόν τὴν ἐπαύριον τῆς 14 Ὀκτωβρίου εἶδε τὸ παραδοξώτερον τῶν ὀνείρων, τὴν ἀκατανόητον καὶ καταπληκτικὴν νίκην του, ἐθεώρησε καλόν καὶ φρόνιμον νὰ συμβουλευσῇ τοὺς ἐνταῦθα φίλους του νὰ ἐκμανῶσι, νὰ ἀποτινάζωσι πάντα χαλινόν, νὰ περιδράμωσι τὰς ρούγας καὶ τὰς πλατείας μας ἐκβεβαχχευμένοι ἐκ τῆς νίκης των καὶ νὰ θραύωσι τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν καὶ νὰ ἐπιτίθενται κατὰ παντός ἀντιφρονοῦντος. Τὸ ἄκομψον τοῦτο καὶ ἀειδές καὶ ἀποκαρδιωτικόν θέαμα πρῶτην φορὰν τὸ εἶδεν ἡ Κέρκυρα.

‘Ο λαός μας, φίλε κύριε, εἶνε ἡρεμος, εὐγενής, πολιτισμένος, τὰ πολιτικά πάθη δέν τόν ἔχωσιν ἐξαγριώσει εἰσέτι, ἡ κοινωνική πειθαρχία παρ’ αὐτῷ ὑφίσταται εἰσέτι. Ἀτυχῶς οἱ πολιτικοὶ κερδοσκόποι καί δημαγωγοὶ τοῦ κ. Δηλιγιάννη ἐζήτησαν νά τόν ἐξαχρειώσωσι καί ἡγούμενοι ὀλίγων, ὀλίγιστων προεκάλεσαν τας ἀπαισίας σκηνάς τῆς 14 Ὀκτωβρίου. Ὁ λαός ἀπέστρεψε τό ὄμμα ἀπ’ αὐτῶν, ἀλλά καί ἄκων παρέστη εἰς τὰς σκηνάς ταύτας καί ἐπείσθη πρὸς μεγίστην ἀπορίαν του, ὅτι τοιαῦτα βανδαλικά καὶ σκηναὶ μένουσιν ἀτιμώρητοι.

Διατί λοιπόν ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὁ προκαλέσας καί ἐπιτρέψας τὰς σκηνάς ἐκείνας δυσανασχετεῖ νῦν, οὐχί ἐξ ἔρωτος πρὸς τήν τάξιν, ἀλλ’ ἐκ φόβου, διὰ τὰ συμβαίνοντα νῦν; Καί δέν εἶνε ταῦτα ἄμεσος συνέπεια ἐκείνων καί ἀγνοεῖ ἄρα γε ὁ πολίτης, ἀλλ’ ἄπειρος ἀνὴρ, ὅτι ὁ λαός ὁμοιάζει πρὸς τό παιδίον. Ἀμα τῷ συγχωρήσῃ ἐν σφάλμα θά ὑποπέσῃ εἰς ἕτερον;

Μέ κατηγοροῦσιν, ὅτι ὑποκινῶ τὰς ταραχάς ἢ τοῦλάχιστον ἐπιχαίρων ἐπ’ αὐταῖς, δυσανασχετοῦσι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου διότι δῆθεν δέν ἔλαβε ζωηρόν μέρος πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Εἶνε λίαν περιέργος ἡ μανία τοῦ κ. Δηλιγιάννη, τοῦ νά θέλῃ ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνους του νά σώζῃται παρὰ τῶν ἐχθρῶν του!

Ὁ ἀδελφός μου ἐγκαίρως προεῖδε τήν παροῦσαν κατάστασιν, ἀντελήφθη καλῶς, ὅτι ὑπονομεύεται ἡ τάξις, ὅτι ἀχρεῖτοι δημαγωγοὶ ζητοῦσι νά διαφθείρῳσι τόν λαόν, ὅτι παρέχεται μεγάλη ἐλευθερία εἰς τὰ ἄτακτα στοιχεῖα, καί ἐγκαίρως κατέστησεν αὐτήν καταλλήλως γνωστήν τῇ Κυβερνήσει.

— Κάμνετε κακά ν’ ἀφοπλίζετε τούς κλητῆρας, ἔλεγε, σκέπτεσθε ὀλεθριώτατα, ἔνεκα κομματικοῦ συμφέροντος νά ζητεῖτε ν’ ἀφαιρέσητε παρὰ τῆς τοπικῆς ἀστυνομίας τό κύρος.

Ἀλλ’ ὁ κύριος Νομάρχης ἐκείναι τήν κεφαλὴν καί ὑπέσχετο νά σκεφθῇ καί αἱ σκέψεις του διήρκεσαν πολὺ καί συνέβη ὅ,τι συνέβη. Ἄς μὴ ἔχωσι λοιπὸν παράπονα.

Ἀλλὰ καί δι’ ἓνα ἄλλον λόγον φαίνεται μοι ἀστείωτάτῃ ἡ κατηγορία των. Κατηγοροῦμαι, ὡς διερεθίζων τόν λαόν κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐνῶ χθές ἔτι κατηγοροῦμην, ὡς φίλος αὐτῶν καί προστάτης!

— Ναί, Δηλιγιαννικοὶ τινες ἐνταῦθα μοὶ εἶπον, ὅτι σεῖς ἐδώκατε θάρρος πολὺ εἰς τούς Ἰουδαίους καί μοὶ ἀνέφερον τήν κηδεῖαν τοῦ Ἀρχιεραβίνου, τήν μετὰθελαι τοῦ Λιάππη κτλ. Μὲ διαβεβαίωσαν δέ, ὅτι σεῖς χάριν πολιτικῶν ὑπολογισμῶν τούς περιποιήθητε.

— Ὅλοι αὗτοι αἱ αἰτιάσεις, αἱ ἐναντίον μου μοὶ εἶνε γνωσταί, ἀλλ’

οὐδόλως μέ συγκινοῦσι, ἡξεύρετε πόσον ἀδιαφορῶ εἰς τό τί λέγεται περὶ ἐμοῦ. Τά τῆς κηδείας τοῦ Ἀρχιρραβίνου δέν τά διέταξα ἐγώ, τόν κ. Λιάππην τόν μετάρθεσα δι' ἄλλους λόγους καί τήν παρασημοφορίαν ἐγώ τήν ἐκώλυσα, ὅσον δέ διά τήν ἰδιαιτέραν περιποίησιν τῶν ἰουδαίων σᾶς παρατηρῶ ἀπλῶς, ὅτι ἐπὶ 13.000 ψήφων δέν δύνανται βεβαίως νά ἔχῃσι μεγάλην ἐπιρροήν αἱ 325 ψῆφοι των!

— Καί ὡς πρός τήν παρούσαν κατάστασιν ἐν Κερκύρα τί ἰδέαν ἔχετε;

— Τί νά σᾶς εἰπῶ· τό πρᾶγμα δέν εἶνε νέον ἔχει βαθείας τάς ρίζας του. Ὁ Κερκυραϊκός λαός ἔχει πολλά πλεῖστα δικαιώματα παράπονα κατά τῶν ἰουδαίων, ἡ δέ πρός αὐτούς ἀντιπάθειά του εἶνε τόσον παλαιά, ὅσον καί ἡ ἐν τῇ νήσῳ μας διαμονή αὐτῶν.

— Ὑποθέτετε, ὅτι λόγοι συμφέροντος ὤθησαν τούς Κερκυραίους κατά τῶν ἰουδαίων;

— Ποτέ! Ανέκραξεν ἐν ὀργῇ ὁ κ. Θεοτόκης, ποτέ, ὅχι μόνον διότι οἱ συμπολιταί μου εἶνε ἱπποτικώτατοι, καί οὐδέποτε θά καταδέχοντο διά ταπεινούς λόγους νά κατατρέχῃσι τούς ἰουδαίους, ἀλλά καί διότι δέν βλέπω τί εἰδους συμφέρον δύναται νά ὑπάρξῃ. Οὔτε τόσον πλούσιοι εἶνε οἱ ἰουδαῖοι, οὔτε, ὡς κτηματῖαι διακρίνονται, οὔτε, εἰς τό ἐξαγωγικόν ἐμπόριον μᾶς παρενοχλοῦσε. Πιστεύσατέ με, φίλε κύριε, ὅτι ὁ Κερκυραῖος παρ' ᾧ βαθύτατα εἶνε ἐρριζωμένον τό αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας, ἂν μισῇ τόν ἰουδαῖον, τόν μισεῖ μόνον διότι οὗτος δέν εἶνε Ἕλλην.

— Καί ὑποθέτετε, ὅτι κατέπαυσαν πλέον εἰ ταραχαί αὐταί;

— Ἀμφιβάλλω πολύ. Ἡ πεποίθησίς μου εἶνε ὅτι πρός στιγμήν μέν ἴσως καταπαύσῃ τό κακόν ἀλλ' εἰς πρώτην ἀφορμήν θά ἐπαναληφθῇ. Αὕτῃ εἶνε ἡ ιδέα μου.

Πῶς σᾶς φαίνονται αὐτά τά κίτρινα τριαντάφυλλα;

Συνέντευξις μετὰ τοῦ ἱατροῦ κ. Πολίτου.

Λεπτομέρειαι νεκροτομῆς.

Ἐν τῶν σπουδαιότερων δι' ἐμέ ἦν καί τό νά λάβω γνώσιν τῆς ἱατρικῆς ἐκθέσεως ἐπὶ τῆς δολοφονηθείσης, τῆς νεκροτομῆς αὐτῆς κτλ.

Ἄλλ' ἡ ἀνάγκησι φυσικῶς δέν ἡδύνατο νά ἱκανοποιήσῃ τήν περιέργειάν μου ταύτην, διό καί κατέφυγον πρός τόν ἱατρόν κ. Πολίτην, ἕνα τῶν μαῶλλον διακεκριμένων τῆς νήσου, ὅστις μετ' ἄλλων δύο ἱατρῶν συνέταξε τήν ἱατροδικαστικήν ἔχθεσιν.

— 'Επεθύμουν, ιατρέ μου, τῷ εἶπον, νά σᾶς ὑποβάλω μερικάς ἐρωτήσεις σχετικάς πρὸς τόν φόνον τῆς Ρουμπίνας Σάρδη.

— Ἐξαρκᾶται ἐκ τῶν ἐρωτήσεων, μοί ἀπήντησεν ὁ κ. Πολίτης. 'Εφ' ὅσον δύναμαι θά σᾶς ἀπαντήσω εὐχαρίστως.

— Δέν ἐννοῶ νά μὴ εἰπητέ τι τό ὅποιον δέν δύνασθε νά μοί εἴπητε, δέν θά σᾶς ζητήσω μυστικά τῆς ἀναχρίσεως. Θά ἐπεθύμουν ἀπλῶς νά ἀφηγηθῆτε τήν ἐνέργειάν σας, ὡς ἱατροδικαστοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ.

— Ὡς πρὸς τοῦτο, εὐχαρίστως. Αὐτό δέν ἀποτελεῖ μυστικόν.

Τό ἔγκλημα διεπράχθη τήν 2^{αν} ὥραν π.μ. τῆς 1 Ἀπριλίου. Τήν 8½ δέ μόλις τῆς πρωΐας, ἦτοι μετὰ ἐπτὰ ὅλας ὥρας ἐξήτασα τό πτώμα καί μόλις τήν 1 μ.μ. ἐγένετο ἡ νεκροτομή.

— Ἀλλά διατί ἡ βραδύτης αὕτη;

— Αὐτό δέν εἶνε ἔργον ἰδικόν μου νά ἐξετάσω. Ἐκεῖνο, τό ὅποιον ἐγώ, ὡς ἐπιστήμων, ἠξεύρω εἶνε, ὅτι ἡ βραδύτης αὕτη ἀντεστρατεύθη πρὸς πάσας τάς διατάξεις τῆς ἱατροδικαστικῆς, ὅτι χωροφία δέν ἐγένετο, ἦτοι ἀκριβῆς ἐξέτασις καί περιγραφή τοῦ μέρους ἐνθα ἡ νεκρά εὐρέθη καί ὅτι δέν ἐτηρήθησαν τά εἰς παρομοίας περιστάσεις ὀριζόμενα τῇ ἀνακριτικῇ ἀρχῇ μέτρα.

'Αλλ' ἐπανερχομαι εἰς τήν διήγησίν μου.

Κατά πρόσκλησιν τοῦ ἀστυνόμου εἰδοποιηθεὶς μετέβην εἰς τό ἀστυνομικόν κατάστημα τήν 7½ τῆς πρωΐας ἦτοι πέντε καί ἡμισυ ὥρας μετὰ τό ἔγκλημα. Ἐκεῖ εὗρον τόν ἱατρόν κ. Θερμογιάννην, Δημοτικόν ἱατρόν καί τόν κ. Παπανικολάου, Ἀστυνομικόν ἱατρόν καί τό πτώμα κείμενον ἐπὶ τραπέζης.

Μετά μίαν ὀλόκληρον ὥραν ἦτοι τήν 8½ π.μ. ἐφάνη ὁ κ. ἀνακριτής ὅστις καί μᾶς διάταξε νά προβῶμεν εἰς τό ἱατροδικαστικόν ἔργον μας.

Μετεφερόμεν τό πτώμα εἰς τό ἀμφιθέατρον τῆς ἀστυνομίας καί ἐκεῖ ἤρξατο ἡ ἐξέτασις.

Ἡ Ρουμπίνα Σάρδη, ἡλικίας 8 ἐτῶν, φυσιολογικῆς ἀναπτύξεως, ἔκειτο ἐπὶ τῆς τραπέζης. Τό πρόσωπον ἦν παραμορφωμένον. Ἐφερην ἐσχάρας ἐπὶ τοῦ προσώπου καί ὁ δεξιὸς ὀφθαλμός ἦν ἡλλοιωμένος ἔνεκα τῆς ἀσβέστου, ἣτις περιείχετο ἐν τῷ σάκκῳ, ἐν ᾧ εἶχεν περικλεισθῇ τό πτώμα.

Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔφερε πληξίν κατασπαρακτικὴν πιθανῶς διὰ ξύλου. Εἰς τό κυρτόν μέρος τῆς χειρός ἐφέροντο πολλὰ τραύματα διὰ μαχαίρας, ἐπίσης ἕτερα ἐπιτόλαια ἐπὶ τῆς παλάμης ἀμυχαί, καί εἰς τῶν δακτύλων ἔφερε τραῦμα διὰ φαλίδος.

— Μέ συγχωρεῖτε νά σᾶς διακόψω. Εἰς τί ἀποδίδετε τά ἐπὶ τῆς χειρός

τραύματα; Μήπως εἶνε ἀποτέλεσμα πάλης;

— Κατ' ἀρχάς καί πρός στιγμήν ἐπίστευσα καί ἐγώ ὅτι συνέβη πάλῃ καί ὅτι ἡ κόρη ἀμυνομένη καί θέλουσα ν' ἀποφύγῃ κτύπημα διὰ μαχαίρας κατὰ κεφαλῆς, ἔφερεν, ὡς ἐξ ἐνστίκτου τὰς χεῖρας ἔμπροσθεν τοῦ προσώπου. Οὕτω δέ κατηνέχθησεν τὰ διὰ μαχαίρας τραύματα ἐπὶ τῆς χειρός. Τό εἶδος ὅμως τῶν τραυμάτων διὰ μαχαίρας καί διὰ φαλίδος, ἐπὶ τοῦ καρποῦ καί ἐπὶ τῆς παλάμης μέ ἔκαμαν ν' ἀμφιβάλλω. Ἐκεῖνον ὅμως, ὅπερ κυρίως μέ ἔπεισε περὶ τοῦ ἐναντίου εἶνε ὅτι αἱ κατὰ τῆς κεφαλῆς πλήξεις, αἱ ἐπενεχθεῖσαι ζωῆς ἐτι τῆς κόρης τῇ ἀφῆρεσαν πᾶσαν δύναμιν ἀντιδράσεως.

— Ἀλλά τότε πρός τί τὰ τραύματα ταῦτα;

— Αὐτό ἐξέρχεται τῆς δικαιοδοσίας μου. Ἐρωτήσατε τόν ἢ τοὺς καχοῦργους.

Ἐλησμόνησα νά εἶπω ἐν ἀρχῇ ὅτι σχοινίον περιετυλίσσετο περὶ τόν λαιμόν καί αἱ ἄκραι αὐτοῦ περιεδέοντο εἰς τήν κορυφήν τῆς κεφαλῆς. Τό σχοινίον τοῦτο ἀφηρέθη παρὰ τῶν συναδέλφων μου πρό τῆς ἀφίξεώς μου.

— Ὡς ἐκ τούτου μήπως ὁ θάνατος προῆλθε διὰ στραγγαλισμοῦ;

— Ὅχι. Τό σχοινίον ἀγνωστον διατί εἶχε τετῆ ἐκεῖ μετὰ τόν θάνατον. Εἰς τόν λαιμόν οὐδέν σημεῖον πίεσεως τοῦ σχοινίου ἐφέρετο.

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς ἐφέροντο πολλὰ τραύματα διὰ μαχαίρας, ἐπιπόλαια ὅμως. Τό ὠτίον πρός τό ἄνω μέρος ἦν ἀποκεκομμένον διὰ φαλίδος. Κάτωθεν αὐτοῦ εἰς τόν τράχηλον ἐφέρετο τραῦμα διὰ μαχαίρας οὐχί βαθύ. Ἀμέσως δέ κάτωθεν αὐτοῦ ἦν τό μέγα διὰ μαχαίρας τραῦμα, μήκους 8 ἐκατοστῶν προχωροῦν μέχρι τῆς ἐναντίας ἄκρας τοῦ λαιμοῦ, ἀλλά μή διατρυπῆσαν τό δέσμα.

Ἡ ὀπή τοῦ τραύματος ταύτου ἦν ἐπιπωματισμένη διὰ πώματος κατεσκευασμένου ἐκ τριχῶν τῆς κεφαλῆς τῆς κόρης.

Τά χεῖλη, τό ἐσωτερικόν τοῦ στόματος καί ἡ γλῶσσα ἦσαν πελιδνά, φέροντα σημεῖα συμπίεσεως τοῦ αἵματος ἐν αὐτοῖς.

Ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων οὐδέν ἶχνος αἵματος ἀπολύτως. Εἰς τό ἐσωτερικόν μόνον τῶν μηρῶν ἐφέροντο κηλίδες τινές αἵματος.

Αἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πλήξεις οὐδέν ὅσοτον διέρρηξαν. Μετὰ τόν πριονισμόν τοῦ κρανίου καί τήν ἀφαίρεσιν αὐτοῦ παρετηρήσαμεν τόν ἐγκέφαλον, ὅστις οὐδεμίαν βλάβην εἶχε πάθῃ ἐκ τῶν πλήξεων.

Ἄπαντα τὰ παρεγχυματικά σπλάχνα ἦτοι ἡ καρδιά, οἱ πνεύμονες κτλ., οὐδεμίαν σταγόνα αἵματος περιείχον. Ἡ κόρη ἦν ἐφθαρμένη ἐκ τῶν ὀπισθεν, ἄλλως διετῆρει τήν παρθενίαν τῆς.

- 'Ο παρά φύσιν βιασμός ἦν πρόσφατος;
- 'Οχι. Εἰς πόσον ὅμως χρόνον ἀνῆρχετο εἶνε ἄγνωστον. Τό βέβαιον εἶνε, ὅτι ἡ κόρη παραδίδετο εἰς παρά φύσιν ἀσελγείαν.
- Μήπως ἔφερε δείγματα προσφάτου ἐπ' αὐτῆς κορέσεως τῆς παρά φύσιν ἀσελγείας;
- 'Επ' αὐτοῦ δέν δύναμαι ν' ἀποφανθῶ. Ἰχνη σπέρματος ἐξωτερικῶς δέν ἔφερε. Τό μέρος ὅμως ἦτο τόσον πεπλατυσμένον καί διαρρυγμένον, ὥστε πιθανόν νά συνέβη τοιοῦτόν τι καί τήν προηγουμένην νύκτα, ἀλλά διά πλύσεως νά κατεστράφη πᾶν ἔχνος.
- Εἰς τί ἀποδίδετε τόν θάνατον; Προῆλθεν οὗτος ἀκαριαῖος διά τοῦ τραύματος διά μαχαίρας;
- 'Ο θάνατος προῆλθεν ἐκ τῆς αἱμορραγίας, τῆς προξενηθείσης ἐκ τοῦ τραύματος.
- Πῶς ἐξηγεῖτε τήν ἔλλειψιν ἔστω καί σταγόνας αἵματος ἐκ τῶν παρεγχυματικῶν σπλάχνων;
- Τοῦτο δύναται διττῶς νά ἐξηγηθῇ: ἢ α' τήν περιεκάλυψαν καλῶς καί ἄφησαν νά ρεύσῃ ἐλευθέρως τό αἷμα ἢ β', τό πιθανώτερον, τήν ἐκρέμασαν ἀνάποδα καί τότε τήν ἐκτύπησαν. Τό αἷμα ἔρρευσεν ταχέως καί οὕτω ἐξηγεῖται ἡ ὑπαρξίς ὀλίγου αἵματος ἕως τά χεῖλη, τήν γλῶσσαν καί τό ἔσω-τερικόν τοῦ στόματος.
- Μίαν τελευταίαν ἐρώτησιν, ἱατρέ μου, εἰς τί ἀποδίδετε τόν φόνον τοῦτον;
- Αὐτό θά μᾶς εἴπῃ ἡ ἀνάκρισις. Ἐγώ οὐδεμίαν γνώμην ἐσχημάτισα ἔτι, οὔτε ἡ νεκροφία ἠδύνατο νά μέ βοηθήσῃ εἰς τοῦτο.

Τί λέγουν καί οἱ Ἰουδαῖοι:

Οὐχί τό συμφέρον. Οὐχί ἡ πολιτική ἀλλή πρόληψις ἡ κυρία ἀφορμή. -Συνέντευξις μετὰ τοῦ ἱατροῦ Β. Δέ Σέμου.

Ἄφου ἤκουσα πᾶν ὅ,τι ὁ ὑπατος τῶν ἀντισιμημιτιστῶν τῆς Κερκύρας κ. Ἰάκωβος Πολυλάς μοί εἶπεν, καί τά ὅποια θά ἀναγνώσῃτε αὔριον, ἐθεώρησα καλόν, ἀναμνησθεῖς καί τοῦ παλαιοῦ λογίου «μηδενί δίκην δικάσῃς πρίν ἀμφοί μῦθον ἀκούσῃς» νά μεταβῶ παρά τῷ ἱσραηλίτῃ ἱατρῷ κ. Βίκτωρι Δέ Σέμω.

Ὅμολογῶ ὅμως ὅτι μεταβαίνων παρ' αὐτῷ κατειχόμεν ὑπό τινας δει-

λίας καὶ προκαταβολικῆς οὕτως εἰπεῖν ἀποθαρρύνσεως. «Οἱ Ἰουδαῖοι, ἔλεγον κατ' ἑμαυτὸν, εἶνε φύσει ἐπιφυλακτικοὶ καὶ κρυφίνους. Ἐν τῇ παρούσῃ δὲ περιστάσει ἔχουσιν ἰσχυροτάτους λόγους νά ὦσιν ἔτι μᾶλλον ἐπιφυλακτικώτεροι. Δι' ὃ καὶ δέν θά μῆ εἴπωσιν τίποτε».

Τὴν γνώμην δὲ ταύτην συνεμερίζοντο καὶ οἱ ἐν Κερκύρα φίλοι μου, οἵτινες καὶ μέ ἀπέτρεπον τοῦ νά ἐπισκεφθῶ τόν κ. Δέ Σέμον. Εἷς μάλιστα αὐτῶν μοί ὑπέδειξε πλαγίως, ὅτι διὰ τοῦ διαβήματός μου τούτου θά δυσηρέστουν τοὺς Κερκυραίους, καταδεχόμενος, ἐγὼ ὁ ἀνιπρόσωπος τῆς μεγίστης τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, νά ἐπισκεφθῶ ἐπιστήμῳ καὶ ν' ἀκούσω τὰ παράπονα Ἑβραίων.

Ἄλλὰ πάντες οἱ λόγοι οὗτοι δέν ἤρχουν νά μέ πείσωσι ν' ἀφίσω ἡμιτελῇ τὴν παρά τῆς «Ἀκροπόλεως» ἀνατεθεῖσαν μοι ἀνάχρισιν καὶ ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος μέ ὥθησε ν' ἀφηφίσω τόν κίνδυνον τῆς ἀποτυχίας.

Καὶ δέν μετανόησα.

Διότι, ὡς κατωτέρω βλέπετε, ὁ κ. Δέ Σέμος ἐν πολλῇ μελαγχολίᾳ καὶ ἀποθαρρύνσει, ἀλλὰ καὶ διὰ γλώσσης ἰσχυρᾶς καὶ δυνάμει ἐπιχειρημάτων οὐ τῆς τυχούσης, ἀντέκρουσε τὰ κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐπιχειρήματα τῶν Κερκυραίων, ἀνεσκεύασε τὰ κατ' αὐτῶν λεγόμενα, μοί ὑπέδειξε τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι αὐτῶν καὶ τὰς ἀφορμὰς, εἰς ἃς αὐτός τε καὶ οἱ ὁμόφυλοι του τόν κατ' αὐτῶν πόλεμον ἀποδίδουσι.

Ὁ κ. Βίχτωρ Δέ Σέμος.

Ὁ κ. Β. Δέ Σέμος, ὅστις, καθ' ἃ μέ διεβεβαίωσαν εἶνε εἷς τῶν ἀρίστων, ἂν μὴ ὁ ἄριστος τῶν ἱατρῶν ἐν Κερκύρᾳ κατάγεται ἐξ ἀρχαιοτάτης ἰσραηλιτικῆς τῆς νήσου οἰκογενείας. Κατὰ τόν Γρηγορόβιον εἷς τῶν προγόνων του, ὁ Δαυίδ Σέμος, ἐξελέγει μετ' ἄλλων Ἑλλήνων μέλος τῆς μεγάλης πρεσβείας, ἥτις τῷ 1359 μεταβεῖσα εἰς Ἑνετίαν παρέδωκε τῇ συγχλήτῳ αὐτῆς τὴν Κέρκυραν, ὅπως σώσῃ αὐτὴν μεγαλυτέραν δεινῶν.

Διὰ τε τὴν ἀρχαίαν ταύτην καταγωγὴν καὶ διὰ τό φιλόανθρωπον αὐτοῦ ὁ κ. Δέ Σέμος κατέχει ὑπέροχον θέσιν παρά τοῖς ὁμοθρήσκῳ αὐτοῦ καὶ τὰ μάλιστα παρ' αὐτῶν ἐκτιμᾶται.

Εἶνε ἀνὴρ τεσσαρακοντούτης, ὑψηλός, ἰσχνότατος, φέρει ἀραιὰν μέλανα γενειάδα καὶ κομφὸν μύστακα. Ἡ φυσιολογία του δέν φέρει σαφῶς δεδηλωμένον τὸν σημιτικὸν τύπον, ἐπὶ τοῦ προσώπου του ὅμως διακρίνονται τὰ ἴχνη τῆς υπερλεπτύνσεως ἐκείνης τῶν χαρακτηριστικῶν, ἅτινα εἶνε βέβαιον δείγμα τῶν ἀρχαίων οἰκογενειῶν.

‘Ο κ. Δέ Σέμος καίτοι μή ἀνατραφείς ἐν Ἑλλάδι, οὐδ’ ἐν αὐτῇ ἐκπαίδευθείς γινώσκει τὴν Ἑλληνικὴν γραμματικῶς, φιλογικῶς, ὥς δέ παρρηγήσῃ ἰδιαιτέρως ἐνασμενίζει εἰς τὴν κυριολεξίαν. Ἡ προφορά του εἶνε ὀλίγον ξενική, προερχομένη κυρίως ἐκ μικροῦ τῆς γλώσσης ψευδισμού.

‘Ο κ. Δέ Σέμος μέ ὑπεδέχθη μετὰ πολλῆς εὐγενείας ἐν τῷ γραφεῖν του ἐγέλασε δέ, ὅτε ἐγὼ φοβηθείς, μή δέν γινώσκει καλῶς τὴν γλῶσσαν μας τῷ ἀπέτεινα τόν λόγον γαλλιστί.

Τό συμφέρον

Ἀνερχόμενος τὴν κλίμακα ἕκαστα τό σχέδιόν μου: «Δέν πρέπει, εἶπον κατ’ ἐμαυτόν, νά τόν τρομάξω ἀμέσως δι’ ἀποτόμου ἐρωτήσεως. Ἄς ἀνατρέψω τὴν σειράν τῶν ἐρωτήσεων καί ἂν ἰδῶ, ὅτι ἐπιτυχάνω τότε προχωρῶ, ἄλλως σταματῶ. Γλυκά, γλυκά, προσέθηκα, δίδων θάρρος εἰς ἐμαυτόν».

«Ἡ ἐφημερίς μου, ἱατρέ, μέ ἔστειλεν ἐδῶ διὰ νά μάθω τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τῆς λυπηρᾶς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Κερκύρᾳ. Ἀφοῦ ἐζήτησα τὴν γνώμην διαφόρων ἔρχομαι νά μάθω καὶ τὴν ἰδικὴν σας. Ἐπιθυμῶ νά ἡξεύρω πῶς σκέπτονται οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Μοί ἐπιτρέπετε νά σᾶς ὑποβάλλω μερικὰς ἐρωτήσεις;

—Εἶμαι εἰς τὰς διαταγὰς σας!

—Πολλοὶ ὑπάρχουσι οἱ πιστεύοντες, ὅτι τό συμφέρον εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ ὤθησε τοὺς Κερκυραίους εἰς τὰς καθ’ ὑμῶν βιαιοπραγίας. Συμφωνεῖτε καί σεῖς μετὰ τῶν οὕτω πιστευόντων;

—Ὅχι, κύριε συντάκτα! Πιστεύω ἐν πεποιθήσει, ὅτι τό συμφέρον δέν εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ προκάλεσε τόν καθ’ ἡμῶν πόλεμον.

Δέν πιστεύω, ὅτι τό συμφέρον ὥπλισε τοὺς συμπολίτας ἡμῶν χριστιανούς. Ἐννοῶ, χωρὶς νά τόν δικαιολογῶ, τόν ἀντισημιτισμόν ἐν Παρισίοις, ὅπου τὰ ἑκατομμύρια τῶν Ἰουδαίων τραπεζιτῶν τρομάζουσι τοὺς Γάλλους, τόν ἐννοῶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου οἱ Ρότσιλδ οἱ Χάμβρο, οἱ Λαβίλλ καὶ τόσοι ἄλλοι ἔχουσι κατακτήσει τό χρηματιστήριον, τόν ἐννοῶ ἐν Αὐστρίᾳ, ὅπου τὰ 9/10 τῆς τραπεζῆς, τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας εὑρηνται εἰς χεῖρας Ἰουδαίας, τόν ἐννοῶ τέλος ἐν Γερμανίᾳ ὅπου οἱ Ἰουδαῖοι καὶ πολιτικὴν ἰσχύν ἀπέκτησαν μεγάλην, καὶ αὐτόν τόν Βίσμαρκ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ, ὥς θά ἐνθυμεῖσθε, καταπολεμήσαντες. Ἀλλ’ ἐν Κερκύρᾳ ἀνισημιτισμός διὰ συμφεροντολογικοὺς λόγους εἶνε ὅ, τι γελοῖον.

Εἴμεθα ἐδῶ πρὸ 500 ἐτῶν καὶ ἐν τούτοις οὔτε ἐν κτῆμα ἀγροτικόν ἀπε-

κτῆσαμεν' πλὴν τῶν παμπαλαίων καὶ σεσαθρωμένων οἰκιῶν τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας οὐδεὶς Ἰουδαῖος ἔχει κτῆμά τι ἐν τῇ πόλει. Ἐπομένως μέ τοὺς κτηματίας οὐδεμίαν διαφοράν θινάμεθα νά ἔχωμεν.

Ἐλθωμεν εἰς τὴν Τράπεζαν.

Πλὴν τοῦ τραπεζίτου Ναχιμία, καὶ τοῦ τραπεζίτου Βιδέρμπου δὲν βλέπω ἄλλον μεγάλον τραπεζιτικὸν Ἰουδαῖον οἶκον. Ἄρα δὲν ἔχομεν εἰς χεῖρας μας τὴν Τράπεζαν.

Ἐλθωμεν εἰς τὴν Βιομηχανίαν.

Ποία εἶνε ἡ βιομηχανία, τὴν ὁποίαν ἐνασκοῦσιν οἱ Ἰουδαῖοι, ποῖον τὸ βιομηχανικὸν κατὰστημα; Οὐδέν! Οὔτε τέχνας κἄν ἐπαγγελλόμεθα. Ἐκτός ὀλίγων, οἵτινες ἀσκοῦσι τὴν ραπτικήν, οὐδεὶς Ἰουδαῖος εἶνε τεχνίτης. Ὡστε οὔτε βιομήχανοι εἴμεθα!

Ἐλθωμεν εἰς τὸν λαόν μας. Αἱ γυναῖκες ἔχουσιν τὴν εἰδικότητα νά σφουγγαρίζωσι τὰς οἰκίας. Ἄλλ' εἰς τοῦτο δὲν ζῆμιοῦσι τὰς Χριστιανάς, διότι οὐδεμία Χριστιανὴ ἀναλαμβάνει τὸ ἐπίπονον τοῦτον ἔργον.

Οἱ ἄνδρες εἶνε ἀχθοφόροι. Ἄλλ' ἐκτός τοῦ ὅτι ἡ ἐργασία αὐτῶν ἐκμεταλλεύεται παρὰ Χριστιανῶν, οὗτοι ἐκμισθοῦνται πάντοτε παρ' ἐργολάβων Χριστιανῶν, ὁ *homme d'équipe* εἶνε πάντοτε Χριστιανός! Ὡστε οὔτε κατὰ τοῦτο συναγωνιζόμεθα πρὸς τοὺς Χριστιανούς.

Μένει τὸ ἐμπόριον.

Ἄλλά καὶ εἰς τοῦτο παρατηρήσατε τί συμβαίνει.

Οἱ Ἰουδαῖοι δὲν ἔχουσιν τὸ ἐμπόριον τῶν σιτηρῶν, τὸ ἐμπόριον τῶν οἴνων. Ἐμπόρια προσοδοφόρα καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀσφαλῆ.

Συνεκέντρωσαν τὸ ἐμπόριον τῆς εἰσαγωγῆς καὶ διαμετακομίσεως, τὰ ὁποῖα ἐξεύρετε καλῶς, ὅτι εἶνε ἐλάχιστα προσοδοφόρα καὶ τὰ ὁποῖα καθίστανται τοιαῦτα μόνον, διότι ὁ Ἰουδαῖος εἶνε ἐκτάκτως ὀλιγαρχικῆς καὶ ἐκτάκτως οἰκονόμος. Ἄλλ' ἐρωτήσατε πάντες πόσον τοῦτο εἶνε ἐπισφαλές. Αἱ τιμαὶ αὐτοῦ ἀνεβοκαταβαίνουν ταχύτερον ἀπὸ τὰς τοῦ Λαυρίου. Σημειώσατε δε, ὅτι καὶ διὰ τῶν δύο τούτων ἐμπορίων εὐεργετοῦσι τὸν τόπον.

Διότι τὰ μὲν ξένα ἐμπορεύματα πωλοῦνται πάμφθινα τὰς δὲ τιμὰς τοῦ ἐλαίου ἀνυψοῦσι πολὺ. Ἀποδείξεις, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀπεργίας ἡμῶν ἡ τιμὴ τῆς βαρέλας κατῆλθε σχεδὸν κατὰ 10 δρχ.

Ὡστε συμπέρασμα πάντων τούτων εἶνε, «ὅτι λόγοι συμφέροντος δὲν ὤθησαν τοὺς χριστιανούς καθ' ἡμῶν. Οὔτε ἐμπορικός, οὔτε τραπεζιτικός οὔτε βιομηχανικός συναγωνισμός ὑφίσταται πράγματι μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων».

Ἡ πολιτική

— Ἀλλά παραπονοῦνται οἱ Κερκυραῖοι, ὅτι σεῖς διὰ τοῦ ἰσχυροῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ σας κατορθώνετε νά ἐπιβάλλεσθε κομματικῶς εἰς τὰς κυβερνήσεις καί ἀπεκτήσετε προνόμια καί πολιτικὴν ἰσχύν σπουδαιωτάτην.

— Ἡ αἰτίασις αὕτη εἶνε πράγματι ἀστεία. Εἰς τί συνίσταται ἡ πολιτικὴ μας ἰσχύς; Εἶδατε ποτέ βουλευτὴν Ἰουδαῖον, ὑπουργόν Ἰουδαῖον, νομάρχην Ἰουδαῖον, δήμαρχον Ἰουδαῖον, ἀστυνόμον Ἰουδαῖον, ὑπάλληλον δημοτικόν ἢ δημόσιον Ἰουδαῖον; Ποτέ! Εἶδατε ποτέ Ἰουδαῖος νά πάρῃ καμμίαν ἐργολαβίαν τοῦ δημοσίου ἢ ἔστω καί τοῦ δήμου; Ποτέ! Ποῦ λοιπόν ἔγκειται ὁ πολιτικός ἀνταγωνισμός μας;

Ἐγὼ πάντοτε κατέκρινα τὴν ἀνάμιξιν εἰς τὰ πολιτικά τῶν Ἰουδαίων. Διότι ἐνῶ οὐδὲν καλὸν δύναται νά μᾶς ἐπιφέρῃ, μᾶς ἐπιφέρει τὰς αἰτιάσεις, τὰς ὁποίας διερμηνεύετε.

Ἡ ἀνάμιξις τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν πολιτικὴν εἶνε ἐντελῶς πλατωνικὴ, προέρχεται ἐξ ἀτομικῶν συμπαθειῶν. Ἐπὶ πολὺν καιρὸν ὑπεστηρίζαμεν τὸν κ. Θεοτόκην, διότι ὁ κ. Θεοτόκης μᾶς ἦν προσφιλέας καί διότι συνεπαθόμεν πρὸς τόν κ. Τρικoupην, περὶ οὗ πολλὰ καλὰ ἠκούσαμεν. Εἰς τὰς τελευταίας ἐκλογὰς διεθρήθημεν. Ὁ κ. Σέχος εἶχε πολλοὺς φίλους μεταξὺ ἡμῶν, ὁ κ. Καποδίστριας ἐπίσης, ὁ κ. Κωνσταντᾶς δι' ἀγροτικὰ ζήτηματα εἶχε πελάτας ἀρκετούς, καί οὕτω οἱ μὲν ἐψηφίσαμεν ὑπὲρ τοῦ Τρικουπικοῦ συνδυασμοῦ, οἱ δὲ ὑπὲρ τοῦ Δηλιγιαννικοῦ.

Ἀλλά καί πάλιν σὰς ἐπαναλαμβάνω, ὅτι ἐκάμαμεν κακὰ, πολὺ κακὰ ν' ἀναμειγνυόμεθα εἰς τὴν πολιτικὴν. Ν' ἀγαπᾶτε μίαν γυναῖκα πλατωνικῶς τὸ καταλαμβάνω ἐπὶ τέλους, ἀλλὰ τὴν πολιτικὴν — εἶνε κουταμάρα!

Ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης

— Σὰς κατηγοροῦσιν ἐπίσης ὅτι μεθ' ὅλην τὴν ἰσοπολιτείαν μεθ' ὅλα τὰ παρασχεθέντα ὑμῖν προνόμια ὑμεῖς, πάντοτε ἐφάνητε σκληροτράχηλοι, οὐδέποτε ἀνεγνωρίσατε ἑαυτοὺς ὡς Ἑλληνας, οὐδέποτε ἢ Ἑλλάς ἐθεωρήθη πατρίς ὑμῶν καί παρεμείνατε καί παραμένετε ἐν Κερκύρα ὡς ἐπήλυδες, ἀποτελοῦντες τὴν «Ἰσραηλιτικὴν Κοινότητα».

— Ω! Αὐταὶ αἱ λέξεις τί ρόλον παίζουν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα! Κοινότης, «Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης», αὐταὶ αἱ λέξεις πειράζουν τὰ νεῦρα μερικῶν. Κοινότητος ἀποτελοῦμεν πανταχοῦ καί ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ ὅπου χαίρομεν τῶν πλειοτέρων συμπαθειῶν, ἀλλὰ Κοινότητος θρησκευτικῆς, τό

όποιον διαφέρει. Ἐχομεν μίαν θρησκείαν, ἥτις δέν εἶνε ἡ ἐπίσημος θρησκεία οὐδενός κράτους. Πρέπει νά τήν ὑπερασπισθῶμεν, νά τήν φυλάξωμεν, ἀφοῦ οὐδένα ἄλλον προστάτην ἔχει. Αὐτός εἶνε ὁ λόγος τῶν κοινοτήτων μας καί ὄχι πολιτικός. Τό πολύ πολύ ἂν θέλητε εἶνε καί φιλανθρωπικός. Ἐν Κερκύρα προσεπαθήσαμεν νά ἀφομοιωθῶμεν πρός τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλά τό πρᾶγμα δέν εἶνε καί τόσον εὐχολον.

Ψυχολογήσατε ὀλίγον. Διά τόν λαόν τόν πολύν, τόν ἀγράμματον, τόν πλήρη προλήψεων, νομίζετε, ὅτι εἶνε τόσον εὐχολον νά λησμονήσῃ τόσας καί τόσας καταδιώξεις, νά παρίδῃ τήν δυσπιστίαν, ἣν τρέφει πρός αὐτόν ὁ χριστιανός, τήν υπερτάτην περιφρόνησιν;

Πότε παρεσχέθησαν ἡμῖν τά προνόμια; Κατά τήν Ἑνωσιν. Μέχρις αὐτῆς ἐστερούμεθα καί τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ τοῦ δικηγορεῖν καί τοῦ τῶν συμβολαιογράφων. Νομίζετε λοιπόν ὅτι 25 ἐτῶν βίος ἀρκεῖ νά ἰσοπεδώσῃ τόσον αὐστηράς ἀναμνήσεις, ἀρκεῖ διά νά ἐπέλθῃ ἡ συγχώνευσις πλήρης καί τελεία; Ἄλλως τε καί τίς πρῶτος ἔπρεπεν νά τείνῃ φιλίαν χεῖρα, νά ἀνοίξῃ τὰς ἀγκάλας του; Ἡμεῖς, ἡ καταδικασθεῖσα φυλή, ἡ σεις, οἱ παρασχόντες ἡμῖν τήν ἐλευθερίαν;

Μᾶς κατηγοροῦσιν ὅτι δέν ἐκπαιδεύομεν τά τέκνα μας ἑλληνιστί. Ἀλλά καί τοῦτο δέν εἶνε ἀληθές. Ὁ πολὺς, πτωχός λαός, ἦτοι τὰ 9/10 τῶν Κερκυραίων Ἰσραηλιτῶν δέν ἔχει τά μέσα νά ἐκπαιδεύσῃ τά τέκνα του. Τό πολύ πολύ τοῖς δίδει ὀλίγην θρησκευτικὴν ἀνατροφὴν. Καί μόλα ταῦτα, ὅταν συνέστη ἐνταῦθα τό Διδασκαλεῖον, τόσοι πολλοὶ ἐνέγραψαν τά τέκνα των εἰς αὐτό, ὥστε ὁ κ. Παπαμάκου ἠναγκάσθη νά τοὺς παρακαλέσῃ νά μειώσωσι τόν ζήλόν των.

Οἱ εὐποροῦντες, οἱ πλεῖστοι, ἔχουσι τά τέκνα των εἰς ἰδιωτικὰ σχολεῖα, εἰς τοῦ κ. Οἰκονόμου, εἰς τοῦ κ. Βλάχου. Ἐγὼ αὐτός ἔχω τόν ἐνδεκαετηῖόν μου ἡμισύσιτον αὐτόθι.

Πρόληψις

— Εἰς τί λοιπόν ἀποδίδετε ὑμεῖς τήν καθ' ἡμῶν κατηγορίαν;

Ἡ συνειδήσίς μου καί σᾶς τό λέγω εἰλικρινῶς εἶνε, ὅτι ἡ μόνη ἀφορμὴ τῶν τελευταίων δυσαρέστων σκηνῶν εἶνε αἱ προλήψεις περὶ ἀνθρωποθυσίας. Βλέπετε ὅτι δέν λέγω ὅτι εἶνε θρησκευτικός λόγος, διότι δέν θέλω νά ὑβρίσω τό ὄνομα θρησκείας.

Ἀτυχῶς ἀγνοῶ καί ἐγὼ πῶς εἰς ὅλους τοὺς Χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἔχει διαδοθῇ ἡ ἰδέα, ὅτι ἀσχοῦμεν τήν ἀνθρωποθυσίαν. Πρᾶγμα

ἀντίθετον ὅλως πρὸς τὴν θρησκείαν μας ὡς πάντες γινώσκουσιν ἀντιστρατευόμενον εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ Μωσαϊσμοῦ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἐρωτήσατε τοὺς θεολόγους σας, οἵτινες γινώσκουσι λεπτομερῶς τὰ τῆς θρησκείας μας, ὡς συνεφαπτομένης πρὸς τὴν ἰδικὴν σας καὶ θα ἴδητε, ὅτι εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐπικρατῇ τοιοῦτον ἔθιμον παρ' ἡμῖν.

— Ἀλλὰ διατί σεῖς οἱ Ἰουδαῖοι δέν διαφεύδετε διὰ σοφῶν συγγραφῶν τὴν πρόληψιν ταύτην;

— Καί τίς θά μᾶς πιστεύσῃ; Ἄλλως τε καὶ ἐδημοσιεύσαμεν ὁλόκληρον βιβλιοθήκην περὶ τούτου. Αὐτό εἶνε ἰδικόν σας καθήκον. Καθῆκον τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἔχετε τοιαύτας δικαίας ἀπαιτήσεις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς.

Αὕτῃ εἶνε ἡ πεποιθήσίς μου καὶ αὕτῃ εἶνε καὶ ἡ ἀλήθεια!

Ἡ ἰδέα του περὶ τοῦ φόνου

— Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἐρωτήσω τίς ἡ ἰδέα σας περὶ τοῦ φόνου τῆς κορασίδος.

— Σᾶς διαβεβαιῶ, ὅτι δέν γνωρίζω τίποτε. Ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπὶ λόγῳ τιμῆς δύναμαι νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, εἶνε ὅτι ἡ κορασίς εἶνε Ἰουδαία. Τίς τὴν ἐφόνευσε, διατί τὴν ἐφόνευσαν ἄγνωστον.

Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ καὶ ἐγὼ καὶ πάντες οἱ ὁμόθρησκοί μου ἐπιθυμοῦμεν, εἶνε νὰ γνωσθῇ ὁ φονεύς εἴτε χριστιανός εἴτε ἰουδαῖος εἶνε. Αὕτῃ θά ᾔνων ἡ λαμπροτάτη ἱκανοποίησίς μας.

Δέν θά φύγουν οἱ Ἰουδαῖοι

— Εἶνε ἀληθές, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι, ὁ πολὺς τουλάχιστον λαὸς θά ἀναχωρήσῃ ἐκ Κερκύρας;

— Μερικοὶ ἐφυγαν ἤδη. Καὶ ἄλλοι ἐτοιμάζονται. Τί θέλετε νὰ κάμουν ἄνθρωποι ἀποζῶντες ἀπὸ τῆς ἡμερησίας ἐργασίας των καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐργασθῶσι; Μᾶς ζητοῦσιν ἄρτον ἢ ἐργασίαν. Κάμνονεν ὅ,τι δυνάμεθα διὰ νὰ τοὺς συγκατατήσωμεν καὶ ἴσως τό κατορθώσωμεν.

— Εἶνε ἀληθές, ὅτι σκοπεῖτε νὰ φύγητε διὰ παντός ἐκ Κερκύρας;

— Ὅχι ἀγαπῶ πολὺ τὴν πατρίδα μου διὰ νὰ δυνθῶ νὰ τὴν ἀποχωρισθῶ. Τὰ τελευταῖα ὅμως συμβάντα μέ κατέβαλον πολὺ, ἐθλιψαν τὴν ψυχὴν μου, κατεπόνησαν τό σῶμά μου. Ἐχω ἀνάγκην ὀλίγης ψυχικῆς καὶ σωματικῆς ἡσυχίας, δι' ὃ καὶ θά μεταβῶ εἰς Ἱταλίαν ἐπὶ τρεῖς μῆνας.

Σπ.

Ἄρθρο καὶ συνεντεύξεις Ν. Σπανδωνή

Ἀκρόπολις, 13/5/1891

Τὰ ἐβραϊόφυλλα τῆς Εὐρώπης

Φοβεραὶ καὶ ἀπίστευτοι εἶνε αἱ ὑπερβολαὶ αἵτινες κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐδημοσιεύθησαν ἐν ταῖς στήλαις τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων περὶ τῶν συμβάντων τῆς Κερκύρας. Ὁ ἀναγιγνώσκων τὰ φύλλα ταῦτα — καὶ πρό πάντων τὰ αὐστριακὰ καὶ γερμανικά — νομίζει, ὅτι δέν πρόκειται περὶ τῆς Κερκύρας, ἀλλὰ περὶ ἄλλης τινὸς χώρας τοῦ κόσμου, καὶ ὅτι ἐξιστοροῦνται, οὐχὶ τὰ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις συμβαίνοντα ἀλλὰ σκηναὶ ἄλλων ἐποχῶν καὶ ἄλλων τόπων, ὅτι δέ πρόκειται περὶ σφαγῶν ὁμοίων πρὸς τὴν νύκτα τοῦ Ἀγίου Βαρθολομαίου, καὶ πρὸς τὸν Σικελικὸν Ἑσπερινόν. Ἡμεῖς τουλάχιστον, ἀναγιγνώσκοντες χθὲς ἐβραϊόφυλλον τι τῆς Βιέννης, ἀφηγοῦμενον μετὰ δακρύων ὅτι ὁ κερκυραϊκὸς ὄχλος εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν συνοικίαν, ὅτι ἀφώπλισε τὴν στρατιωτικὴν φρουράν, ὅτι ἔσφαξεν, ἐλεηλάτησε διήρπασε καὶ ἀτίμασεν, ὅτι ἐπυρπόλησεν οἴκους ἐβραϊκοὺς... ἀναγιγνώσκοντες, λέγομεν ταῦτα, ἐνομίσσαμεν ὅτι κρατοῦμεν ἀνὰ χεῖρας τὸν Ἰώσηπον, καὶ ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τοῦ Τίτου καὶ περὶ τῶν σφαγῶν τῶν διαπραχθεισῶν τότε ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων κατὰ τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ! Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ γόνιμος φαντασία τῶν βρωμοφύλλων τούτων, τῶν ἐξωνουμένων διὰ τοῦ ἐβραϊκοῦ χρυσοῦ καὶ τηλικαύτη ἡ ἀσυνειδησία τῶν μισθάρνων συντακτῶν αὐτῶν.

Τῇ ἀληθείᾳ ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος, ἐξαιρέσει ἴσως τοῦ ἀγγλικοῦ μόνοι, καὶ ὀλιγίστων σοβαρῶν ὀργάνων ἐν ἄλλαις χώραις, καταντᾷ δύναμις βδελυρά, εἰδεχθῆς, δολοφόνος τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου, διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐβραϊκοῦ χρυσοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου εὐχερέστερα δικάζεται. Ἀπέναντι τῆς δρακὸς ταύτης τῶν σημιτικῶν βδελλῶν, αἵτινες ἐπαχύνθησαν ἐκμυζῶσαι τὸ αἷμα τῆς Εὐρώπης, δέν εὕρισκει πλέον κανεὶς τὸ δίκαιον τοῦ ὁ χρυσός, τὸ παντοδύναμον ἐλατήριο τοῦ αἰῶνός μας, τίθεται ἀμέ-

σως εἰς ἐνέργειαν καὶ πνίγει πᾶσαν φωνήν. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους καὶ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, λίαν εὐνόητος τυγχάνει, ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ὁσμήραι ἐξαπλουμένου καθ' ὅλην τὴν Ἑσπερίαν ἀντισημιτισμοῦ.

Ἡ ἡμετέρα κυβέρνησις δὲν ἴσχυσεν ἐγκαίρως νὰ ἐξουδετερώσῃ τῶν ἀνακιδῶν τούτων ψευδολογημάτων τὰ ἀποτελέσματα· τὰ ψεύδη διετυμπαίνισθησαν, ἐπιστεύθησαν, ἐσχολιάσθησαν, ἐκρίθησαν, καὶ ἡ Ἑλλάς ἐξυβρίσθη ἀφθόνως καὶ δαφιλέστατα, ὅσον οὐδέποτε ἄλλοτε. Μόνον τῷ 1886 — πρωθυπουργοῦντος καὶ τότε τοῦ κ. Δηλιγιάννη — ἡ πατρίς ἡμῶν ἤκουσε τὰς ὕβρεις, τὰς κακολογίας καὶ τοὺς προπηλακισμούς, ὅσους ἀκούει σήμερον. Αἱ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς πρωτευούσαις ἐλληνικαὶ πρεσβεῖαι διέφευσαν ἀληθῶς τὰ κακοήθη δημοσιεύματα καὶ ἐξέθησαν τὰ γεγονότα ὡς πράγματι συνέβησαν, ἀλλὰ τίς ἐπίστευεν; Οἱ μίσθαρνοι τῶν ἐβραίων εἶχον τὴν αὐθάδειαν νὰ ἀποκαλῶσι ψεύδη ὅσα ἡ κυβέρνησις ἐνός Κράτους πεπολιτισμένου ἐπισήμως ἐδημοσίευσεν, ὅπως ρίπτωσιν ἀνέτως παντός εἶδους πηλὸν καὶ ρῦπον κατὰ τοῦ λαοῦ τοῦ κράτους τούτου.

Αὐτός ὁ ἐν Βιέννῃ ἀνταποκριτὴς τῶν «Καιρῶν» τοῦ Λονδίνου, ἀφοῦ ἀνέγνω ἴσως τὴν ἀληθῆ καὶ ἐπίσημον ἔκθεσιν τῶν γεγονότων, ἦν ἡ Αὐστριακὴ ἐνταῦθα πρεσβεΐα εἶχε τηλεγραφῆσει εἰς Βιέννην, εἶχε τὸ θράσος νὰ ἐπιστέλλῃ πρὸς τὴν ἐφημερίδα του, ὅτι καθὰ αὐτός ἐξ αὐθεντικῶν πηγῶν ἔμαθεν ἡ ἀφήγησις τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἦτο ἀληθής!

Καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ πεποίθησις ὅτι ἐν Κερκύρᾳ καὶ Ζακύνθῳ ἐγιναν σφαγαὶ ἐβραίων, ἐνῶ ὅλως τὸ ἐναντίον ἀληθεύει· ὅλοι δὲ πιστεύουσιν ἤδη ὅτι τὰ ἐβραϊκὰ θύματα ἀριθμοῦνται εἰς δεκάδας ἂν οὐχὶ καὶ εἰς ἑκατοντάδας μόνον ὅτι ἀπέναντι δύο φονευθέντων ἐβραίων ἔχομεν 11 θύματα Ἑλλήνας.

Οὕτω γράφεται σήμερον ἡ ἱστορία ἐν Εὐρώπῃ. Οὕτω μορφοῦται ἡ κοινὴ γνώμη, καὶ δι' ἐλαττηρίων οὕτως αἰσchrῶν, οὕτως ἀτίμων, καὶ οὕτω βρωμερῶν, κινεῖται ἡ γιγαντιαία μηχανή, ἥτις καλεῖται δημοσιογραφία.

Δι' ἡμᾶς, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶνε καὶ τόσον σοβαρόν. Ἡ περίστασις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν ὑπῆρξε πικρά διὰ τὴν πατρίδα μας, θέλει παρέλθῃ ὡς καὶ τόσαι ἄλλαι. Ὁ τόπος, ὅστις ὑπέστη ἄλλοτε καὶ ἀποκλεισμόν χάριν ἐνός ἐβραίου Πατσιφίκου, δύναται σήμερον νὰ ὑποστῇ ἀκινδύνως καὶ ὀλίγον ὕβρεολόγιον ἐκ μέρους δεκάδων τινῶν μισθάρνων ρυπαροφύλλων. Λυπούμεθα μόνον διὰ τὴν κατὰστασιν τῶν κοινωνιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἀπὸ τοιαύτης σαπρᾶς καὶ δυσώδους δημοσιογραφίας ἀναμένουσι νὰ φωτισθῶσιν ἐπὶ τῶν συνταρασσόντων τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν Εὐρώπην ὅλην ζητημάτων.

Συνέντευξις μετὰ τοῦ κ. Ἰακώβου Πολυλά

Ἐν ᾧ ἐν Ἀθῆναις ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον ἐκλείπουνσι πάντες οἱ ιδιόρρυθμοι ἐκείνοι χαρακτήρες οὓς ἐπὶ τῷ +...+ ἀποκαλούμεν ἐν Κερκύρᾳ οὗτοι πλεονάζουνσι καὶ εἶνε μία ἀπόλαυσις νὰ τοὺς βλέπῃ τις καὶ νὰ τοὺς συναντᾷ. Εἰς τὰς περὶ Κερκύρας σημειώσεις μας θὰ σᾶς παρουσιάσωμεν τινάς, τοὺς περιεργότερους.

Μεταξὺ τῶν τύπων τούτων ἐξέχουσιν βεβαίως θέσιν κατέχει ὁ κ. Ἰάκωβος Πολυλάς, ἐξ ἀρχαιοτάτης βυζαντινῆς οἰκογενείας καταγόμενος, πρόσωπον ἱστορικόν, στενῶς συνδεδεμένος μετὰ τῆς νέας ἱστορίας τῆς ὠραίας νήσου. Ἰδιότροπος εἰς τὴν ἐνδυμασίαν του, ιδιόρρυθμος τὴν φυσιογνωμίαν, ἀποφεύγων τὰς πολλὰς σχέσεις, ὀλιγόλογος, μανιακὸς παίκτης ζατρικίου, μεταφραστὴς τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Σαίξπηρου, καὶ εἰς τῶν στερεωτέρων στύλων τοῦ ιδιορρυθμοτάτου καφενεῖου τῆς Ὠραίας Ἑλλάδος ἐν Κερκύρᾳ, καφενεῖου, κληρονομήσαντος ὅλην τὴν ἐκκεντρικότητα τοῦ ὁμωνύμου καφενεῖου, ὅπερ ἐδόξαsen ἄλλοτε τὴν πόλιν μας.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης δύνασθε νὰ κρίνητε τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνδρός καὶ τὰς σκέψεις του. Μονοκόμματος, ὅπως εἶνε εἰς τό ἐξωτερικόν του, οὕτω εἶνε μονοκόμματος καὶ εἰς τὰς σκέψεις του καὶ τὰς ἰδέας του. Κατὰ τοὺς ὁμηρικούς περὶ Ἑνώσεως ἀγῶνας ὁ κ. Πολυλάς ὑπῆρξεν οὕτως εἰπεῖν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ θρησκευτικοῦ κόμματος, ἀντιλατινιστῆς, ἀντισημιτιστῆς.

Πολλοὶ λέγουσιν, ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα δὲν εἶνε ἐιλικρινῆ παρ' αὐτῷ, ὅτι, ὅπως ἐπιβληθῇ τῷ λαῷ, ὅπως τύχῃ τῆς εὐνοίας αὐτοῦ, ἐζήτησε νὰ θίξῃ τὴν θρησκευτικὴν χορδὴν του καὶ ἐπέτυχε θαυμασίως, ἀλλ' ἐφ' ὅσον χρόνον τοῦτο ἦτο δυνατόν.

Σκιαγραφοῦντες ἀπλῶς τὸν ἄνδρα καὶ μὴ βιογραφοῦντες δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν τό λεπτόν τοῦτο ζήτημα. Ἄς τό ἐξετάσῃ ὁ μέλλον βιογράφος του. Ἡμεῖς τὸν λαμβάνομεν ὅποιος φαίνεται.

Καθ' ἃ ἠκούσαμεν, ἄλλοτε εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐν τῷ τόπῳ του, ἣν δ' ἐκ τῶν φίλων τοῦ κ. Τρικούπη. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως ἀπώλεσε τὴν ἐπιρροὴν του καὶ ἤδη κέχτηται ὀλίγους μὲν φίλους, ἀλλὰ πράγματι φανατικωτάτους καὶ ἀφωσιωμένους αὐτῷ.

Τοιοῦτον τύπον δὲν ἠδυνάμην βεβαίως νὰ παραλείψω ἐν ταῖς ἀνακρίσεσί μου καὶ τῇ εὐγενεῖ προθυμίᾳ τοῦ καλοῦ φίλου κ. Τόμπρου ἔκαμα τὴν γνωριμίαν του.

— Αὖριον τὴν ἐσπέραν εἰς τὰς 3 μ.μ. θὰ σᾶς περιμένω ἐδῶ εἰς τό καφενεῖον τῆς Ὠραίας Ἑλλάδος, μοὶ εἶπε καὶ μοὶ ἔσφιγγε τὴν χεῖρα.

Τὴν ἐπαύριον τὴν ὀριθεύσαν ὥραν τὸν εὖρον εἰς τὴν ὑποδειχθεῖσαν θέσιν.

— Πηγαίνομεν εἰς τὸ σπῆτι μου;

— Εὐχαρίστως!

Ἐν γραφείῳ λιτῷ τὴν ἐπίπλωσιν, ἀλλὰ καταστολίστω βιβλίων, ἐκαθήσαμεν ὁ εἰς ἀντικρύ τοῦ ἄλλου. Ἐν κηρίον μᾶς ἐφώτιζε καὶ ὑπὸ τὴν ἀμυδράν καὶ νευρικὴν λάμπιν του ἡ περίεργος φυσιογνωμία τοῦ κ. Πολυλᾶ ἐξήρετο ἔτι μᾶλλον. Οἱ ὀλίγον ἄγριοι ὀφθαλμοὶ του, τὸ δύστροπον λευκίζον γένειόν του καὶ οἱ καταμέλανες ὄφρυς του μοῖ ἐνεποίουν παραδοξοτάτην αἴσθησιν. Ἀνεξαρτήτως τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ νὰ σᾶς γνωρίσω προσωπικῶς, ἦλθον καὶ διὰ νὰ μάθω τί σκέπτεσθε περὶ τῶν ταραχῶν.

— Αἱ ταραχαί, κύριε Παντελῇ!

— Συγγνώμην, δέν ὀνομάζομαι Παντελῆς!

— Αἱ ταραχαί, κύριε Συντάκτα, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν εἰς τὸν τόπον μας, ὑπῆρξαν πράγμα, τὸ ὅποῖον ἀργά ἢ γρήγορα θὰ συνέβαινε. Δέν εἶνε τίποτε καινούργιο. Ἐγὼ τὸ εἶχα προῖδῃ πρό πολλοῦ καὶ τὸ εἶπα εἰς τοὺς Ἑβραίους τοὺς ὁποίους γνωρίζω. Τοὺς εἶπα ἐπανηλειμμένως: προσέξατε, ἐσηκώσατε κεφάλι, μᾶς παραμπήκατε στή μύτη, ὑπερηφανεύητε, ἡρχίσαστε νὰ φέρησθε ἀποτομῶς πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Προσέξατε, ἡ διαγωγὴ σας αὕτη θὰ σᾶς ἐβγῇ εἰς κακόν. Δέν μέ ἤκουσαν, δέν ἠθέλησαν ν' ἀκούσουν τὴν φωνὴν τῆς φρονήσεως καὶ συνέβη, ὅ,τι συνέβη.

— Ὡστε σεῖς θεωρεῖτε τὸ κίνημα προμελετημένον.

— Ὁχι! Νὰ ἐξηγηθῶ. Τὸ κίνημα προῆλθεν αἰφνιδίως. Ἡ κόρη βρέθηκε σκοτωμένη. Οἱ Ἑβραῖοι ἀντὶ νὰ ἀρκεσθοῦν εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἀρχῆς, ἠθέλησαν νὰ ἐπιρρίψουν ἀμέσως τὸ ἔγκλημα εἰς τοὺς χριστιανούς. Δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ, γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ἔλεγον, ὅτι τοιοῦτον φρικτὸν ἔγκλημα οἱ χριστιανοὶ μόνοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τὸ πράξωσι. Καὶ αὐτὰ δέν τὰ ἔλεγον μυστικά, ἰδιαιτέρως, ἀλλὰ φανερά τὰ ἐφώναζαν εἰς ταῖς ρούγαις. Καὶ εἶνε τόσο ἀναιδεῖς, ὥστε ὁ κ. Μαυρίκος, ὁ ἐπιθεωρητής, ἠναγκάσθη μόνος του νὰ μπατοῖσῃ ἓνα ἑβραῖον, ὅστις τὰ ἐφώναζεν εἰς τὸ τελωνεῖον. Συλλαμβάνονται τρεῖς ἑβραῖοι διὰ τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ ἀνάκρισις τοὺς ξαπολὰ ἀμέσως. Ὁ λαὸς ἄρχιζε νὰ θυμῶνῃ, μέ τὸ δίκαιόν του, ὅταν εἶδε τὴν ἀπόλυσιν ἐμάνισσε, τόσο μᾶλλον ὅσον τοῦ ἐμπῆκε εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι κάποιος παιγνίδι παίζεται ἀπὸ τοὺς ἑβραίους. Ἡ ιδέα τῆς ἀνθρωποθυσίας τοῦ ἐκαρπώθηκεν εἰς τὸ μυαλό.

— Σεῖς πιστεύετε εἰς τὴν πρόληψιν ταύτην;

Εἰς τὴν ἐρώτησίν μου ταύτην ὁ κ. Πολυλᾶς ἐκάρφωσε παραδόξως τὸ

λάμπον ἀγρίως καί ἀγριώτερον καθιστάμενον ὑπό τῶν παχειῶν μελανῶν ὀφρύων ὄμμα του καί μετ' ὀλίγα λεπτά μοί ἀπήντησε γριφωδῶς.

—“Ὅλαι αἱ δεισιδαιμονίαι εἶνε δυναταί. Δέν ὑπάρχει θρησκεία χωρίς δεισιδαιμονίαν. Εἰς τοῦ Τζζιμπων τήν ἱστορίαν ἐδιάβασα, ὅτι ἐλέχθη καί περὶ τῶν χριστιανῶν, ὅτι ἔπιναν ἐβραϊκόν αἷμα. Ὁ λαός πιστεύει αὐτά τά πράγματα. Δέν ἠμπορῶ νά εἰπῶ ἂν ἔχῃ δίκαιον ἢ ἄδικον. Ὅλαι αἱ δεισιδαιμονίαι εἶνε δυναταί. Ἡ ἱστορία πολλά ἀναφέρει περὶ τῆς συνηθείας ταύτης τῶν ἰουδαίων. Ἐχει ἄδικον ὁ λαός, ἔχει δίκαιον; Εἷμεθα καί ἡμεῖς λαός;

Ἐκ τῆς γριφώδους, ταύτης ἀπαντήσεως, ἐκ τῆς παραδόξου αἰγλης τοῦ βλέμματος τοῦ x. Πολυλᾶ συνήγαγον, ὅτι ὁ ἀνὴρ, ἂν δέν πιστεύει ὅτι πράγματι οἱ ἰουδαῖοι τελοῦσι τήν ἀνθρωποθυσίαν, πιστεύει ὅμως, ὅτι δυνατόν νά τήν τελοῦσι. Τό δ' ὀλίγον φῶς ἐν τῷ γραφείῳ, ἡ παράδοξος φωνή, τό ἄγριον βλέμμα, τά μαῦρα ροῦχα τοῦ x. Πολυλᾶ μέ ἔκαμαν νά ριγῇσω, τό ὁμολογῶ. Μετά βραχείαν σιγήν, ὁ x. Πολυλᾶς ἐξακολούθησε.

—Ἐπειτα, κύριε συντάκτα, λάβετε τήν ψυχολογικήν βᾶσιν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Διὰ τί θέλετε ὁ Κερκυραῖος ν' ἀγαπᾷ τόν ἰουδαῖον; Νά τόν θεωρῇ ἴσον του, ἀδελφόν του;

Τήν γλῶσσάν μας δέν τήν ὁμιλοῦν, εἰς τά σχολεῖα μας δέν συχνάζουν, πατρίδα των δέν θεωροῦν τήν Ἑλλάδα, κτήματα ἀποφεύγουν νά ἔχουν, τόν παρᾶν πού κερδίζουν ἀπό ἡμᾶς τόν βγάζουν ἔξω, τόν τοποθετοῦν εἰς ξένας τραπέζας. Μέ ὅλα τά προνόμια μέ ὅλην, τήν ἰσοπολιτείαν αὐτοί ἐξακολουθοῦν νά εἶνε ξένοι, νά εἶνε ἐπήλυδες. Δέν εἶνε Ἕλληνες, προσέθηκε κτυπῶν τόν γρόνθον του ἐπὶ τῆς τραπέζης ὁ x. Πολυλᾶς, καί δέν θέλουν νά λέγωνται τοιοῦτοι! Ἐπωφελοῦμενοι ὅμως ἀπό τά προνόμια, ἀπό τήν ἰδιαιτέραν προστασίαν, ἥτις παρεσχέθη εἰς αὐτούς ἀπό τάς κατὰ καιρόν κυβερνήσεις, κατέστησαν θρασύτατοι, νομίζουν ὅτι αὐτοί ἄρχουσιν ἐπὶ τοῦ τόπου μας. Ἀπεμονώθησαν. Ἀ-πε-μο-νώ-θη-σαν!

—Ἀκούσατέ με, κύριε Παντελῆ, ὄχι, κύριε συντάκτα, δέν θεωρῶ γελοῖον τόν ἀντισημιτισμόν, ὄχι δέν τόν θεωρῶ γελοῖον. Εἶναι φυσικώτατον αἶσθημα, εἶναι ἡ φυσική ἀντίδρασις τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν κατὰ τῆς εἰσβολῆς, κατὰ τῆς ἐπικρατείας τῶν Ἰουδαίων. Ἀκούσατέ με, ὁ Ἰουδαῖος ἀπορροφᾷ καί δέν ἀποδίδει. Οὕτε αὐτῆς τῆς βδέλλας τό προτέρημα ἔχει, ἡ ὁποία ἀφοῦ πιῇ τό αἷμα τό ξερνᾷ!

Ὁ λαός, ἐν τῇ πρακτικῇ σοφίᾳ του, ἀντιλαμβάνεται πάντων τούτων κάλλιστα. Θρησκευτικοί λόγοι, πολιτικοί λόγοι τόν ὤθησαν εἰς τό κίνημα τοῦτο.

—Λόγοι συμφέροντος ὄχι;

— Τί εἶδους συμφέροντος; βιομηχανικοῦ; δὲν ἔχουν βιομηχανίαν ἐμπο-
ρικοῦ; Ἀλλὰ τώρα ὁ Φέλς καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ τοὺς ἐπῆραν μέρος τοῦ
ἐμπορίου τοῦ ἐλαίου. Οὗτοι μόλις τὸ 1/3 τῆς ὅλλης παραγωγῆς ἔχουσι.
Λόγοι συμφέροντος ἐπομένως δὲν ὑφίστανται.

— Ἀλλὰ ἤκουσα, ὅτι ὁ κ. Θεοτόκης ὑπεκίνησε τὸν λαόν κατὰ τῶν Ἰου-
δαίων.

— Ἡξεύρω, ὅτι διεδόθη τοιοῦτόν τι καὶ ὁ κ. Δηλιγιάννης τὸ ἔγραψε,
εἰς τὴν «Πρωίαν» ἀλλὰ ἐγώ, καὶ τοι δὲν εἶμαι φίλος τοῦ κ. Θεοτόκη, δέν
τά πιστεύω αὐτά. Ὁ λαὸς εἶνε ὁμόθυμος ἐν τῷ κινήματι τούτῳ. Πλήρης
ἀρμονία ἐπικρατεῖ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο μεταξύ πάντων.

— Ἦκουσα, ὅτι σεῖς ἐτέθητε ἐπὶ κεφαλῆς διαδηλώσεως, ἔχεται τοῦτο
ἀληθείας;

— Μάλιστα! Ἰδού τί συνέβη. Τὴν ἡμέραν τῆς ἀνοήτου ἀπολύσεως τῶν
3 Ἰουδαίων, καθ' ὧν τόσαι ὑπόνοιαι ὑπῆρχον ἐπὶ τῷ φόνῳ ἐκαθήμην κατὰ
τὴν συνθήειάν μου ἐν τῷ καφενείῳ τῆς Ὡραίας Ἑλλάδος, ὁπότεν εἶδον
πλῆθος πολὺ ἐρχόμενον ἀπὸ τὴν Κάλε δ' ἄκβε, ἀπὸ τὴν ὁδὸν τῶν ὑδάτων.
Τὸ πλῆθος ἐπαυξηθὲν καὶ ἐν τῇ πλατείᾳ περιεκύκλωσε τὸ καφενεῖον καὶ
δι' ἀντιπροσώπων του μέ προσεκάλεσε νὰ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ νὰ
μεταβῶμεν εἰς τὸν Νομάρχην.

Ἐγὼ ἀμέσως ἠννόησα τὴν κατάστασιν εἰς ἣν ψυχολογικῶς εὕρισκετο
τὸ πλῆθος. Ἐκατάλαβα, ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην δέν ἔπαιρναν ἀπὸ κουβέ-
ντας καὶ συζητήσεις. Ἐκὼν ἄκων ἐτέθην λοιπόν ἐπὶ κεφαλῆς του καὶ συνι-
στῶν πραότητα καὶ μετριότητα διηυθύνθη πρὸς το νομαρχεῖον. Ὁ νομάρ-
χης κ. Βλάχος μοί εἶπε τότε ἐγὼ νὰ καθησυχάσω τὸ πλῆθος. — Ἀλλὰ πῶς
κ. Νομάρχᾳ; τῷ εἶπον, ἐγὼ δέν ἀντιπροσωπεύω τὴν ἐξουσίαν. Τί θέλετε
νὰ εἶπω ἐγώ; Καὶ τότε ὁ κ. Βλάχος ἔβγαλε τὸν περιφνημον ἐκεῖνον λόγον,
ὁ ὁποῖος εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευσε ἢ πρὸς καθησυχασιν τοῦ πλῆθους.

— Ὡστε σεῖς ἀποδίδετε καθαρῶς εἰς θρησκευτικούς καὶ πολιτικούς
λόγους τὸ κίνημα.

— Μάλιστα. Τὴν παρόξυνσιν δ' αὐτὴν ἀποδίδω καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους,
οἵτινες δέν ἤξευρον νὰ κρατήσωσι μετριόφρονα θέσιν ἀπ' ἀρχῆς ἀλλὰ μᾶς
κατηγόρου ἡμᾶς ὡς φονεῖς. Ἐγὼ μάλιστα μυστικῶς τοὺς ἐμήνυσσα νὰ δει-
ξωσιν, ὅτι ὑποχωροῦσι. Τοὺς συνεβούλευσα νὰ κάμουν δήλωσιν οἱ πρόκρι-
τοὶ των, ὅτι οὐδέποτε καὶ εἰς οὐδενὸς ἀνεπτυγμένου Ἰουδαίου τὰ μυαλὰ
διήλθεν ἡ ιδέα, ὅτι Χριστιανοὶ διέπραξαν τὸ ἐγκλημα. Αὐτὰ ὑποσχέθησαν,
ἀλλὰ δέν ἔκαμαν τίποτε.

— Καί περί τῶν αἰτίων τοῦ φόνου τί ιδέαν ἔχετε;
 — Ἀνεγνώσατε τήν τελευταίαν μετάφρασίν μου τοῦ Ἄμλετ, πῶς σᾶς ἐφάνη;

✱

Παρά τῷ ἀρχιρραβίνῳ Κερκύρας κ. Δεφάνῳ

Ὁ κ. Ναχιμάς, εἰς τῶν προκρίτων Ἰουδαίων καί ἀνὴρ λόγιος καί ὁ κ. Μοζέ Σαῖνη, εὐφυῆς καί εὐπαίδευτος νέος εὐηρεστήθησαν νά μέ περιαγάγωσιν ἀνά τήν Ἰουδαϊκὴν συνοικίαν καί νά μέ παρουσιάσωσιν εἰς τόν ἀρχιρραβῖνον κ. Δέ Φάνον, ἐφ' ᾧ καί ἐκφράζω αὐτοῖς δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας μου.

Ὁ ἀρχιρραβῖνος κατοικεῖ ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ χειμένη ἐν τῇ νέᾳ συνοικίᾳ τῇ Νεαπόλει, ἔξωθεν τῆς Βασιλικῆς Πύλης ἢ Πορτοριάλας ὡς παρεφθαρμένως οἱ Κερκυραῖοι καλοῦσιν αὐτήν. Παρά τήν θύραν ἐστάθμειε φρουρός πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν. Ἀνῆλθον πολλὰς βαθμίδας καί ὠδηγήθην εἰς ὠραίαν αἴθουσαν, ἐν ᾗ παρεκλήθην ν' ἀναμένω.

Μετ' ὀλίγα λεπτά παρουσιάσθη ὁ ἀρχιρραβῖνος, ὅστις μετὰ πολλῆς εὐγενείας μᾶς ἐξέφρασε τήν εὐχαρίστησιν, ἣν ἡσθάνετο ἐπὶ τῇ ἐπισκέψει μου.

Ὁ κ. Δέ Φάνος, Ἰουδαῖος ἐξ Ἰταλίας, εἶνε μικροῦ ἀνασττήματος, μόλις τεσσαρακοντούτης, ξανθός μέ κομφόν γένειον καί γλυκεῖαν φυσιογνωμίαν. Κατὰ τήν ὑποδοχὴν μου ἔφερε μελανὴν ἐνδυμασίαν εὐρωπαϊκὴν καί πηλίδιον ἐπὶ κεφαλῇς ὅπερ ἐκράτει ἀνά χεῖρας.

— Ἐτόλμησα νά πάρω τήν τιμὴν νά παρουσιασθῶ εἰς ὑμᾶς κ. ἀρχιρραβῖνε, διότι θά ἐθεώρουν ἀτελεῖ τήν ἀποστολήν μου, ἂν δέν ἐπεσκεπτόμην καί ὑμᾶς τόν ὑπατον τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἰουδαίων.

— Ἡ τιμὴ εἶνε ὅλη ἰδική μου, κύριε συντάκτα ἂν καί σᾶς παρατηρῶ, ὅτι δέν εἶνε ὀρθή ἡ ιδέα ὑμῶν, ὅτι οἱ ραβῖνοι καί ἀρχιρραβῖνοι εἶνε θρησκευτικοὶ ἀρχηγοί, ἡμεῖς εἴμεθα ἀπλοὶ διδάσκαλοι ἢ καθηγηταὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου.

Μετά μικράν σιγὴν, ὁ ἀρχιρραβῖνος παρετήρησέ μοι.

— Εἶσθε ὁ συντάκτης τῆς «Ἀχροπόλεως» καί ἐπιτρέψατέ μοι νά σᾶς παρατηρήσω, ὅτι ἔχω σπουδαῖα καθ' ὑμῶν παράπονα. Ἐννοῶ ὁ λαός, ἀγράμματος καί ἀμαθὴς νά ἔχη προλήψεις νά πιστεύῃ εἰς πράγματα τερατώδη. Ἀλλὰ οἱ πεπαιδευμένοι, οἱ καθοδηγοῦντες τό φρόνημα τοῦ λαοῦ καὶ διδάσκοντες αὐτόν νά διατηρῇτε τὰς αὐτάς προλήψεις καί νά τὰς διαδίδετε μάλιστα, αὐτό μέ φαίνεται περίεργον πρᾶγματι. Ἡ «Ἀχρόπολις», ἡ

μεγαλητέρα ἐφημερίς, π.χ. ἀντί νά καταπολεμήσῃ τὰς ἀνοήτους περὶ ἀνθρωποθυσίας προλήψεις, αὕτῃ ἀπεναντίας τὰς διαδίδει καὶ ἐνισχύει τὸν λαόν ἐν τῇ τυφλῇ του ταύτῃ πίστει.

— Ἀλλ' ἡ «Ἀκρόπολις» κ. Ἀρχιρραβίνε, παρετήρησα, οὐδέποτε, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, ἔγραψε περὶ τῆς προλήψεως ταύτης.

— Οὐ μόνον ἔγραψεν, ἀλλὰ καὶ εἰκόνα δυσειδῆ ἐδημοσίευσεν.

— Εἰκόνα, ἀνέκραξα, ποτέ σὰς τό διαβεβαιῶ.

Τότε ἠγέρθη ὁ Ἀρχιρραβίνος καὶ ἐξελθὼν τῆς αἰθούσης ἐπανῆλθε μετὰ τινά λεπτὰ φέρων φύλλον «Ἀκροπόλεως» ὅπερ καὶ θριαμβευτικῶς μοι ἐπέδειξε.

Πράγματι εἰς τὴν δ' σελίδα, πρὸ διετίας εἶχομεν δημοσιεύσει ἀγγελίαν μυθιστορήματός τινός τῆς κ. Μηχανίδου, μετὰ τινος εἰκόνης παριστώσης χριστιανόν, ἐξ' οὗ ἀφηρεῖτο παρ' Ἰουδαίων τὸ αἷμα.

— Ἀλλ' αὐτό, κ. Ἀρχιρραβίνε, εἶνε ἀπλῇ εἰδοποιήσῃς ἀνέκραξα γελῶν.

— Εἰδοποιήσῃς ἢ ὄχι, εἶνε ἀρκετὸν νά ἐξερεθίσῃ τὸν λαόν. Τοιαῦτα δημοσιεύματα οὐδέποτε ἔπρεπε νά περιέχωνται εἰς φύλλον τόσον σπουδαῖον. Εἴπατε εἰς τὸν Διευθυντὴ σας, ἂν δέν θέλει νά χάσῃ τὴν πρὸς αὐτόν ὑπόληψίν μου, νά μὴ δημοσιεύῃ πλέον τοιαῦτα πράγματα.

Τὸν ἐκύτταξα τὸν Ἀρχιρραβίνον περιέργως, θαύμαζων διὰ τὴν ἐλευθεριότητα τῆς γλώσσης του, ἀλλ' ἐσίγησα. Ὁ κ. Ναχμιάς, ὅστις ἠγνόησε τὸ βλέμμα μου παρενέβη ἐπιμείνας καὶ αὐτός ὅτι ἦν ἀπλῇ εἰδοποιήσῃς. — Τί θέλετε νά σὰς εἶπω, ἐξηκολούθησεν ὁ Ἀρχιρραβίνος γαλλιστί, ἀφοῦ ἐκαθήσαμεν. Ὅτι καὶ ἂν εἶπω θά βλάψω τοὺς ὁμοθρήσκους μου. Ὁ διωγμός, ὃν ὑφιστάμεθα εἶνε ἄδικος καὶ ἀπάνθρωπος. Ἡ κόρη εἶνε Ἰουδαία, αὐτό καὶ ὡς τίμιος ἄνθρωπος καὶ ὡς ληξιαρχος σὰς τό διαβεβαιῶ, ἄλλως οὐδεὶς πιστεύει ἐχεφρονῶν τὸ ἀμφιβάλλει. Ἡ ἀνθρωποθυσία εἶνε πρᾶγμα τόσον ἀντιστρατευόμενον εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς μας, ὥστε οὐδεὶς γινώσκων τὴν θρησκείαν μας δύναται νά τὸ πιστεύσῃ σοβαρῶς. Ἄλλως τε καὶ δέν ἔχετε οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ὅτι ἐπράχθη τοιοῦτόν τι παρ' Ἰουδαίων. Ἐχετε δικαστήρια, ἀστυνομίαν, ποικίλας ἀρχάς, ἔχετε τὴν δύναμιν σεῖς οἱ χριστιανοί, καὶ ἂν ἐκάμναμεν ποτέ τοιοῦτόν τι βεβαίως θά τὸ ἀνεκαλύπτατε. Πῶς θά ἦν δυνατόν νά ἀποκρύψωμεν τοσαῦτα κακουργήματα;

Τούτου δεδομένου δέν εἶνε ἄδικος καὶ ἀπάνθρωπος ὁ διωγμός, ὃν ὑφιστάμεθα, δερόμενοι, κακοποιούμενοι, φονευόμενοι, καταστρεφόμενοι ὀλικῶς, διωκόμενοι ἐκ τῆς χώρας, ἣν θεωροῦμεν πατρίδα μας;

Δέν θέλω νά εἶπω τι κατὰ τῶν χριστιανῶν Κερκυραίων συμπολιτῶν

μας, οὐς ἀγαπῶ, ὡς ἀδελφούς, πιστεύω ὅμως, ὅτι καί αὐτοί θά συναισθανθῶσι τό ἄδικον τοῦ καθ' ἡμῶν μίσους των, τό ἄδικον τοῦ διωγμοῦ των. Δέν εἵμεθα ξένοι πρὸς αὐτούς, εἵμεθα ἀδελφοί των, ὑφιστάμεθα τὰ αὐτὰ βάρη, πληρώνομεν τούς αὐτούς φόρους. "Αλλοτε προεκινδυνεύσαμεν πολεμήσαντες γενναιότατα ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Κερκύρας. "Αν παρουσιασθῇ ἀνάγκη θά τό πράξωμεν ἐκ νέου, διατί λοιπόν μᾶς κακοποιοῦσι;

Εἵτα περιῆλθον τήν οἰκίαν τοῦ Ἀρχιρραβίνου καί εἶδον ἐπί τινος τραπέζης δύο λίθους φέροντες γεγραμμένην ἰταλιστί ἡμερομηνίαν τινα. Ἐρωτήσας δέ τί ἐσήμαινον ἔμαθον, ὅτι ἦταν λίθοι ριφθέντες κατὰ τοῦ κοιτῶνος τοῦ Ἀρχιρραβίνου καί θραύσαντες τὰ παράθυρά του. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας παρετήρησα σωρούς λίθων, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐρρίφθησαν παρὰ τῶν Κερκυραίων κατὰ τῆς οἰκίας.

Κατερχόμενος τέλος τήν κλίμακα, ἤκουσα παρὰ τινος Ἰουδαίου, οὗ δέν ἐνθυμοῦμαι τό ὄνομα, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ εἶχεν ἀποβιώσει παιδίον καί ὅτι οἱ γονεῖς του ἠναγκάσθησαν νά τό κρατήσωσι νεκρόν ἐπὶ πέντε ἡμέρας, ἅτε μή τολμῶντες νά μεταβῶσιν ἄχρι τοῦ νεκροταφείου των.

Παρά τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τῶν Λατίνων

Ἐν Κερκύρᾳ ὑπάρχουσι περί τούς 3.500 Καθολικῶν. Καθ' ἃ μοί εἶπον ὅμως ὁ Καθολικισμός ἐν Κερκύρᾳ ὑποχωρεῖ πρό τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐκεῖνο τουλάχιστον περί οὗ ἐπέσθην εἶνε, ὅτι πλήρης σύμπνοια ὑφίσταται μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Καθολικῶν καί ὅτι ἐξίσου καί οἱ τὰ δύο ταῦτα δόγματα ἀκολουθοῦντες μισοῦσι καί ἀποστρέφονται τούς Ἰουδαίους.

Ἐπειδή δέ εἶχον μάθει, ὅτι ἡ φονευθεῖσα κόρη Ρουμπίνη διέτριψε κατὰ τούς μέν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, κατὰ δέ τόν διευθυντήν τῆς Ἰταλικῆς σχολῆς ἐπὶ δύο ἔτη παρὰ ταῖς Ἀδελφαῖς τοῦ Ἐλέους ἐν Κερκύρᾳ ἐθεώρησα καλόν νά ἐπισκεφθῶ τόν Ἀρχιεπίσκοπον τῶν ἐν Κερκύρᾳ Λατίνων κ. Βόχην.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος μέ ἐδέχθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς συνοδευόμενος παρὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου αὐτοῦ.

Ὁ Σεβασμιότατος Βόχης εἶνε ὥρατος καί σεβάσμιος ἀνὴρ, ἄγων τό 60 ἔτος τῆς ἡλικίας του καί κατάγεται ἐκ Τοσκάνης. Πρό τοῦ νά ἔλθῃ εἰς Κέρκυραν ἐ χρημάτισεν ἐπίσκοπος τῶν ἐν Ζακύνθῳ Καθολικῶν. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ὁμιλεῖ πολύ ἀτελῶς τήν Ἑλληνικήν, δι' ὃ καί ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ μᾶς ἐχρησίμευσεν, ὡς διερμηνεύς. Ἄλλως τε καί ἡ ὁμιλία μας δέν διήρκεσε πολύ.

— Σεβασμιώτατε, λαμβάνω τό θάρρος νά σᾶς ἐρωτήσω, ἂν καί οἱ ἐν Κερκύρᾳ Λατῖνοι συνεμερίσθησαν τά κατά τῶν Ἰουδαίων αἰσθήματα τῶν Ὀρθοδόξων συμπολιτῶν των.

— Δέν ἤξεύρω τίποτε. Ἐγώ δέν ἀνεμίχθην διόλου εἰς τήν ὑπόθεσιν ταύτην. Τό μόνον ὅπερ ἐπραξα εἶνε νά συστήσω φιλόφθωρα αἰσθήματα εἰς τό ποιμνιόν μου καί ἀποχήν ἀπό βιαιοπραγιῶν. Αὐτό, ὡς ἱεράρχης, ἡδυνάμην νά πράξω καί τό ἐπραξα.

— Πιστεύετε, Σεβασμιώτατε, ὅτι ἡ κόρη ἡ φονευθεῖσα ἦν Ἰουδαία;

— Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι κατὰ τοὺς τέσσαρας μῆνας, οὓς παρὰ ταῖς Ἀδελφαῖς τοῦ Ἐλέους διέτριψεν, ὡς μαθήτρια, ἄπορος, ἐθεωρεῖτο Ἰουδαία, μή παριστάμενη εἰς τάς ἱεροτελεστίας. Τίποτε ἄλλο δέν γνωρίζω.

Τί ἤκουσα παρὰ τοῦ εἰσαγγελέως κυρίου Μπένση

Τόν Εἰσαγγελέα τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἐφετῶν κ. Μπένση, ὅστις θεωρεῖται ὡς ὁ διεθυνάς τὰς ἀνακρίσεις ἐπὶ τῷ φόνῳ ἀπέφυγον νά ἐπισκεφθῶ, βέβαιος ὢν, ὅτι οὗτος θ' ἀπέφυγε νά μοί εἴπῃ τι ἔνεκα τοῦ μυστικοῦ τῶν ἀνακρίσεων.

Τυχαίᾳ ὅμως συγκυρίᾳ μοί παρέσχε τήν ἀφορμήν νά ἀκούσω ὀλίγα τινά παρ' αὐτοῦ. Ἐσπέραν τινά περί το μεσονύκτιον περιδιάβαζον εἰς τόν ὥραϊον παραθαλάσσιον περίπατον τόν καλούμενον τά μουράγια, ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἐπάλξεων, μετὰ τοῦ κ. Δημητριάδου, ἐνός τῶν ἀρίστων δικαστικῶν μας, καί τῆς χαριτωμένης κυρίας του.

Ὁ κ. Μπένσης γνωρίζων αὐτούς προσῆλθεν ὅπως τοὺς χαιρετίσῃ, ἡ σύστασις ἐγένετο καί μετ' ὀλίγον ἤρχισε καί ἡ κουβέντα.

Ὁ κ. Μπένσης πιστεύει, ὅτι ἂν ἡ ἀνάκρισις ἐσχόνταφε, τοῦτο προῆλθεν ἐκ δύο αἰτίων, ἐκ τοῦ λίαν σκοτεινοῦ τοῦ ἐγκλήματος καί ἐκ τῶν παρεμβληθεισῶν δυσχερειῶν ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ. «Τό ἐγκλημα, μοί εἶπεν ὁ κ. Μπένσης, δέν ἦτο ἀπλοῦν. Ποιχίλα συμφέροντα ἐχρησίμευσαν ὅπως τό μεταβάλωσιν εἰς λαβύρινθον ἀδιέξοδον. Εἰς πολλοὺς θά συνέφερε νά μὴ ἀνακαλυφθῶσιν οἱ ἔνοχοι, εἰς ἄλλους νά παρασταθῇ ἡ κόρη ὡς χριστιανή. Ἄν ἐπρόκειτο περί κοινοῦ ἐγκλήματος, ὅσον σκοτεινόν καί ἂν ἦτο θά κατῴρθουν νά ἀνακαλύψω τοὺς δράστας, ἀλλ' εἰς αὐτό τό ὅποιον περιεπλέχθη τόσον πολὺ δέν τό κατῴρθωσαν.

— Ὑποθέτετε λοιπόν, ὅτι δέν θά κατορθωθῇ ἡ ἀνακάλυψις τῶν δραστῶν;

— 'Απεναντίας ἐγὼ ἐλπίζω ὅτι ἅμα ἐντελῶς ἡσυχάσωσι τὰ πράγματα οἱ δράσται θά συλληφθῶσι.

— Πιστεύετε, ὅτι ἡ κόρη ἦν χριστιανή;

— Ὅχι, ἔχω πεποίθησιν, ὅτι ἦν Ἰουδαία.

«Πιστεύσατέ μοι, ἐτελείωσεν ὁ κ. Μπένσης, ὅτι οὐ μόνον ὁ λαός καί αἱ ἀρχαί, ἀλλὰ καί αὐτή ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχή μοί ἡρνήθησαν τήν συνδρομήν των. Ὅταν ἐζήτησα τήν διὰ τοῦ συνήθους καί ἀποτελεσματικοῦ ἐν Κερκύρας μέσου τοῦ ἀ ν α θ έ μ α τ ο ς ν' ἀνακαλύψω τόν δράστην ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας μοί ἡρνήθη τήν συνδρομήν του».

Σπ.

Ανταπόκριση Ν. Σπανδωνή

Ἀκρόπολις, 14/5/1891

Η ΕΒΡΑΪΚΗ

Ἡ μεγάλη συνοικία, ἣν οἱ Ἰουδαῖοι οἰκοῦσιν ἐν Κερκύρα κεῖται πρὸς τό Ν.Ν.Δ. τῆς πόλεως, περιοριζομένη ὑπὸ τῆς Βασιλικῆς Πύλης (Πορταριάλας), τῆς ἐν Σπηλαίᾳ (Σπηλειᾷ), τῆς ὁδοῦ Σούλεμβουργ καὶ ἐκινουμένη σχεδὸν ἄχρι τῆς μεγάλης ὁδοῦ Εὐγενίου.

Ἡ συνοικία αὕτη ἀποτελεῖ +...+ τό σχέδιον τοῦ ὁποίου βεβαίως ἀντέγραφεν λαμπρὸς ἀρχικηπουρὸς τοῦ Βασιλέως κ. Γκιουζέπε, ὅπως φιλοτεχνήσῃ τὸν ἐν τῷ Μον γeros λαβύρινθον του.

Δέν ἔχω τὴν ἀπαίτησιν νὰ σᾶς δώσω νὰ ἐννοήσῃτε τὸν λαβύρινθον τοῦτον καὶ ἂν εἰσέτι ἔτυχε νὰ ἐπισκεφθῇτε καὶ κατοικήσῃτε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀρκεῖ νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι αἱ ὁδοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶνε ἰδανικόν εὐθυγραμμίας παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς τῆς Ἑβραϊκῆς συνοικίας.

Θὰ προσπαθῇσω μόνον ἀπλῶς, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας σας νὰ σᾶς παραστήσω κατὰ τό ὁποῖον δέν παριστάνεται.

Ὑποθέσατε μέγα πολύγωνον καὶ πολύπλευρον συνάμα μέ φανταστικῶς τεθλασμένας γραμμάς. Αὐτό εἶνε τό σχῆμα τῆς ὅλης συνοικίας. Ἐπειτα θέσατε ἐντὸς αὐτοῦ στὸν βρόντον οἰκίας ὑπερυψήλους μέ τέσσαρας, πέντε, ἐπτὰ ὀροφάς καὶ ἔπειτα αὐτάς τὰς εἰς τὸν βρόντον ριφθείσας οἰκίας προσπαθήσατε νὰ τὰς χωρίσητε. Ὁ χωρισμὸς αὐτός εἶνε πολὺ δυσχερής, ἀλλ' ἐπὶ τέλους θὰ τὸν κατορθώσητε.

Αἱ! λοιπὸν τὰ χωρίσματα αὐτὰ ὀνομάζονται ὁδοί!

Πλὴν τῆς ὁδοῦ Παλαιολόγου, ἐν ἣ κεῖνται τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα τῶν Ἰουδαίων καὶ τῆς παραλλήλου αὐτῆς, ἥς τό ὄνομα μέ διαφεύγει, καὶ αἵτινες ἔχουσι τό φαντασιῶδες πλάτος 4 μέτρων, ἅπασαι αἱ λοιπαὶ δέν ὑπερβαίνουνσι τὰ 2 μέτρα.

Δεξιὰ, ἀριστερά σχηματίζονται ὀφθωγώνια, τρίγωνα, τετράπλευρα, ρόμβοι διὰ τῶν ὁδῶν αὐτῶν. Διὰ νὰ ἰδῇτε τὸν οὐρανὸν πρέπει νὰ λάβητε

στάσιν ἀνθρώπου παρατηρούντος διά τηλεσκοπίου, ἢ στάσιν ἀνθρώπου εὐρισκομένου ἐν φρέατι καὶ παρατηρούντος τὴν ὅπην αὐτοῦ!

Καὶ ἐν τούτοις αἱ ὁδοὶ αὐταὶ παρουσιάζουσι πολλὴν τὴν γραφικότητα. Ἐκαστος ὁροφος τῶν οἰκιῶν παρουσιάζει καὶ ἰδιαίτερον κόσμον. Κάτω εἶνε τὰ διάφορα καταστήματα, ὧν αἱ ἐπιγραφαὶ κατ' ἀστυνομικὴν διαταγὴν εἶνε ἑλληνιστί γεγραμμέναι. Βλέπετε λοιπόν: Παντοπωλεῖον Μαϊμῶν. Καφε-νεῖον Ἀβραάμ τοῦ Ἰσαάκ, Ρουμπίνα Κοέν μαιά.

Εἰς τὸν δεύτερον καὶ τρίτον ὄροφον ἀπὸ τῶν παραθύρων κρέμανται παπλώματα, κάλτσαι, ἐσώβρακα, φασκαῖς, μαξιλάρια κλπ.

Εἰς τὸν τέταρτον τέλος ὄροφον προβάλλει ἀπὸ τῶν παραθύρων μέγα ἰστὶον κρατούμενον διά δύο σχοινίων ἐν εἵδει τιμπουκιῶν τῶν πλοίων. Ἀπὸ τῶν σχοινίων τούτων κρέμανται τὰ ρούχα τῆς πλύσης.

Ἄπασα ἡ ἔχθεσις αὕτη ἐνῶ συντελεῖ εἰς τὸ γραφικὸν τῶν ὁδῶν, παρεμποδίζει καὶ τὰς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου καὶ διαχίει μυροβόλον ὁσμὴν, ὁσμὴν δυσκόλως, ἀναλυομένην ἀλλὰ εὐκόλως ἐννοουμένην. Ἀντιλαμβάνεσθε τῶρα τί γένηται εἰς τὰς ὁδοὺς.

Αἱ νοικοκυραὶ διά νά κατεβοῦν ἀπὸ τῆς τετάρτης ἢ πέμπτης ὁροφῆς θέλουν ἓνα χρόνον. Λοιπὸν ὅ,τι ἔχουν περιττόν εἰς οὐσίαν στερεάν, ἢ εἰς οὐσίαν ὑδαρῇ τὸ ρίπτουν εἰς τὰς ὁδοὺς, τὴν νύκτα συνήθως ἢ καὶ τὴν ἡμέραν καμμιά φορά, ὡς ἐλάβομεν πείραν ὁ συνοδεύων με κ. Τόμπρος καὶ ἐγώ. Ὁ διαβάτης σκοντάπτει λοιπὸν διαρκῶς κατὰ γάτων φόβιων, σωρῶν σκουπιδιῶν, τεμαχίων κρέατος, λαχανικῶν ἐν σήφει, τεθραυσμένων ἀγγείων, κουρελίων καὶ ἄλλων ὑδαρῶν οὐσιῶν.

Εἰς ἐν τῶν ἀνά τὴν ἐβραϊκὴν παρατόλμων ταξειδίων μου περιεπλανή-θην ἐντὸς ἐνός τυφλοσοκάκου, τσιχμά-σοκάκ, ὅπως λέγεται παρὰ τοῖς τούρκοις. Ὅσμη φρικώδης, ἀπαισία, ἣν οὐδέποτε εἰς τὴν ζωὴν μου ἠσθάνθην προσέβαλε τὴν ρίνα μου, λιγούρα μέ κατέλαβε, μέ ὅλον δέ τὸ ποῦρον μου, το ὅποτον εἶχον μεταβάλλει εἰς καμινάδαν ἠσθανόμην ὅτι ἐλιποθύμουν.

— Νά φύγωμεν! Εἶπα μέ σβεννυμένην φωνὴν εἰς τὸν κ. Τόμπρον.

— Μά κύττα λοιπὸν μοῦ λέγει, καὶ μοῦ δείχνει σωρόν σακχιδίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ποντικός, σάν τὸ μπράτσο μου μέ συμπάθειο, ἔβροσκεν ἡσύχως.

Ἐφυγα καὶ ἀκόμα φεύγω!

Μέ ὅλον δε τὸν κίνδυνον τοῦ νά μεταβληθῶ εἰς στήλην ἄλατος ἔστρεψα ἀκόμη μία φορά νά ἰδῶ καὶ εἶδον εἰς τὸν τρίτον ὄροφον νεάνιδα εὐηδὴ φλιρτάρουσαν μέ τὸν εἰς τὴν ἀντικρυνὴν οἰκίαν εὐρισκόμενον διεισδέστατον νέον.

Καί αἱ ὁσμαι ἀνήρχοντο μέχρις αὐτῶν!
 ὦ! Ἔρω!

Ἐντός τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, αἵτινες δέν εἶνε καί τόσον πολυάριθμοι, καί τῶν στενωπῶν αὐτῶν, αἵτινες εἶνε ἀναρίθμητοι κατοικοῦσιν ἢ μᾶλλον κατὰ λέξιν ἀμετάφραστον παρ' ἡμῖν +...+ 7.000 ἀνθρώπων.

Αὐτός ὁ Ἀστυνόμος ὁ δραστήριος καί ἀρχοντάνθρωπος κ. Πιέρρης, μέ διαβεβαίωσεν, ὅτι ἐν δωματίοις μικροῖς καί στενοῖς κοιμῶνται 8-10, 15 ἀνθρωποι. Γέροντες καί παιδία, γυναῖκες καί ἄνδρες, ἔφηβοι καί ἡβάζουσαι κορασίδες. Εἰς τοιοῦτον δωμάτιον νά εἰσέλθῃτε εἰς τὰς 2 μετὰ τὰ μεσάνυχτα καί σᾶς λέγω ἐγώ!

Τώρα πῶς ὅλος αὐτός ὁ κόσμος ζῇ, πῶς ἡ πανώλης, ἡ χολέρα, ὁ κίτρι-νος πυρετός, ὁ κοιλιακός τύφος καί ὅλη ἡ χαριτωμένη χορεία τῶν εἰδεχθῶν νοσημάτων δέν ἐνσκήπτει διά μιᾶς, εἶνε μυστήριον ἄλυτον, ὅπερ μόνος ὁ Σαβαώθ θά γνωρίζῃ βεβαίως! Καί ἐν τούτοις, ἡ φύσις ἡ ὀργῶσα, ἡ φύσις ἡ τρεφομένη ἐκ λιπαρῶν οὐσιῶν, ἡ ζωὴ ἡ ἐξερχομένη ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ὕλης εὐρίσκεται ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλοπρέπειᾳ αὐτῆς ἐν τῇ συνοικίᾳ ταύτῃ.

Ἰουδαῖοι μετὰ Ἰουδαίων γυναικῶν ὑπὸ τὴν βαρεῖαν ταύτην, ἀλλὰ λιπαράν ὁσμήν, συμπλέκονται ἐν θερμοτάτοις ἐναγκαλισμοῖς καί γεννῶσι, γεννῶσι, γεννῶσι! Ἐκ πάντων τῶν ζώων, ὁ κόνικλος καί ὁ Ἰουδαῖος τῆς Κερκύρας εἶνε τὰ γονιμώτατα!

Ὁ Ἰουδαῖος τῆς Κερκύρας παρουσιάζει δύο τύπους διαφόρους. Ὁ γηγενής, ἐκεῖνος, οὗ καί οἱ γονεῖς ἐγεννήθησαν ἐν Κερκύρᾳ φέρει ἀπημβλυμένα πως τὰ σημετικά χαρακτηριστικά. Φέρει τὴν συνήθη τῶν Κερκυραίων περιβολὴν καί πῖλον.

Σημειτικώτερος οὕτως εἰπεῖν φαίνεται, ὁ ξένος Ἰουδαῖος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων καί ἄλλων μερῶν τῆς Ἠπείρου καταφεύγων εἰς Κέρκυραν καί διαμένων ἐν αὐτῇ. Ἐντός ὀλίγων ἡμερῶν εἶνε ἀληθές ὅτι ἀποβάλλει τοὺς τσουμπέδες καί τό φέσιον, παραμένει ὅμως ὁ αὐτός, ὡς πρὸς τὸν τύπον καί τὰς ἔξεις.

Αἱ Ἰουδαῖαι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ρωσσίας καί Πολωνίας εἶνε ὠραιόταται, πάντοτε δέ διατηροῦσι τὸν σημειτικόν τῆς γυναικός τύπον, ὅστις εἶνε ἀρκετὰ ὠραῖος. Ἐν Κερκύρᾳ ὅμως αἱ Ἰουδαῖαι, παραδόξως δέν εἶνε ὠραῖαι, πάντως ὅμως, καί αὐτό ὀφείλω νά τό ὁμολογήσω, ὠραιότεραι τῶν χριστιανῶν.

Ἄλλοτε, ὡς θά ἴδωμεν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἡμῶν περί Ἰουδαίων μελέτῃ, οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Κερκύρας ὠμίλουν μόνον ἑλληνικά. Μετὰ τὴν ἐνετοκρατίαν

ὅμως καί ἰδίᾳ μετὰ τὴν μετανάστευσιν τῶν Ἰουδαίων ἐξ Ἰσπανίας ἡ γλῶσσα τῶν ἔγινε τερατούργημα τι ἐξ Ἰσπανικῆς, Ἑνετικῆς καί Ἑλληνικῆς. Δεῖγμα μικρὸν αὐτῆς παρέχομεν ἐρανιζόμενοι ἔκ τινος διαλόγου δημοσιευθέντος ἐν Κερκύρα. Ὁ Μαϊμών διηγεῖται εἰς τὸν Πέρκολο τὰ παθήματα τῶν Ἰουδαίων:

«Γαβουλιτσὶόν γράντε ἄνκε λά, μά τὴν πίστι μου, λέ ξυλιέ ἔδεινον χομιντσιάτου ἐ τοῦτι λί γαουτίν ἔντινου καταχλεισμένοι ἔντρου λοῦ γέτου σέντουνου ταρχαί ἔ κάμε ἔ πιστολιά ἔ ἄλλά κάσα ντιλλου σιογ Φέγο ρόμπανρ τοῦτο, φίτσερο πολὺ καχό, ρούμπανου λί καναπέ λοῦ πιάνα ἔ λέ νόντε τσόγιε. Ἐ νέλου τάντο σαραβαλιό βολέβανου καί τσιντίου τοῦτοῖ οἱ γιαιουντίν καί γρουποσάρουνου ἄλλε σκέπασε. Ἀκόμα ἐντι ἄλλου Τζάντε φόβο καί τρόμο ἔ κάντανου βιντέτα ἔ κάντανου.

Τσίρκα τσίρκα ἔλ Σολωμόν

Κόν μαχαῖρι ἔ τρεμπόν

Πιγ ματσάγ ἔ γιαιουντίν

Ἐ διοξάρ ἔλ σιόγ Μπαμπίν.

Ἐπειτα ἀπ' αὐτό τό τρόμο βέν φίλει νᾶμαι ἀναιμικό καί κίτρινο; Σᾶβαλλα τό πόντι μου στό βαπόγι μί παρέβα κοῦ μί τρουβάβου ἄλλου, παράντισο».

Τὰ ἔργα εἰς ᾧ ἐπιδίδονται οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Κερκύρας ἀποτελοῦσιν ὁλόκληρον ἐγχυκλοπαιδικὴν ἐμπορικὴν. Πᾶν ὅ,τι δύνασθε νά φαντασθῆτε ἀγοράσιμον ἢ πωλήσιμον τό ἀγοράζουσιν οἱ Ἰουδαῖοι. Πολλάκις ἐκ τῆς πωλήσεως ὠφελοῦνται 1/2 λεπτόν, 1/4 λεπτόν, ὅχι παρὰ πάνω καί μένουν εὐχαριστημένοι. Τό ζήτημα δι' αὐτούς εἶνε νά κάμωσι κατανάλωσιν, γῦρον πολύν.

Πῶς τώρα, κατορθώνουσιν, ἐκ τόσων γλίσχρων κερδῶν νά καταρτίζωσι περιουσίας καί ἀπὸ παλαιὰ ρούχα ν' ἀγοράσω εἰς τὴν δευτέραν καί τρίτην γενεάν νά μετεμψυχῶνται εἰς Ρότισλδ εἶνε πρόβλημα καθαρῶς μαθηματικόν. Τό ἥμισυ προστιθέμενον εἰς τό ἥμισυ ἀποτελεῖ 1, τό ἐν 2, τὰ 100, 200 καί τὰ 1000, 100.000. Αὐτό θά εἴπη ἀνατοκισμός, λέξις ἥτις θά εἶχεν ἐβραϊκὴν καταγωγὴν, ἐάν δέν ἦτο γνησία ἑλληνική. Δέν ὑπάρχει ἐπάγγελμα ἀκάθαρτον καί ἐξευτελιστικόν ἐν Κερκύρα, ὅπερ οἱ Ἰουδαῖοι νά μὴ μετέρχωνται.

Ἡμέραν τινὰ μετέβην πρὸς ἐπίσκεψιν κυρίας αὐτόχροημα χάριτος, ὁ λόγος φυσικῶς συνέπεσε περὶ Ἰουδαίων. Ἡ κυρία ἀντισημιτιστὴς πρώτης ἀφοῦ ἐξεφώνησε φιλιππικὸν κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνέκραξε μετὰ προδῆλου θλίψεως:

— Δι' ἐν μόνον λυποῦμαι ποιός θά μᾶς πλένη τούς πάτους μας, τά σπή-
τια μας θά εἶνε βρώμικα.

Ἀσυνείθιστος εἰς τήν Κερκυραϊκὴν φρασολογίαν ἐταράχθη, ἐκοκκίνη-
σα, καί καταβιάσας τούς ὀφθαλμούς μου προσπάθησα ρίπτων πλάγια ἐκ
τῶν κάτω βλέμματα νά ἰδῶ τί ἐντύπωσιν ἔκαμεν ἡ ἐκμυστήρευσις αὕτη.
«Τί διάβολο ἔλεγα κατ' ἑμαυτόν αἱ Κερκυραῖται κυρίαι εἶνε πολὺ ἐλευθε-
ρόστομοι». Ἀλλὰ παρετήρησα, ὅτι πᾶσαι αἱ παροῦσαι κυρίαι συνεφώνουν
καί ἐν χορῷ ἐπανελάβον.

— Ναί, ποιός θά μᾶς πλένη τούς πάτους μας, τά σπήτια μας θά εἶνε
βρώμικα.

Φαντάζεσθε, ντροπαλός ὅπως εἶμαι, τί ἀνακούφισιν ἡσθάνθη, ὅταν
ἔμαθον ὅτι πάτους ἐν Κερκύρᾳ ἐννοοῦν τά πατώματα. Λοιπὸν τά πατώ-
ματα σφουγγαρίζονται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, τ' ἀποχωρητήρια ἐκκενοῦνται
παρὰ τῶν Ἰουδαίων, αἱ ὁδοὶ καθαρίζονται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὄχετοί
ἐκκενοῦνται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, τά βαρύτατα τῶν ἔργων ἐκτελοῦνται
παρὰ τῶν Ἰουδαίων. Ἀχθοφόροι εἶνε Ἰουδαῖοι, σηκώνοντες βάρη κατα-
πληκτικά. Οἱ διαπρέποντες ὅμως εἶνε οἱ ρομπαβέκια!

Ἡ Ρόμπα-βέκια (παληὰ ροῦχα) ἀποτελεῖ σπουδαιότατον ἐμπόριον διὰ
τόν Κερκυραῖον Ἰουδαῖον. Ὁ κόντης δωρεῖ τό καπέλλο του εἰς τόν ὑπρέ-
την του, τοῦτος ἀφοῦ τό παλαιώσῃ τό πωλεῖ εἰς τόν Ρομπαβέκιαν, ὅστις
τό διορθώνει, τό καθαρίζει καί τό πωλεῖ εἰς κανένα ἔμπορον. Ὁ ἔμπορος
ἀφοῦ τό παλαιώσῃ τό ξαναπωλεῖ εἰς τόν Ἑβραῖον. Νέον διόρθωμα, νέον
μεταπώλημα καί οὕτως καθεξῆς μέχρις ὅτου τό καπέλλο τοῦ κόντε νά στο-
λίση τήν κεφαλὴν κανενός ἐκ τῆς εὐγενοῦς τάξεως τῆς μουλαρίας. Μου-
λαρία σημαίνει τήν χειρωνακτικὴν τάξιν. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ὅλας αὐτάς τάς
μεταπωλήσεις ὁ Ἑβραῖος ὠφελεῖται κάτι τι καί ὅτι τό κάτι τι αὐτό πολ-
λάκις ἀντιπροσωπεύει ὁλόκληρον τήν ἀξίαν καινουργοῦ πῖλου. Ὅπως ὁ
πῖλος οὕτω καί τά ἐνδύματα, καί τά ὑποδήματα κτλ. Φαίνεται δέ ὅτι τό
ἐπάγγελμα τοῦτο τοῦ ρόμπα-βέκια εἶνε τόσον ἐπικερδές, ὥστε ὑπάρχουσι
τοιούτοι ἔχοντες περιουσίαν 10-15.000.

Πόση ὅμως ὑπομονή, πόση ἐγκαρτέρησις, ὅποια πείρα, ὅποια λεπτότης
ὑπολογισμῶν ἐχρειάσθη, ὅπως συμμαζευθῇ πεντάραν πρὸς πεντάραν τό
ποσὸν τοῦτο!

Ἀπὸ αὐτό ἐννοεῖται πόσον εἰδῶν ἐμπόρια κάμνουσιν οἱ Ἰουδαῖοι. Καί
ἂν ὑπὸ τοιούτους ὅρους εἶνε δυνατός ὁ συναγωνισμός. Ἄχρι πρό ὀλίγου
εἶχον τινές τό ἀποκλειστικὸν ἐμπόριον τῶν ἐλαίων, ἐμπόριον ἐκτάκτως

λεπτόν καί ἐπικίνδυνον, ἐν ᾧ ἐχρειάζετο ἔκτακτος προσοχή καί ὑπολογισμός. Ἀπό τινος ὅμως ὁ κ. Φέλς μέ τόν ὄγκον τῶν κεφαλαίων του καί τινες ἰδιόκοί μας μέ τήν ἔκτακτον ριφοκινδυνότητά των κατώρθωσαν νά τοῖς τό ἀφαιρέσωσιν ἐν μέρει.

Υπό τοιούτους ὅρους ἐννοεῖτε, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συσσωρεύουσι μεγάλους θησαυρούς, οἵτινες θά ἦσαν λίαν ὠέλιμοι τῷ τόπῳ. Ἀτυχῶς ὡς φαίνεται, οἱ Ἰουδαῖοι ἅμα ἐκμυζήσωσιν ἐκ Κερκύρας ὅ,τι δυνηθῶσι, φορτώνονται τούς θησαυρούς των καί μεταβαίνουνσιν εἰς ἄλλας χώρας, ὅπως τούς πολυπλασιάσωσιν. Οὕτω δ' ἐξηγεῖται, κατ' ἐμέ, ἡ ἔλλειψις μεγάλων κεφαλαιούχων ἐν Κερκύρᾳ.

Καί ὅμως πόσον ὠφέλιμοι θά ἠδύναντο νά ὦσιν εἰς τόν τόπον, ἄν ἐκρησιμοποιοῦν τούς θησαυρούς των εἰς τήν γεωργίαν, εἰς τήν βιομηχανίαν εἰς τήν τράπεζαν. Τόσον δέ προφυλακτικοί εἶνε, ὥστε οὔτε τήν τοκογλυφίαν, τό προσφιλές των ἐπάγγελμα, δέν ἐξασχοῦσιν ἐν Κερκύρᾳ, Καθ' ἃ μοί ἔλεγε φίλος δικαστής, σπανιώτατα συζητοῦνται δίκαι ἐπὶ συναλλάγματι Ἰουδαίων, ἐνῶ πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα τοκογλύφων φέρονται ἐν Κερκύρᾳ. Τό πολύ πολύ δανεῖζουσιν οἱ Ἑβραῖοι εἰς τούς χωρικούς, καί ἀφοῦ, ἐννοεῖται, λάβωσιν ἔκτακτα προφυλακτικά μέτρα. Τοιούτοι ἐν ὀλίγοις οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Κερκύρας.

ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Ἦδη ξηρά ξηρά θά σᾶς ἀφηγηθῶ, πῶς συνέβη τό ἐγκλημα ἢ μᾶλλον νά ἐξηγούμεθα καί νά κυριολεκτῶμεν, πῶς συνάγεται ἐκ τῶν διαφόρων ἀφηγήσεων ὅτι ἀνεκαλύφθη τό ἐγκλημα.

Ἀλλά πρό τούτου ἅς παρουσιάσω τήν οἰκογένειαν τῆς φονευθείσης καί τήν φονευθεῖσαν.

Χαήμ Σάρδας

Ὁ Βῆτας εἶτε Χαήμ Σάρδας τοῦ Σολομῶντος, ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ περί τά 1840 εἶνε ἀνὴρ μετρίου ἀναστήματος, κεχοπιακῶς τό πρόσωπον καί τό σῶμα μέ λευκάζουσιν κόμην καί πονηρούς ὀφθαλμούς. Ἐπαγγέλλεται τόν ράπτην καί κατοικεῖ τόν τρίτον ὄροφον δρομίσκου τινός κλιμακοειδοῦς ὀπισθεν τῆς ὁδοῦ Παλαιολόγου.

Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Λουκία Ἐλιέζερ, γεννηθεῖσα ἐν Κερκύρᾳ εἶνε νεωτέρᾳ αὐτοῦ καί σώζει ἔχνη κάλλους μαρανθέντος προῶρως.

Τὰ τέκνα αὐτοῦ εἶνε τέσσερα ὁ Σολομών, ἡ Στέλλα μέ ωραίους ὀφθαλμούς καί πλούσιαν κόμην, δωδεκαετῆς κόρη, ἡ Ρουμπίνα καί ἡ Νίνα τριετές κοράσιον.

Ἡ Ρουμπίνα

Ἡ φονευθεῖσα, ἥτις ἐκαλεῖτο Ρουμπίνα ἤγε μόλις τό ὄγδοον ἢ 9 ἔτος τῆς ἡλικίας της. Ἡ κόρη ἐκτάκτως εὐφυῆς, εὖσωμος μέ ωραίαν κεφαλὴν, ζωηροτάτη δέ, σχεδόν τρελλή. Ὁ Σάρδας εἶτε διότι ἦν ἄπορος, εἶτε διότι, ὡς θά ἴδωμεν κατωτέρω πιθανόν νά εἶχε λόγους κατὰ τῆς θυγατρὸς του δέν τὴν ἐπρόσεχε πολύ. Ἡ Ρουμπίνα περιέτρεχε τὰς ὁδοὺς, εἰσῆρχετο εἰς τὰς οἰκίας, ἔκαμε θελήματα, πολλάκις ἐσφογγάριζε.

Κατὰ τό διάστημα αὐτό, πιθανόν δέ ἀπό τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἄνδρες τινές Χριστιανοί ἢ Ἰουδαῖοι βλέποντες τὴν κορασίδα ωραία, εὖσωμον καί ζωηροτάτην καί ἐπωφελοῦμενοι τοῦ ἀπροστάτευτου αὐτῆς ἤρξαντο νά τῇ ἐπιτίθενται. Φαίνεται ὅτι φαυλόβιοί τινες τῇ προσέφερον γλυκύσματα, κανέν ὄν, κανέν μικρόν κόσμημα καί κατῴρθουν νά τὴν ἀπομονώνωσι νά τῆς παίρνωσι κανέν φίλημα ἢ καί νά προβαίνουν εἰς χειρονομίας.

Φαίνεται ἐπίσης ὅτι προχωροῦσης τῆς ζωηρότητος τῆς κόρης οἱ καταδιώκοντες αὐτὴν τὴν παρέσυρον εἰς φαῦλόν τι μέρος τῆς Ἰουδαϊκῆς συνοικίας.

Ὁ πατήρ, ὡς φαίνεται, ὑπήκων εἰς τῆς μητρὸς τὰς παρακλήσεις προβλεπούσης τὴν ἐκφύλισιν τῆς θυγατρὸς της, εἰσῆγαγεν αὐτὴν δωρεάν παρὰ ταῖς «Ἀδελφαῖς τοῦ Ἑλέους», ἔνθα παρέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον, ἀλλ' ὅθεν ἐξῆλθε.

Ἡ Μαρία

Αἰ ὑπό τόν τίτλον τοῦτον ὀλίγαι αὗται γραμμαεὶ θά μᾶς χρησιμεύσωσιν ἀργότερα.

Ἦκουσα, μοί εἶπον ὅτι ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ συνοικίᾳ ὑφίστανται τρία χαμαιτουπεῖα, τρία ἐκμαυλιστήρια τοῦ χειρίστου εἶδους. Εἰς αὐτὰ παρασύρονται κορασίδες καί νεαρά παιδιά καί παραδίδονται εἰς παρά φύσιν ἀσέλγειαν εἰς φαύλους τινάς.

Κατὰ πόσον τοῦτο εἶνε ἀληθές, ἀγνοῶ, ὀφείλω μάλιστα νά σημειώσω, ὅτι ὁ ἀστυνόμος κ. Πιέρρης ἐρωτηθεὶς παρ' ἐμοῦ μέ διαβεβαίωσεν, ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν.

Πλησίον τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ ὁ Σάρδας κατοικεῖ καί ἐν στενωῷ σχηματίζο-

ντι Γ μέ τήν οἰκίαν ταύτην κατοικεῖ Μαρία τις, τυφλή, χαρτομάντις καί ἥτις λέγεται, ὅτι ἐπηγγέλετο τήν προαγωγόν.

Τό βέβαιον εἶνε ὅτι εἰς τήν οἰκίαν ταύτην, ἡ Ρουμπίνα μετέβαινε καί θεωρεῖται ἐπίσης βέβαιον, ὅτι εἰς τήν οἰκίαν αὐτῆς ἐγνώρισε ἢ συνηντᾶτο μετά τῆς Ρουμπίνας ὁ Κόττης (αὐγοπώλης) Ἀργυρίου, οὗ τό ὄνομα θά συναντήσωμεν ἐν ταῖς ἀνακρίσεσι.

Ὅπωςδὴποτε, εἴτε ἡ Ρουμπίνα παρεσύρθη εἰς ἕν τῶν προαναφερθέντων χαμαιτυπείων, ἂν ταῦτα ὑπάρχωσι, εἴτε παρεσύρθη ἐκ τῆς Μαρίας, εἶνε βεβαιωμένον ἐπιστημονικῶς καί ἐκ τῆς νεκροτομῆς ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ Ρουμπίνα ἦν ἐφθαρμένη ἐκ τῶν ὀπισθεν, ὅτι ἀντί ἄγνωστον τίνος ἀμοιβῆς παρέδιδεν ἑαυτήν εἰς φαύλους πρός παρά φύσιν ἀσέλγιαν.

Πάντα ταῦτα τά γεγονότα δι' ἕνα ἀνακριτὴν δέν εἶνε ἀνάξια λόγου.

Ὁ κῆρυξ Κάγκας

Υπάρχει ἐν Κερκύρᾳ τύπος τις φαιδρότατος, ὁ Κάγκας. Οὗτος διέρχεται εὐφροσύνως τόν καιρόν του, πίνων πολλά κατὰ συνέχειαν καρτεζί (ποτήρια οἴνου). Εἰς τὰς ὥρας δέ τῆς σχολῆς του κάμνει καί τόν δημόσιον κήρυκα.

Τήν 1^{ην} Ἀπριλίου μετά μεσημβρίαν οἱ Κερκυραῖοι, οἱ καθήμενοι εἰς τήν Σπιανάδαν, ἤκουσαν τόν Κάγκαν κραυγάζοντα μέ τήν βραχνήν φωνήν του:

— Ἐχάθηκε ἕνα κορίτσι 8 χρονῶν, ἀπό τὰ Ὁβραΐικα! Ἐχάθηκε ἡ κόρη τοῦ Χαήμ Σάρδα!

— Τήν λένε Ρουμπίνα!

— Ὅποιος τήν εὖρη ἔχει ριγᾶλο μεγάλο!

— Ἐχάθηκε Ἐβραιοποῦλα!

Οἱ πλεῖστοι, καί ἔνεκα τῆς ἡμέρας (1 Ἀπριλίου) καί διὰ τὰ ἀστεῖον τοῦ πράγματος δέν ἐπίστευαν καί τόν ἡρώτων.

— Τί; ἐχάθηκε μιὰ Σκυλοποῦλα;

— Μωρέ Ἐβραιοποῦλα! ἀπῆντα παραπαίων ὁ Κάγκας.

Ὁ Σάρδας παρά τῇ ἀστυνομίᾳ

Ἐνῶ ὁ κῆρυξ Κάγκας ἀνήγγελλεν εἰς τό δύσπιστον κοινόν τήν ἐξαφάνισιν τῆς Ρουμπίνας, ὁ Χαήμ Σάρδας μεταβάς παρά τῇ ἀστυνομίᾳ ἀνήγγελλε τήν ἀπώλειαν τῆς θυγατρὸς του καί ταυτοχρόνως περιέτρεχεν, ὡς ἔπειτα κατέθεσε, τήν ἐβραϊκὴν συνοικίαν πρός ἀνεύρεσιν αὐτῆς.

Μέτρα τῆς ἀστυνομίας

Ὁ ἀστυνόμος ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ ταύτῃ διέταξεν ἀμέσως τὸν ἱκανότατον καὶ δραστηριώτατον ἀρχικλητῆρα (ὑπαστυνόμου τόπον ἐπέχοντα) κ. Ἀντώνιον Πηλόν.

Οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἤρξατο περιτρέχων τὴν ἐβραϊκὴν συνοικίαν ἰδίᾳ καὶ τὰ ἀπόκεντρα αὐτῆς μέρη, ὡς τὰ 9 πηγὰδια καὶ τὴν Τένεδον, ἀφ' ἑτέρου δέ τοποθετῶν φύλακας εἰς διάφορα μέρη αὐτῆς.

Ὁ Σάνθας πλησίον τότε αὐτὸν τῷ εἶπε:

— ὦ, Σιὸρ Τόνη, ἐδῶ εἵμαστε ἐμεῖς νὰ τὴν εὕρωμεν, ζήτα τὴν καλλίτερα ἔξω ἀπ' τὴν Πορταριάλα.

Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ πτώματος

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, τῆς ἀστυνομίας λαβούσης πάντα τὰ μέτρα, ὁπόταν περὶ ὥραν 1½ τῆς πρωίας, ὁ Σάρδης, μετὰ τινος Ἰουδαίου νεκροθάπτου καὶ τινος ἐτέρου Ναξών, ὅστις, ὡς μοὶ εἶπον, ἠνείχετο εἰς τὴν γνωστὴν ἐπὶ ἀνθρωποθυσίᾳ καταγγελίαν Ἀλεξανδριανῶν τινων Ἰουδαίων, περὶ ἧς κατωτέρω, ἔκρουσε τὴν θύραν τῆς ἀστυνομίας ἀγγέλλων, ὅτι σάκκος τίς εὐρέθη πρό τῆς θύρας οἰκίας τινός.

Τὸ μέρος ἔνθα εὐρέθη

Παρά τὴν ὁδὸν Παλαιολόγου ὑπάρχει στενωπὸς τις, βρωμερὰ καὶ δυσώδης, ἣν οὐδέποτε ἡλίος ἀκτίς ἐτίμησε διὰ τῆς παρουσίας της. Ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ ὑπὸ θύραν βρωμεράν καὶ ἧς τὸ κάτω μέρος ἔχει φαγωθῇ πλέον ἀπὸ τὴν ὑγρασία εὐρέθη ὁ σάκκος. Ὁ ἀστυνόμος μεταβάς ἐπὶ τόπου ἀνέλαβε τὸν σάκκον καὶ τὸν μετέφερεν εἰς τὸ κατάστημα τῆς ἀστυνομίας.

Σημειωτέον, ὅτι παρὰ τὰς δύο εἰσόδους τῆς στενωποῦ ταύτης ἐφύλασσον δύο κλητῆρες καὶ μυστήριον ἐπομένως εἶνε πῶς κατωρθώθη ὁ σάκκος νὰ εὐρέθῃ ἐκεῖ.

Τὴν στιγμὴν καθ' ἣν μετεφέρετο ὁ σάκκος παρατηρήθη ἄνθρωπός τις τρέχων ἀπὸ ρυτῆρος. Ὁ κ. Πηλὸς ἔτρεξε κατόπιν αὐτοῦ τὸν κατεδίωξε ἐντὸς οἰκίας τινός, ἐν ᾗ ἐκρύβη καὶ συλλαβὼν τὸν ἀπήγαγεν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦν τσαγκάρης τὸ ἐπάγγελμα καὶ Ἰουδαῖος. Ἐρωτηθεὶς διατί ἔφρουγεν ἐπροφασίσθη ὅτι ἐφοβήθη.

Οὕτω ὁ σάκκος, ὁ Σάρδης, ὁ νεκροθάπτης, ὁ Ναξών καὶ ὁ τσαγκάρης μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἀστυνομίαν, ἔνθα ὁ μὲν σάκκος ἠνοίχθη καὶ οἱ τέσσαρες Ἰουδαῖοι ἐκλείσθησαν εἰς ἰδιαίτερον δωμάτιον.

Ἡ ἀπάθεια τοῦ Σάρδη

Σημειωτέον ὅτι καθ' ὅλον αὐτό τό διάστημα ὁ Σάρδης, ὁ πατήρ τῆς κόρης, ἦν ἡρεμώτατος, οὔτε ἐν δάκρυ δέν εἶχε χύσει, οὔτε τήν παραμι-
χροτέραν λύπην ἐξεδήλωσεν. Ἐφέρετο, ὡς νά ἐπρόκειτο περί ξένης κόρης,
περί ξένου πράγματος.

Τό σπουδαιότατον τοῦτο γεγονός, φαίνεται, ὅτι δέν ἐλήφθη διόλου ὑπ' ὄψει κατά τάς πρώτας ἀνακρίσεις.

Αποτελέσματα έρευνας Ν. Σπανδωνή

Ἀκρόπολις, 15/5/1891

ΑΝΑΚΡΙΣΕΙΣ «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ»
ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΤΑΡΑΧΩΝ
ΜΕΡΟΣ Β΄

*Τό ιστορικόν τῶν ἀνακρίσεων:
Ἀνεπιτηδειότης-Ἐλαφρότης-Ἀπειρία.*

Ἀπό τοῦ μέρους τούτου παρακαλῶ τοὺς ἀναγνώστας νά ἐπιστήσωσι ἰδιαζόντως τήν προσοχήν τους +...+ μετά κόπου πολλοῦ συνέλεξα ἔχει τήν σημασίαν του.

Ἡ ὑπόδειξις τῶν λαθῶν τῆς ἀνακρίσεως, θά ἐπιχύση πιστεύω ἀρκετόν φῶς εἰς τήν τόσον σκοτεινήν ταύτην ὑπόθεσιν.

Ἀπό τοῦ φύλλου τῆς χθές, ἰδίᾳ δέ ἀπό τοῦ σημερινοῦ ἄρχομαι ἀνοικοδομῶν λίθον πρὸς λίθον τό οἰκοδόμημα τοῦ φοβεροῦ τούτου καί μονοδικοῦ ἐγκλήματος. Σεῖς οἱ παρακολουθήσαντες ἀπ' ἀρχῆς τήν ἔκθεσιν τῶν ἀνακρίσεων, εἰς ἃς κατ' ἐντολήν τῆς «Ἀκροπόλεως» προέβην ἐν Κερκύρᾳ καί οἵτινες δεικνύετε ζωηράν καί δικαίαν περιέργειαν, ὅπως σχηματίσῃτε ἐπὶ τέλους πεποίθησιν τινα ἐπὶ τοῦ ἐγκλήματος δέον μετὰ συντόνου προσοχῆς νά μελετήσῃτε τὰ γραφόμενα. Ἀπό μίαν λέξιν, ἀπό μίαν φράσιν δύναται νά ἐξέλθῃ ἡ ἀλήθεια.

Καί διὰ ἓνα ἄλλον λόγον προκαλῶ τήν προσοχήν ὑμῶν. Ἐν τέλει τῆς ἐκθέσεως ταύτης θέλω εἶπῃ τήν πεποίθησιν, ἣν ἐγὼ αὐτός ἐσχημάτισα, θέλω σᾶς ἀποκαλύψῃ μετὰ τῶν ἀγνώστων τέως πραγμάτων νέαν ὑπόθεσιν περὶ τοῦ ἐγκλήματος, τήν μόνην κατ' ἐμέ πιθανήν.

Ἀνάγκη λοιπόν νά παρακολουθήσῃτε μετὰ προσοχῆς τήν ἀφήγησίν μου διὰ νά ἴδῃτε κατὰ πόσον εἶνε ὀρθή ἡ πεποίθησίς μου, ἢ νά συναγάγῃτε ὑμεῖς ἐτέραν.

Ἀτέλεια ἀνακρίσεως

Ἀείποτε ὑπεστηρίζαμεν ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» τὴν καταπληκτικὴν καὶ ἀπίστευτον ἀτέλειαν τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς παρ' ἡμῖν. Ἐνῶ ἀλλαχόσε διωρίζονται ἀνακριταὶ οἱ γηραιότεροι καὶ πολυπειρότεροι τῶν δικαστῶν παρ' ἡμῖν εἰθισται ὁ νεοδιοριζόμενος δικαστὴς νὰ προχειρίζηται εἰς ἀνακριτὴν ν' ἀναλαμβάνῃ δηλονότι τό δυσχερέστατον τῶν ἔργων τοῦ δικαστοῦ, ἐνῶ ἀνάγκη ἀπαραίτητος καὶ γνώσεων πολλῶν, καὶ βαθείας ἐπιγνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ ὀξυδερκείας οὐ τῆς τυχοῦσης καὶ πείρας μακρᾶς τῶν ἀνθρωπίνων.

Ἄν ἀναδιψῶμεν τὰ δικαστικὰ χρονικά μας, θέλομεν ἶδει ὅτι οὐδὲν σχεδόν τῶν μεγάλων παρ' ἡμῖν ἐγκλημάτων ἀνεκαλύφθη παρ' ἀνακριτοῦ καὶ ὅταν δέ οἱ δράσται ἐγνώσθησαν, ἐγνώσθησαν ἐκ τύχης, ἐκ τῆς ἀνεπιτηδειότητος αὐτῶν ἢ ἐκ παραδόξου τῶν περιστάσεων συμπτώσεως.

Ἐν μέσαις Ἀθήναις ἐν διαστήματι δεκαπενταετίας εὐρίσκονται φονευμένοι ἢ σύζυγος τοῦ Γέρω Μήχα, ὁ Ξυλάκης, ὁ σύντροφός του, ὁ χοροδιδάσκαλος Κανελλόπουλος, ἵνα εἰς τὰ κυριώτερα περιορισθῶμεν, καὶ σκότος βαθὺ καλύπτει τὰ ἐγκλήματα ταῦτα, καὶ ἴσως διὰ παντός θὰ τὰ καλύπτῃ.

Μὴ ἀπορῶμεν λοιπόν, διότι μέχρι τοῦδε ἔμεινε τόσον σκοτεινόν τό ἐν Κερκύρᾳ ἐγκλημα.

Ἀνεπιτηδειότης τῶν ἐν Κερκύρᾳ ἀνακριτῶν

Ἐνῶ ὅμως λαμβάνων τις ὑπ' ὄψει τὰ ἑλληνικὰ πράγματα δὲν ἐκπλησόμεθα καὶ πολὺ διὰ τὴν μὴ ἀνακάλυψιν τῶν δραστῶν τοῦ στυγεροῦ ἐγκλήματος τῆς Κερκύρας, μένομεν ἐκθαμβοὶ πρό τῆς ἀκατανοήτου ἀνεπιτηδειότητος, ἣν ἀνέπτυξεν ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχὴ τῆς νήσου, θαυμάζομεν τὴν μεγαλοπρεπῆ ἑλλειψιν πρακτικοῦ πνεύματος παρ' αὐτῇ, ἐξιστάμεθα πρό τοῦ ἀληθῶς ἱλιγγιώδους πελαγώματος, ὅπερ ἔπαθεν αὐτή.

Τό νὰ μὴ ἀνέυρῃ τούς ἐνόχους, ἅς τό ἀποδώσωμεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀτυχίαν, ἀλλὰ τό νὰ μὴ πράξῃ ἐκεῖνο, ὅπερ καὶ ὁ κοινότερος ἄνθρωπος θὰ ἔπραττε, τό νὰ μὴ λάβῃ τὰ μέτρα, ἅπερ καὶ ὁ τελευταῖος ἀστυνομικός κλητὴρ θὰ ἐλάμβανε, αὐτό εἶνε ἀσύγγνωστον.

Ἀνακριτὴς τακτικὸς ἦν τότε ἐν Κερκύρᾳ ὁ νεαρός καὶ εὐπαίδευτος, πρό ὀλίγων δέ μηνῶν διορισθεὶς, δικαστὴς κ. Φαρσῆς. Ἄπειρος φυσικῶς καὶ ἀγνοῶν τόν τόπον, ἔχων τό ἀτύχημα νὰ συναντήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου του τόσον δύσκολον ὑπόθεσιν, εἶνε συγγνωστός ἂν ἡμάρτησεν. Ὡς φαίνεται, μάλιστα δὲν ἡμάρτησε καὶ διόλου, διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐνήργη-

σεν ὑπό τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐφετῶν κ. Μπένση.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὅστις τελείως εἶνε ἀσύγγνωστος, ἐκεῖνος, ὅστις οὐδέν πρὸς δικαιολογίαν δύναται νὰ προσαγάγῃ, διότι καὶ πεῖραν μακροτάτην ἔχει καὶ τὸν τόπον καλῶς γνωρίζει καὶ ἐν τοῖς δικαστικοῖς ἐνεγήρασεν, εἶνε ὁ κ. Μπένσης. Τὰ φοβερά λάθη, ἅτινα διέπραξεν εἰσὶν ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα.

Διότι ἐάν τυχόν εἶνε ἀληθές, ὅπερ δέν πιστεύομεν γνωρίζοντες τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός, ὅτι ἐπηρεάσθη παρὰ τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι ἐνήργησεν ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις της, θέλει κρέμασμα.

Διότι ὁ δικαστής, ὁ ἀνακριτὴς ὁ ἀναζητῶν τοὺς δράστας ἐγκλήματός τινος εἶνε ἐκατοντάκις ἀνώτερος καὶ ἀπὸ νομάρχας καὶ ἀπὸ ὑπουργούς. Τό πόσον δέ δίκαιαι, ἂν καὶ ἀτυχῶς βαρεῖται αἱ αἰτιάσεις ἡμῶν αὐται, ἅς ἅπας ὁ δικαστικός κόσμος ἐν Κερκύρᾳ συμμερίζεται, θὰ τό ἴδῃτε ἐν τῇ ξηρᾷ ἀφηγήσει τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἀνακρίσεως.

Ἀναζητήσεις εἰσαγγελέως

Ὁ σάκκος, ὁ περιέχων τὸ πτώμα καὶ οἱ συλληφθέντες ἰουδαῖοι μετεφέρθησαν εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κατάστημα τὴν 2^{αν} τῆς πρωΐας τῆς 27^{ης} Ἀπριλίου. Ὁ ἀστυνόμος τρέχει κατὰ καθήκον νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν εἰσαγγελέα τῶν πρωτοδικῶν κ. Κοσσονάκον.

Ὁ κ. Κοσσονάκος ἀπαντᾷ, ὅτι παρέδωκε τὴν ὑπηρεσίαν τὴν προηγουμένην ἀκριβῶς εἰς τὸν κ. Κεφαλᾶν καὶ ἐπομένως, ὅτι οὐδεμίαν δικαιοδοσίαν ἔχει.

Τρέχουν εἰς τοῦ κ. Κεφαλᾶ. Ἀλλ' ὁ κ. Κεφαλᾶς δέν ἀνευρίσκεται.

Τρέχουν εἰς τοῦ εἰσαγγελέως τῶν ἐφετῶν καὶ ὁ κ. Μπένσης ἀπαντᾷ:

— Ἐς αὔριον τὰ σπουδαῖα! Δέν ἡμπορῶ τώρα! Αὔριον.

Καταλαμβάνετε;

Ὁ ἱατρός ἀρνεῖται

Ἀπελπισθεῖς ὁ ἀστυνόμος κ. Πιέρρης τρέχει εἰς τοῦ ἱατροῦ κ. Παππανικόλα, ὃν παρακαλεῖ νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κατάστημα. Ὁ κ. Παππανικόλας μεταβαίνει αὐτόσε, ἀλλὰ βλέπων τὸ πτώμα, ὑποχωρεῖ λέγων:

— Ἐνώπιον τόσοσιν σπουδαίου καὶ τρομεροῦ ἐγκλήματος ἐγὼ δέν δύναμαι νὰ ἀναλάβω οὐδεμίαν εὐθύνην. Ἐχω ἀνάγκην ἐγγράφου διαταγῆς τοῦ εἰσαγγελέως!

Κατὰ τύπους εἶχε δίκαιον.

Τά μέτρα τοῦ ἀστυνόμου

Καί οὕτω ὁ ἀστυνόμος κ. Πιέρρης εὐρίσκεται ἐν δυσχερεστάτῃ θέσει. Ἐγκαταλιμπανόμενος παρὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς δέν ἠξεύρει τί νά κάμῃ.

Ἐν τούτοις δεικνύουν πολλήν ἐτοιμότητα πνεύματος, ἀπομονώνει εἰς ἰδιαιτέρα δωμάτια τοὺς συλληφθέντας, φυλλάσει τό πτώμα ἐπὶ τραπέζης, ἐπαυξάνει τὰς φρουράς ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ καί ἀναμένει τήν πρωίαν ἄγρυπνος, ἀλλά καί με σταυρωμένας ὑποχρεωτικῶς τὰς χεῖρας.

Ἡ Εἰσαγγελικὴ ἀρχὴ ἐξυπνᾷ τέλος

Ὁ ἀστυνόμος ἐν τῷ μεταξύ εἰδοποιεῖ τοὺς ἰατροὺς κ.κ. Θερμογιάννην καί Πολίτην, οὗτοι προστρέχουσι, βλέπουσι τό πτώμα, ἀλλά δέν δύνανται τίποτε νά πράξωσιν ἄνευ ἐντολῆς.

Τήν 8½ τέλος ἀφοῦ ἐπῆρεν ὁ ἄνθρωπος τό γάλα του παρουσιάζεται ὁ κ. Εἰσαγγελεὺς καί δίδει τὰς διαταγὰς του.

Ἐμφάνις τοῦ ἀνακριτοῦ

Ὁ ἀστυνόμος ἐν τῇ δραστηριότητί του δέν ἡννόει νά ἀφίσῃ οὐδέ στιγμήν νά παρέλθῃ καί ἄρχεται προκαταρκτικῶν ἀνακρίσεων, ἐξετάζων τόν πατέρα. Ἀλλά τήν στιγμήν ἐκείνην ὁ κ. Μπένσης τόν διατάσσει νά παραδώσῃ τήν ἀνάκρισιν εἰς τόν τακτικόν ἀνακριτὴν κ. Φαρσῆν καί νά μεταβῇ εἰς Ψωριαροὺς ὅπως ἀνακρίνῃ τόν παρὰ τοῦ κωφαλάλου ὑποδειχθέντα Κόττην, αὐγοπώλῃν, Ἀργυρίου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης τό ἔργον τῆς ἀστυνομίας ἔληξε καί τήν εὐθύνην ἄπασαν ἀναλαμβάνει ὁ ἀνακριτής, οἱ Εἰσαγγελεῖς.

Ὁ κωφάλαλος

Εἰς ὅλην αὐτὴν τήν τραγικωμικὴν ἱστορίαν τό φαιδρότερον, ἀλλά καί εὐφυστέρον πρόσωπον παίζει ὁ Ἰουδαῖος κωφάλαλος Ἡλίας.

Τό πρόσωπον αὐτό εἶνε τόσο φαιδρόν, τόσο κωμικόν, ἡ ὑπεροχὴ τῆς Ἰουδαϊκῆς βαγαποντιᾶς ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς καταδείχθη τόσο ἀριδῆλως ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, τό πελάγωμα ὅπερ ἔπαθεν ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὁ κ. Μπένσης εἶνε τόσο κωμικόν, ὥστε μὰ τόν Ἀριστοφάνην θά ἦν λυπηρόν νά ἔλειπεν ὁ φίλος Ἡλίας, καί ἂν ἔλειπεν ἔπρεπε νά ἀνακαλυφθῇ, νά κατασκευασθῇ *sur mesure*.

Ὁ σιόρ Ἡλίας εἶνε λοιπόν κωφάλαλος, πεντηκοντούτης περίπου, καί ὑποκρινόμενος τόν ἡλίθιον ἐκ μετριοφροσύνης, ὡς ἀπεδείχθη ἐν τῇ πορείᾳ.

Τόν Ἡλίαν ὠδήγησεν εἰς τήν Ἀστυνομίαν ὁ Σάρδας τήν 1^{ην} Ἀπριλίου, πρό τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ φόνου, ὡς δῆθεν εἰπόντα αὐτῷ, ὅτι εἶδε τήν κόρην του ἀπαγομένην μετὰ 4 Χριστιανῶν. Διά νευμάτων ὁ Ἀστυνόμος ἠρώτησεν ἐπὶ τούτου τόν κωφάλαλον, ὅστις τῷ εἶπεν ὅτι δέν ἡννόει 4 Χριστιανούς, ἀλλ' ὅτι τήν 4^{ην} ὥραν εἶδε τήν κόρην συνοδευομένην παρά τοῦ ὠπώλου.

Ὁ Ἀστυνόμος διέταξεν ἀμέσως τότε ἓνα κλητῆρα νά μεταβῇ μετὰ τοῦ κωφάλαλου καί ἰδεῖ τό μέρος, ἐν ᾧ ἔλεγεν οὗτος, ὅτι εἶδε τήν κόρην μετὰ τοῦ ὠπώλου.

Τό προάστειον τῆς Γαρίτσας παρά τινι Ἐκκλησίᾳ ὑπέδειξεν ὁ κωφάλαλος ὡς τό παρ' αὐτοῦ ἐννοούμενον μέρος.

Οἱ περίξ οἰκοῦντες ἐρωτηθέντες προχείρως παρά τοῦ κλητῆρος ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδέν εἶδον παρόμοιον.

Ὁ ὠπώλης Ἀργυρίου

Ὁ ὠπώλης Ἀργυρίου, ὁ ὑποδειχθείς παρά τοῦ κωφάλαλου συλλαμβάνεται παρά τῆς Ἀστυνομίας καί μεταφέρεται εἰς τό Ἀστυνομικόν κατάστημα, ὅπου γίνεται ἡ ἀντιπαράστασις αὐτοῦ μετὰ τοῦ κωφάλαλου ἐπιμέλλοντος εἰς ὅσα εἶπε.

Νέαι καταθέσεις κωφάλαλου

Ὁ Δήμαρχος Κερκύρας κ. Μ. Θεοτόκης, πολύ, ὁρθῶς ποιῶν ἀπέφυγε ν' ἀναμιχθῇ εἰς ὅλην αὐτήν τήν υπόθεσιν, ἀφοῦ μάλιστα ἄγνωστον διατί ἡ Εἰσαγγελικὴ ἀρχὴ ἐθεώρησε καλόν ν' ἀπομακρύνῃ τήν Ἀστυνομικὴν ἀρχὴν πάσης ἐνεργείας καί παρέσχε μάλιστα αὐτῇ ζωντανὰ δείγματα δυσπιστίας. Ἐν τούτοις εὐρεθείς ἐν τῷ γραφείῳ συνεβούλευσε τόν Εἰσαγγελέα νά προσλάβῃ τόν καθηγητὴν τῶν κωφάλαλων κ. Νέγγρη, ὅπως ἐπιτηδειότερον ἐξετάσῃ τόν κωφάλαλον. Ὁ Εἰσαγγελεὺς, ὅστις τό ἀπλούστατον τοῦτο πρᾶγμα δέν εἶχε σκεφθῇ, ἐδέχθη, καί ὁ κ. Νέγγρης προσεκλήθη.

Ὁ κωφάλαλος ὅμως τὰ ἤρε στενά μέ τόν κ. Νέγγρη, ἐσυγχίσθη, διέφευσεν ἑαυτὸν καί ἐπὶ τέλους κατήγγειλεν ἓνα παχύν μέ γιαλιά, ὅστις κατ' αὐτόν, τοῦ τὰ εἶπεν ὅλα. Νέαι ἐνέργειαι πρὸς σύλληψιν τοῦ παχύ μέ τὰ γιαλιά.

Ἡ ἀπλοϊκότης τοῦ κ. Μπένση

Καθ' ὅλον αὐτό τό διάστημα τῆς υπερτάτης χοροϊδίας, τῆς ὑψηλῆς κωμωδίας, ὁ κ. Μπένσης ἐπέδειξε τήν μεγαλειτέραν ἀπλοϊκότητα. Ἐγκατελείψας ὅλους τοὺς ἄλλους ἀφήσας πᾶσαν ἐνέργειαν, ὅλην τήν προσοχήν του καί τήν τοῦ ἀνακριτοῦ ἐπέστησεν ἐπὶ τῶν φληναφημάτων τοῦ κωφάλαλου. Ἡ πρὸς αὐτόν ἐμπιστοσύνη του ὑπῆρξε πλέον ἢ τυφλή, συγχινητική δ' ὑπῆρξεν ἡ πρὸς αὐτόν τρυφερότης του.

Ἐάν ὑπῆρχε καί ἡ ἀμυδροτέρα ἐλπίς πιθανότητος ἀνευρέσεως τῶν δραστῶν, ἡ ἐλπίς αὕτη ὤφειλε ν' ἀπωλεσθῇ ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ κωφάλαλου καί ἀπώλετο.

Τί τά θέλετε; ὑπάρχει μία κακή ὥρα διὰ κάθε ἄνθρωπον, ἐν κακὸν συναπάντημα.

Αἱ! ἡ κακή αὕτη ὥρα, τό κακὸν αὐτό συναπάντημα ὑπῆρξε διὰ τόν κ. Μπένσην, διὰ τήν ἀνάχρισιν, ὁ κωφάλαλος αὐτός!

Καί ἂν ἦτο μόνον δι' αὐτοὺς, τό κακὸν θά ἦν ὀλίγον, ἀλλ' ἴσως, ἴσως τό συναπάντημα αὐτό, τό τυφλῶσαν τήν δικαιοσύνην, εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ ἔφερεν ὅλα τά δυστυχήματα, πάντα τά μετὰ ταῦτα συμβάντα!

Τό αἷμα

Ἐν μέσῳ ὅλου αὐτοῦ τοῦ μελοδραματικοῦ ἀλαλιάσματος ἀγγέλλεται τῇ ἀναχρίσει, ὅτι ἐπὶ τινος θύρας, οἰκίας κειμένης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παλαιολόγου, εὐρέθη αἷμα. Τρέχει ὁ ἀνακριτής, συλλαμβάνει τήν θύραν, καί διατάσσει τοὺς χημικοὺς κ.κ. Πολίτην, Λειβαδιώτην καί Ζαβιτσιάνον ν' ἀναλύσωσι τό ἐπ' αὐτῆς αἷμα. Τό αἷμα ἀνελύθη καί οἱ χημικοὶ ἀποφαίνονται ὅτι εἶνε αἷμα μαστοφόρου ζώου.

Ἐρωτᾶται τις τίς κατοικεῖ ἐν τῇ οἰκίᾳ, καί ἀποκαλύπτεται, ὅτι κατοικεῖ ἐν αὐτῇ ὁ δημόσιος σφαγεὺς τῶν Ἰουδαίων, ἐκεῖνος δηλονότι, ὅστις δι' ἰδιαιτέρας μεθόδου σφάζει τά ζῶα κατὰ τήν Ἰουδαϊκὴν συνήθειαν.

Σημειωτέον, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἔχουσιν ἀπέχθειαν πρὸς τό αἷμα καί μόλις τοῦτο χυθῇ καταγῆς, ἂν χυθῇ, καθαρίζουσιν ἀμέσως τό κηλιδωθὲν μέρος. Πῶς εὐρέθη τό αἷμα ἐπὶ τῆς θύρας, τί σχέσιν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ μέ τό ἔγκλημα, διατί δέν ἐσκοπίσθη; Ἄγνωστον!

— Αἷμα μαστοφόρου ζώου, κ. ἀνακριτά.

— Πολύ καλὰ, κύριοι χημικοί.

Καί ἐτελείωσε καί αὐτό.

Ἡ ἀπόλυσις τῶν κρατηθέντων

Ἐν συντομίᾳ τὰ πράγματα ἔχουσι μεγαλυτέραν μεγαλοπρέπειαν.

Λοιπόν. Ὁ Εἰσαγγελεύς, ἡ ἀνάκρισις, τὸν Σάρδαν, τὸν Νάζην, τὸν νεκροθάπτην, τὸν ὠπώλην ἀνακρίνασα καὶ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὰ λεχθέντα ἀπέλυσε.

Λήξις τῶν ἀνακρίσεων

Αὐτοδικαίως αἱ ἀνακρίσεις καὶ πραγματικῶς ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔληξαν. Ἦδη δ' ἀπολείπεται εἰς τὴν εὐφυΐαν, τὴν πείραν καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ κ. Καγκάδη καὶ τοῦ κ. Χαντζάκου νὰ εἴπωσι:

—Φτοῦ! Κι' ἀπ' ἀρχῆς.

Τοῖς εὐχομαι καὶ μετ' ἐμοῦ πᾶς Ἑλλήν πληρὴ ἐπιτυχίαν ἐν τῷ ἔργῳ των!

Αἱ ἀνακρίσεις τοῦ Κερκυραϊκοῦ λαοῦ

Παρά τὴν ἐπίσημον ἀνάκρισιν ἣν ἔκαμεν ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχή, ἔκαμε καὶ ὁ Κερκυραϊκὸς λαὸς τὴν ἰδικήν του. Κάθε Κερκυραῖος ἐσχημάτισε καὶ μίαν ἰδέαν περὶ τῶν ἀφορμῶν τοῦ ἐγκλήματος, περὶ τῶν δραστῶν τοῦ ἐγκλήματος.

Αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαδόσεις αὗται κυκλοφοροῦν δεξιὰ καὶ ἀριστερά, εἰς τὰς οἰκίας, εἰς τὰς ὁδοὺς, εἰς τὰ καφενεῖα.

Μέ μεγάλην ὑπομονὴν τὰς συνέλεξα τὰς κατέταξα καὶ σὰς τὰς παραδίδω ἐνταῦθα. Καλὰ ἢ κακὰ, ὀρθαί ἢ στρεβλαί, νομίζω ὅτι ἔχουσι ταύτην τουλάχιστον τὴν ἀξίαν, ὅτι ἀποδίδωσι πιστῶς τὰ φρονήματα τοῦ Κερκυραϊκοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῦ στυγεροῦ ἐγκλήματος.

Θεωρία α'. Ἡ Ρουμπίνα ἦν Χριστιανή.

Ἡ Ρουμπίνα ἦτο Χριστιανή, κατήγετο ἐξ Ἰωαννίνων, ὠνομάζετο πρότερον Μαρία Δεσύλλα. Ὁ Χαῆμ Σάρδας τὴν παρέλαβε μικράν, δῆθεν ὡς ὑπηρέτριάν του, διὰ νὰ τὴν ἀναθρέψῃ καὶ τὴν θυσιάσῃ ἔπειτα ὁ ἴδιος.

Θεωρία β'. Ἡ Ρουμπίνα ἦν χριστιανὴ ἀλλ' ἐσφάγη παρ' ἄλλων.

Ἡ Ρουμπίνα ἦν Χριστιανὴ κ.λπ. ὡς ἀνωτέρω. Ἐν γνώσει δέ τοῦ Σάρδα καὶ συναινοῦντος αὐτοῦ ἐσφάγη παρ' ἄλλων Ἰουδαίων χάριν τῆς θυσίας.

Θεωρία γ'. Ἡ Ρουμπίνα ἦν Ἰουδαία ἀλλ' ἐσφάγη παρά χριστιανῶν.

Κατά την θεωρίαν, τούτην, διαδοθεῖσαν εὐθύς ἐν ἀρχῇ παρά τῶν Ἰουδαίων, ἡ Ρουμπίνα ἦν θυγάτηρ τοῦ Σάρδα, ἦν Ἰουδαία, ἐδολοφονήθη δὲ ἄγνωστον διατί παρά Χριστιανῶν.

Θεωρία δ'. Ἡ Ρουμπίνα ἦν Ἰουδαία, ἐσφάγη δὲ παρά Χριστιανῶν πρὸς δυσφημισμὸν. Ἐπίσης κατὰ τοὺς Ἰουδαίους ἡ Ρουμπίνα ἦν Ἰουδαία κλπ. ἐσφάγη δὲ παρά χριστιανῶν ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ δυσφημισμοῦ τῶν Ἰουδαίων ὡς ἀνθρωποθυτῶν.

Θεωρία ε'. Ἡ Ρουμπίνα ἐσφάγη παρά τοῦ Σάρδα.

Ὁ Σάρδας ἐν στιγμῇ ὀργῆς κατὰ τῆς θυγατρὸς του, κακὴν διαγωγὴν ἐχούσης, τὴν ἐκτύπησε τόσον δυνατὰ, ὥστε αὐτὴ ἐλιποθύμησε. Νομίσας δὲ ὅτι τὴν ἐφόνευσε καὶ θέλων νὰ συγκαλύψῃ τὸ ἔγκλημα προέβη εἰς τὸν ἀκρωτηριασμὸν αὐτῆς.

Θεωρία στ'. Ὁ Σάρδας μητρυιός.

Ἡ Ρουμπίνα δὲν ἦν θυγάτηρ τοῦ Σάρδα, ὅστις διὰ τοῦτο τὴν ἐμίσει. Ἐν στιγμῇ δ' ὀργῆς τὴν ἐφόνευσε κλπ.

Θεωρία ζ'. Ἡ Ρουμπίνα ἐφονεύθη παρά τοῦ ὠπαῶλου.

Ἡ Ρουμπίνα ἐφονεύθη παρά τοῦ ὠπαῶλου, ὅστις μὴ εὐχαριστημένος εἰς τὴν παρά φύσιν ἀσέλγειαν ἠθέλησε νὰ τῆς πάρῃ τὴν παρθενίαν. Αὕτη ἀντέστη καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐφόνευσε.

Θεωρία η'. Ἡ Ρουμπίνα φονεύεται ἐν χαμαιτυπείῳ.

Ἡ Ρουμπίνα εἰς χαμαιτυπεῖον παρασυρθεῖσα καὶ ἀντιστᾶσα εἰς τὴν φυσιολογικὴν ἡδονὴν ἐφονεύθη καὶ τεθεῖσα ἐντὸς σάκκου μετεφέρθη ἀπὸ ὅπου εὐρέθη.

Θεωρία θ'. Ἐρωτος δρᾶμα.

Τὴν Ρουμπίναν ἡγάπα εἷς. Αὕτη δὲν τὸν ᾔθελε καὶ οὗτος ἀπὸ ἐκδίκησης τὴν ἐφόνευσε.

Αὐτὰ πιστεῦνται παρά τοῖς διαφοροῖς τάξεσιν ἐν Κερκύρᾳ. Αἱ διαδόσεις ἐκυνήγησαν τὴν ἀτυχῇ κόρην μέχρι τοῦ τάφου τῆς καὶ οὕτω ἐπιστεύθη καὶ τὸ ἐξῆς.

Τὴν ἐξέθαψαν

Διεδόθη παρά τῶν πιστευόντων ἀκραδάντως ὅτι ἡ Ρουμπίνα ἦν Χριστιανὴ καὶ οὐχὶ Ἰουδαία, ὅτι δὲν εὐρίσκεται πλέον αὕτη ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ νεκροταφείῳ.

Οἱ Ἰουδαῖοι θεωροῦντες ὡς βεβήλωσιν τοῦ νεκροταφείου των τήν ἐν αὐτῷ ὑπαρξίν τοῦ νεκροῦ Χριστιανῆς μετέβησαν νύκτωρ καί τήν ἐξέθαψαν.

Τοιαῦτα διαδίδονται καί πιστεύονται μετ' ἰσῆς εὐκολίας παρά τοῦ λαοῦ οὐ μόνον, ἀλλά καί παρ' αὐτῶν τῶν πεφωτισμένων τάξεων!

Ἔκαμε τόν σταυρόν της

Πολλάι κυρίαί βεβαιοῦσιν ὅτι ὅταν ἡ Ρουμπίνα μετέβαινεν εἰς τάς διάφορους οἰκίας πρὸς ἐκτέλεσιν ὑπηρεσιῶν ἐσταυροκοπεῖτο καί ἐν γένῃ ἐδίδε πάντα τὰ σημεῖα ὅτι ἦτο Χριστιανή.

Τά λάθη τῆς ἐπισήμου ἀνακρίσεως

Τά λάθη τῆς ἐπισήμου ἀνακρίσεως τά ἀντελήφθητε ἐκ τῆς ἀπλῆς ἀναγνώσεως, ἐν τούτοις μία ἀνακεφαλαίωσις αὐτῶν δέν δύναται νά μᾶς βλάψῃ.

α'. Οἱ εἰσαγγελεῖς δέν πρέπει νά κοιμῶνται, ἀλλ' οἰανδήποτε ὥραν καλοῦμενοι πρέπει νά προστρέχωσιν εἰς τό καθήκον.

β'. Χωροφία δηλαδή ἔρευνα λεπτομερῆς καί περιγραφή τοῦ βάρους, ἐν ᾧ εὐρέθη τό πτώμα, δέν ἐγένετο.

γ'. Ἡ πρώτη ἐξέτασις τοῦ πτώματος ἐγένετο 7 ὅλας ὥρας μετὰ τήν ἀνεύρεσιν αὐτοῦ.

δ'. Ἡ νεκροτομή ἐγένετο 12 ὅλας ὥρας μετὰ τήν ἀνεύρεσιν τοῦ πτώματος.

ε'. Ἐπ' οὐδενί λόγῳ δέν ἔπρεπε νά ἀφειῶσιν οἱ συλληφθέντες.

στ'. Ὁ πατήρ τοῦλάχιστον ἔπρεπε μέχρι τῆς τελείας διαλευκάνσεως τοῦ ἐγκλήματος νά μένῃ φυλακισμένος.

ζ'. Ἡ καταγγελία τοῦ κωφαλάου ἦν οὗτος διέφθεισε μετὰ ταῦτα, ἀλλ' ἦτις πιθανόν νά περιέχῃ ἀλήθειαν τινά, ὅτι τήν εἶδε τήν Ρουμπίναν μετ' ἄλλων ἐν Γαρίτση ἐξητάσθη μετ' ἐκτάκτου ἐλαφρότητος, τῆς ἀνακρίσεως ἀρκεσθείσης εἰς τήν πρόχειρον ἔρευναν, τοῦ κλητῆρος.

η'. Τόν κωφάλαον ἡ δέν ἔπρεπε νά τόν λάβωσιν ὑπ' ὄψιν ἡ ἀφοῦ τόν ἔλαβον ἔπρεπε νά τόν ξεζουμίσουν, νά μάθουν ἐπὶ τέλους τίς τόν ἔβαλε νά εἶπῃ ὅλα τὰ ψεύδη.

θ'. Ἡ ἀστυνομία δέν ἔπρεπε νά ἀποκλεισθῇ παρά τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς.

Αἰς εἰς τόν κ. Καγκάδην.

Σπ.

SUMMARY

CORFU AND ZAKYNTHOS IN A TORNADO OF ANTI-SEMITISM

The *ghezera* of 1891

At the beginning of April 1891 a little girl, the nine year-old Rubina B. Sarda, was found brutally murdered in the Corfu ghetto. Even before the police began their investigation, the Jews hastened to accuse the Christians of the crime, whilst the Christians spread the rumour that the child was a Christian who had been abducted as a baby by Jews, to be raised by them in order to make her the victim of a human sacrifice; the Jews therefore had to be guilty of killing the girl, to use her blood in making unleavened bread for Passover. These mutual accusations caused turmoil in the society of Corfu and stirred up the latent anti-Semitism of a large portion of the Christians, who hurled themselves against the Jewish community with fanatical and impassioned hostility, killing, injuring and destroying property of Jews. The blameworthy carelessness of the police and their inability to discover the perpetrators, the laxity of the governing authorities in containing the disorders, as also in arresting any of the instigators of the rioting, fostered a continuing explosive state of anarchy in the town for a number of weeks. The Jews were confined to the ghetto for their own safety.

The case's religious and social aspects swiftly became a political issue setting the followers of Deliyannis against those of Trikoupis, the former accusing the Opposition party of instigating and fuelling agitation against the Jews with a view to terrorizing them into abstention from the pending municipal elections in the following July. The Trikoupists for their part, led by J. Polylas and the brothers Theotokis in turn charged the Deliyannis government with pro-Semitism and a wilful cover-up of the murder by Jews, so as not to alienate the Jewish community and lose their 500 or so votes.

The outcome of these anti-Semitic incidents in Corfu was that out of the more than 5000 members of the Jewish community, over two thirds fled the island, and

that at international level Corfiots were branded as uncivilized and fanatical persecutors of Jews.

Similar incidents broke out in Zakynthos on Good Friday, at the Litany of the Crucifixion, resulting in five fatalities and the vandalizing of Jewish property, which had the effect there too of chasing away many of the island's Jews.

The climate of anti-Semitism reigning in the Ionian Islands triggered by the murder of the little Jewess stigmatized Greece in the eyes of world-wide Jewry, and threatened a diplomatic incident between Greece and England when in a diplomatic memorandum the Greek Ambassador in London, I. Gennadios, castigated the Ionian islanders as the sole anti-Semites in Greece.

Harmony was restored following the July municipal elections, and after the flourishing Jewish communities of Corfu and Zakynthos were bereft of the greater and most enterprising portion of their population. The case of Rubina Sarda's murder was filed away with no accusation whatsoever having been levelled against any suspect.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Δεν ευρετηριάστηκαν τα ονόματα: Κέρκυρα, Ζάκυνθος, εβραίοι, ισραηλίτες, ιουδαίοι.

Αβραάμ του Ισαάκ (καφενείο Κέρκ.) 227
 Αγάθος, Δημ. 157
 Αγγλία 62, 69, 85, 172, 190, 210
 Άγγλοι 17
 Αγιά 140
 Αγιώτης, Ιωάν. 165
 Αγίου Βαρθολομαίου (νύχτα-) 215
 Άγ. Νικόλαος Μόλου (Ζάκ.) 192
 Άγ. Πατέρων (οδός Κέρκ.) 155
 Άγ. Σπυρίδων (λιτανεία) 184
 Άγ. Χαράλαμπος (Κέρκ.) 18
 Αδελφαί του Ελέους 223, 232
 Αη Λύπιος (Ζάκ.) 195
 Αθήνα 11, 20, 46, 52, 62, 67, 77, 95, 101, 111, 158, 168, 196, 237
 Αθηναγόρας (πατριάρχης Κωνσταντινούπολης) 190
 Αθηναϊκά Νέα 100
 Αίγυπτος 134, 189, 190
 Αίμα, Εβραίοι, Ταλμούδ 105, 126
 Αιτωλός, Κοσμάς 97
 Ακρόπολις 18, 23, 26, 76, 77, 78, 80, 81, 95, 123, 170, 197, 202, 209, 221, 222, 236, 237
 Ακτίς Φωτός 125, 189
 Αλβάνας, Νικ. 23, 156, 157, 159, 173
 Αλεξάνδρεια 177, 190
 Αλήθεια 23, 68, 171
 Αμάραντος 162
 Αμερική 190
 Άμλετ 221
 Αμπελάς, Τιμολέων 127, 131
 Ανατολή 198, 214
 Ανδρεάδης, Ανδρέας 76
 Άνδρος, Θεοδόσης 193
 Η ανθρωποθυσία παρά τοις Ιουδαίοις, 126
 Ανθούσα 140
 Άννινος, Μπάμπης 71
 Ο αντίκτυπος του νου 111, 115
 Αντισημιτική έκρηξις 135-136
 Αντισημιτισμός 98-99
 Αντωνιάδης (λοχαγός πεζικού) 162
 Αντωνίου, Δαυίδ 28

Αρβανιτάκης, Δημ. 133
 Αρβανίτες 18
 Αργυρίου 233, 239
 Αρμενόπουλος 19
 Άρτα 11, 92
 Αυστρία 85, 183
 Αυστροουγγαρία 38
 Ashkenazi 141
 Βανάτο (Ζάκ.) 194
 Βαρβιάνης 49
 Βαρώσι 194
 Βασιλάκης, Κων. 41, 44, 46, 65, 93, 136
 Βασιλεία (Ελβετία) 137
 Βασιλική Πύλη 181, 183, 221, 226, 234' βλ. και Πόρτα Ρεάλα
 Βελ(λ)έλης, Αβραάμ 158' Ιωσήφ 190' Λάζαρος 132' Μωϋσής 164, 185' Πάρις 158' Σάββας 158
 Βενετία (Ενετία) 103, 209' Ελληνική Κοινότητα 103
 Βεντούρας, Ισαάκ 53
 Βερολίνο 74, 87
 Βιβάντες, Αβραάμ 158
 Βιδέρμπου (τράπεζα) 211
 Βιέννη 87, 215, 216
 Βίσμαρκ 210
 Βιτάλ, Αβραάμ 158' Σαμουήλ 158
 Βλάιος, Πλάτων Ιωάν. 29, 179, 180
 Βλάχος, Γ. 165, 220' Α. 37
 Βλάχου (σχολείο Κέρκ.) 213
 Βότης (αρχιεπ. λατίνων) 81, 223
 Βούλγαροι 89
 Βράιλας 68
 Βροναρδΐλ 157
 Γαβριηλίδης, Βλάσης 76
 Γαΐτανιώτες 194
 Γαλβάνα (περιοχή Ζακ.) 192
 Γαλλία 42, 54, 69, 85, 158, 212
 Γάλλοι 124, 210
 Γαρίτσα 30, 185, 240
 Γεννάδιος, Ιωάννης 23, 31, 65-67, 69, 92-94, 104, 172

Γένοβα 141
 Γερμανία 85, 139, 210
 Γη Χαναάν 189
 Γιάννινα, βλ. Ιωάννινα
 Γιαννούλης, Ν. 54
Γιαχουντί 115, 116
 Γκαρντελάκουες 17
 Γκοστάιος, βλ. Γκοστέιν
 Γκοστέιν, Σολομών 156, 175, 176
 Γλάδστων 94
 Γουδής 195
 Γουνελίδης, Νικ. 167
 Γρηγορόβιος 209
 Γυμνάσιο Κέρκυρας, Β' 28
 Cohen, Alb. 119, 120' βλ. και Κοέν

Δαλματία 186
 Δαμίρη (κατάστημα Κέρκ.) 165
 Δαυίδ, Ιωνάς 158
 Δαφνής, Κώστας 134, 135, 142
 Δε Βιάζης, Σπυρ. 123, 124, 125, 131
 Δελέτης, Κων. 194
 Δεληγιάννης, Θεόδωρος 25, 26, 37, 39, 41, 44, 54, 65, 67, 68, 73, 75, 88, 89, 91, 174, 193, 195, 202-204' αρχείο 14, 16, 35' κυβέρνηση 78, 80
 Δεληγιώργης, Επαμ. 38
 Δεπόρτες, Ερρ. 126
 Δεσύλλα, Μαρία 56, 79, 84, 170, 181, 188, 189, 242
 Δήλεσι 68
 Δημητριάδης 224
 Δημητσάνα (Γυμνάσιο) 28
 Δουκάδες 202
Ο δρόμος της ζωής 117
Daily News 65
 De Fano, Al., βλ. Ντε Φάνο
 Dreyfus, βλ. Ντρέφους

Εβραϊκή (συνοικία Κέρκ.) 17-18, 124, 182-185, 226-236' βλ. και οβραϊκά
Η εβραϊκή κοινότητα της Κερκύρας 123-125, 134

Η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας (1860-1939) 137
 Εβραϊκό νεκροταφείο Κέρκ. 177, 190
Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα 144-146
Εθνική 23, 171
 Εθνική Τράπεζα 42
 Εκκλησία της Ελλάδος 62-64
 Ελιέζερ, Λουκία 231
 Ελλάδα 10, 11, 12, 28, 31, 38, 40, 49, 62, 63, 65, 66, 71, 73, 75, 78, 85, 102, 104, 114, 119, 123, 124, 126, 129, 138, 141, 152, 172, 197, 199, 212, 216, 219' Βόρεια 108
 Έλληνες 18, 63, 73, 78, 86, 205, 209, 212, 213, 214, 216
 Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) 36
Ελληνικός αντισημιτισμός: Μια περιήγηση 137-138
Ελπίς 56, 69, 105
 Εννέα Πηγάδια (Κέρκυρα) 234
 Ένωση 12, 68, 123, 133, 213, 217, *Επόπτης* 23, 68, 170
 Επτάνησα (-ος) 12, 28, 40, 49, 65, 76, 88, 91, 122, 123, 125, 129, 133, 135, 144, 145, 151, 152, 172
 Επτανήσιοι 73
 Επτανήσου (Διδασκαλείο-) 28
Εργάτης 23, 68, 94, 171
Εστία 13, 98, 123, 135
 Εταιρεία των Φίλων του Λαού (ΕΦΛ) 14, 15, 35
 Ευγενία (αυτοκρ. Γαλλίας) 30, 42, 185, 186
 Ευγενίου (οδός Κέρκ.) 226
 Ευθυμίου, Μαρία 138
 Ευρώπη 103, 138, 140, 215
Εφημερίς 19, 26, 57, 58, 70, 72, 73, 74, 84, 86, 94
 Ζαβιτσίανος, Γ. 123, 125, 126, 127, 130, 145' Κων/νος 46, 189
 Ζαβιτσίανος (χημικός Κέρκ.) 241

- Ζαΐμης, Θ. 45, 67
 Ζακύνθιοι 73, 74, 99
 Ζώης, Λεων. 131, 134
 Ζωναράς, Στέλιος 103
 Ζωνίτζα (οικία Ζάκ.) 193
 Gabb, A. 38
- Ηλιόπουλος, Νώντας 135
Ημερήσια Νέα 65
 Ήπειρος 40, 228
 Herzel Th. 137
- The Jews of Corfu* 138-144
- Θεοτόκης 66, 135, 212, 220· Γεώργιος 23, 81, 136, 150, 202, 205·
 Μιχαήλ (ή Μίκις) 17, 22, 35, 41-46, 65, 118, 136, 147, 169, 171, 172, 240
 Θερμογιάννης, Φραγκίσκος 157, 206, 239
 Θεσσαλονίκη 11, 108, 116, 137
 Θήβα 11
- Ιερουσαλήμ 133, 215
 Ιόνια (νησιά) 72, 122, 125, 149, 215
 Ιόνιοι 66, 67, 68
 Ιονική Τράπεζα 42
Ιουδαϊσμός και Χριστιανισμός...
 49-52, 127-130
 Ιούδας 61, 62, 63
 Ισπανία 67, 69, 229
 Ισραήλ 116
Οι Ισραηλίτες της Κερκύρας 135
 Ισραηλίτικη Κοινότητα 40, 134, 212
 Ισραηλίτικος Σύλλογος 182
 Ιταλία 67, 139, 190, 214, 221
 Ιταλική Σχολή (Κέρκυρα) 223
 Ιωαννίδης (φρουράρχος Ζακ.) 193
 Ιωάννινα 22, 182, 228
 Ιώσηπος 215
- Καβάλα 11
 Καγαδάκης, Ηλίας 25-27, 29, 43, 45, 46, 174, 178, 242, 244
- Κάγκας 233
 Κάιρο 190
Καιροί 37, 57, 82, 84, 86, 87, 92, 216
 Κάισαρα, conte (οικία) 193
 Κάλε δ' άκβε 220
 Καλλιγάς, Παύλος 42
 Καλτζέτη (ξενοδοχείο Ζακ.) 195
 Κάμπελ 108, 116, 133
 Κανάρης, Κων. 67
 Κανελλόπουλος (χοροδιδάσκαλος Κέρκ.) 237
 Καποδίστριας 212
 Καποτζάκης, Θεμιστ. 161, 169
 Καραγκιόζης 97
 Καρρέρ, Διονύσιος 48· Φρειδερίκος 48-53, 60, 64, 69, 73, 74, 80, 90, 101, 105, 125, 127-130, 145, 146
 Καρύδης, Ιωάν. 175, 176
 Κασσιμάτης, Γρηγ. Π. 133
 Κασσιμάτης, Πέτρος 105, 123, 126, 130
 Καστοριά 11
 Κατζής 193
 Κερκυραίοι 73, 74, 87, 205, 209, 210, 212, 228, 233
 Κεφαλάς, Θεαγένης 14, 16, 18, 22-25, 32, 44-46, 68, 81, 119, 155, 160, 164, 165, 173, 189, 238
 Κεφαλληνός 193
 Κεφαλονιά 18, 120
 Κίτζος (γαμπρός Φλαμπουριάρη) 193
 Κλάδης, Διον. 56, 57
 Κοέν, Αλμπ. 18· βλ. και Cohen
 Κοέν, Ρουμπίνα 227
 Κόλλα, Α^{ος} 168
 Κόλλας, Σπυρ. Δανιήλ 118
 Κομματάς, Σπυρ. 161, 169
 Κομούνε των Παρισίων του 1871 54, 193, 194
 Κορομηλάς, Λάμπρος, βλ. *Εφημερίς*
 Κορσική 141
 Κοσονάκος 238
 Κουβαράς, Μιχ. 18, 19, 156
 Κρήτη 11

Κυβέλη 100
 Κωνσταντάς 212
 Κωνσταντίνη, Νίνα 53, 194
 Κωνσταντινούπολη 100, 226
 Κ. Γ. 78, 201

Λαβίλλ 210
 Λαβράνος, Χρ. 157
 Λάρισα 109
 Λάτας, Διονύσιος 47, 64, 195
 Λατίνοι 223, 224
 Λέβης, Ραφαήλ 53, 194
 Λειβαδιώτης (χημικός Κέρκ.) 241
 Λευθεριώτης, Ιωάν. 93, 169
 Λευκάδα 57, 58, 71
 Λευκορωσία 141
 Λιάνης 193
 Λιάππης 204, 205
 Λιθουανία 140
 Λιμπρέτος, Θ. 25, 174
 Λιναράς, Γεώργ. 162, 169
 Λιτσιαρδόπουλος, Σπυρ. 159
 Λονδίνο 31, 42, 65, 68, 74, 94, 216
 Λούντζης, Δημ. 53, 194· Ερμ. 122
 Λούτας, Παύλος 53, 194
Libéral 35

Μάιδες 185
 Μαϊμών (παντοπωλείο) 227
Μακεδονία 115
 Μακρής, Δημ. 195
 Μάνσης 193
 Μαντούδι 58
 Μαργάρη, Κ. (οικία) 193
 Μαργαρίτης, Γ. 137, 138
 Μαργαρίτι (Ηπείρου) 140
 Μάρμορας, Ανδρέας 133
 Μαρόκο 141
 Μαυρίκος 218
 Μαυρογιάννης, Γεράσιμος 75, 76, 94
 Μεγάλη Βρετανία (ξενοδοχείο Κέρκ.) 185
Μεγάλη Περιπέτεια 100, 106-110
 Μεζάς, Δαβίδ 164

Μερκαντικών (οδός Κέρκ.) 175
 Μέρμηνας, Αντών. 165
 Μεσολόγγι 89
 Μεταξάς, Ιωάννης 146
 Μηνώτος, Ν. 196
 Μητσάκης, Μιχ. 17
 Μηχανίδου, Μαρία 71, 72, 95, 123, 126, 127, 130, 222
 Μιζραχή, Χαγίμ 134
 Μηλιά (μοδίστρα Ζάκ.) 194
 Μινέρβος (δήμαρχος Κέρκ.) 191
 Μιχαλίτση (οικία) 193, 194
 Μίχας (γέρο-) 237
 Μοντανιστές 19, 75
 Μόρδος, Λέων 158
 Μόρδος-Ξαφίρος 161, 166, 168· Αλεξ. 166, 167
 Μουζά, Ροζίνα 159
 Μουμούρης (αστυν. κλητήρας) 164, 165, 166
 Μουστάκης, Νασσώ 175, 176, 177· Ρουβίν 158
 Μπαζάκας 193
 Μπάκας, Νικόλαος 161
 Μπαλίστρας, Αβραάμ 158
 Μπελούσι 194
 Μπένσης (αστυνόμος Κέρκ.) 41, 42, 45, 64, 81, 147, 180, 224, 225, 238, 239, 241
 Μπερμπάτης 193
 Μπεχιάρ, Μεναχέμ 158
 Μπολής, Μπουλής 53
 Μπονόμου, Μαρία 186
 Μπουκλάκος, Γ. 37, 39-42, 44, 66
 Μπούτος, Βασίλης 117-119
 Μπρατσιώτης, Νικ. 15
 Μπρατσιώτης, Παν. Ι. 71
 Μυριβίλης, Στρατής 111
 Μωσαϊσμός-Ιουδαϊσμός 214
 Mantoue 92
 Νάζης 242
 Νάξιος 156
 Ναξών 234
 Ναναής, βλ. Τριαντάφυλλος Κων.

- Ναχμία (τράπεζα) 211
 Ναχμίας 221, 222
Νέα Εστία 133
 Νέα Ορλέανη 66
 Νέγρης (καθηγητής κωφαλάλων Κέρκ.) 240
 Νίκαρδος, Βλ. Μπάκας
 Νικοκάβουρας, Σεβαστιανός 103
 Νοσιάν, Ναούμ 158
 Νοταράς, Διον. Π. 39, 43
 Νοταράς (ταγματάρχης μηχαν.) 185
 Ντε Σέμο, Βίκτωρ 29-31, 36, 60, 77, 81, 135, 142, 143, 150, 151, 182, 186, 208-210
 Ντε Φάνο, Αλέξανδρος 42, 81, 92, 141, 221
 Ντρέφους (υπόθεση) 120, 137· Αλφρέδος 120

 Ξάνθη 11
 Ξαφίρου, Αφοί, βλ. Μόρδο
 Ξενοπούλος, Γρηγόριος 60, 98-108, 110, 116, 119, 145
 Ξένος, Στέφανος 126
 Ξυλάκης 237

 Οβραΐικα (εβραϊκή συνοικ.) 233· βλ. και εβραϊκή συνοικία
 Οθωμανικό προξενείο 159
 Οικονόμου, Ν. 130
 Οικονόμου, Σχολείο (Κέρκυρα) 213
Ομόνοια 23, 170, 171
 Όσμος, Ρουβέμ, βλ. Όσμος
 Όσμο, Νάτα 47
 Όσμος, Μωϋσής 165· Ρουβίν 156, 175, 176

 Παλαιολόγου (οδός Κέρκ.) 18, 188, 226, 231, 234, 241
 Παλαιστίνη 141, 142
 Παλαμάς, Κωστής 9
Παλλιγενεσία 23
 Παναγιωτόπουλος, Σπυρ. 193
 Πανεπιστήμιο Αθηνών 28
 Πανεπιστήμιο Πάδοβας 28
 Πανεπιστημίου (οδός Κέρκ.) 202

 Παπαγεωργίου, Σπυρ. 123, 130
 Παπαδιαμάντης, Αλεξ. 111-116, 119
 Παπακώστα, Χριστίνα 103
 Παπαμάκου, Διδασκαλείο 213
 Παπανικολάου (αστυν. γιατρός) 206
 Παπανικολάου, Δημ. 157, 238
 Πάργα 139, 140
 Παρίσι 44, 210
 Πάτρα 11, 50, 58
 Πατσίφικα 55, 62, 100
 Πατσίφικο, Νταβίντ 62, 216
 Πειραιάς 126, 195
 Πετζάλη (-Ποφάντη), Κατίνα 186
 Πετζάλης, Γεώργιος 186· Σπυρ. 186
 Πηλός, Αντώνιος 23, 156, 157, 159, 169, 171, 173, 234· Γεώργ. Αναστ. 169
 Πηλού, οικογένεια 188
 Πιέρρης, Ναπολέον 21, 23, 32, 156, 157, 159, 160, 162-168, 171, 173, 187, 228, 232, 238, 239
 Πλάκα (Αθήνα) 99
 Πλακάς 193
 Πλατεία οδός (Ζάκυνθος) 192
 Πλατεία Ποιητή (Ζάκυνθος) 192, 194, 195
 Πλατεία Ρούγα (Ζάκυνθος) 51
 Πλατσαίος ή Πλατζαίος Σπ. 159, 161, 196
 Πολίτης, Ηλ. 156, 205· Ιωάνς 81, 158
 Πολίτης (χημικός Κέρκ.) 241
 Πολυλάς, Ιάκωβος 19, 23, 30, 33, 41, 42, 45, 65-68, 75, 76, 81, 92-94, 96, 102, 109, 110, 135, 136, 142, 143, 145, 150, 151, 171, 184, 208, 217-219
 Πολωνία 139, 140, 228
 Πόρτα Ρεάλα (Κέρκυρα) 17, 226· βλ. και Βασιλική Πύλη
 Πόρτα Ρεμούντα 17
 Πορταριάλα, βλ. Βασιλική Πύλη
 Ποφάντη, Αγαλίδας Αντ. 28· Ελένη Αντ. 28· Μαρία 28
 Ποφάντης, Αντώνιος Γ. 19, 28-33, 59, 149, 179· Γεώργ. Αντ. 28· Τζώρτζης 28, 179

- Πόχαλη 195
 Πρέβεζα 58, 139, 140, 167
 Πρίφτης, Γ. 163
 Προγουλάκης, Γ. 77
 Πρωία 82, 89
 Πτυχία 84
 Pierron, Bernard 144-146
 Preschel, Pearl 138, 139, 142-145

 Ράλλης, Γεώργιος Ι. 136
 Ράπεζα 140
 Ραχήλ 18, 62, 100-106, 108, 116
 Ρεϊνάχ, Θεοδ. 132
 Ρήγας ο Φεραίος 23, 42, 66, 94, 171, 172
 Ριγανάς, Γεώργιος 161
 Ριγένης, Μάρκος 161, 162
 Ρόδος 11
 Ρομάνος, Βήτας 165
 Ρομπαβέκια (= ο κερκυραίος ιουδαίος) 230
 Ρομόνιοι 198
 Ρόπα, λειβάδι 203
 Ρότσιλντ 210, 229· τράπεζα 74· βλ. και Rothschild
 Ρουμανία 85
 Ρώμα, Ασπασία 52, 105, 192
 Ρωμανός, Ιωάννης 28, 81, 119, 122-125
 Ρώμας 54, 195· Αλέξανδρος 52, 196· Ροβέρτος 52, 53, 193, 196
 Ρωμής 88
 Ρωσία 69, 74, 85, 133, 139, 140, 228
 Rothschild and Sons 42· βαρώνος 62· βλ. και Ρότσιλντ

 Σαΐνης, Μοζέ 221
 Σαλβατόρ, Λουδοβίκος 131, 132
 Σάνθας 234
 Σαρακινάδο 194
 Σάρδα, Αλλέγχα 177· Ντινά (ή Νίνα) 190, 232· Ρουμπίνα 17, 19, 24, 25, 32, 44, 46, 48, 60, 65, 83, 87, 147, 151, 155, 156, 157, 160, 163, 170, 173, 174, 175, 181, 184, 188, 189, 190, 206, 223, 232, 233, 242, 243, 244· Στέλλα 188, 232
 Σάρδα (οικογένεια) 148, 155· (σπίτι) 18
 Σάρδας, Αβραάμ 46, 47· Σολομών 189, 232· Χαήμ Βήτας του Σολομ. 156, 174, 179, 188, 189, 190, 231-235, 240, 242, 243
 Σγούρος, Ανδρέας 161
 Σέμος. Δαυίδ 209
 Σερβία 198
 Σέχος 212
 Σιγούρος, Μαρίνος 116, 117
 Σικελικός Εσπερινός 215
 Σιμονέτης, Περικλής 169
 Σιών 137
 Σικιά έργου 98
 Σκλαβενίτης, Τριαντάφυλλος 28
 Σολάλ 18, 119-120
 Σολωμός, Διονύσιος 110
 Σολωμός (υπολοχαγός) 192, 193
 Σούλεμβουργ (οδός Κέρκ.) 226
 Σουρής, Γεώργιος 88
 Σπανδωνής, Νικ. 18, 36, 80, 81, 123, 147, 202, 215, 216, 236
 Σπηλιά (Κέρκυρα) 17, 226
 Στενόφορος 192
 Στεριώτης, Γ. 95
 Στίνης, Γεώργιος 164, 165, 169, 185
 Η συκοφαντία του αίματος 117-119
 Συναγωγή, Απουλιανή 190· Ελληνική 190· Μεντράς 188, 190· Νέα 190
 Σφόρνος, Χανανέν 158
 Smolovitz 141

 Ταλμούδ 35, 36
 Ταμβακάς (ταγματάρχης) 193, 195
 Τένεδος (Κέρκυρα) 234
 Τεντέσκι, Ιάκ. 62
 Τεντέσκι, Ισαάκ 140
 Τεργέστη 134, 139, 141, 190
 Τέρπος, Νεκτάριος 97
 Τέστης(;), Μάρκος 185

Τζίμπων (Gibbon Edward, ιστο-
ρία) 219

Τόμπρος 217, 227

Τοσκάνη 223

Τριαντάφυλλος, Κων. Σπ. 167, 168

Τρίκαλα 11

Τρικούπης, Χαρίλ. 65, 88, 212, 217

Τριμέρη, Αικατερίνη 187

Τρούπιας 53, 193

Τσεζάνας, Ιάκ. 158

Tribuna 94

Φαρσής (δικαστής) 237, 239

Φαύλδ, Φίλιππος (υποπρόξενος
Γαλλίας) 158

Φέλς 77, 220, 231

Φέρο Ισαάκ 53, 106, 193, 194

Φιλιππίδης, Αργύρης 109

Φλαμπουριάρης, βλ. Κίτζος

Φωνή 82

Το Φως 133

Χαλκίδα 11, 58

Χάμβρο (Hambro τράπ.) 210

Χανιώτης, Γιώργος 137

Χαντζάκος 242

Ο χαραμάδος 112-115

Ψωριαροί 239

Ωραία Ελλάδα (καφενείο Κέρκυρας)
217, 220

Zante 131-132

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΛΙΑΤΑ
Η ΚΕΡΚΥΡΑ ΚΑΙ Η ΖΑΚΥΝΘΟΣ
ΣΤΟΝ ΚΥΚΛΩΝΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΥ
Η «ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΙΜΑ» ΤΟΥ 1891
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΙΜΩΝΕΤΑΤΟΥ
ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΤΟΥ ΙΝΕ/ΕΙΕ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ»
ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2006 ΣΕ 700 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

MD0005960235

ISBN 960-7916-46-8